

ISSN 2227-2844

ВІСНИК

**ЛУГАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

**№ 5 (310) ЧЕРВЕНЬ
2017**

ЗМІСТ

ВІЙНИ ДРУГОГО МОДЕРНУ

1. **Рущенко І. П.** Тактика керованого хаосу як інструмент гібридної війни..... 5
2. **Ильин В. И.** Обыватель и пассионарий как типы личности в контексте общественной стабильности и кризиса..... 29
3. **Кононов И. Ф.** Бой за Луганский погранотряд: реконструкция события его участниками..... 42
4. **Зирак Абдулла Карим** Культурные изменения в городе Мосул после захвата его террористами ДАИШ..... 76

СОЦІОЛОГІЧНІ СТУДІЇ ПАМ'ЯТІ

5. **Прядко О. В.** Использование руководством т. н. «ЛНР» исторической памяти населения в условиях ведения гибридной войны..... 85

СЕМІОТИКА І СЕМАНТИКА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

6. **Полулях Ю. Ю.** Семіотична класифікація мемів гібридної війни (в контексті конфлікту на Донбасі)..... 102
7. **Петренко О. С.** Інтернет-поведінка населення Донбасу як індикатор стану масової свідомості воєнної доби..... 117
8. **Фандеева А. К.** Особенности дискурса гибридной войны..... 127
9. **Журба І. В.** Інтернет-видання «Л/ДНР» як засоби інформаційної боротьби в гібридній війні на Донбасі..... 133

СОЦІОЛОГІЯ ЕКОНОМІКИ ВОЄННОГО ЧАСУ

10. **Верховод Л. І.** Економічна поведінка населення прифронтових зон Донбасу: соціологічний вимір (станом на 2017 р.)..... 142

СОЦІОЛОГІЯ МОЛОДІ ВОЄННОГО ЧАСУ

11. **Лобанова А. С., Калашнікова Л. В.** «Групи смерті», що формуються в Інтернет-просторі для підлітків: небезпека в умовах гібридної війни..... 163

СОЦІОЛОГІЯ МУЗИКИ

12. **Живілова М.С.** «Інтонаційні словники» Донбасу і Галичини (регіони через призму соціології музики)..... 175

**ПРОЕКТ «МАСОВА СВІДОМІСТЬ В ЗОНІ ВОЄННОГО
КОНФЛІКТУ НА ДОНБАСІ»**

13. **Кононов І. Ф., С. Хобта С. В.** Масова свідомість населення півночі Луганської області. Попередні результати дослідження..... 188

РЕЦЕНЗІЇ І РОЗДУМИ НАД КНИГАМИ

14. **Скокова Л. Г.** Досвід якісних досліджень у царині військових студій. Рецензія на книги: Routledge Handbook of Research Methods in Military Studies / (eds). Joseph Soeters, Patricia M. Shields, Sebastiaan Rietjens. – New York: Routledge, 2014. – 336 p. The Routledge Companion to Military Research Methods / (eds). Williams A., K. Jenkins, M. Rech, R. Woodward. – New York: Routledge, 2016. 432 p. 227
15. **Кононов І. Ф.** Студії пам'яті: між науковими дослідженнями і політтехнологічним використанням (Рецензія на кн.: Киридон А. Гетеротопії пам'яті: Теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті / Алла Миколаївна Киридон. – К.: Ніка-Центр, 2016. – 320 с.)..... 234
16. **Кононов І. Ф.** Щоденник бійця «Айдару»: реально бачене і сучасні стереотипи (Рецензія на книгу: Орел І. Є. Хроніка одного батальйону / Ігор Євгенович Орел. – Харків: ТОВ «Видавництво Права людини»; Фоліо, 2016. – 178 с.)..... 250
17. **Кононов І. Ф.** Масова геополітична свідомість: теоретичне конструювання і емпіричні дослідження (Рецензія на кн.: Дроздов О. Ю. Основи психології масової геополітичної свідомості: монографія / Олександр Юрійович Дроздов. – Чернігів: Десна Поліграф, 2016. – 564 с.)..... 259
- Відомості про авторів**..... 270

ВІЙНИ ДРУГОГО МОДЕРНУ

УДК 316.485.26

І. П. Рущенко

ТАКТИКА КЕРОВАНОГО ХАОСУ ЯК ІНСТРУМЕНТ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

- Хаос [грец. chaos - розколина] –*
- 1) *у давньогрецькій міфології –
безмежний простір,
наповнений безладною сумішшю
матеріальних елементів світу,
з яких начебто виникло все живе;*
 - 2) *у давньогрецькій філософії –
першоматерія або простір;*
 - 3) *перен. цілковите
безладдя, плутанина [1, с.959].*

Різні аспекти гібридної війни, в контексті якої ми хочемо розглянути тактику керованого хаосу, певним чином висвітлено у сучасній політологічній, соціологічній, військовій літературі [2–12]. Проте, щодо теорії керованого хаосу, яку покладено в основу зазначеної тактики, то тут є одна важлива обставина: відповідний концепт знайшов більш повне відображення в американських і російських виданнях (про що буде йтися нижче), і не виправдано мало розглядався українськими експертами [13, 14]. Хоча ще в серпні 2014 р. на той час секретар РНБО А. Парубій визначив російсько-український конфлікт як «війну керованого хаосу». Очевидно, це була не його особиста думка, а висновок експертів РНБО. В устах секретаря це звучало так: «Під час такої війни в державі-жертві або в окремих її регіонах ініціюються певні внутрішньополітичні процеси, котрі, по суті, є акціями *стратегії керованого хаосу*». І далі: «В цілому війна керованого хаосу або гібридна передбачає три стадії:

- Розхитування ситуації, і через кризу інспірування внутрішньодержавного конфлікту в країні-жертві,
- Деградація, розорення і розпад країни з перетворенням її в так звану "недієздатну" державу.
- Зміна політичної влади на цілком підконтрольну агресору» [15].

Автором статті в травні 2015 р. на пленарному засіданні конференції в КНУ ім. Т. Шевченка була зроблена доповідь на тему

«Керований хаос: від теорії до практики на теренах України» [16]. Проте більш докладно ця тема, як свідчить аналіз літератури з гібридної війни, українськими дослідниками розвинута не була.

Мета статті – розглянути концепт керованого хаосу в двох аспектах – гносеологічному і практичному у контексті сучасної російсько-української гібридної війни.

Наукові витоки

У ХХ ст. фактично відбулася наукова революція, яка зачепила фундамент наукового світогляду. Старий детермінізм, що панував від часів Ісаака Ньютона (1643-1727) і П'єра-Сімона Лапласа (1749-1827), зазнав ревізії. Поступово було окреслено контури нового типу науковості, що визнавав можливість альтернатив у фізичному світі. В соціології, зазначимо побіжно, такий крок відбувся завдяки дрейфу методології соціального пізнання від позитивізму О. Конта у напрямку функціоналізму і особливо – «розуміючої соціології». Новий тип науковості не вимагав більше встановлення однієї чи кількох вирішальної причини, що «обов'язково» породжують той чи інший соціальний факт або соціальний порядок. Майбутнє тепер розглядалося як принципово невизначений континуум, що в більшій мірі визначається агентами, ніж про це думали засновники соціології, які намагалися уникнути суб'єктивізму філософів і зробити науку про суспільство точною дисципліною.

В фізиці і математиці становленню нової парадигми сприяло поняття хаосу, яке таким чином було підняте з пластів античної філософії й актуалізоване, але вже дещо у новому розумінні. Це поняття увійшло в точні науки в рамках термодинаміки, яка в кінці ХІХ – початку ХХ ст. найбільш повно виражала ідею рухливості матеріального світу та якісних змін на тлі невизначеності і можливого зникнення порядку. Видатний австрійський фізик Вільгельм Оствальд (1853-1932) розглядав хаос як відсутність структури, і навпаки – структура є «зв'язана енергія». З цих позицій він навіть намагався трактувати соціальний прогрес як поступове ускладнення соціальних структур, а в їх свавільному розпаді бачив хаос і соціальну катастрофу. Оствальд, як відомо, намагався поширити ідеї термодинаміки, у тому числі. відповідні поняття – «хаос», «порядок», «ентропія» – на соціальне життя, він розвивав «фізіосоціологію», що відверто не сприймалася фаховими соціологами, які відносять подібні ідеї до так званого механіцизму.

Ілля Пригожин (1917–2003) став повноправним засновником нового стилю мислення. Бельгійський вчений відкрив існування дисипативних структур, для яких не виконується умова термодинамічної рівноваги. В цих системах можуть виникати складні й хаотичні

структури, що повністю не відповідало канонам класичної механіки. З точки зору нового мислення світ більше не виглядав як детерміністські визначений. І. Пригожин розглядає розвиток як перехід через фазу нестабільності, де у точці біфуркації вирішальну вагу можуть мати «слабкі сили», отже, завжди є місце випадку та непередбаченому збігові обставин. Філософія нестабільності, яку запропонував бельгійський вчений, виходить з того, що біфуркації мають місце навіть у природних системах. А це говорить про відкритість майбутнього. Він стверджував, що ми живемо в епоху флуктуацій і біфуркацій, коли індивідуальні дії є сутнісними. Кінець визначеності у науці означає початок особливої відповідальності людини за долі природи та людства [17, 18].

В різних наукових школах теорія, яку розвивав І. Пригожин, називається по-різному: «нелінійна динаміка», «теорія хаосу», «теорія складності», «теорія дисипативних структур», «синергетика», «теорія критичної складності», «теорія нестационарних структур», «системна теорія» (Ніколас Луман). Цікаво, що ці теорії в другій половині ХХ ст. підхоплювали як представники точних наук, так і дисциплін соціально-гуманітарного циклу. Невизначеність долі будь-якого соціуму є очевидним фактом, і звернення до нової методології було багатообіцяючим. Очевидно, ці надії втілювалися у створенні унікальної наукової установи – Інституту критичної складності у американському місті Санта Фе. Його очолював Мюррей Гелл-Манн (фізик, лауреат Нобелівської премії, нар.1929 р.), а в основу роботи установи було покладено ідеї Митчелла Уолдропа (програмна робота – «Складність: нова наука на межі порядку та хаосу») та Стівена Левіна («Складність: життя на межі хаосу»). Інститут мав також прикладну тематику, пов'язану з операціями морських піхотинців на театрах військових дій у країнах третього світу. Очевидно, під впливом розробок інституту і народилася теорія керованого хаосу.

Воєнне відгалуження теорії

Автором факультативної теорії прикладного спрямування став Стівен Манн – американський дипломат, політолог, працівник Держдепу США, який у 1998 р. виступив в стінах інституту з доповіддю «Реакція на хаос» [19]. У наступному він розвинув свої тези у теорію керованого хаосу. Його ідея полягає в тому, що абсолютно стабільних соціальних систем не буває в принципі, а зміни є відповіддю на накопичення складності та неминучу кризу. Розвиток проходить через чотири основні фази: 1) критичний стан, 2) катастрофічні зміни, 3) наступна зміна порядку, 4) період метастабільності, який веде до нового циклу. Світ приречений бути хаотичним, бо актори політики у динамічних системах у більшості випадків мають різні цілі та цінності. Кожен актор в

політичних системах продукує енергію конфлікту, тобто активну силу, що провокує зміну статус кво і має наслідком створення критичного стану. За певних умов можливе зовнішнє втручання в ситуацію, наприклад, шляхом розгойдування внутрішніх конфліктів, аби посилити критичну складність та наблизити зміни. Саме так можна чинити по відношенню до небезпечних диктаторських режимів. «Ми мусимо бути відкритими, – писав С. Манн, – щодо можливості посилювати та експлуатувати критичність, якщо це відповідає нашим національним інтересам – наприклад, з метою ліквідації іракської військової машини та саддамівської держави» [20].

Але виникає питання: чи коректно С. Манн використовує термін «хаос»? Математики стверджують, що хаосом керувати не можливо в принципі. Хаос є хаос, тобто стан повної невизначеності та втрати порядку. Можливо, більш коректною є теза про збільшення міри ентропії в системі? Очевидно, «хаос» тут виступає як доволі красива метафора певного соціального стану або тренду, що може «завдячувати» зовнішнім втручанням. На наш погляд, більш соціологічно сутність теорії як тактики ведення військових дій можна формулювати наступним чином: штучне послаблення існуючого соціального порядку з метою використати хитку ситуацію для реалізації тактичних або стратегічних цілей гібридної війни.

Теорія була миттєво «побачена» в Москві, очевидно, ще радянська розвідка увесь час намагалася зрозуміти: чим саме займаються американські дослідники у Санта Фе? Російська традиція реакції на західні політологічні новації наступна: 1) ознайомлення, 2) критика, 3) прилаштування до власних потреб, 4) використання на практиці в ідеологічній боротьбі або військово-політичній сфері. У 1990-х роках і пізніше теорія керованого хаосу була однозначно потрактована як інструмент панування США у світі, як зброя, що націлена на Російську Федерацію [21, 22]. Ось типова оцінка (мов. оригіналу): «*Технологии управляемого хаоса – это новый ... вид оружия массового поражения для установления мирового порядка в интересах стороны его применяющей. Технологии управляемого хаоса – это инструмент в миропроектной борьбе*» [23]. Активними критиками були, зокрема, С. Кургінян, О. Дугін й інші «яструби», які потім перетворилися на ідеологів гібридної війни з Україною. Проте 1990-і рр. минули, і за царювання В. Путіна Російська Федерація знову стала на стежину війни, і чужі ідеї було прилаштовано до власних потреб. Є усі підстави вважати, що теорія Манна була прийнята на озброєння російськими теоретиками війни нового типу. Очевидно, в цьому питанні вирішальну роль мав відіграти В. Сурков, який у Кремлі відповідає за «український напрям», і відомий тим, що

легко підхоплює усі новітні ідеї та концепції, які народжуються на Заході.

Російські теоретики гібридної війни у відкритих публікаціях подають інформацію щодо власних розробок в умовно шифрованому вигляді, нібито у дзеркальному відображенні. Тобто вони пишуть у такій манері, нібито розвінчують каверзні плани американців і європейців, а не викладають власні думки щодо того, як краще руйнувати соціум ворога. Наприклад, у солідному академічному журналі «Геополитика и безопасность» А. Бартош формулює наступну сентенцію (мов. оригіналу): «С целью не допустить стратегическую внезапность применения против России современных подрывных технологий, особое внимание следует уделить вскрытию комплекса подготовительных мероприятий, осуществляемых стороной-агрессором. В их числе: (див. ліву колонку, а у правій – ми декодуємо текст, аби розуміти прихований зміст):

<p>выявление источников финансирования протестного движения, а затем вооруженных формирований, как со стороны внешних заинтересованных сил, так и с использованием внутренних возможностей;</p>	<p>При плануванні гібридної агресії потрібно передбачити достатнє фінансування «п'ятої колони» і незаконних збройних формувань на території країни-жертви, при нагоді варто залучати гроші в середині країни-жертви, бо без грошей нічого не вийде.</p>
<p>выявление протестных общественных групп, способных участвовать в планируемых акциях ненасильственного, а затем и силового характера, вплоть до гражданской войны;</p>	<p>Потрібно заздалегідь закласти мережу «протестних груп», які в момент ескалації воєнних дій на території країни-жертви здатні приймати участь у запланованих акціях, у т. ч. силового характеру, аби можна було імітувати громадянську війну.</p>
<p>определение практических лозунгов, максимально приближенных к реальным требованиям протестных общественных групп, действия которых в итоге могут использоваться для делегитимации и слома существующей власти;</p>	<p>При підготовці активної фази потрібно визначити основні гасла й вимоги, які будуть нібито за власної ініціативи висувати «протестні групи» з урахуванням специфіки регіону, аби врешті-решт розхитати ситуацію й повалити існуючу владу. (Ми пам'ятаємо, що такими гаслами у 2014 р. були – «федералізація», «референдум», «не визнання влади</p>

	у Києві», «створення альтернативних органів влади» тощо).
определение политических объединений и центров подготовки лидеров, способных возглавить политический протест, полевых командиров и боевиков для силовых акций, организации мобилизационных пунктов за рубежом и маршрутов перебросок наемников и др.» [24].	Потрібно подбати про лідерів й організаторів «руської весни» (чи як там буде називатися агресія наступного разу), варто заздалегідь провести селекційну кадрову роботу серед місцевих прихильників «руського світу», організувати центри з їх навчання на власній території, визначитися з маршрутами перекидання активістів через державний кордон до країни-жертви агресії.

Стисло російський варіант тактики керованого хаосу можна укласти у кілька тез:

➤ Гаслом сучасної війни є наступне: «Отримати перемогу ще до першого пострілу». Цього можна теоретично досягти, якщо занурити країну, регіон або будь-який соціальний об'єкт у стан хаосу, а потім «у мутній воді» здійснювати спецоперації.

➤ Противника потрібно заскочити зненацька, діяти варто анонімно, центри планування та управління ні в якому разі дезавувати не можна, розвиток подій пропаганда має подавати як внутрішньополітичний процес. Для спостерігача це має нагадувати фатальний каменепад у горах, а рятівник ось-ось прийде із-за кордону.

➤ Дестабілізувати соціальний порядок можна через розробку і запровадження підривних інформаційних і соціальних технологій, вони потребують фінансування, наявності управлінського контуру, присутності на місці кураторів й організаторів акцій.

➤ Насправді відбувається імітація хаосу, бо за декорацією нестабільності і критичної складності мають стояти цілі та заходи, що підводять до потрібно результату. Тактичними цілями провокації хаосу може бути політичний шантаж і вплив на уряд країни-жертви, збурення народних мас, послаблення боєздатності, наприклад, зрив призову тощо. Стратегічні цілі – захоплення влади в регіоні й досягнення цілей гібридної війни в цілому.

➤ Уявний хаос закінчується, коли тактичні й стратегічні завдання виконано, наступає період «холодного душу», коли місцевим дається чіткий сигнал: ніяких збурень, непокори, відхилень від нового порядку окупаційна влада терпіти не буде. На окупованих територіях Луганської і Донецької областей у цьому сенсі добре себе

зарекомендували «підвали», доноси, комендантська година, показові екзекуції; в Криму – заборони на мітинги, збори, діяльність українських політичних і громадських структур, судові репресії тощо. «Хаос» має закінчуватися не поступово, а миттєво.

Кампанія «руська весна» розгорталася в руслі зазначеної доктрини і мала відносний успіх внаслідок фатальної неготовності українського соціуму, політичної еліти, спецслужб до такого розвитку подій і застосування зброї з арсеналу війни четвертого покоління.

Три сфери дестабілізації

Як показали події зими й весни 2014 р. соціальна дестабілізація одночасно планується і здійснюється у трьох сферах: 1) «хаос у головах», 2) «хаос в інституціях», 3) «хаос на вулицях». Усі напрями пов'язані поміж собою. Дестабілізація масової й індивідуальної свідомості починається, очевидно, задовго до початку активної фази війни. На відомій схемі гібридної війни, яку презентував в січні 2013 р. начальник генштабу РФ В. Герасимов, пропаганда, що розрахована на соціум країни-жертви, починається з умовної «нульової позначки» [25], тобто від моменту прийняття таємного політичного рішення про початок прихованої війни. Ми вважаємо, що ознаки «нульової точки» простежуються у 2003 р. [10, с.106-107]. Якщо наше припущення відповідає дійсності, це означає: більш ніж 10 років (до початку активної фази війни) українці були об'єктом промивання мізків, психологічного тиску в умовах практично повного хазяйнування РФ у сферах мас-медіа, Інтернету, телебачення. В Криму панування російських інформаційних технологій було тотальним. В умовно «мирний час» неквапливо досягалися наступні цілі. По-перше, руйнування раціональної картини світу через вкидання різних псевдонаукових теорій щодо інопланетян, гіперборейців, світу привидів, НЛО, аріїв тощо, а також через різні шарлатанські прогнози типу «Ванга передбачила...» або «афонський старець відкрив нам істину...». Виходило так, що Захід скоро загине, а Росія нарешті відшукає свої потужні корені, досягне процвітання й висот духовності, поверне втрачене. Ірраціоналізм і морок є рідними братами хаосу, очевидно, агресор добре розуміє цю тезу. По-друге, пропагувалася неіснуюча Росія – досконала і потужна країна, де розквітає «руській світ». Це, зокрема, досягалося простою технологією фінансування нескінчених телевізійних лубочних серіалів, де режисерам вже було заборонена тема «вулиці розбитих ліхтарів». В результаті навіть в прикордонних з Росією областях пересічні мешканці виявилися абсолютно не ознайомленими з реаліями життя на просторах східної сусідки, не розуміли поліцейський характер режиму та специфіку соціальних відносин. По-третє, заперечувалася українська ідентичність,

критикувався український патріотизм, як щось невартісне, небезпечне й «антируське». По-четверте, ідеологічно нав'язувалася повторна советизація населення, експлуатувалася ностальгія за молодістю, реанімувалися радянські свята, пісні й міфологеми комуністичного минулого, використовувалися різноманітні маніпулятивні технології, аби тримати свідомість у інформаційному полі «червоної доби». Поряд з тугою за радянським тоталітарним режимом швидкими темпами відбувалося так зване «оцерковлення» колишніх атеїстів. В мозках значної частини населення було, дійсно, посіяно хаос й окрошку з елементів православ'я, радянської міфології, кримінальної субкультури й місцевого націоналізму. По-п'яте, увесь час проводилася ідея поділу України на різні частини та необхідність ізолювання територій (для їх же блага). В результаті усіх зусиль досягався *«ефект розм'якшених мізків»*, коли людина не може чітко сформулювати: хто я, де моя Батьківщина, що є національна мета, хто є «своїй», а хто «чужий» тощо. В решті-решт, коли І. Гіркин із загоном російських бойовиків захопив Слов'янськ, то ФСБешник та його поплічники не були відторгнуті колективною свідомістю та позначені як «чужий». Гіркин оголосив в Слов'янську, що починають діяти сталінські закони війни 1941 р., навіть, підписував розстрільні вирoki від свого імені з посиланням на фейкові закони. І нікому не спало на думку, що таке може «видавати на гора» психічна хвора людина. Очевидно, в ментальних структурах багатьох слов'янців вже панував повний безлад і когнітивний дисонанс?

В момент переходу до активної фази, а це відбулося після 20 лютого 2014 р., характер промивання мозків змінився: тепер провідними темами стають нагнітання страхів і панічні ноти. Вкидалася фейкова інформація про нашестя «правосеків», бандерівців, нацистів тощо; запрацювали мему гібридної війни; громадська свідомість доволі уміло підводилася до фінальної думки: «Путін, спаси!». І коли із сходу по дорогах міст та сіл посунула бронетехніка, дехто з донбаських мешканців щиро радів – «наші прийшли», не усвідомлюючи того, що регіон занурюється у тривалу війну, а населення перетворюється на заручників. Таким чином, цілі «хаосу у головах» досягнуті: люди зріклися Батьківщини і привітали окупантів.

Агресор перетворив Україну на лабораторію з випробування різних інструментів гібридної війни, в тому числі була використана так звана «когнітивна зброя». На передодні прямої атаки, в січні 2014 р., на загальних зборах Академії військових наук РФ, головний російський експерт з цього напрямку генеральний директор Центру наукової політичної думки й ідеології С. Сулакшин дає наступне визначення новому виду інформаційної зброї (мов. оригіналу): «Когнитивное оружие – это внедрение в интеллектуальную среду страны противника ложных

научних теорій, парадигм, концепцій, стратегій, впливаючих на ее государственное управление в сторону ослабления оборонно-значимых национальных потенциалов» [26]. І такі облудні ідеї буквально посипалися на голови українців: наприклад, ідея «Новоросії», яка ніколи до того не обговорювалася а ні в центрі, а ні на периферії, концепти «народних республік» і «руського світу», необхідність змінити Конституцію України у напрямок федералізації тощо. В тих сегментах суспільства, які вже були інфіковані вірусом «розм'якшених мізків», новації сприймалися позитивно.

Проте можна помітити й інше: люди з більш усталеною та загартованою індивідуальною свідомістю не велися на пропаганду, вони зберігали критичність і цілісність апарату мислення. Щоправда, цей сегмент на окупованих теренах здебільшого мусив залишити свої домівки, а до нього належала, передусім, молодь, інтелігенція, середній клас, бізнесмени. І така резистентність виявилася за умов відсутності до війни будь-якої контрпропагандистської роботи з боку Києва. Отже самовиховання, здорова соціалізація створюють певний імунітет до вірусу «розм'якшених мозків».

«Хаос в інституціях» може плануватися й здійснюватися в межах політичного тиску й втручання у політичне життя країни. Зовнішнє втручання у роботу парламенту, виборчий процес, діяльність опозиції шляхами банального підкупу, через політичну корупцію, таємні домовленості та обіцянки «під столом», провокування політичних скандалів є, безумовно, дестабілізуючими практиками. В цілому це гальмує розвиток країни, знижує рівень довіри населення до політичних інституцій, обертається економічними втратами, коли, наприклад, країні кулуарно нав'язується нерівноправний договір тощо. Втручання в роботу інститутів влади може обернутися гострою політичною кризою, навіть, спровокувати заворушення або революцію. Якщо простежити причинно-наслідкові зв'язки у «справі Гонгадзе», в акції «Україна без Кучми», в розгортанні подій 2004 або 2013 рр., то нескладно побачити у ланцюгу причин і зовнішні втручання.

Після переходу до активної фази плануються спецоперації проти законних органів влади. В АРК усім пам'ятні події довкола будівлі ВР, яка була захоплена у ніч на 27 лютого ульяновськими десантниками без розпізнавальних знаків, а потім всередину заводилися депутати для прийняття протиправних рішень. На весні 2014 р. у Луганську і Донецьку обласні та міські ради дозволяли «брати себе під контроль», приймали неправомочні й злочинні рішення «під тиском вулиці». А це є ознаками політичного хаосу. Паралельно для посилення елементів дестабілізації проголошувалися народні мери, губернатори, встановлювалося двовладдя. Що міг відчувати пересічний мешканець,

дивлячись на подібну вакханалію? Очевидно, індивідуальна рефлексія посилювала «хаосу у головах». Послаблення і деморалізація управлінський інституцій – шлях до захоплення влади в регіонах, що було важливою частиною загального сценарію гібридної війни. А от прихід окупантів покінчив з політичним хаосом.

«Хаос на вулиці» – найбільш швидкоплинна технологія. Вона розгортається вже після початку активної фази. Які методи використовував ворог? **По-перше**, було ініційовано рух «антимайдану», що виявилось доволі вдалим ноу-хау: 1) агресор міг буквально копіювати певні дії та прийоми часів Революції гідності, 2) «антимайдан» позиціонувався як законний вираз громадської думки та «спонтанних» протестних настроїв, що маскувало зовнішню інвазію й істинний характер поточних подій. **По-друге**, рішеннями місцевих органів влади в Криму, на Донбасі фактично легалізувалися незаконні збройні формування у вигляді «народної самооборони» або «луганської гвардії». Учасники цього руху швидко перетворилися на колабораціоністів, приймали активну участь у придушенні патріотичного опору та захопленні влади на місцях. **По-третє**, заздалегідь на території РФ формувалися цивільні загони для дій на вулицях українських міст. Передусім вербовка відбувався в середовищі так званих «реєстрових козаків» на Кубані, на Дону і в інших місцевостях. Козацтво в Росії – це вже не дорослі забави, а ресурс, який влада може використати в різних цілях. Уряд РФ заздалегідь подбав про те, аби у потрібний час без зайвого клопоту можна було мобілізувати фізично сильних чоловіків для спецоперації на території України. Так і відбулося, їх завозили партіями ще заздалегідь в Крим і міста Донбасу, переховували, зокрема, в церквах УПЦ МП, на квартирах, які заздалегідь орендували організатори. Також широко практикувалися денні заїзди, коли на мітинги або планове захоплення адміністративних будівель зранку через кордон перекидалися автобусами цивільні, а потім вони поверталися до дому. **По-четверте**, формувалися мобільні загони, що як на каруселі кружляли містами Сходу та Півдня. Оскільки у більшості міст активу «антимайдану» не вистачало, то така тактика теоретично давала раптову перевагу. Так сталося 1 березня в Харкові, коли в центрі міста захоплювалося приміщення ОДА. В той день активісти українських організацій нарахували на вулицях 52 припаркованих великих автобуси з російськими і донецькими номерними знаками. Після розгрому будівлі та брутального побиття майданівців уся ця маса зникла з міста. **По-п'яте**, заздалегідь готувалися бойовики, які були навчанні під виглядом цивільних осіб штурмувати адміністративні будівлі. Це, зокрема, впливає з перехопленої телефонної розмови куратора «русської весни» на півдні України – С. Глазьева. 1 березня 2014 р. радник Путіна (на той

момент – почесний академік Національної академії наук України) дзвонить до Запоріжжя. **Глазьев:** «Алло, Анатолий Петрович, привет! А Запорожье что молчит? Куда они подевались? Мы точно знаем, что у него полторы тысячи людей. Где они, где казаки? Я имею поручение всех поднимать, поднимать народ. Народ должен собраться на площади, потребовать обратиться к России за помощью против бандеровцев. **Специально обученные люди** должны бандеровцев вышибить из здания облсовета, а затем должны собрать облсовет, создать орган исполнительной власти – исполком областной. Ему передать исполнительную власть, подчинить милицию исполнительной власти этой новой...» [27]. Найбільш вірогідним є те, що підготовка «специально обученных людей» здійснювалася на території РФ, можливо, залучалися співробітники ГРУ або бійці ССО.

Вуличні дії мали на меті кілька цілей: і збільшити загальну суму хаосу, і вселити в душі людей почуття невпевненості і жаху, і виконати стратегічні завдання з проголошення так званих «народних республік» й повалення законної влади. «Антимайдан» розчищав територію для російських окупаційних військ. Частиною плану було обов'язкове звернення до Путіна з проханням вводу військ. Усе це відбувалося на тлі фактичної бездіяльності державних органів влади, держава на кілька тижнів «зникла», а усе вирішувалися у вуличних «дуелях» патріотів і колабораціоністів. Власне, там, де громадянський патріотичний спротив виявився більш потужним і загони прихильників Путіна було розбито, туди нога агресора і не ступила.

Хаос, який не відбувся

Ми неодноразово висловлювали думку, що у Путіна існував план «А» – швидке захоплення Києва і фактичне повалення України як самостійної держави «через Харків» [28]. Бліцкриг мав початися 23 лютого (день закриття Сочинської олімпіади, який, очевидно, не випадково було призначено на відоме радянське свято). 20-22 лютого, за цією схемою, в Україні мали відбутися важливі події, без яких виконання плану «А» ставало не реальним. Якщо стисло, то зміст «потрібних» подій наступний: 1) в Києві зникає легітимна влада, в місті панує хаос, телеканали транслюють на увесь світ жахливі сцени й картини, ЗМІ схиляють громадську думку до необхідності швидко з усім цим покінчити (для блага самих українців); 2) усі гілки старої (і, до речі, ще законної) влади зосереджуються у Харкові, а місто проголошується тимчасовою столицею України; 3) Верховна Рада (більшість, яку контролював Янукович) і Президент звертаються з офіційним проханням по допомогу до В. Путіна і «братнього» російського народу (не пізніше 22-го лютого). Що мало відбутися за цими підготовчими діями? Є лише

одна логічна відповідь: у ніч на 23.02, за планом «А», мав відбутися марш-кидок бронетехніки з північного напрямку до Києва й паралельно – висадка десанту безпосередньо в столиці. Українські військові частини, за цією логікою, мали отримати наказ знаходитися у казармах (як це було під час вторгнення до ЧСР у 1968 р.) У Путіна для плану «А» усе було приготовлено, на кордоні з Чернігівщиною саме на цей день було зосереджено ударне угруповання (раніше ніякий військ там не було), а відстань до Києва північним маршрутом – всього 200 км.

Захоплення країни у такий спосіб набувало нібито законного вигляду. Бліцкриг не залишив би часу світовій opinio для адекватного реагування. Світові лідери з усього цього мали впасти у ступор, а Путін не тільки б радісно святкував День Радянської Армії, а вже б обговорював у Кремлі зі своїми помічниками, як зручніше запустити наступні сценарії з дезінтеграції і розчленування України у «мирний спосіб». Реалізація плану «А» мало б перетворитися на апофеоз тактики гібридної війни, і як приклад дезорієнтації противника і так званого «рефлексивного управління» назавжди увійти у підручники для військових академій.

Сунь-цзи в «Трактаті про військове мистецтво», який нещодавно набув популярність серед європейців саме завдяки поширенню ідей війни четвертого покоління, багато віків назад повчав, що війна – це мистецтво і шлях обману [29]. Час прямих дій і фронтових військових операцій минув, диявольськи хитрий і підступний план з використанням арсеналу гібридних засобів, у т. ч. і тактики керованого хаосу – ось вершина досягнення новітньої військової думки. Для Путін ціла купа міжнародних договорів, які російські уряди уклали з Україною, також і міжнародне право в цілому – не мають жодної вартості.

Для запуску плану «А», зокрема, потрібна була яскрава показова картина Києва, зануреного у хаос, міста, який треба без вагань визволити від нацистів, терористів, бандитів. Як цього можна було досягнути технологічно? Тут мала спрацювати ідея, яку назвемо «концепція саморозгорненого хаосу». Тобто штучно створюються умови для спіралі хаотичних подій, які руйнують соціальний порядок. Самі актори без втручання режисера мають досягти стану хаосу. Можливо, це мав бути триумф соціальних технологів на Луб'янці чи в інших інституціях, які планували гібридну війну. Вони, очевидно, «намацували» нову модель розгортання хаосу, коли ворог не тільки має самостійно накинути на свою шию петлю, але й затягти зашморг. У більш широкому контексті події на Майдані укладаються у схему так званого «рефлексивного управління», концепція якого в Росії визначається чи не вищим досягненням військово-теоретичної думки. Г. Л. Смолян коротко формулює сутність «рефлексивного управління» наступним чином (мов.

оригіналу): «Рефлексивное управление – это воздействие на субъектов, склоняющее их принять решения, заранее подготовленные управляющей стороной» [30].

Хто міг стояти за цим витонченим планом особисто? Інтуїція підказує, що грандіозний сценарій був спланований або контролювався головним політтехнологом Кремля В. Сурковим. Він, як відомо, прибув до Києва з групою офіцерів та генералів напередодні вирішальних подій. Власне, десанти агентів спецслужб Росії до Києва мали системний характер. Під час Євромайдану 30 офіцерів ФСБ тричі відвідували Україну – 13-15 грудня 2013 р., 26-29 січня і 20-22 лютого 2014 р.; вони використовували санаторій СБУ у Конча-Заспі біля Києва в якості штаб-квартири. Останні дати нас особливо цікавлять, бо з 20 числа почався відлік часу активної фази війни.

В. Сурков – птиця високого польоту; для чого була потрібна особиста присутність в Києві «сірого кардиналу», інтелектуала, письменника, футуролога і автора кремлівських технологій? Є версія, що путінський радник особисто керував розстрілами на Майдані. На наш погляд, для такої людини – це дрібниця, з цим завданням міг впоратися будь-який полковник або генерал таємної служби. Ставки були набагато більшими. Шквал насильства, кров, смерті – усе це, очевидно, було частиною сценарію, аби до краю збурити українських активістів і надати їм потенціал злості, агресії, жорстокості. Проте, це було лише «розігрів» акторів для фінального акту. А от поразка Майдану, знищення або розгін людей в центрі Києва – такого, на наш погляд, не було в цьому плані в принципі, навпаки протести потрібно було дотягнути до дати закінчення олімпіади в Сочі. Ось чому в ніч на 19 лютого, коли вже здавалося, що Майдан доживає останні хвилини, силовики не отримали наказу остаточно зачистити територію, не використали масово вогнепальну зброю, не «дотиснули», хоча до серця Майдану – трибуни – залишалось кілька десятків метрів і депутати-опозиціонери та знакові персони вже зникли в темряві (поховалися).

При всій повазі до героїзму захисників барикад, вони не мали жодного шансу, якби пішов наказ застосовувати вогнепальну зброю на ураження з метою зачистки Майдана. Влада не була до цього готова морально? Ті, хто «управляв хаосом» були людьми, очевидно, без моралі, і людей таки вбивали. Більш того, спостерігалася експонента кривавого насильства. За 18-19 лютого в різних локаціях було вбито десятеро людей [31], але у самий вигідний момент для перемоги над майданівцями, пізно вночі, очевидно, хтось натиснув на гальма. Буквально через добу саме такий наказ (свавільне масове вбивство) був отриманий, і снайпери абсолютно холоднокровно і хаотично з точки зору вибору живих мішеней вбивали людей на вул. Інститутській у ситуації,

коли завдання на зачистку Майдану не ставилося. В чому тут логіка? Отже, у насильства були інші цілі. Які? До речі, дивний характер подій довкола Майдану кидається у вічі усім, хто починає вивчати ситуацію без емоцій.

Ось яку думку висловлює адвокат загиблих на Майдані Віталій Тітич (мов. оригіналу): «Количественное преимущество «Беркута» над митингующими указывало на то, что при существовании приказа, правоохранители зачистили бы эту территорию очень просто. Я видел, что теми силами со стороны власти, которые были на Майдане, можно было бы нейтрализовать его весь без превышения полномочий. И это знание не давало мне покоя. Очевидно, что количественное, я уже не говорю качественное (имею в виду оружие), преимущество «Беркута» над митингующими указывало на то, что при существовании приказа правоохранители зачистили бы эту территорию очень просто. А главное – без применения чрезмерной силы, действуя в соответствии с тактико-специальными действиями, которые они должны отрабатывать согласно своим уставам. Я не понимал плана организаторов преступления...» [32]. Розгадка є, якщо припустити: майданівці були потрібні для реалізації плану «А», і не в тюрмах та моргах, а на вулицях міста. Їх бенефіс мав відбутися після того, як відійдуть силовіки і Київ спорожніє від представників влади. Це і є практична реалізація в бойових умовах концепту «рефлексивного управління».

20 лютого зранку починають відбуватися, на перший погляд, незрозумілі і алогічні речі. Близько восьмої години стартують холоднокровні вбивства, які не спровоковані оперативною ситуацією. Першими загинули троє міліціонерів, потім відбувся відомий масовий розстріл на Інститутській. Хто, за чийм наказом, звідки стріляє – не зрозуміло. Одночасно «згори» надходить наказ на відхід силовиків, і не просто на роз'єднання з протестувальниками, аби уникати провокацій і зіткнень, а на виїзд з Києва. Стояли стіною починаючи з грудня, а тут все кинути і безславно вшиватися!?. Про перемогу Майдану не йдеться, силової перемоги не було точно, і бути не могло в принципі. Сили не рівні. Алогізм полягає в тому, що влада, яка відкрито, не вночі, а вдень, коли працюють десятки телекамер і фотокореспондентів, віддає наказ вбивати, має усвідомлювати тяжкі наслідки. Така влада просто мусить триматися до кінця, бо такий злочин з сотнями свідків і матеріальних слідів ніхто ніколи не забуде і не подарує. Але замість того, аби «чіплятися зубами» за владу у столиці, урядовці добровільно, нібито з власної ініціативи, залишають місто протестувальникам. Чи не на розграбування, як за старовинними історичними сценаріями падіння фортеці, вони віддавали місто противнику?

Силовики вантажаться в автобуси (в Києві було до 20 тис. гарно екіпірованих і підготовлених бійців різних підрозділів МВС і внутрішніх військ), вирулюють на дороги, що ведуть в різні кутки України, звідки вони і прибули; ніяких пояснень цим діям офіційно не дається. Майданівці цьому руху сприяють, і дають свій супровід, аби не було ексцесів по дорозі. Більш того, геть усі урядові будівлі, приміщення міністерств, зокрема, офіс СБУ на Володимирській 33, МВС на Богомольця 14, залишаються фактично без охорони. За добу міліція взагалі зникає з вулиць столиці, перестає виконувати свої прямі функції; місцеві стражі порядку відсиджуються у райвідділах і не патрулюють місто. І це ще не все. Чиясь «невидима рука» прибирає зі столиці керівників усіх силових відомств, генерального прокурора, а увечері 21-го лютого Київ покидає В. Янукович. Він направляє до Харкова, і його від'їзд не виглядає як спонтанне рішення, бо вже з 19.02 президент (верховний головнокомандувач) почав завантажувати у автомобілі та гвинтокрили свої гроші та майно з Межигір'я. Тож працює план? Вікна у великих будівлях силових відомств й інших урядових будинках від 21-го вже не світилися, хазяї кабінетів зникли, можна було хіба що побачити службовців у черговій частині та прибиральниць, які не розуміли сутність подій і виконували звичну роботу. То для чого вбили Героїв Небесної Сотні? Розгадка може бути такою: це була провокація велетенського хаосу, який мав буквально поглинути місто. За сценарієм, розлючені майданівці мусили прагнути помсти (кров за кров), отже, мали захоплювати урядові будинки, громити кабінети, палити, виловлювати тих правоохоронців і чиновників, хто не сховався, та прямо на вулицях влаштовувати самосуд. Їм мали б допомогти провокатори, кримінальні елементи, місцевий охлос. А чому б ні?

Цей план, як ми вважаємо, спирався на певну традицію ставлення до українців, яке підігрівалося путінським режимом. «Кольорові революції», як пишуть більшість російських авторів, є акціями спланованими і проплаченими США. Тобто, самі українці на таке не здатні. За цією логікою, в центрі Києва могли зібратися хіба що заробітчани, нероби, різні покидьки, які легко продаються і купуються, і жадібно дивляться на гроші й матеріальні цінності. Вони просто мусять використати сприятливі обставини для збагачення і куражу. Російські «інтелектуали», які планували для України пастку, вирости на розумінні українців, що було почерпнуто з «Тараса Бульби». Отже, народна маса такої етнічної закваски не встоїть перед спокусами розгулу, величезного бешкету, грабунку, масової пиятики тощо. Тим більше – Київ ніхто не захищає; тисячі торгових точок від гіпермаркетів до кіосків, наповнених алкогольними виробами, їжею, грошима, тепер де-факто в руках повсталого люду. Хто може завадити майданівцям мародерствувати і

нажлуктитися до втрати свідомості? Адже ж саме це мали чинити герої Гоголя. І так бачили розвиток подій, на наш погляд, в Кремлі, коли виводили силовиків й вище керівництво зі столиці.

Існують актуальні докази того, чим можуть завершитися вуличні протести, навіть, без такого емоційного збудження, яке мали відчувати майданівці після масового вбивства своїх товаришів. Подивимося на приклади подій в Мексиці, Бразилії, інших країн Південної Америки, які відбувалися буквально в останні місяці. Можна навести багато випадків, коли маси протестувальників, які виходили під політичними і соціальними гаслами, через короткий проміжок часу перетворювалися на кримінальні натовпи, що громили крамниці, підпалювали автомобілі, грабували склади. Наведемо лише один реальний приклад. 1 січня 2017 р. уряд Мексики почав реформу цін на пальне (зняв дотації), і вартість бензину підскочила приблизно на 20%. На вулиці вийшли незгодні, а закінчилося доволі традиційно – погроми бензозаправок, пограбування крамниць, підпали. Національна асоціація супермаркетів повідомила, що розгромлено 79 магазинів, ще 170 – зачинилися [33]. Маємо модель масової соціальної поведінки в умовах сприятливих для хаосу. Зазначимо, зовнішнього втручання чи навмисної тактики зацікавлених сторін щодо провокації безладів у Мексиці не було. Тут спрацьовує потужний соціально-психологічний механізм навіювання і зараження: якщо вже двері або вікна вибито, і хтось виносить обхопивши двома руками телевізор, то як і собі не кинутися всередину, і не перетворитися на «експропріатора експропріаторів»? Це нібито природно і по людські: таке собі повернення до первісних часів примітивного комунізму, коли ще не було інституту приватної власності, і «усе належало усім», як писав Т. Гоббс.

Люди у натовпах легко втрачають відчуття соціального контролю і можуть перетворюватися на зграю кримінальників. В самій Росії історія знає чимало аналогічних випадків. Наприклад, паніка у Москві 16-19 жовтня 1941 р., коли містом розійшлися чутки про евакуацію й втечу урядовців. Миттєво почалися грабунки. Леонід Млечін пише (мов. оригіналу): «Облик города, оставленного властью, пораженного страхом и безнадежностью, мгновенно изменился. Во второй половине дня начался хаос. Разбивали витрины магазинов, вскрывали двери складов. Тащили все под лозунгом: не оставляйте же добро немцам. Анархия неминуема там, где нет власти. Но, вообще говоря, в Москве власть не менялась. Сколько бы чиновников ни сбежало, оставалось еще предостаточно. В городе полно было чекистов, милиции, войск. Но никто ни во что не вмешивался» [34]. Звернемо увагу: Л. Млечін – людина ліберальних поглядів, але він щиро вважає, що «анархия неминуема там, где нет власти». Дійсно, в роки війни в аналогічних ситуаціях погроми і

грабунки регулярно повторювалися в багатьох інших населених пунктах. Щоправда, у 1941 р. з грабіжниками чинили жорстко, їх розстрілювали на місці, але це тому, що, наприклад, в Москві влада не зникла остаточно. А в Києві влада реально випарувалася. Раптово і тотально. Чи знали про наслідки безвладдя російські адепти теорії й тактики керованого хаосу? Авжеж, кожен соціальний психолог, а тим більше у погонах, наведе багато таких прикладів. Отже, «невидима рука» зробила усе, аби Київ повторив досвід інших міст в аналогічній ситуації.

Соціальний експеримент відбувся, проте, він не приніс дивідендів агресору. Хаосу не сталося, влада залишилася в Києві, план взяття України через Харків не спрацював. Жоден об'єкт в Києві 20-21 лютого, і у наступні дні, не було захоплено або підпалено з метою мародерства. Магазины, кафе, ресторани працювали у звичному режимі, відвідувачі розраховувалися за товари і послуги грошима. Міська влада швидко відновила рух громадського транспорту, метрополітену. Лінчувань і самосудів не було. Хоча було кілька театральних епізодів, коли активісти затримували нардепів в аеропорту. А потім заносили втікачів в приміщення Верховної Ради на простирадлах. Не байдужі кияни стихійно почали формувати у мікрорайонах дружини і загони для підтримки порядку, міліціонерів витягали з офісів на вулицю, аби патрулі мали законний характер.

Чому в місті не стався кримінальний вибух, на який розраховували московські технологи? Відповідь нескладна, але вона протилежно розходиться з російською пропагандою: в Києві відбувалася революція, яка характеризується колосальною морально-психологічною мобілізацією і концентрацією свідомості переважної маси учасників на певних соціальних цілях і цінностях. Близькість до смерті не розбестила, а згуртувала та загартувала душі майданівців, тому вони не перетворилися на кримінальний натовп. Учасники революції вирішували надзавдання – врятувати Україну від тиранії, в них прокинулися громадянські і патріотичні почуття, які створюють у свідомості кільце самоконтролю, що в сотні раз переважає страх перед поліцією і дієвість формального контролю. Також Майдан мав самоуправління і доволі високий рівень дисципліни, слово «вождів» мало на той час певну вагу. Як би там не було, але спіраль «самозароджуваного» хаосу в Києві не спрацювала.

Дуже важливим моментом, можливо визначальним з точки зору розвитку політичних подій, було те, що увечері 20-го лютого нарешті запрацювала Верховна Рада, голосів вистачило, аби прийняти перші важливі рішення по стабілізації ситуації. Центр влади залишився у Києві, втеча Януковича до Харкова і запланований з'їзд депутатів місцевих рад областей Півдня і Сходу, який відкрився вранці в Харкові, вже мало що

значили. Вони не могли легітимізувати пряме втручання Росії в українські справи. І тоді Путін змінив тактику захоплення України, він віддав наказ вторгнутися у Крим. Кримська операція почалася вранці 23-го лютого. Далі, за планом агресора, мав спрацювати ефект доміно, коли захоплення одного регіону відкривало шлях і простір для оперативного маневру й захоплення наступного регіону.

Так для чого Сурков приїжджав до Києва? Очевидно, він мав запуснути увесь план в дію, де проблематичним моментом був не розстріл беззбройних людей, а примушування силової і політичної верхівки, можливо і самого Януковича, діяти за московським алгоритмом. Психологічно «силовому» міністру або голові СБУ не так просто покинути свій кабінет, кинути службу, підлеглих, усі поточні справи. Вищі керівники добре розуміли катастрофічні наслідки, бо уся службова вертикаль без першої особи стає на певний час небездатною і такою, що втрачає керованість, а також вони усвідомлювали власну відповідальність за вчинок. Мабуть їм було страшно наважитися на «стрибок з літака», але магія Путіна перемогла, вони стали зрадниками Батьківщини. В силових відомствах будь-який молодший офіцер, прапорщик або сержант не має права виїхати з регіону, не поставивши начальство до відома, навіть, під час відпустки. За часи існування незалежної України таких випадків з високим начальством не траплялося в принципі (зникнення і самоусунення від службових обов'язків). В історії інших держав також важко віднайти аналог. Ось ці переговори, очевидно, і проводив Сурков, бо його слово мало збігатися з гарантіями самого Путіна. Він свою справу зробив, мабуть, на сто відсотків, але майданівці «не виправдали» сподівань технолога.

Кінець хаосу?

Зробимо деякі висновки. Тактика керованого хаосу націлена на короткочасну або більш тривалу суспільну дестабілізацію. Вона є частиною арсеналу зброї гібридної війни. В межах загальної ідеї занурення соціуму противника у стан хаосу агресор може вибудовувати різні прийоми й методичні схеми, розробляти технології, які націлені на «розм'якшення мізків», послаблення офіційних інституцій, створення безладу на вулицях і таким чином пониження рівня соціального порядку. Основна ідея як теорії, так і тактики полягає в тому, аби «намацати» болісні соціальні конфлікти в соціумі противника і наполегливо вбивати в умовну суспільну тріщину клин, не гребуючи жодними доступними засобами, використовувати агентурну роботу, підкуп, пропаганду, провокації, шантаж тощо. На мові теорії це буде означати «посилення критичної складності», на практиці – дестабілізація соціального життя, з соціологічної точки зору – послаблення соціального порядку. В

латентний період гібридної війни тактичні засоби керованого хаосу варто віднести до так званої «м'якої сили» (soft power). При переході до активної фази інструментарій керованого хаосу може бути розширено за рахунок активних насильницьких дій, провокування анархії, терору тощо.

Досягти класичного хаосу з точки зору математики практично неможливо, суспільство має різні захисні механізми, які включаються при актуалізації загроз. «Рафінований» хаос – це паніка, яка повністю перекреслює будь яку структуру, правила, звичні моделі дій. Викликати у супротивника паніка – це однозначно виграти війну або військову операцію. Соціальний порядок є одночасно і доволі міцною, і мінливою субстанцією; для нього характерними є певні флуктації, але повна руйнація – виключний і рідкісний сценарій. Очевидно, базові структури і відносини, які Ф. Тьонніс відносив до «общини» (гемайншафт), є більш витривалими конструкціями, їх доволі важко «розгойдувати» через зовнішні втручання. Сфера масової свідомості, особливо її емоційні складові, настрої, різні суспільні надбудови, що відносяться до «суспільства» (гезельшафт), встановлені порядки й інституції є більш піддатливими з точки зору інвазії.

В першій половині 2014 р. агресор, без сумніву, намагався активно використовувати тактику керованого хаосу, аби досягти стратегічних цілей ще до прямого військового втручання. Чи активно на цю тактику вплинула теорія С. Манна, чи російські технологи використовували більш звичну практику «активної розвідки» часів експансії СРСР у зовнішньому світі – встановити важко. Але треба розуміти ментальність кремлівських експертів і політиків: усе, що робиться американцями або у теорії, або на практиці, піддається ретельному вивченню і вважається як таке, що заслуговує уваги і довіри. Практичні результати на цій стежці виявилися різними. Очевидно, противник має бути задоволеним тим, як розгорталися події на окупованих територіях та в анексованому Криму. Але в інших регіонах тактика не принесла очікуваних дивідендів. Якщо простежити події навесні та влітку 2014 р., стає зрозумілим: рівень ентропії у «гарячих» містах нагадує графік падаючої кривої. Тобто, ворогу вдавалися тактичні заходи в обстановці, коли суспільство було неготове до відповіді а ні концептуально, а ні на рівні практичних антикризових заходів. Таким чином, наша скромна праця з аналізу тактики керованого хаосу не є зайвою, бо сучасна війна стає у тому числі й інтелектуальним протиборством. Ми програли на початку, але на помилках потрібно вчитися.

Війна триває, її характер суттєво змінився. Вона тепер нагадує війни другого покоління – окопні, на знесення противника і

вичерпання ресурсів бої. Агресор кілька разів намагався перезапустити під новим соусом технології гібридної війни, які руйнували соціальний порядок 2014 року. Це йому вже не вдається [35]. Змінилася колективна свідомість, виник досвід поведінки у кризовій ситуації, не діють провокаційні й демагогічні заклики. Важливий висновок, який витікає, якщо аналізувати динаміку подій, можна сформулювати так: штучний хаос нескладно розгортати, коли населення не розуміє ситуації, не готове до опору, має різні ілюзії, тобто на початку гібридної агресії. Так званий керований хаос від початку має маніпулятивний характер з розрахунку на те, що масова свідомість – це білий лист аркушу, на якому можна малювати що завгодно. Імунітет, який народжує війна, зменшує можливість повторення старих технологій.

Технології гібридної війни працюють тоді, коли противник не розуміє сенс події, не здатен прогнозувати наступні кроки або наслідки дій агресора. Практика показує, що дієвий метод антикризової тактики – це виведення противника на світло, оприлюднення намірів; не варто боятися гучного анонсу спецоперації, яку замислює агресор.

Потужною антикризовою силою є громадянський волонтерський і патріотичний рух. Саме громадські активісти припиняли різні технології в Харкові, Дніпрі, Одесі у зародку. С. Дацюк вважає, що в Україні виникла практика «превентивних ударів» волонтерського руху по агентурному рухові. З боку держави такі удари мають певні обмеження. «З точки зору теорії керованого хаосу, – пише С. Дацюк, – протидіяти агентурному рухові з боку традиційної влади дуже складно через те, що затрати на протидію з боку своєї влади мають на порядок перевищувати затрати на агентурну організацію хаосу чужої влади. Відтак ефективним є дозволити хаосу відбутися, вичислити всю агентурну мережу, і знищити її. Саме для цього і необхідна стратегія "превентивних ударів" волонтерського руху». І далі автор вказує на чотири різні за змістом типи «ударів» та їх наслідків: 1) за рахунок превентивності зменшити рівень завданої шкоди господарству локації; 2) дезорганізація запланованої події, як такої, і агентурного руху взагалі; 3) протоколювання подій з публікацією дій агентурного руху; 4) контроль з боку агентурного руху за діями влади, особливо місцевої, яка дуже часто діє на боці агентурних рухів [36].

Московські адепти керованого хаосу доволі цинічно використовують слабкі місця демократії, до речі, не тільки в такій ще слабкій системі, яку ми маємо в Україні, але стосовно потужних демократій, які мають сотні років досвіду урядування, заснованого на народовладді. Агресор підступно використовує виборчу систему, наявність легальної опозиції, громадянські і політичні права, у т. ч. право на свободу інформації, право на мирні збори, свободу слова, право на

критику влади тощо. Американці досі не можуть відійти від шоку, коли дізналися, що росіяни намагалися втрутитися у процес виборів на боці одного з кандидатів, використовуючи пропаганду, кібератаки, агентів впливу, а ці факти є вже доведеними у процесі ретельного розслідування [37]. Хоча українці до подібного втручання у внутрішні процеси вже звикли, принаймні, з початку латентної фази гібридної війни жодна виборча кампанія в Україні без брутального втручання зі сходу не обходилися. «Електоральна війна» стає самостійний напрямом у війні гібридного типу. Якщо уважно простежити технології дестабілізації, які було використано проти України, то фактично усі вони виходили з експлуатації градієнтів відкритого суспільства. Так, демократія має уразливі точки, яких симетрично не мають диктаторські і тоталітарні системи. Треба це також враховувати в системі національної безпеки.

Сучасний світ має внутрішню тенденцію до зростання ентропії, і це має об'єктивну основу [38]. Очевидно, країни мусять мати антикризові інструменти, які у т. ч. враховують теоретичну і практичну можливість зовнішнього втручання. Досвід України підкреслює актуальність такого інструментарію. Нові вимоги потрібно сформулювати щодо стратегічної розвідки, можливо, настав час подумати і про соціальну розвідку. Якщо проти нас використовують соціальні знання, соціальні технології, то чи не варто мати відповідні захисні й упереджувальні механізми? Держава мусить більш активно спиратися на експертне середовище соціальних дослідників, а тема національної безпеки має перетворитися на провідну у переліку наукових завдань, що розв'язують інститути і кафедри.

Чи можна мати імунітет від несподіванок, які можуть готувати ворожі країни і спецслужби, аби тактика керованого хаосу постійно зазнавала провалу? Очевидно, що так. Стара літературна сентенція – «розруха починається в головах людей» – є абсолютною істиною. Позитивну відповідь щодо ролі імунітету, зокрема, ми знаходимо у недалекій історії початку російсько-української війни. Чоловіки й жінки з раціональним і критичним типом мислення, патріоти, що спираються на прості і зрозумілі цінності національної гідності, люди, які живуть власною працею і не спокушаються дармовщиною й примарними обіцянки в цілому вистояли у морально-психологічному плані; це вони захистили країну від навали.

Список використаної літератури

1. Словник іншомовних слів: 23000 слів та термінологічних словосполучень / Л.О. Пустовіт, О.І. Скопненко, Г.М. Сюта, Т.В. Цимбалюк / за ред. професора Любові Пустовіт. – К.: вид-во «Довіра», УНВЦ «Рідна мова», 2000. – 1018 с. **2. Hoffman F.** Hybrid

- Warfare and Challenges / F. Hoffman // JFQ. – Iss. 52. – 1st quarter. – 2009.
- 3. Galeotti M.** (2014). How the Invasion of Ukraine is Shaking Up the Global Crime Scene / M. Galeotti // VICE. – November 6. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.vice.com/read/how-the-invasion-of-ukraine-is-shaking-up-the-global-crime-scene-1106>.
- 4. Galeotti M.** (2015). Hybrid War as a War on Governance [Електронний ресурс] / M. Galeotti, O. Manea // Small Wars Journal. – August 19. – [Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/hybrid-war-as-a-war-on-governance>.
- 5. McCulloh T.** (2013). Hybrid Warfare: Joint Special Operations University Report, 13-4, The JSOU Press: MacDill Air Force Base. / T. McCulloh, R. Johnson. – Florida. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://jsou.socom.mil/JSOU%20Publications/JSOU%2013-4_McCulloh,Johnson_Hybrid%20Warfare_final.pdf.
- 6. Snegovaya M.** Russia Report 1. Putin's Information Warfare in Ukraine. Soviet Origins of Russia's Hybrid Warfare / M. Snegovaya. – Washington DC : Institute for the Study of War, 2015.
- 7. Hunter E.** (2015). The Challenges of Hybrid Warfare / E. Hunter, P. Pernik // International Centre for Defence and Security. – Tallinn.
- 8. Jacobs A.** (2015). NATO's Hybrid Flanks: Handling Unconventional Warfare in the South and the East : Research Paper / A. Jacobs, G. Lasconjarias // Research Division – NATO Defense College, Rome. – № 112. – http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/sede/dv/sede011015resarchpapernato_/sede011015resarchpapernato_en.pdf.
- 9. Kenneth G.** (2015). Cyber War in Perspective: Russian Aggression Against Ukraine / NATO Cooperative Cyber Defense. – Tallinn. – https://ccdcoe.org/sites/default/files/multimedia/pdf/CyberWarinPerspective_full_book.pdf.
- 10. Рущенко І.П.** Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: моногр. / І.П. Рущенко. – Х. : ФОП Павленко О.Г., 2015. – 268 с.
- 11. Хроніка російської агресії** / Дм. Тимчук, Ю. Карін Ю., К. Машовець, В. Гусаров – К.: Брайт Стар Паблішинг, 2016, – 240 с.
- 12. Горбулін В.П.** Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В.П. Горбуліна. – К.: НІСД, 2017. – 496 с.
- 13. Почепцов Г.** Інструментарій хаосу в гібридній війні http://www.ji-magazine.lviv.ua/2015/Pochepcov_Instrumentarij_haosu_v_hybrid_vijni.htm
- 14. Рябінін Є.** Концепція керованого хаосу в контексті побудови сучасного світового порядку // <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertnadumka/view/article/koncersija-kerovanogo-khaosu-v-konteksti-pobudovi-suchas/>
- 15. Парубій А.** Війна Росії проти України і світу // <http://www.pravda.com.ua/articles/2014/08/6/7034046/>
- 16. Рущенко І.П.** Керований хаос: від теорії до практики на теренах України // Проблеми розвитку соціологічної теорії: матеріали X Всеукр. наук.-практ. конф. «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Теорії солідарності та

конфлікту в поясненні сучасних соціальних процесів», 21-22 травня 2015 року (м. Київ) / Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К.: Логос, 2015. – С. 7–9. **17. Пригожин И.**, Стенгерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. – М.: Прогресс, 1986. – 432 с. **18. Пригожин И.** Философия неустойчивости // Вопросы философии. – 1991. – № 6. – С. 46–57. **19. Steven R. Mann.** The Reaction to Chaos // Complexity, Global Politics, and National Security. Edited by David S. Alberts and Thomas J. Czerwinski. National Defense University Washington, D.C. 1998. **20. Манн С.** Теория хаоса и стратегическое мышление // <http://spkurdyumov.ru/what/mann/> **21. Малинецкий Г.** Хаос. Тупики, парадоксы, надежды // Компьютера. – 1998. – №47. **22. Батчиков С.** Глобализация – управляемый хаос. http://derzava.com/art_desc.php?aid=177 **23. Лепский В.Е.** Технологии управляемого хаоса – оружие разрушения субъектности развития // Информационные войны. – 2010. – №4. – С.69-78. **24. Бартош А. А.** Гибридные войны как проявление глобальной критичности современного мира // Геополитика и безопасность. – 2015. – №1 (29). **25. Герасимов В.** Основные тенденции развития форм и способов применения ВС, актуальные задачи военной науки по их совершенствованию // Военно-промышленный курьер / Общероссийская еженедельная газета. – 2013. – №8 (476). Доступно: <http://vpk-news.ru/articles/14632> **26. Сулакшин С.** Доклад на Общем собрании Академии военных наук, январь 2014 // <http://rusrand.ru/docconf/natsionalnye-ugrozy-rossii-kognitivnoe-oruzhie>. **27. ГПУ обнародовала** телефонные разговоры Глазьева об организации сепаратистского движения в Украине // https://lb.ua/society/2016/08/22/343319_gpu_obnarodovala_telefonnie.html. **28. Рущенко И.** Была ли неизбежной российско-украинская война? // <http://www.ostrovok.lg.ua/statti/strana/byla-li-neizbezhnoy-rossiysko-ukrainskaaya-voyna>. **29. Сунь-цзи.** Мистецтво війни / Сунь-цзи; переклад Григорія Латника, – К.: Арій, 2014. – 128 с. **30. Смолян Г.Л.,** Рефлективное управление – технология принятия манипулятивных решений // http://www.isa.ru/proceedings/images/documents/2013-63-2/t-2-13_54-61. **31. Розкрито обставини** штурму Майдану 18-19 лютого 2014 // <http://bug.org.ua/news/rozkryto-obstavyny-shturmu-majdanu-18-19-lyutoho-2014-62178>. **32. Адвокат Виталий Титич:** Расследование убийств правоохранителей 20 февраля – ключ к раскрытию преступлений против майдановцев // <http://asn.in.ua/ru/news/interview/34251-advokat-vitalijj-titich-rassledovanie-ubijstv-pra.html>. **33. В Мексике продолжает усиливаться** общественное недовольство, вызванное значительным повышением цен на бензин // http://russian.news.cn/2017-01/06/c_135961123.htm. **34. Млечин Л.** Черный октябрь // Новая газета. – 2011. – № 114 (от 12 октября). **35. Рущенко И.**

(2016). Новый-старый круг гибридной войны России против Украины // <http://sprotyv.info/ru/news/kyiv/novyuy-staryuy-krug-gibridnoy-voyny-rossii-protiv-ukrainy>. **36. Дацюк С.** Що таке теорія «керованого хаосу» і як їй протидіяти? – рецепт від Сергія Дацюка // <http://uainfo.org/blognews/1438683712-shcho-take-teoriya-kerovanogo-haosu-i-yak-yiy-protidiyati---retsept.html>. **37. Пояснения к отчету** «Оценка российских действий и намерений в ходе недавних выборов в США»: процесс анализа и определения лиц, ответственных за кибератаки // <http://project17443.tilda.ws/page518703.html>. **38. Рамоне И.** Геополитика хаоса / Пер. с франц. И. А. Егорова. – М.: ТЕИС, 2001. – 128 с.

Рущенко І. П. Тактика керованого хаосу як інструмент гібридної війни. В статті розкриваються гносеологічні коріння теорії керованого хаосу і простежується перетворення концепції на тактику агресора в структурі російсько-української війни. Досліджується застосування тактики в трьох напрямках: 1) дезорієнтації масової та індивідуальної свідомості, 2) штучне розбалансування політичної системи, 3) провокування масових заворушень і захоплення влади в регіонах. Розглядається гіпотеза існування у агресора плану «А» у початковий період російсько-української війни, частиною якого було занурення Києва у хаос безвладдя, вуличного насильства, панування кримінальних натовпів у період з 20 по 22 лютого 2014 р. Робиться висновок, що українське суспільство за роки війни набуло резистентності по відношенню до тактичних прийомів, що включають практики керованого хаосу.

Ключові слова: хаос, критична складність, теорія керованого хаосу, гібридна війна, російсько-українська війна.

Рущенко И.П. Тактика управляемого хаоса как инструмент гибридной войны. В статье раскрываются гносеологические корни теории управляемого хаоса, анализируется процесс превращения концепции в тактику агрессора в структуре российско-украинской войны. Исследуется применение тактики в трех направлениях: 1) дезориентация массового и индивидуального сознания, 2) искусственное разбалансирование политической системы, 3) провокация массовых беспорядков и захват власти в регионах. Рассмотрена гипотеза существования у агрессора плана «А» в начальном периоде российско-украинской войны, частью которого было погружение Киева в состояние хаоса безвластия, уличного насилия, господства криминальных толп в промежутке времени от 20 до 22 февраля 2014 г. Сделан вывод, что украинское общество за годы войны приобрело устойчивость в

отношении тактических приемов, связанных с практиками управляемого хаоса.

Ключевые слова: хаос, критическая сложность, теория управляемого хаоса, гибридная война, российско-украинская война.

Rushchenko I. P. Tactics of controlled chaos as an instrument of hybrid warfare.

The article reveals epistemological roots of the theory of controlled chaos and analyzes process of transforming the concept into tactics of the aggressor in the structure of the Russian-Ukrainian war. Application of tactics in three directions is investigated: 1) disorientation of mass and individual consciousness, 2) deliberate destabilization of the political system, 3) provocation of mass riots and seizure of power in the regions. There was considered the hypothesis of existence of the plan «А» in the initial period of the Russian-Ukrainian war, which was supposed to plunge Kiev into chaos of anarchy, street violence and dominating of criminal mobs in the period from February 20th to February 22nd, 2014. There was made a conclusion that the Ukrainian society during this war has become resistant to tactical techniques associated with practices of controlled chaos.

Keywords: chaos, critical complexity, theory of controlled chaos, hybrid warfare, Russian-Ukrainian war.

Стаття надійшла до редакції 17.03.2017 р.

Прийнято до друку 26.05.2017 р.

Рецензент – д. соц. н., професор

Кононов І. Ф.

УДК 316.47:316.482

В. И. Ильин

ОБЫВАТЕЛЬ И ПАССИОНАРИЙ КАК ТИПЫ ЛИЧНОСТИ В КОНТЕКСТЕ ОБЩЕСТВЕННОЙ СТАБИЛЬНОСТИ И КРИЗИСА

Целью данной статьи является концептуализация идеальных типов обывателя и пассионария. Идеальный (или чистый) тип в данном случае понимается в духе методологии Макса Вебера. Это логическая конструкция, формируемая в результате обобщения эмпирических объектов, путем их очистки от всего частного, единичного и случайного. Идеальный тип не имеет отношения ни к типичному, ни к среднему, ни к медиане. Он не встречается в эмпирической реальности, однако при

анализе конкретных единичных объектов он узнается в них. Как писал М. Вебер, «они столь же редко встречаются в реальности в абсолютно чистой форме, как физическая реакция, полученная в условиях полного вакуума» [1, с. 622]. Целью его создания является обеспечение понимания социальных процессов, путем выделения в участвующих в них элементах их сути.

Главное утверждение данной статьи состоит в том, что в любом обществе сосуществуют два противоположных типа личности – обывателя и пассионария. Однако в стабильном обществе доминирует первый тип, а второй представлен в маргинальном сегменте (при совершенно нейтральном понимании этой характеристики места в социокультурном пространстве).

В обществе, переживающем революционный кризис, не всегда, но часто, на первый план выходят пассионарии. Это – их время. Как не всякая беременность кончается родами, так далеко не каждый революционный кризис завершается революцией. Иначе говоря, революционный кризис означает революционный замах, но отнюдь не обязательно революцию. Возможность не равнозначна ее реализации.

Пассионарии нередко определяют динамику общественного развития за счет не своего статистического преобладания, а в силу своей активности и готовности к самопожертвованию и радикальному воздействию на противников, что совершенно чуждо обывателю. В такие периоды к «настоящим» пассионариям присоединяется статистически значимая масса ситуативных пассионариев, которые еще вчера были обывателями. Однако пассионарность этой категории имеет временный характер: она исчезает так же неожиданно, как и возникает.

Идеальный тип обывателя

Тип обывателя характеризуется безраздельным доминированием повседневных практик над поступками. Источником энергии его образа жизни является борьба за удовлетворение своих базовых потребностей – в пище, жилье, одежде, безопасности, социальном самоутверждении, принадлежности к значимым сообществам. Осознание базовых потребностей формирует спектр его активности. Поскольку обычно эти потребности удовлетворяются через труд, то именно он выступает в качестве фундамента образа жизни обывателя.

Питирим Сорокин рассматривал этот тип личности в контексте т.н. «чувственной культуры»: «Они не видят ничего за пределами бытия чувственно воспринимаемой окружающей среды», они «стараятся приспособиться к условиям, которые открываются органам чувств» [2, с. 46].

Организация времени обывателя тяготеет к цикличности с признаками слабо выраженной спирали. Есть настоящее, а все остальное – фантазии. Однако если «правильно» жить, то в настоящем создаются ступеньки для медленного перехода к новому качеству индивидуальной жизни: новая должность, более высокий оклад, более современная и престижная машина, улучшение жилищных условий, все более комфортабельный отдых. Обывательское время не исключает прогресса, просто он имеет конфигурацию достаточно плоской спирали.

В основе культурной программы такого типа лежит индивидуализм, который в той или иной мере включает в себя элементы альтруизма, однако они, как правило, ограничены кругом семьи и других близких людей. Иначе говоря, эгоизм может иметь разные формы, в т.ч. и популярную в конце XIX в. форму «разумного эгоизма». Он предполагает, что забота о себе требует заботы о людях, формирующих твою среду обитания. С. Л. Франк, интерпретируя Ф. Ницше, судя по всему, описывал этот феномен в терминах «любви к ближнему», под которым «понимается совокупность симпатических чувств, переживаемых по отношению к непосредственно окружающим нас, ближайшим к нам людям («ближним»)» [3, с. 13].

Культурная программа такой личности тяготеет к материализму как системе ценностей, в которой системообразующую роль играет обладание материальными предметами. Обыватель в зависимости от социальных условий может принимать форму классического скупого мещанина в духе Оноре де Бальзака или Александра Островского, но в современных относительно сытых обществах он обычно выступает в качестве расточительного потребителя, живущего в долг (= кредит).

Обыватель не склонен серьезно интересоваться идеальными проблемами и ценностями, а тем более допускать их заметное влияние на его повседневную жизнь. Все, что не имеет прямого значения для качества этой повседневной жизни, выносится за скобки в зону любопытного, но практически бесполезного. Он может интересоваться искусством и литературой, но в основном как областью, обогащающей возможности досуга, повышающей эффективность отдыха. Отсюда склонность к развлекательным жанрам. Обыватель склонен к аполитичности. Он политикой либо просто не интересуется, либо относится к ней откровенно брезгливо. Когда политика становится особенно грязной или тупиковой (нет разумной альтернативы), обывательская аполитичность становится эффективным средством защиты своего жизненного мира от вторжения разных, но одинаково чуждых сил, стремящихся вовлечь в борьбу за свои цели. Если нет сильного социального давления, обыватель не утруждает себя участием в каких-либо политических акциях, включая самые простые типа выборов.

Он больше всего ценит стабильность, опасаясь, как бы не было хуже. Отсюда консерватизм стиля статус-кво, т.е. согласия на то, чтобы ничего серьезно не менять, т.к. радикальные перемены, с его точки зрения, редко дают немедленный положительный результат, а перспективой отдаленного светлого будущего его не купишь. Отсюда в лучшем случае недоверчивое, а в худшем – открыто враждебное отношение к тем людям и организациям, которые пытаются раскачать существующий порядок, обещая новую счастливую жизнь. Даже соглашаясь с воинственной оппозицией в критике существующего порядка и принимая выдвигаемые ею идеалы, обыватель циничен: он склоняется к тому, что новые лидеры, даже будучи чистыми сейчас (ситуационная честность: им еще нечего украсть), взяв власть, станут такими же. Кроме того, он понимает, что, даже если будущее после смены режима будет лучше, то все равно это будет не скоро, а процесс перемен будет долгим и болезненным при отсутствии гарантий успеха.

Социальный статус мелкого собственника является благоприятной базой для формирования культурного типа обывателя. Таковую же благоприятную основу представляет и статус членов нового среднего класса. Именно из этого вытекает расхожий тезис о том, что средние классы представляют собой основу стабильного развития общества. Им есть, что терять, есть чем рисковать. Маркс видел в качестве одного из ключевых факторов революционности пролетариата отсутствие у него собственности («ему нечего терять, кроме своих цепей»). Средние же классы находятся в совершенно иной ситуации: им есть что терять. Кому собственность (традиционный средний класс), а кому собственность плюс должность на карьерной лестнице, ведущей, как кажется, вверх. В силу своего социального положения они склонны к обывательскому мировоззрению, а потому представляют собой желанную базу для любого режима.

Этот социокультурный феномен в специфических условиях общества потребления рассматривает Джон Кампфнер в своей книге «Свобода на продажу». Анализируя современное развитие современных западных стран, Объединенных Арабских эмиратов, Индии, Китая и России, он на конкретном эмпирическом материале 20-ти лет на рубеже XX-XXI вв. показывает, как население, проявляет готовность поступиться политической свободой в обмен на безопасность и преуспевание. Он констатирует: «За эти годы люди во всех странах нашли способ комфортно жить, перестав одновременно быть участниками политического процесса. Консюмеризм оказался прекрасной мозговой «заморозкой» [4, с. 25–26]. Это очень точное определение современной формы политического обывательства, социокультурным основанием которого является консюмеризм. Однако

этот механизм формирования и воспроизводства обывательского мировоззрения и практик в сфере политики, судя под всему, имеет универсальный характер, что не исключает столь же универсального набора исключений, общим знаменателем которых является библейский принцип «не хлебом единым сыт человек», сформулированный Моисеем роптавшим на материальные невзгоды евреям.

Идеальный тип пассионария

Я оперирую здесь категорией пассионария, введенной в оборот Львом Гумилевым [5], хотя этот феномен под разными названиями встречается у многих философов [6]. Поскольку в оригинальной концепции Гумилева эта категория слишком насыщена мистикой, чтобы быть удобным инструментом для социологического анализа, я ее использую, существенно корректируя содержание и функции путем приземления к уровню повседневной жизни и потребностям социологии.

Пассионарий – это тип личности, в жизненном мире которого системообразующую роль играют идеальные ориентиры (ценности, цели), выходящие за рамки практического сознания и потребностей повседневной жизни. Пассионарий одержим целями идеального мира (религиозного, идеологического, политического, философского, художественного). Они являются ядром его жизненного мира, понимаемого в данном случае как система индивидуальной социальной навигации (своего рода звезды в космосе, помогающие искать путь в лабиринтах земной жизни). Идеальные факторы оказывают более или менее существенное влияние на организацию повседневной жизни, придавая ей специфическую осмысленность. Она ориентируется на цели и ценности, которые не являются естественным продуктом логики повседневной жизни. Они не обеспечивают удовлетворение базовых потребностей, а часто наоборот подрывают этот процесс. Тип пассионария проявляется в самых разнообразных формах. остановлюсь лишь на некоторых.

1) Самый тихий и безопасный для окружающих тип – одинокого мыслителя, одержимого стремлением что-то понять, открыть. Он занимается наукой или искусством, читает и пишет. Материальная повседневность для него является лишь неизбежным обременением, с которым приходится считаться. Он живет в мире идей, а в мире вещей лишь существует. К этому идеальному типу в той или иной мере приближаются все выдающиеся ученые, писатели, философы, музыканты и т.д. Распространение этого типа ограничено естественными блокираторами: людей, способных жить в мире идей, даже в условиях массового высшего образования ограниченное количество. Заразить этим способом жизнь очень сложно, если нет личностных предпосылок. Для

«нормального» (т.е. среднего) человека этот тип в обычных условиях кажется странным, экстравагантным, чудаковатым, смешным и т.д.

2) Еще одна разновидность пассионария – проповедники и праведники, живущие в сакральном мире религиозных идей. Для них эта жизнь лишь подготовка к настоящей жизни на том свете. Праведники живут сами по себе, пребывая наедине с Богом и влияя на других лишь своим не очень соблазняющим примером. Пассионарии-проповедники одержимы идеей привести все человечество к истинной вере и «спасению» в том мире. Это миссионеры, которым мало верить самим, им надо, чтобы верили и все окружающие их. Этот тип пассионария уже склонен к размножению. В благоприятной общественной среде резко возрастает количество людей, для которых спасение души становится более важным делом, чем материальные условия их повседневной жизни. В безопасном, хотя порою и докучающем виде – это миссионеры (распространенный тип в евангелических конфессиях), «несущие слово божье» в массы. В крайнем варианте – это пассионарии, готовые убивать тех, кто не захотел принять «истинную веру». И современная проблема исламского терроризма вырастает из эпидемии этой формы пассионарности. Ближе всего к идеальному типу такого религиозного пассионария – джихадист-смертник, который готов ради высокой идеи умереть сам и убить других.

3) Пассионарии-революционеры одержимы идеей коренного преобразования этого мира. Нередко их идеальные ориентиры очень напоминают жизненный мир религиозных пассионариев, принимая форму светской религии. В ней вместо загробного мира ориентиром является светлое будущее. Если оно не соблазняет обывателей, то они готовы загнать их туда. И провести грань между идеологией и светской религией порою очень трудно. К этому идеальному типу ближе всего герои, которые ставят свои идеалы выше жизни – своей и чужой. Именно они творят историю народов (порою это интерпретируется в терминах «впутать в историю»), выступая в качестве дрожжей исторического процесса. Однако революционная пассионарность не обязательно доходит до своих крайних форм.

В контексте времени пассионариев можно разделить на два типа.

(а) Настоящие пассионарии – это личности, которые функционируют почти всегда в пассионарном режиме независимо от внешних обстоятельств. Такой пассионарий и на необитаемом острове является таковым. Источник его энергии – в его сознании, которое действует в автономном режиме, подчиняя себя практикующее тело.

(б) Ситуативные пассионарии – это обыватели, которые силою обстоятельств временно оказались втянутыми в пассионарную жизнь. Когда обстоятельства меняются или люди их опривычивают, они снова

становятся обывателями. Это наиболее массовый тип пассионария. Порою, как показал Лев Гумилев, целые народы принимают пассионарный характер.

Экзистенциальный кризис как фактор трансформации обывателя в пассионария

В истории многих стран периодически случаются эпидемии, в ходе которых обыватели в великом множестве начинают превращаться в религиозных и/ или революционных пассионариев. Эта личностная и культурная трансформация стоит за всеми революциями и массовыми радикальными движениями.

Констатировать этот факт гораздо проще, чем его объяснить. Особенно трудно это сделать, если пытаться выявить универсальные механизмы, очищенные от деталей конкретных исторических событий. Этот процесс часто кажется просто невероятным и полным мистики. Разумеется, я не даже не пытаюсь здесь дать сколько-нибудь полный ответ на этот вопрос. Моя задача ограничена определением лишь некоторых значимых факторов.

Очень часто рост активности масс объясняют чьей-то идейно-политической работой. Наиболее заметное направление в этой интерпретации – разные варианты теории заговора, истоки которого обычно уходят в злокозненные спецслужбы других государств. Сторонники этого подхода не верят в возможность превращения нормальных обывателей в пассионариев, ломающих стабильную жизнь. Это философия, толкающая к поиску внешних кукловодов наивной толпы (классический пример – революция 1917 г. в России, которую организовали то ли немцы, то ли англичане).

Однако, даже если эти процессы (внешние попытки влиять и внутренние катаклизмы) во времени идут рядом, это не образует причинно-следственной зависимости. Пассионарность – это вирус, который порождает эпидемию лишь при наличии хорошо подготовленной почвы. Это не исключает того, что идеологи-пассионарии часто приписывают себе заслугу исторических поворотов. Правда, нередко это звучит не более убедительно, чем констатация «я встал с постели, а вслед за мною и солнце».

Какая же почва благоприятна для этого?

Самым общим знаменателем является экзистенциальный кризис, с которым сталкивается индивид, но как член той или иной социальной группы или общности. Экзистенциальный кризис – это проблематизация собственного положения: надо жить так (например, как прежде или лучше), а в реальности это уже невозможно. Что же делать?

Суть экзистенциального кризиса в том, что стабильное социальное существование как предпосылка воспроизводства обывательской культуры становится невозможным. Жить дальше, как прежде уже нельзя, а как иначе – неизвестно. И в этом экзистенциальном тупике повышаются шансы на эпидемию надежды на коллективное спасение. В религиозных движениях оно часто выносится за рамки земного существования – в загробную жизнь. Утопия может превратиться в горизонт, который кажется спасительным. А поскольку прежнее состояние уже утратило былую ценность, то в порыве отчаяния или энтузиазма повышается вероятность готовности на героические поступки, на самопожертвование, на принятие мудрости «цель оправдывает средства».

Каковы же основные двигатели экзистенциального кризиса обывателей?

(а) Государство само втягивает обывателей в политику, выводя их в экзистенциальные ситуации, где принятие пассионарности является формой преодоления когнитивного диссонанса. Распространенный вариант такого принуждения к пассионарности – война, организуемая государством. Обыватель, которого под страхом жестокого наказания принудили взять в руки оружие, сталкивается с когнитивным диссонансом: с одной стороны, для него нет большей ценности, чем собственная жизнь, а с другой – его ежедневно заставляют под страхом жестокого наказания за «измену», «нарушение присяги» этой жизнь рисковать. Если не принять религию пассионарности, то можно либо сойти с ума, либо быть расстрелянным в качестве труса или дезертира. В итоге очень многие обыватели превращаются в пассионариев, которые рутинизируют свой риск и убийства других. Этот радикальный выход из ситуации когнитивного диссонанса выглядит так: риск позорной смерти в качестве дезертира меняется на почетную смерть в качестве героя, надеющегося на вечную память и славу. Правда, война рано или поздно кончается, или заходит в тупик, и пассионарий возвращается домой. В 1917-18 гг. такое возвращение оказалось трагичным для существенной части Европы. Сменить одни идеалы на другие – это уже вопрос технический, как и смена врага.

(б) Разрушение социальной и материальной среды обывателя, загоняет его в угол, где нередко только вера в возможность совершенно иного светлого будущего кажется приемлемым выходом. В пассионарии обывателя толкает не бедность, а системная безнадежность: сегодня можно вынести любые трудности, но когда и на горизонте не видно проблеска, то самый большой прагматик начинает задумываться о смысле бессмысленной жизни. Иначе говоря, закупорка каналов восходящей социальной мобильности припирает обывателя к стенке, а в

этой позе от человека можно ожидать самые неожиданные трансформации.

В. Ленин в начале 1920-х гг. очень точно охарактеризовал суть этой взрывной трансформации обывателя в пассионария:

«Мелкий собственник, мелкий хозяйчик (социальный тип, во многих европейских странах имеющий очень широкое, массовое представительство), испытывая при капитализме постоянно угнетение и очень часто невероятно резкое и быстрое ухудшение жизни и разорение, легко переходит к крайней революционности, но не способен проявить выдержки, организованности, дисциплины, стойкости. «Взбесившийся» от ужасов капитализма мелкий буржуа, это -- социальное явление, свойственное, как и анархизм, всем капиталистическим странам. Неустойчивость такой революционности, бесплодность ее, свойство быстро превращаться в покорность, апатию, фантастику, даже в «бешеное» увлечение тем или иным буржуазным «модным» течением, -- все это общеизвестно» [7].

Социально-экономический кризис в сочетании с политическими катаклизмами и особенно войной представляют собой типичную предпосылку экзистенциального кризиса средних классов – как мелких собственников, так и наемных профессионалов.

(в) Пассионарии сознательно или случайно создают ловушки (в духе логики path dependency theory). В данном контексте в качестве экзистенциальных ловушек выступают действия, задающие принципиально новую логику ситуации. Свершившийся факт становится историей, не допускающей возврата к исходному положению. Типичный прием – поворот мирного протеста в русло, где появляются жертвы, убедительно для масс приписываемые власти. При этом совершенно неважно, виновата ли в этом власть. Как гласит теорема Томаса, ситуации, считающиеся реальными, реальны по своим последствиям. Кровь часто делает возврат к исходному положению нереальным, передавая инициативу пассионариям. И тут формируется благоприятная почва для распространения вируса пассионарности, заражающего обывателей. Классический пример – расстрел русскими правительственными войсками мирной демонстрации 9 января 1905 г. После этого что бы ни делало правительство, оно утратило в глазах широких масс легитимность, что создало социально-психологическую почву для превращения обывателей в пассионариев. Этот сценарий в разных вариантах мы можем наблюдать почти во всех массовых катаклизмах истории и нашего времени.

г) Кризис существующего порядка, формирующий обоснованную надежду на его неспособность поддерживать существующее положение и подавлять действия революционных пассионариев. Это то, что Ленин

называл элементом революционной ситуации: «верхи не могут управлять по-старому». В этой ситуации, разозленный обыватель превращается на время в пассионария, сознавая, что существующая власть (политическая, экономическая, духовная) уже не в состоянии эффективно обеспечить поддержание прежнего порядка и наказания протестантов. Если настоящий пассионарий готов на безнадёжный героический акт, то колеблющийся обыватель решается на это, имея обоснованные надежды на успех и безопасность. Однако спираль конфликта нередко втягивает его в свой водоворот, превращая на время в реального пассионария, готового и на самопожертвование, и на принесение в жертву врагов.

Заключение

На микроуровне больших социальных конфликтов и катаклизмов просматриваются молекулярные трансформации личности обывателя (человека статус-кво) в пассионария (человека, запрограммированного на полет, в ходе которого преодолевается притяжение инстинктов самосохранения, страха, жалости, совести и прочих психологических и моральных вериг). Настоящие пассионарии являются таковыми в любых социальных и культурных контекстах, меняя лишь стиль проявления пассионарности. Обыватель – это тип противоположный пассионарию, однако в определенных обстоятельствах (наиболее характерные – кризис существующего порядка) он открыт для пресыщения в ситуационного пассионария, который приобретает это качество на время и избавляется от него, возвращаясь в состояние обывателя, в силу личностных факторов (усталость, разочарование) или изменения состояния социальной системы (например, реставрация стабильности старого порядка или стабилизация нового порядка).

Список использованной литературы

- 1. Вебер М.** Избранные произведения /Макс Вебер/ Пер. с нем. – М.: Прогресс, 1990. – 805 с.
- 2. Сорокин П.** Социальная и культурная динамика. Исследование изменений в больших системах искусства, истины, этики, права и общественных отношений / Питирим Александрович Сорокин. – СПб.: Издательство Русского Христианского гуманитарного института, 2000. – 1054 с.
- 3. Франк С Л.** Сочинения /Семен Людвигович Франк. – М.: Правда, 1990. – 608 с.
- 4. Кампфнер Дж.** Свобода на продажу. Как мы разбогатели и лишились независимости / Джон Кампфнер. – М.: Астрель, 2012. – 414 с.
- 5. Гумилев Л. Н.** Этногенез и биосфера Земли / Лев Николаевич Гумилев. – М.: ДИ-ДИК, 1997. – 640 с.
- 6. Фрумкин К. Г.** Пассионарность. Приключение одной идеи / Константин Григорьевич Фрумкин. – М., ЛКИ / URSS, 2008. – 224 с.
- 7. Ленин В.И.** Детская

болезнь левизны в коммунизме / Владимир Ильич Ленин. – [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.marxists.org/russkij/lenin/1920/leftwing/>. [Дата обращения: 1.03.2017].

Ильин В.И. Обыватель и пассионарий как типы личности в контексте общественной стабильности и кризиса

В статье осуществляется концептуализация идеальных типов обывателя и пассионария. Идеальный (или чистый) тип в данном случае понимается в духе методологии Макса Вебера. Это логическая конструкция, формируемая в результате обобщения эмпирических объектов, путем их очистки от всего частного, единичного и случайного. Идеальный тип не имеет отношения ни к типичному, ни к среднему, ни к медиане.

Пассионарий – это тип личности, в жизненном мире которого системообразующую роль играют идеальные ориентиры (ценности, цели), выходящие за рамки практического сознания и потребностей повседневной жизни. Тип пассионария проявляется в самых разнообразных формах: одинокий мыслитель, праведник, святой, революционер. Есть настоящие пассионарии и пассионарии ситуационные.

Тип обывателя характеризуется безраздельным доминированием повседневных практик над поступками. Источником энергии его образа жизни является борьба за удовлетворение своих базовых потребностей – в пище, жилье, одежде, безопасности, социальном самоутверждении, принадлежности к значимым сообществам. Осознание базовых потребностей формирует спектр его активности. Поскольку обычно эти потребности удовлетворяются через труд, то именно он выступает в качестве фундамента образа жизни обывателя.

В истории многих стран периодически случаются эпидемии, в ходе которых обыватели в великом множестве начинают превращаться в религиозных и/или революционных пассионариев. Эта личностная и культурная трансформация стоит за всеми революциями и массовыми радикальными движениями. Самым общим знаменателем в этом процессе является экзистенциальный кризис, с которым сталкивается индивид, но как член той или иной социальной группы или общности. Если настоящий пассионарий готов на безнадёжный героический акт, то колеблющийся обыватель решается на это, имея обоснованные надежды на успех и безопасность. Однако спираль конфликта нередко втягивает его в свой водоворот, превращая на время в реального пассионария, готового и на самопожертвование, и на принесение в жертву врагов.

Ключевые слова: идеальный тип, обыватель, пассионарий, экзистенциальный кризис, консюмеризм.

Гльїн В. І. Обиватель і пасіонарій як типи особистості в контексті суспільної стабільності і кризи

У статті зроблена концептуалізація ідеальних типів обивателя і пасіонарія. Ідеальний (або чистий) тип в даному випадку розуміється в дусі методології Макса Вебера. Це логічна конструкція, яка формується в результаті узагальнення емпіричних об'єктів, шляхом їх очищення від усього приватного, одиничного і випадкового. Ідеальний тип не має відношення ні до типового, ні до середнього, ні до медіани.

Пасіонарій – це тип особистості, в життєвому світі якого системоутворюючу роль відіграють ідеальні орієнтири (цінності, цілі), що виходять за рамки практичної свідомості і потреб повсякденного життя. Тип пасіонарія проявляється в самих різноманітних формах: самотній мислитель, праведник, святий, революціонер. Є справжні пасіонарії і пасіонарії ситуаційні.

Тип обивателя характеризується неподільним домінуванням повсякденних практик над вчинками. Джерелом енергетики його способу життя є боротьба за задоволення своїх базових потреб - в їжі, житлі, одязі, безпеці, соціальному самоствердженні, приналежності до значимих спільнот. Усвідомлення базових потреб формує спектр його активності. Оскільки зазвичай ці потреби задовольняються через працю, то саме вона виступає в якості фундаменту способу життя обивателя.

В історії багатьох країн періодично трапляються епідемії, в ході яких обивателі в дуже значній кількості починають перетворюватися в релігійних і / або революційних пасіонаріїв. Ця особистісна і культурна трансформація стоїть за всіма революціями і масовими радикальними рухами. Самим спільним знаменником в цьому процесі є екзистенціальна криза, з якою стикається індивід, але як член тієї чи іншої соціальної групи або спільноти. Якщо справжній пасіонарій готовий до безнадійного героїчного акту, то обиватель, що вагається, вирішується на це, маючи обґрунтовані надії на успіх і безпеку. Однак спіраль конфлікту нерідко втягує його в свій вир, перетворюючи на час в реального пасіонарія, готового і на самопожертву, і на принесення в жертву ворогів.

Ключові слова: идеальный тип, обыватель, пассионарий, экзистенциальный кризис, консюмеризм.

Pyin V.I. The everyman and the passionate man as types of personality in the context of social stability and crisis

The article conceptualizes ideal types of the everyman and passionate man. The ideal (or pure) type in this case is understood in the spirit of Max

Weber's methodology. This is a logical construction formed as a result of generalization of empirical objects by purifying them from everything private, single and random. The ideal type has nothing to do with neither the typical, nor the middle, or the median.

The passionary man is a type of personality in whose world ideal reference points (values, goals), those beyond the practical consciousness and needs of everyday life, are playing a strategic role. The type of passionary man is manifested in a variety of forms, such as a lonely thinker, a righteous man, a saint and a revolutionist. There are true passionary men and situational passionary men.

The everyman is characterized by the undivided dominance of everyday practices over actions. The source of energy for one's life is the struggle to meet basic needs, such as food, shelter, clothing, security, social self-affirmation and becoming a part of meaningful communities. Understanding of basic needs forms a spectrum of one's activity. Since these needs are usually satisfied through labor, it becomes foundation of the everyman's way of life.

Epidemics periodically occur in the history of many countries, in the course of which the everymen massively turn into religious and / or revolutionary passionary men. This personal and cultural transformations stand behind all revolutions and mass radical movements. The most common denominator in this process is the existential crisis faced by the individual, but as a member of a social group or community. If a real passionary man is ready for a hopeless heroic act, then hesitant everyman becomes ready for this when having reasonable hopes for success and security. However, the spiral of a conflict often draws one into its maelstrom, temporarily turning one into a real passionary man, ready for sacrificing oneself and enemies.

Keywords: ideal type, the everyman, the passionary man, existential crisis, consumerism.

Стаття надійшла до редакції 09.04.2017 р.

Прийнято до друку 26.05.2017 р.

Рецензент – д. соц. н., професор
Кононов І. Ф.

УДК 316.454.3: 316.485.26 (477)

И. Ф. Кононов

БОЙ ЗА ЛУГАНСКИЙ ПОГРАНОТРЯД: РЕКОНСТРУКЦИЯ СОБЫТИЯ ЕГО УЧАСТНИКАМИ¹

Почему близкое прошлое актуально и как его исследовать?

В истории Украины 2014 г. стал переломным. В спектре возможностей, которые открывались перед нашим обществом, тогда в общественной борьбе были выбраны те направления развития, которые и сейчас определяют наше коллективное существование. Выбор из наличных возможностей был не единовременным актом. Он осуществлялся чередой событий, в которых участвовали разные субъекты.

В вышесказанном есть некая теоретическая тавтологичность. Событиями выступают некоторые резкие изменения в жизни общества, какой-либо группы или индивида, которые меняют ситуации деятельности субъектов, набор возможностей для этой деятельности. В принципе, такие резкие изменения могут происходить или в результате людских действий, или в результате действия системных факторов общественной жизни, или в результате наложения на человеческую жизнь природных процессов. Однако, событиями эти резкие изменения коллективных или индивидуальных ситуаций делает как раз то, что в них меняется набор возможностей для дальнейшей жизни коллективного или индивидуального субъекта.

События не остаются в прошлом, а делятся. За их интерпретацию ведется борьба, ибо это борьба за определение общественной ситуации, в которой заключена конфигурация властных отношений. Поскольку речь идет о легитимизации и делегитимизации власти определенной фракции правящего класса, то ее субъекты пытаются влиять на коллективную память. Что-то из событий они пытаются предать забвению, а что-то выпятить.

Из событий весны и начала лета 2014 г. в Донбассе в первую очередь, кроме боев за Славянск, следует упомянуть 6 апреля и 2 июня. Первая дата связана с захватом здания СБУ в Луганске, а вторая – со штурмом Луганского погранотряда на квартале Мирный в областном центре. Названные два события меняли ситуацию не только в городе Луганске, но и в стране в целом. Однако, они являются не просто плохо

¹ Стаття підготовлена російською мовою, тому що інформанти саме в ній мовно самовизначилися. Будь-який переклад їх цитат спотворив би мовну форму наративів.

исследованными, но попросту недостаточно реконструированными. Если для их вытеснения из коллективной памяти и не предпринимаются специальные усилия, то ничего не делается для их коммеморации.

Приведу пример. В книге «Неоголошена війна. Невідомі факти і хроніки АТО», которую группа украинских журналистов создавала как попытку всестороннего освещения хода войны на Донбассе, под датировкой 1 – 3 июня есть два предложения: «Террористы атакуют Луганский пограничный отряд. Пограничники отстреливаются» [1, с. 107]. Значительно больше внимание в хронике тех дней уделяется вниманию позиции партии «Свобода» в Верховной Раде и высказываниям ее лидера Олега Тягнибока. Эта искаженная оптика, без сомнения, была исходно задана телевизионными новостями. Украинских журналистов на месте события в Луганске не было. Там были только российские телевизионщики, которые участвовали в конфликте на стороне нападавших. Украинские телеканалы, действительно, больше внимания уделили парламентским псевдособытиям. Рамка телевидения для этих дней совпала с интересами господствующей фракции правящего класса Украины и была законсервирована. Однако, штурм погранотряда стал частью коллективной памяти самих участников этого события и тех луганчан, на глазах которых оно разворачивалось.

В самом нынешнем Луганске деятели «ЛНР» усиленно работают над созданием антиукраинской коллективной памяти. Бой за погранотряд для них – крайне нежелательный эпизод прошлого. Поэтому 2 июня в квазиреспублике сделали днем памяти о погибших от авиаудара в захваченном здании Луганской областной администрации [2].

Возникло противоречие между официальными коммеморальными практиками противоборствующих сторон военного конфликта и памятью его непосредственных участников. Это противоречие свидетельствует о скрываемых чертах войны. Оно и будет составлять для нас проблему в данном рассмотрении.

Все это делает крайне актуальным зафиксировать память участников исторического события. Будучи объективированной, она станет частью коллективной памяти страны и позволит сформировать в массовом сознании ожидания объективной реконструкции всего хода войны на Донбассе.

С методологической точки зрения в предлагаемом тексте сходятся три главные исследовательские перспективы, которые представлены в современной науке: исследования событийности, социальной/коллективной памяти и современной войны.

Событийность как характеристику социальных изменений с социологических позиций исследовал Петр Штомпка [3]. Специальное внимание польский социолог уделил травматическому опыту

социальных изменений [4]. Философскую рефлексию над событийностью предложил Александр Еременко [5]. Событийный анализ используют в семиотике [6] и даже в экономических исследованиях [7].

Литература, посвященная социальной памяти, сейчас выглядит просто необозримой. Основы исследований в этой сфере были заложены французским социологом Морисом Хальбваксом [8] и немецким искусствоведом Аби Варбургом [9]. В социологии исследуется способ существования и воспроизводства социальной памяти, её дифференциация по социальным группам, роль СМИ в её функционировании [10]. Эта область исследований характеризуется размытостью терминологии и сильной связкой с так называемой «политикой памяти» [11]. Претендуя на интегрирующую роль в современной гуманитаристике, исследования памяти представлены очень разными текстами, образующими континуум между полюсами научности и литературной эссеистики. Первый полюс могут репрезентировать работы Пола Коннертона [12], второй – сочинения Аляйды Ассман [13]. В Украине проблема социальной памяти актуализирована внутренней борьбой (войной памяти), связанной с «декоммунизацией», и противоречиями в оценке прошлых событий, связанных в первую очередь с деятельностью ОУН и УПА, между официальными учреждениями нашей страны, Польши и России [14].

Проблема войны по-новому начала осмысливаться с момента первого использования ядерного оружия, но особую остроту приобрела со времени крушения мировой социалистической системы и с началом глобализации. Появилась новая разновидность военных конфликтов «под ядерным зонтиком», которые существенно отличались от предшествующих. В литературе рассматривались их разные аспекты военными теоретиками [15; 16; 17], социологами [18; 19; 20; 21], специалистами в области политической теории [22] и другими учеными.

В последнее десятилетие для определения современного военного конфликта начал использоваться термин «гибридная война». Первоначально этим термином в США времен Джорджа Буша мл. обозначали военный аспект экспорта демократии. Это словоупотребление базировалось на концепции модернизации. Скажем, полковник Маргарет Бонд гибридной войной называла стабилизационные операции в несостоятельных странах, странах - неудачницах (failing states). Военные в условиях несостоятельного государства должны обеспечить порядок и решить гуманитарные вопросы [23]. Термин усилиями многих теоретиков военного дела в США закрепился [24] и начала распространяться во всем мире [25].

В Украине концепт гибридной войны активно используется при анализе российско-украинского военного конфликта в Донбассе. [26]. С

этих позиций написана и единственная на настоящий момент социологическая монография о нем [27]. В нашей стране в настоящий момент этот концепт приобрел поистине метафизические контуры и наполнен четким идеологическим смыслом. Так, Владимир Горбулин события на Донбассе трактует как поворотный момент мировой истории, как переход к «гибридному мироустройству». Он пишет: «Следует понять и принять, что новый гибридный миро(без)порядок, который выстраивается на наших глазах, – это не какое-то «транзитивное состояние», это и есть новая реальность, которую уж вовсе нельзя экстраполировать на реалии прошлого» [28, с.9]. Единственным источником «гибридных угроз» в современном мире представляется Россия, ибо «пока что Москва делает то, что она делала всегда, и достаточно успешно, – уничтожает существующую реальность» [28, с.10]. Это представляется сущностной характеристикой нашего соседа: «Россия в ее нынешнем виде представляет собой угрозу не только для всех, кто её окружает, но и для самой себя. И будет представлять в будущем» [28, с.11].

В нашей стране новизну сегодняшней войны видят в соединении разных форм борьбы: «Гибридную войну в общем виде понимают, как военные действия, которые осуществляются путем объединения милитарных, квазимилитарных, дипломатических, информационных, экономических и других средств с целью достижения стратегических политических целей» [28, с.19]. Такие банальности, которые можно отнести буквально к любой войне, толкают к тому, что идеи «гибридной войны» усматривают уже у Сунь-цзы [29]. Писал же он, что «война – это путь обмана. Когда можешь – притворись, что не можешь; используешь – притворись, что не используешь; когда ты близко, притворись, что далеко; когда ты далеко, притворись, что близко» [30, с.12]. Или еще: «...Одержать в ста сражениях сто побед – это не лучшее из лучшего, не сражаясь, принудить солдат противника сдаться – это лучшее из лучшего» [30, с.34].

Более содержательными оказываются определения, которые формулируются как эмпирические обобщения реалий военного противостояния на Донбассе: «" Гибридной" войне, которая стала нашей реальностью, является присущим то, что, во-первых, она объединяет конвенциональные и неконвенциональные военные действия и соответствующих их участников (наряду с вооруженными силами участниками войны становятся террористы, наёмники, партизаны, ополченцы, бандформирования, спецподразделения других государств и прочее); во-вторых, начало «гибридной» войны связано с использованием неконвенционных методов ведения боевых действий незаконными вооруженными формированиями; в-третьих, на

протяжении всей «гибридной» войны очень большое внимание уделяется борьбе за разум и души людей, то есть информационной борьбе, где основными субъектами выступают не военные, а гражданские, прежде всего телевидение и Интернет» [26, с. 32]. Однако и в этом случае «гибридная война» определяется через совокупность методов и субъектов, которые их используют.

Понятие «гибридная война» превратилось в удобную идеологическую мантру, так как она прикрывает социальное содержание нового типа воен. На это уже обращала внимание Мэри Калдор. Она проанализировала несколько терминов, которые на Западе используются наряду с термином «гибридная война» («войны третьего рода», «приватизированные войны», «постсовременные войны»), и пришла к выводу об их недостаточности. Все они являются односторонними. Сама исследовательница предпочитает подчеркнуто идеологически нейтральный термин «новая война». По её мнению, «новые войны должны быть поняты в контексте процесса, известного как глобализация» [17]. На основе изучения опыта войн в Боснии и Герцеговине, Ираке и Афганистане она делает убедительный вывод: «В противоположность геополитическим или идеологическим целям прежних войн цели новых лежат в области политики идентичности (identity politics). <...> Под политикой идентичности я понимаю притязание на власть на основе партикулярной идентичности – будь то национальной, клановой, религиозной или языковой» [17]. Новые войны нацелены в первую очередь на мирное население. «Новая война стремится контролировать насилие, расправляясь с любым носителем иной идентичности (и более того – и иных взглядов) и нагнетая атмосферу террора. Следовательно, стратегическая цель этих войн состоит в том, чтобы мобилизовать политику экстремизма, базирующуюся на страхе и ненависти. <...> ...Здесь речь идет об использовании рассчитанного на внешний эффект, зачастую ужасающего насилия, создающего атмосферу страха и порождающего конфликты» [17].

Не разделяя оптимизма относительно термина «новая война», выражу согласие с самим пониманием природы современных военных конфликтов, описанных Мэри Калдор. Однако, российско-украинскую войну в Донбассе нельзя рассматривать просто как элемент класса новых войн. В ней есть сходство с войнами на территории бывшей Югославии, даже со второй ливанской войной 2006 г., но в ней есть и своя специфика. Эту специфику необходимо выявить, чтобы не подгонять конкретные события под готовые формулы.

Большинство исследований современных конфликтов носят общий характер. Из-за этого они грешат умозрительностью и

идеологичностью. Украинские социологи чаще всего занимаются околовоенной проблематикой или последствиями войны за пределами линии фронта [31]. Неисследованным остается поведение человека в современном бою, деятельность военного коллектива, зависимость успеха в бою от характера и истории этого коллектива, взаимоотношения противников в боестолкновении.

Целью данной статьи является реконструкция боя за Луганский погранотряд 2-4 июня 2014 г. глазами его участников. Это событие реконструируется как результат принятия решений конкретным коллективом людей, в котором приняли на себя ответственность за свои действия. Предполагается, что это событие приобрело для украинской стороны прецедентный характер и должно быть освоено культурой. В связи с этим очень важно выявить нарративы участников самого события как дискурсивные конструкции памяти о начальном этапе войны.

Позиция исследователя и методы получения первичной информации

Первичная информация для данной статьи имеет качественный характер. Но прежде чем рассказать о ситуациях глубинных интервью, я остановлюсь на своем личном опыте, который в определенной мере влиял на то, какие вопросы я задавал своим информантам и на характер самой беседы с ними. Качественные исследования обязательно содержат в себе этнографические аспекты. Чаще всего они оказываются неотрефлексированными для самих исследователей, хотя и влияют на результаты, полученные ими. Причем влияют они не только на интерпретацию первичной информации, но и на сам её сбор.

В момент рассматриваемых событий я жил недалеко от места их разворачивания – на квартале Заречном города Луганска. Непосредственно видеть штурм погранотряда я не мог, но я видел и слышал происходящее вокруг. А как написал Виктор Воронков, пусть и с определенной долей преувеличения, «участвующее неструктурированное наблюдение –единственный метод (в отличие от других стандартных методов исследования в социологии), который позволяет без фильтров узнать что-то «реальное» о людях» [32, с. 9].

До 2 июня массовые беспорядки в городе, даже захват здания СБУ, воспринималось как какие-то не вполне понятные игрища. В город еще ходили поезда и не прерывалось автобусное сообщение, в кафе иностранные журналисты встречались с местными интеллектуалами и пытались выяснить, как же это все понимать. А горожане на 1 Мая захаживали в сквер возле областной библиотеки имени Горького, чтобы посмотреть, как отгородившись колючей проволокой, в палатках расположились люди с автоматами. Последние даже разрешали себя фотографировать.

Но жизнь в городе постепенно дестабилизировалась. На остановках транспорта можно было видеть молодых людей в неуставном камуфляже и с автоматами. Улица Советская была перекрыта двумя баррикадами возле захваченного здания СБУ. Постепенно фотографировать происходящее становилось опасно. За это могли задержать люди, которые начали называть себя «ополченцами». Местные кликуши кидались на журналистов и сигнализировали боевикам.

Единственным государственным учреждением в городе, над которым в начале лета еще развевался государственный флаг Украины, был Луганский пограничный отряд. Еще 1 июня вечером я думал об этом, прогуливаясь с собакой возле лесополосы, расположенной на возвышенной стороне оврага, отделяющего квартала Заречный и Мирный от квартала Южный. С той стороны оврага территория погранотряда была видна как на ладони. Я наблюдал построение бойцов и у меня зародилось какое-то тревожное предчувствие.

Для тех, кто не знает Луганска, следует пояснить, что погранотряд располагался на юго-западной окраине города возле огромного оврага. Через дорогу от его КПП находятся 9-этажки квартала Мирный. Если стоять лицу к КПП, то справа будет овраг, на другой стороне которого находится лесополоса, а за ней виднеются плоские крыши высотных домов квартала Южный. Слева – церковь и дальше поле, поросшее травой. За полем, разделенным жидкими остатками лесополосы, идет объездная дорога на аэропорт.

Ранним утром 2 июня жители юго-западных спальных районов Луганска были разбужены ревом самолета, который заходил в пике и выходил из него, не выпуская ракет. У автора этих строк в сознании сразу всплыло слово «Погранотряд!». Я взял собаку и вышел на улицу. По дорожке вдоль детского садика бежал мужчина и кричал в мобильный телефон: «Эти пид***сы засели в квартирах и лупят по погранотряду! Да! Прямо из квартир!» И только потом я как-то осознал, что звуки слева – это результат шквального огня из стрелкового оружия.

Моя жена в тот время возглавляла луганскую редакцию интернет-издания «Остров». Мы звонили по мобильному телефону в пресс-службу погранотряда. Пресс-офицер давал информацию о бое, затем о перемирии, затем о возобновившемся бое. Говорил он спокойно. Мы эту информацию сразу размещали в ленте новостей «Острова».

В тот день над кварталом Заречный повисло что-то зловещее. Появлялись и исчезали какие-то странные люди, в том числе и с видеотехникой, проезжали машины с вооруженными боевиками, а со стороны квартала Мирный периодически раздавалась стрельба. Магазины не работали. К вечеру среди деревьев возле домов можно было

видеть группы боевиков, которые обжимались с девицами, выглядящими как проститутки.

В конце дня московский телевизионный канал Lifenews сообщил, что на луганский квартал Мирный напал «Правый сектор». Журналисты этого канала прямо находились в рядах боевиков, но картинку подогнали под выдумку. В сети стали распространяться видео, снятые жителями квартала Мирный. На некоторых видео, которые уже снимались, очевидно, не простыми жителями, можно было видеть боевиков, штурмующих пограничников. Они скапливались возле домов, стреляли с их крыш и с балконов квартир. Жизнь и смерть буквально находилась под прицелом видеокамер. Так одним из сюжетов стала смерть какого-то руководителя боевиков, который получил пуля в лоб, выбравшись для наблюдения из подвала дома. Вначале он снимал балаклаву, смотрел в подзорную трубу, а затем оседал на землю.

После того, как пограничники, не получив подмоги, оставили территорию погранотряда, я видел мародеров, несущих из его ворот системные блоки компьютеров, электрочайники и прочую бытовую технику. Боевики, сидевшие в кабине автомобиля в балаклавах, поднятых на лоб, тащили на прицепе какой-то микроавтобус. Здание погранотряда и особенно его крыша с оборудованными из мешков с песком позициями для стрельбы, были побиты пулями и осколками. Рядом с погранотрядом на автостоянке стояло несколько сгоревших автомобилей. Но над КПП почти целый день еще развевался малиновый флаг пограничников.

В той ситуации я не был незаинтересованным наблюдателем. Мои симпатии однозначно были на стороне защитников погранотряда. Должен прямо сказать, что и тогда считал, и сейчас считаю, что методы войны, которые практиковали боевики «ЛНР» были бесчестными. Они прикрывались мирными жителями, из квартир которых вели огонь. И их руководители, и простые исполнители не могли не понимать аморальности своих действий. Точно такое же у меня отношение и к тем российским журналистам, которые находились в рядах боевиков. Их целью была пропаганда, а не объективное освещение происшедшего. Вместе с тем, я не считаю возможным подводить тот бой под клише, которые были сформированы в годы Великой Отечественной войны. Во время перемирия раненных пограничников скорой помощью доставили в больницу. Боевики не пытались свести с ними счеты. Это отличает войну в Донбассе не только от войны с фашистскими захватчиками, но и от войн в Афганистане, Боснии и Герцеговине или Ираке.

Нам, луганчанам, было понятно, что это первый настоящий бой в нашем городе, что пограничники оказались людьми чести и не подняли руки по первому окрику. И возникло ощущение, что с этого боя может

начаться перелом в той цепи событий, которые с момента бегства Януковича начали разворачиваться в нашем регионе. Вопрос о том, действительно ли бой за луганский погранотряд, начавшийся ранним утром 2 июня 2014 г., мог стать переломным моментом разгоравшейся войны, занозой сидит в моем сознании уже три года.

Его я адресовал моим собеседникам, которые в 2014 г. с оружием в руках дали отпор агрессорам. Эти люди согласились дать интервью со множеством оговорок. Я не могу назвать их имен, званий и нынешнего места службы. Одно интервью я проводил с двумя бойцами Луганского погранотряда сразу. Один участвовал в защите погранотряда, а другой в это время был на государственной границе. Поэтому получался диалог. Я иногда их и буду цитировать в виде дополняющих реплик, так как они вместе полнее раскрывают события. Другое интервью было индивидуальным. Цитаты я буду подписывать просто «Боец Луганского погранотряда 1, 2 и 3 – БЛПО». Номера здесь совершенно произвольны, чтобы невозможно было соотнести их с реальными людьми.

Ситуация с интервью выглядит достаточно парадоксально. С одной стороны, участники того боя хотят, чтобы о нем знали правду. Но, с другой стороны, будучи военнослужащими, они не могут называть себя. Более того, чувствуется, что сообщенная ими информация может им навредить в глазах начальства. Последнее для меня непонятно.

Нужно отметить еще один момент. Прошлое не отпускает участников тех событий. Они уже участвовали в других боях, но бой в Луганске остался в их памяти, как очень важное событие их личной жизни. Они начинают говорить спокойно, но затем все больше в их голосе начинает чувствоваться волнение.

Уже цитированный мной Виктор Воронков считает, что «...в идеальной ситуации социолог должен сочетать действия наблюдателя, интервьюера, расшифровщика данных и аналитика. Дифференциация ролей обязательно наносит ущерб исследованию» [32, с. 10]. Я не согласен с его категоричностью. Но в данном случае в силу обстоятельств мне пришлось совместить почти все названные роли¹.

Прямая речь подается курсивом с минимум редакторских правок.

Готовя эту статью, я неоднократно вспоминал слова Никколо Макиавелли, написанные им в посвящении к «Истории Флоренции». Итальянский политический писатель отмечал, что он «...стремился в этих писаниях, не приукрашая истины, угодить всем, но, наверное, не угодил никому. Если это так, то я не удивляюсь, ибо считаю, что, ведя

¹ Я выражаю признательность за подготовку транскриптов интервью доц. Л. И. Верховод и ас. В. С. Плясову.

хронику своей эпохи, не досадить многим просто невозможно» [33, с. 24].

Ситуация на украинско-российской границе весной 2014 г.

В ходе интервью я просил рассказывать только о своем личном опыте. Мои собеседники весной 2014 г. регулярно несли службу на южном участке украинско-российской границы в поселке Бирюково Свердловского района Луганской области.

Пограничники говорят, что особо напряженным положение на границе стало после захвата здания СБУ в Луганске 6 апреля 2014 г. В это время неподалеку от границы, в 3-4 км. от поселка Бирюково был создан лагерь, где концентрировались боевики. Каких-либо действий по его ликвидации украинская власть не предпринимала. Лагерь регулярно снабжался с территории Российской Федерации.

Под него использовались здания пионерского лагеря «Ясени». По данным пограничников, уже в апреле там концентрировалось до 500 человек боевиков. *«Они там постоянно дислоцировались. Это было место постоянной дислокации. На тот момент»* (БЛПО2).

Спрашиваю, с какого времени этот лагерь действовал: *«Конкретно мы не можем сказать. Но информация такая была. Причем информация уже была, когда они все уже именно находились [там]. Не то, чтобы они вошли туда, а именно конкретно была уже информация, что они там сидят. Апрель»* (БЛПО2).

Спрашиваю, как такое могло происходить на украинской территории и знали ли об этом органы власти. *«Ну, как сказать. Не знаю на счет областной власти, но то, что там та же милиция, предположим, была в курсе – это однозначно. Ну, такие, предположим, службы, как Служба безпеки України... Вообще, они просто обязаны знать. Если эта информация появилась у нас, то у них она однозначно была»* (БЛПО2).

Весной через границу из России началось незаконное движение транспорта. *«У нас же два хлопца получили даже ранения при столкновении с этими друзьями. Два (пауза) дільничних інспектора. Они выехали на участок и, видимо, как раз попали в момент вот этого...передвижения через границу. Их обстреляли и два хлопца были ранены»* (БЛПО2). *«Ехали на «Камазах», на «Уралах». Это даже происходило днем»* (БЛПО1).

Спрашиваю, что перевозил этот транспорт. *«Мы, как бы, не можем сказать точно, что это было. Ну, идут тентованные Камазы! Ну, как можно определить? Техника? Живая сила?»* (БЛПО2). При этом этим транспортным колоннам удавалось разминуться с нашими пограничными нарядами. *«Причем, видимо, они какое-то время силами,*

там я не знаю, или пограничных нарядов Российской Федерации, или просто выставляли своих наблюдателей, но они отслеживали передвижение наших нарядов, и вблизи наших нарядов ничего такого не было. Мы их видели, могли их видеть на расстоянии до 2 – 3 километров. Куда они дальше едут? Это сложно отследить. Там же сетка вокруг полей этих дорог, то есть, куда они могли двигаться – это большой, большой вопрос» (БЛПО2).

Кризисная ситуация на границе была связана с несогласованностью действий украинских силовых структур. Первый удар принимали пограничники, но в дальнейшем поддержки не получали. Начались блокирования украинских пунктов пропуска с использованием мирного населения с обеих сторон границы.

Один из таких эпизодов связан с задержанием 17 мая того памятного года номинального главы луганских сепаратистов Валерия Болотова, который на машине возвращался из России. *«И была попытка его задержания, но, опять-таки, попытка какая-то была достаточно интересная. Как бы, все уже знали, кто это такой, но никаких распоряжений в том плане, чтоб мы его задержали, не было. То есть, когда он прибыл на пункт пропуска старший смены доложил начальнику отдела на тот момент. Начальник отдела по команде, ну, там я уже не могу говорить о том, кто, куда, чего докладывал. Но тогда ходила такая информация о том, что выходили на СБУ, мол, мы можем его задержать, если вы его заберете (пауза). И СБУ, как бы да, сказали сначала, что они его заберут. Мы продержали его на пункте пропуска, по-моему, что-то порядка двух часов» (БЛПО2).*

Это привело к первому блокированию пограничного пункта: *«Как раз начал собираться народ. Видимо, какие-то там свои связи. И пришла целая толпа людей из поселка Должанский, откуда-то еще, я не знаю. И детвора. Достаточно быстро, в течение 40 минут уже толпа собралась. Безоружные. Но, во-первых, это до 200 человек, а то и больше. Такая толпа: разнородная очень. Было много детей. Видимо специально» (БЛПО2).*

Мои собеседники вспоминают о неадекватных командах сверху, которые могли только ухудшить ситуацию. *«Сначала была, ну, такая команда, что, если все-таки ломанутся на штурм, там некоторые у нас деятели, ну, типа стрелять по ногам. На что ему объяснили: «По каким ногам, если там детвора, ну, значит, бегают?». То есть, если бы там все это до столкновения дошло, то это все было бы очень (пауза) кроваво и страшно. И с той стороны, как бы, ну, со стороны российского пункта пропуска подошло там тоже человек 40, наверное. Ну, не так много, как с этой стороны, с нашей. Но тоже, и тоже там доходило до криков. То*

есть начальник отдела сам прибыл на пункт пропуска, выходил к людям, пытался их там уговаривать, чтобы не было никаких...» (БЛПО2).

Я прошу уточнить, кто участвовал в блокаде с российской стороны. «Гражданские, гражданские люди. На тот момент не было еще никого ни в камуфляже, ничего такого. То есть просто гражданские люди. Но явно подогреваемые определенными персонажами внутри толпы. Многие были поддатые» (БЛПО2).

И опять в разговоре возникает тема дезорганизации взаимодействия силовых структур страны весной 2014 г. Речь идет о задержании В. Болотова: «Нам доводили о том, что якобы вылетел вертолет. Откуда вылетел непонятно, но вот сбунники якобы отправили вертушку за ним. В конечном итоге, через два, наверное, с лишним часа переговоров начальника отдела с сбунниками в конечном итоге стало понятно, что никто никого не отправлял и забирать они его не будут. И, по-моему, я не знаю, откуда там... Начальник отдела, скорее всего, тоже не мог принять такого решения самостоятельно. Скорее всего общался с кем-то из командования и, скорее всего, даже не на уровне отряда, а выше. И дали команду отпустить его» (БЛПО2).

Погранотряд перед штурмом

Говорю своим собеседникам, что за день до штурма прогуливался вечером с собакой и видел построение бойцов отряда. Спрашиваю, ожидали ли они штурм и готовились ли к нему? «С момента захвата СБУ в Луганске (пауза). СБУ, Славянск, Краматорск... Была поставлена команда каждый день уточнять, уточнялся боевой расчет. Так что, может быть, это вы и видели. Уточнение. Кто какие позиции должен занимать, кто, где должен находиться, куда бежать, что хватать и тому подобное» (БЛПО1).

«Скажем так, Луганский пограничный отряд, конечно же, готовился к штурму и к бою. Мы тогда еще особо не понимали, что это произойдет, потому что, глядя на взаимодействующие силовые структуры, которые в Луганске тогда были там: милиция, райотделы, как это все занималось там. Боевики подошли, постреляли, раз и здание вроде бы освобождалось и занималось «боевичками». И это ж как происходило? Стрельба не была по зданию. Стрельба немножко в воздух, какие-то ультиматумы и кто-то его освобождал. У нас, дабы такого не произошло, мы к этому, конечно же, готовились заблаговременно, задолго. Переходили на усиленный режим, переходили на режим такой, что мы собственно постоянно находились в отряде, мы его практически не покидали. Ну, за исключением, может, кому-то надо было выйти там в город, посетить там семью. Там же много людей местных было. Вот так, к чему готовились. Готовились.

Были выставлены предупредительные надписи «ведется огонь!», «стой!», «предупреждаю!». Ну, и так далее. А, непосредственно, когда начался бой, это за дня три до этого, почему-то реально, обстановка такая ощущалась, что что-то назревает. Это, конечно же, чувствовалось: как отдавались распоряжения командирами, как отдавались распоряжения по охране из военных городков, военных местечок, как расставлялись люди. Чувствуется, что все начинается все больше и больше усиление. Мы начинаем боеприпасы заносить в штаб управления отряда, то есть начинается такая конкретная подготовка. Хотя, если честно, лично вот по мне, мне до последнего не верилось, что могут прийти и начинать штурмовать пограничников. Потому как всегда было известно, что пограничники они, ну, не политики. Мы охраняем рубежи государственной границы» (БЛПОЗ).

Мои собеседники подчеркивают особую атмосферу в коллективе Луганского погранотряда и роль в организации отпора боевикам командира отряда. «Командир Дейнеко Сергей Васильевич. На тот момент было видно, что человек постоянно о чем-то думает. Это не тот командир, который спокойно идет по отряду. С ним постоянно, что –то происходит. Мы, когда уже сидели на усиленном варианте, нас собрали всех в классе. Командир неоднократно приходил и говорил: «Будет бой, и мы дадим отпор, поэтому кто не готов, я никого осуждать не буду. Вы можете спокойно не принимать в этом деле участия. (пауза) Не буду говорить сколько нас людей там было, но никто не поднял руку, никто после этого не ушел, все остались в отряде. Соответственно командир понимал, боевой дух нормальный, на всех можно положиться и поэтому все хорошо сложилось» (БЛПОЗ).

2 июня 2014 г. Ночь переходит в утро

Пограничники не были застигнуты боевиками врасплох. «Ночь. Часть военнослужащих отдыхают. Часть находится на местах, на постах. Был у нас так называемый фишкарник. Это пара военнослужащих, которая находилась непосредственно на самом верху здания. У них был тепловизор – прибор ночного видения, с помощью которого можно было прекрасно видеть, если даже ночью кто-то подходит. И вот этот наряд пограничный, он собственно и увидел, что на близлежащих зданиях – это Мирный, там, по-моему, 17- й дом, точно уже не помню, располагаются на крышах. Движения, люди, оружие, ну такое. Естественно, информация спускается всем, идет команда: «Всем к бою!» «Занять огневые позиции!» Все занимают огневые позиции. Как привило, это все было у окон здания. Они, в принципе, были оборудованы: мешки, песок, щиты металлические. Но как? Если бы

знать, что будет конкретно вот такое, то, конечно, можно было бы немножко сделать все по-другому. Более укрепиться» (БЛПОЗ).

«Я не думал, что может стрельба вестись с крыши домов, а потом еще стрельба опуститься из окон этих же домов. Это вообще было, как бы... И в 4 утра мы увидели красную ракету, после которой начался шквальный огонь из стрелкового оружия по зданию. Ощущения внутри, это как бы, это все равно, что лускаются семечки с огромным звуком, и голову поднять или взглянуть в окно просто не представляется возможности, потому что все реально начинает крушиться. Можете себе представить кабинет, в нем разлетаются окна, летят осколки бетона и все что в кабинете - все падает. И так это примерно длилось минут 10 -15. После этого, видать, у них пошла перезарядка. Боеприпасы, они как бы имеют свойство заканчиваться в магазинах. Магазинов не огромное количество. В это время мы, за всех как бы говорить не буду, но в любом случае произошло не переоценка, а (пауза) переосознание того, что идет реальный бой. Всё! Начинаем обороняться! Самое первое, что было, это дана команда: по жилым зданиям не стрелять! Что такое не стрелять по жилым зданиям? Это значит, собственно говоря, стрелять практически-то и некуда. Потому что отряд - с одной стороны немножко поле, с другой стороны чуть-чуть больше поле. Все. Но, тем не менее, с помощью заранее отработанных команд, мы вели огонь по определенным секторам, куда это было возможно. Когда наше (пауза) вот, помню, как наше левое крыло конкретно пристреляло крышу одного из домов, и практически мы уже не давали с той стороны вести огонь. То есть крышу мы уже пристреляли и четко там, если кто-то появлялся, мы туда, как положено, вели огонь. Потом, через некоторое время, понимая, что огонь начинается вестись не с крыши, не из посадки, там слева, справа, они просто перешли на снайперское ведение огня. И стреляли, грубо говоря, из чьих-то квартир. Естественно, у нас тоже были снайперские винтовки. И это все тоже видно было - примерно из какого окна может вестись огонь.

Это в отношении того, что конкретно было в 4 утра. И такой запеклий бій, українською мовою есть такое выражение, он велся где-то до часов 11 утра. После чего, вспоминаю, что с 12 -ти дня до часу, где-то час или минут 50 был перерыв. Как перерыв? Перемирие, потому что, насколько мне известно, перемирия запросили боевики. Им необходимо было каким-то образом раненых своих подтянуть, убрать. К этому моменту у нас уже было 8 человек раненых. Мы тоже вызвали скорую, которая приехала забрала всех наших военнослужащих. Оказали им медицинскую помощь уже непосредственно в больнице. Ранения были не сильными. Ну, как не сильными? Было два военнослужащих, которые

получили очень сильные ранения. Один из них даже лечился в больнице Израиля. Ему из гранатомета попал снаряд. Не прям в живот, а за счет того, что он прошел через бочку, стоящую перед ним, то грубо говоря, фугасная волна отразилась не на нем, а уже на бочке. Тем не менее, ему очень серьезно повредило желудок. Картина из неприятных. В общем 8 раненых, убитых не было. В этом плане, можно сказать, что все у нас закончилось хорошо. Закончилось перемирие» (БЛПОЗ).

Не все бойцы погранотряда находились на его территории. Некоторых командир отправил для прикрытия в гаражный кооператив «Мирный», расположенный недалеко от территории отряда. Это было сделано на тот случай, если боевики начнут вести обстрел из минометов. «Меня не было в самом отряде на момент штурма, когда это все дело началось. Я это вначале слышал, а потом уже видеть. Мы были на прикрытии отряда, были на кооперативе «Мирный». Гаражи. Были там по прикрытию отряда от минометных групп, то есть была такая информация, что возможно будут... Мы, как бы, ожидали все равно. Штурмовали СБУ, штурмовали милицию. Все равно, как бы, наша тоже очередь пришла. Такое предположение было, что, возможно, будет минометный огонь. И нас отправили, 10 человек отправили на прикрытия отряда. Мы находились в гаражах. Был снят гараж под это дело. И 2-го числа, где-то, наверное, время так мы точно... Помню, что было 4 утра, ну, плюс-минус 10 минут, вот так вот. С отряда был выстрел зеленой ракеты, и после чего начался обстрел, обстрел как со стрелкового оружия, так и с гранатометов и тому подобное. Спустя, может быть, ну, с час, наверное, с полтора после того, как начался бой, в воздухе появился самолет. Это тоже мы, как бы, наблюдали с гаражей. Он пролетал, два раза пролетал над нами. После чего он улетел. И через (пауза) минут, наверное, 30-ть подлетел вертолет. Был обстрел в посадке с вертолета. Потом он улетел обратно» (БЛПО1).

Динамика боя

«Динамика боя постоянно шла к затишью. Мы чувствовали, что перестрелка ведется уже не так активно. Мы понимали, что штурма людьми не будет. Они не смогут взять здание» (БЛПОЗ).

«Такого не было, чтоб толпа бежала в сторону здания, пытаясь перепрыгнуть через забор. Нет. Это просто были бы смертники. Они поняли, что ребята будут обороняться, мы будем обороняться до последнего. И никто с той стороны погибать, естественно, не хотел. Поэтому штурма, чтобы люди пошли в атаку, не было. Был именно обстрел из здания, из укрытия, из квартир. Грубо говоря, могу сказать честно, они прикрывались мирным населением. По-другому нельзя назвать» (БЛПОЗ).

В ходе боя приходилось изобретать неожиданные способы защиты. *«Тяжело было пристреливать крышу Южного, потому что она находилась немножко вверху, а мы внизу. Но за счет того, что после обеда мы поняли, как вести бой, мы немножко по-другому свои позиции оборудовали. Мы уже прикрывались сейфами. Сейфы накрывали марлями, ставили возле окна, оставляли небольшие щелочки слева, справа, сверху. Уже можно было смотреть, видеть. Одно дело окно открытое, другое - оно закрытое сейфами двумя или сколько их было. Сдерживает. Сейф, бумага, папки. Уже пуля не пройдет. Это кто-то один начал и сразу подхватилось. Как изобретение? Жить захочешь, начинаешь быстро думать, что нужно сделать»* (БЛПОЗ).

Для отряда была характерна управляемость и самоорганизация. *«Отряд, как бы, с виду, и изнутри не такой уж большой отряд. То есть здание небольшое, маленькое. Во время боя в кабинете было по 3 – по 4 человека. Первый, второй, третий этажи. В подвале была организована санчасть. У кого были ранения, ожоги там оказывали первую медицинскую помощь. А так, все остальные были на лестничных пролетах, в окнах были. Там тоже по 2-а человека находились. Кто-то ведет огонь, второй номер заряжает ему магазин и подает. Как бы, обычная практика ведения боя во всех штурмах. По-другому это никак не получилось бы. Один в окне не был бы в любом случае»* (БЛПО1).

Оборона отряда продолжалась трое суток. Но для её участников время слилось в единую целостность. *«Тяжело распределить первый, второй, третий, потому что все сливается. Это был единый день. Понимаете? Да и спать хотелось, и не могло. Даже понимал, что нужно пойти покушать, потому что надо подкрепиться, а кушать тоже особо как-то не хотелось. Все прошло единым днем»* (БЛПОЗ). *«Давайте не говорить: вторая ночь или какая. Для меня был единый день и единая ночь»* (БЛПОЗ).

«Второго числа день прошел, перемирие прошло, стрельба была, так, не активная. Наступает ночь. Ночью все уже по-другому. Я уже не буду говорить, тот фактор, что люди были уставшими к этому времени, не ждавшие всего этого происходящего. Но боевой настрой был нормальный. У нас все там на месте работало. Слава Богу, кухня работала, вода у нас была. Боеприпасов нам хватало, я даже не знаю насколько. Мы могли очень долго обороняться. С таким ведением активного огня, начальник ракетно-артиллерийского вооружения сказал: «Ребята, нам боеприпасов хватит 0-го-го!» Ночь. Ночью огонь тоже велся. С помощью тепловизора мы видели в посадках находящиеся люди. Если оттуда велся огонь, соответственно по посадке велся тоже огонь» (БЛПОЗ).

Второй день осады прошел без активных боевых действий, но со значительным психологическим напряжением. С одной стороны, у защитников погранотряда возникло понимание, что помощи от украинских частей не будет. С другой стороны, боевики угрожали применением отравляющих веществ или собирались штурмовать КПП погранотряда при помощи бронированной машины. *«Да, были в напряжении. Мы понимали, второй день как таковой помощи, силовой поддержки, ни слева, ни справа, ниоткуда ничего нет. Мы начинаем понимать, что ее даже уже и не будет. Соответственно, раз не происходит в эту сторону движение, то боевики все равно будут активизироваться. Они должны ведь до своей задачи добраться. Исходя из этого, напряжение в мозгу существовало конкретно»* (БЛПОЗ). *«Был слух о том, что нас хотели закидать хлором. Где б они его брали? Тоже вопрос такой. Но хлор, аммиак, вот такое. Слухи такие были»* (БЛПО1). *«Второй день, однозначно гораздо спокойнее прошел. Просто было постреливание. Просто ожидали, что сейчас нас могут травить непонятными химикатами, которые должны были свезти. Что ж там у нас в Луганске было? Из какого-то завода поступила информация, что будет завозиться не то чтобы яд, а какая-то химия»* (БЛПОЗ).

Пограничники готовились реагировать на эти неожиданные угрозы. *«Еще какой момент был, нам было известно, что они хотят забрать гусеничную бронированную машину МТЛД. Вот не помню у кого. То ли у МВД, то ли еще откуда-то. Взять ее, приехать на ней, протаранить ворота и с помощью этой машины как-то зайти на территорию воинской части. Не было этого МТЛД. Он не приехал по простой причине: те, у кого он стоял, позвонили командиру, опять-таки со слухов ребят, командир об этом не говорил, что они повредили в ней электронику и МТЛД с места не уедет. Оказали нам в этом помощь, но, несмотря на это, мы были готовы стрелять из РПГ, хотя вести огонь из здания и думать никто не мог. Сами понимаете, что значит в здании выстрелить из ручного бронетанкового гранатомета. Это - легкая контузия. Обязательно. Ну, ничего. Были готовы и к такому. Зимняя шапка одевается, уши завязываются и как бы то стреляли»* (БЛПОЗ). *«Конечно нам сообщают. Штаб: «Ребята, готовимся к тому, чтобы вы все были в противогазах. Если не хватает противогазов, вода, мокрые тряпки рядом». Но сказано было вода и мокрые тряпки. И начинаешь себе думать, к чему это и что это. Командование вам сразу не будет говорить все, чтоб не навести панику»* (БЛПОЗ).

Бой за погранотряд высветил одну особенность современной вооруженной борьбы – использование современных мобильных телефонов. Пограничники получали информацию от сочувствующих жителей города о возникающих угрозах. Видимо, *mutatis mutandis* то же

самое происходило и у боевиков. *«Доброжелателей много было. Звонили как военнослужащим, так и начальству отряда. Ну, нам сразу было доведено, как, при каких действиях, при каких случаях, как действовать. Ну, слава Богу, такого ничего не было»* (БЛПО1).

К третьему дню осады пограничникам стало совершенно очевидно, что от Киева помощи не будет, а в Луганске рассчитывать не на кого. *«Не буду рассуждать, кто у нас там еще оставался из воинских частей, знаю одно, что десантники сидели в аэропорту. Им была дана команда оборонять аэропорт. Исходя из этого, они тоже оттуда не могли никуда дернуться. Какая там у нас воинская часть?»* (БЛПО3).

В бою происходят неожиданности, которые впоследствии становятся легендами. Во время боя такие случайности могут вдохновлять бойцов. Так, в бою за погранотряд случайно был убит снайпер боевиков. *«Я не знаю, как так получилось. Но просто был выстрел из подствольного гранатомета, и каким-то образом после этого выстрела, просто было явно видно, что с высокоэтажки Южного упал человек. После взрыва там. Он оттуда выпал. Видно было, что летела или винтовка, или автомат летел. Что-то, какое-то оружие там летело. Но, как так получилось? Это случайность»* (БЛПО1).

И в заключение раздела о динамике боя упомяну о таком трогательном моменте: вместе с людьми в осажденном погранотряде находились служебные собаки. К ним пограничники относятся как к своим боевым товарищам. *«Было 4 овчарки. Одна, ее просто контузило, она не выжила, вот. Одну... Две выжило, в общем, две собаки выжило. А две... погибли»* (БЛПО1).

Перемирия: раненные, ушедшие и хлебные батоны на автоматных стволах

Бой за погранотряд несколько раз прерывался перемириями, во время которых вывозились раненные, а у боевиков и убитые. *«В основном были крики по громкой связи, то есть там рупоры были. Потому как та сторона – ну, то есть из этих вооруженных формирований – просила о том, что много раненых и много убитых вокруг отряда. И они их просто собирали. И для того, чтобы, я так понимаю, может, там рассредоточить свои силы, может, какой-то должен быть подвоз там. Может, закончились боеприпасы. Это ж никто не знает, и мы не знаем. Ну, то, что собирали раненых, убитых собирали – это факт»* (БЛПО1).

Во время первого перемирия к КПП погранотряда приходили родственники пограничников. Это – один из самых драматичных моментов осады. *«Да, был такой момент, когда приходили родственники некоторых военнослужащих, которые у нас там служили. Попытались не*

то что забрать, но... У кого-то же сыновья. Это ведь сыновья, родители, мать, отец. Они естественно в кипише, панике. Со слезами на глазах пытались вытащить, увести своих ребят. Никто, собственно, не ушел. Потому что коллектив пограничников, пограничного отряда (пауза), я считаю у нас был здоровый коллектив и у нас все нормально осознавали, что мы здесь делаем» (БЛПОЗ).

Процитированное высказывание относится к кадровым пограничникам. Но в погранотряде был и другой контингент. *«Но вот те, кто вышли... Вот сейчас вспомнилось, хочу дополнить, конкретно я этого знать не могу, потому что на тот момент не находился [в этом месте], но, как бы, слышал от людей. Там на тот момент из всех мобилизованных, которые... командир оставил всего 10 человек, которые были водителями. И вот, ну, как бы, большинство из тех, кто вышли, это были как раз вот эти мобилизованные. Нет, там были контрактники некоторые. Да» (БЛПО1).* *«Как раз это были вот эти, вот там 10 или 12 человек было вот этих хлопцев, которых... Месяц, как их завезли, мобилизовали. Месяц просидели в отряде, а тут – на тебе» (БЛПО2).*

Перекрикивание с боевиками об объявлении перемирия пограничники не называют переговорами. Я спрашиваю, а пытались ли боевики вступить с защитниками погранотряда в переговоры. *«Не то чтобы мне не известно, не хотел бы Вам дать неправильную информацию, потому что, если бы вступали в переговоры, был бы какой-то ультиматум, который нам бы озвучили. Я думаю, что нет. Точно никто не приезжал так конкретно поговорить. Мне насколько известно, кто-то из руководителей Луганской области, не руководители, а какая-то женщина была, и она именно вызвалась увести раненых и обещала, что никто стрелять не будет. Может через нее шли переговоры?» (БЛПОЗ).*

Был эпизод и иного рода. *«Как рассказывали, приходил главарь. Я точно не помню, Громов. Вроде бы Громов. Говорил он типа: «Сдавайтесь, переходите на нашу сторону». Вот. «Вас никто трогать не будет». Мы отказывали. Потом, когда были раненые в отряде, 8 человек у нас было раненых, он способствовал вывозу этих ребят в больницу. Ну и все» (БЛПО1).* Речь здесь о «начальнике контрразведки ЛНР» Владимире Громове, который в дальнейшем заработал славу «кровавого палача».

Перемирия использовались для улучшения своих позиций и наведения порядка в отряде. *«На вторые сутки, это буквально, как только перемирие было, вот за этот час. Одни занимались восстановлением флагов наших. Флаг Украины, флаг ДПСУ упали на флажтоках. Вот с 12-ти до часу, пока раненых увозили, ребята*

поставили заново флаги, связали их. Подкрепили со склада боеприпасами, ящичками и быстро оборудовали заново окна сейфами» (БЛПОЗ).

Во время одного из перемирий на второй день боя группа прикрытия, находившаяся в гаражном кооперативе «Мирный», вернулась в отряд. Следует отметить, что вернулась она вполне открыто, через КПП. На этом эпизоде следует остановиться особо. Уже было понятно, что помощи не будет, но у пограничников даже не было мысли отсидеться до конца боя в укрытии. *«Было принято нами решение покинуть эти позиции, потому как товарищи там находятся, и, как бы, мы не знаем, что там, как там. И командир, и руководство отряда были там. Было нами принято решение, чтоб мы вернулись в отряд. Мы переоделись обратно в гражданку, автоматы сложили в сумки, в гражданские сумки. Разобрали, сложили их в сумки. Что не вмещалось – мы в пакеты, под прикрытием батонков. На автоматы одевали батонки и заходили так в отряд. Мы прям заехали, прям на Мирный, к сепаратистам, как их называют. И во время перемирия очередного мы зашли в отряд» (БЛПО1).*

Оценка действий противника

Мои собеседники, говоря о нападавших на погранотряд боевиках, не стремятся их осмеивать, высказываться пренебрежительно, но в целом с профессиональной точки зрения их действия оценивают низко. *«Смотря какая задача стояла. Если стояла задача стереть отряд просто-напросто, чтоб его не стало, то их профессионализм оценивается очень низко. Потому что они не справились. Они ничего такого и не предпринимали. Делаю другой вывод. Значит, такой задачи не стояло. Может оружия тяжелого не хватало, может еще что-то. Потому что с минометов обстрелять не получилось. Почему, не знаю. Из крупнокалиберного пулемета, когда они притянули, который был установлен, по всей видимости, это был «Утес», в здание залетали, конкретно такие. Да, в здание залетали. Он поработал недолго. Почему, не знаю. Крышу посекло, в здании конкретно пробоин нет. Здание еще очень хорошее. Здание бетонное, оно удар тоже держало. Оно нам помогло» (БЛПОЗ).*

И еще один момент, характеризующий современный бой. Противники не соприкасаются физически и вблизи не видят друг друга. В лучшем случае, наблюдают друг за другом в оптику. *«Так в живую мы их-то не видели. Судя по роликам в интернете... На тот момент, я так думаю, это просто, я не знаю, то ли озлобленный народ? Я не знаю, потому что сами действия были неопытные, вообще неопытные. Как и*

действия, как и стрельба была, велась хаотично и непонятно. Как бы, знающий свое дело военнослужащий, он бы так не стрелял» (БЛПО1).

Спрашиваю, откуда у нападавших «Утес»? Мои собеседники смеются. *«Как Россия говорит: «Это военторги». Военторги, извлеченные из шахт, закопанные в шахтах» (БЛПО1).* Затем они от аллюзий на шедевры российской пропаганды возвращаются к своим воспоминаниям о весне 2014 г. на украинско-российской границе: *«Они могли не соврать в этом смысле, если в шахту сначала опускать, а потом оттуда выкапывать» (БЛПО2).*

Исход

Оборона отряда продолжалась трое суток. Понимание того, что помощи ждать неоткуда, принудило пограничников выйти из боя и уйти с обороняемой территории. Уходили они ночью двумя группами.

«Где-то в два, в два ночи мы ушли. Опять-таки переодевались в гражданку. Руководство отряда с группой поддержки, то есть, кто изъявил желание. Попросили, чтобы не сильно много было, потому как большому количеству очень тяжело уйти. Они с собой взяли знамя отряда, какие-то документы, все. Перед выходом все было уничтожено: и компьютерная техника, ну, все такое, что носило информацию. И было, был выход сотрудников. Командование отряда уходило с оружием. Со знаменем уходили. Все остальные, дабы не привлекать внимание, все просто... Когда они уходили, они вышли, все вышли из отряда и пошли, как бы, по домам, скажем так. Ну, чтоб не привлечь внимание, чтоб ту группу не захватили, мы вышли через КПП» (БЛПО1). *«Все компьютеры были простреляны, диск жесткий уничтожен» (БЛПО3).*

«Точно было темно, потому что была команда очень хорошо просматривать территорию. Мы с тепловизора, просматривая территорию, понимали, что вокруг нас, в тех посадках, где сидели боевики, их уже там нет. Куда передислоцировались не понятно. Может быть, в здания, может, в квартиры, может, еще как-то. Думаю, что без внимания нас не оставили. После этого дают команду, что кто может идти, уходим в направлении, которое командир естественно говорить не будет. Оружие, боеприпасы с собой. Кто остается здесь, у кого незаконченные дела. Нужно было уводить семьи, уводить детей – это одно. Второе – командиру в принципе увести весь отряд скрыто тоже не представлялось возможности. Поэтому отряд был поделен на две группы. Одна группа ушла с командиром в скрытом направлении, другая группа в гражданской форме одежды выходила из отряда. Выходили через КПП. Вторая группа выходила через автопарк, скрыто уходила. В овраг, поля (пауза). После этого те, кто ушли в

Луганск на квартиры... Опять же был оставлен один человек, старшим был вызначен, и который дал знать всем, что встречаемся в новом месте дислокации. Дальше выезд. В чем была трудность, как выехать через блокпосты. Уже к этому времени везде были блокпосты. Идти по лем или еще как-то, это сразу палево. Поэтому ребята выезжали кто железной дорогой, под разными легендами, кто на своих машинах, у кого еще остались там машины, кто на маршрутке. В общем, каждый каким-то образом оттуда уезжал. Выехали. И новое место службы – это населенный пункт Беловодск. Это потом уже отряд переместился в Старобельск» (БЛПОЗ).

Я ставил перед моими собеседниками вопрос о том, мог ли бой за Луганский погранотряд стать переломной точкой в цепи событий на Донбассе, которые вылились в открытую российско-украинскую войну. Они в целом к такой оценке отнеслись скептически. *«Все, все, что я знаю о Луганске, о Луганской области, на тот момент, как оно происходило, к сожалению, не так много, как хотелось бы, но помню один «прекрасный» момент – это взятие здания СБУ. Вот это должен был быть конкретный переломный момент. Либо мы даем взять СБУ, либо, посмотрели, что пришли вооруженные ребята, взяли здание СБУ, значит, нужно было принимать такие же меры и на следующий день здание СБУ освободить. Я думаю, что у нас в Украине достаточно всего, чтоб это было произведено. Я к тому, что вот это должно быть переломным моментом. До нас и в том районе постреляли, и там постреляли, там перестрелки были. Мы, как я считаю, были заключением» (БЛПОЗ).*

«На тот момент, я так понимаю, что ничего толком не было, потому что все были в замешательстве. Никто не ожидал. Никто не ожидал таких действий со стороны Российской Федерации» (БЛПО2).

Бои на границе

Здание, за которое трое суток шел бой, было центральным офисом Луганского погранотряда. Значительное же число пограничников находилось на самой границе. Они столкнулись с мощным давлением со стороны РФ. *«Может быть, они хотели, как бы, нас полностью убрать просто с границы, чтобы подобных ситуаций не случалось вообще. Во-вторых, может быть они боялись того, что подойдут какие-то еще части к нам на выручку, соответственно, чтобы не давать возможности» (БЛПО2).*

Боевики стремились сделать для себя проход и проезд совершенно беспрепятственными. Пограничникам приходилось вступать в боестолкновения. Один из собеседников приводит пример одного из них, когда в бой с нарушителями границы вступил наряд с пункта

пропуска «Дьяково». *«Тогда они нарвались на колонну. Ну, они всю колону не разбили, но они несколько машин подбили из пулемета и с противотанкового гранатомета. Усиленный наряд, но все равно 5 человек. Что такое 5 человек? Особо долго они бой вести не могли, то есть они отстрелялись и ушли. Но, тем не менее, несколько машин эти потеряли»* (БЛПО2).

Захват офиса Луганского погранотряда активизировал деятельность боевиков по блокированию пунктов пропуска на украинско-российской границе, по вытеснению пограничников. Полная дестабилизация ситуации на границе произошла после окружения Луганского аэропорта, особенно после того, как был сбит 14 июня Ил-76. *«Просто дана была команда тем подразделениям, которые находились в Краснодаре, Свердловске, Бирюково, вот, там Дьяково, эти вот районы покинуть. Просто к тому моменту уже был прецедент, когда Дьяково из минометов расстреляли, причем, ну, очень жестко. Его окружили и прямо долбили. Из-за села, из-за прикрытия домов, минометами. Им нужна была чистая граница для того, чтобы наладить сообщение»* (БЛПО1).

Уходили пограничники по-разному. Некоторым для того чтобы добраться к своим пришлось перейти на территорию Российской Федерации. *«Была команда дана: «Уходить!»». И начальник подразделения принял такое решение, что уходить именно через Российскую Федерацию, потому что (пауза) ну, как бы, с Бирюково добраться до Луганска – это нужно было проехать Краснодар и Свердловск. А там уже именно в городах все это бурлило. Уже были блокпосты. Собрали у всех документы, уничтожили документы военные, у кого они были на руках, и уходили чисто по паспортам граждан Украины. В гражданке»* (БЛПО2).

Происходившее на российской территории боец описывает так: *«Какое-то время даже держали, пытались фильтрационные какие-то действия. Приехали там пока ФСБ-шники, чё-то они там пытались... Но толком они ни с кем даже особо не разговаривали. Они приехали, посмотрели, поговорили с кем-то, я не помню, кто-то был из курсантов. Они долго его чё-то там мурыжили, минут 30-ть с ним общались. И все, уехали. Ну, россияне-погранцы, они ж многих даже в лицо знают. Поэтому они приходили там: «Да, все нормально? – Все нормально!». И как бы всё. И потом им откуда-то, видимо, пришла команда и они просто всех... Говорят: «Сейчас будет автобус». Просто пришел автобус рейсовый. Мы заезжали потом через Меловое»* (БЛПО2).

Мои собеседники вспоминают о своем прошлом дружеском общении с российскими пограничниками. Приведу их диалог:

«БЛПО2: Поддерживали отношения. Я в свое время еще на Красной Таловке до этого служил, мы достаточно часто даже просто общались. Ну, или на уровне старших смен постоянно было общение. В том плане, что, вот, предположим, мы не пропускаем человека. Мы оформляем документы и пропуска, и мы обязаны передать его российскому наряду, то есть старший там берет кого-то из наряда, и мы этого человека отводим им на пункт пропуска, передаем им документально. То есть... мы друг друга знали хорошо. И (пауза) даже не то, что там о недружеских каких-то отношениях речь не шла, никаких конфликтов, ничего такого.

БЛПО1: Они приезжали к нам. Допустим, 28 мая – День пограничника. До 14 года они к нам приезжали, мы к ним ездили.

БЛПО2: Вне наряда приезжали просто в Украину там за теми же просто покупками. Многие в «Метро» ездили даже. На Бирюково, вот я могу судить, тоже конфликта между нами не было абсолютно. Ну, потому что, как бы, старшие смен продолжали общаться друг с другом по рабочим вопросам. Ну, я не могу сказать, что у нас какая-то была конфронтация. Да и потом, именно к ним у нас не было каких-то там... Ну, какие можно претензии предъявить (смеется) пограничнику по большому счету? Он выполняет свою работу. Он стоит на страже интересов своей страны, там, границы, ее границы. Все, как бы. К ним у меня, как бы, никакой неприязни и тому подобное».

Сейчас отношения между украинскими и российскими пограничниками носят сугубо формальный характер.

2014 – 2015 гг. ознаменовались нарастанием жестокости. Мои собеседники вспоминают Должанский котел, осаду Луганского аэропорта, жестокие обстрелы Югановки и Колесниковки, которые велись с территории РФ. Вспоминают они и полковника Сергея Дейнеко, руководившего боем по отражению нападения на Луганский пограничный отряд. *«Начались боевые действия. Обстрел Югановки, Колесниковки, Станицы обстрел. Он взрывался на фугасе. После чего он был ранен. После обстрела Красной Таловки, пункта пропуска. Он там тоже был ранен, после чего он был направлен в госпиталь. Он довольно-таки долго лежал в госпитале. А потом его уволили. Ну, награждали какими-то наградами. Но какими наградами? Это, как бы, сильно не афишировалось. И живой, да, живой, - и слава Богу»* (БЛПО1). Полковник Сергей Васильевич Дейнеко 20 июня 2014 г. был награжден Орденом Богдана Хмельницкого II степени.

Мои собеседники сожалеют, что в Украине мало знают о борьбе за границу и за Луганский аэропорт. *«Об этом тоже мало кто говорит. О Должанском котле, как и о аэропорте. Про аэропорт Луганский тоже никто не говорит. За эти три года только два раза поминали аэропорт.*

Иловайск, Донецк, Дебальцево» (БЛПО1). «Но почему-то вот Донецкий аэропорт у всех на слуху. Киборги там, да, держались. Бетон не выдержал, а они стояли. Но, если взять фотографии Донецкого аэропорта и то, что осталось от Луганского. Ну, в чем-разница-то особо?» (БЛПО2).

Я вновь возвращаюсь к вопросу о том, мог ли быть иным исход борьбы. *«Команд не было, я думаю, во-первых. Во-вторых, реально нас было очень мало. Для того, чтоб удерживать такие территории» (БЛПО2).*

Выводы

Полученные данные позволяют сделать обобщения по каждому из исследовательских направлений, которые были представлены в начале статьи. Я только изменю их последовательность. Вначале выскажусь о том, что, с моей точки зрения, опыт боя за Луганский погранотряд говорит о характере современной войны «малой интенсивности». Затем я перейду к оценке этого боя как события. И в заключение рассмотрим нарративы, которыми пользуются участники этого события.

Война, которая с весны 2014 г. разгорелась в Донбассе, не может быть объяснена схоластикой «гибридности». Её разворачивание зависело от интересов, воплощаемых в действие, разных социальных субъектов в Украине, России и ряде других стран. Правящая группировка РФ усматривала для себя опасность в новом курсе Украины и считала необходимым противодействовать ему всеми возможными средствами. Методологией их действий при вмешательстве в дела нашей страны стала концепция «мятежевойны» Евгения Месснера [34]. Хотя такой вариант действий, как одна из возможностей, видимо, прорабатывался уже за несколько лет перед этим, но в реальной ситуации он оказался втягивание России в ловушку длительной конфронтации не только с Украиной, но и с консолидированным Западом. В. Путин и его окружение не рассматривали новое руководство Украины не только в качестве легитимного, но и в качестве суверенного. Изначально они считали, что своим противником имеют США. Этим объясняется то, что В. Путин не пошел на открытую оккупацию хотя бы части материковой Украины, ограничившись Крымом. Российское руководство сделало ставку на искусственное раздувание мятежа в Донбассе, подпитывая его ресурсами и осуществляя руководство им. Оно исходило из представления о недееспособности украинской армии и из ожиданий, что жители Донбасса воспримут россиян как освободителей.

Новое украинское руководство было неконсолидированным. Значительные группировки в нем продолжали вести себя не как государственные люди, а как оппозиционеры-мятежники. При этом

разные фракции новой правящей группировки ориентировались на различные иностранные центры силы. Последнее обстоятельство нельзя не учитывать при анализе война на Донбассе. Польский социолог Томаш Зарицкий пишет о современных процессах в нашей стране: «Можно смотреть на конфликт в Украине, используя рамку мир-системной теории, как на «экспортированный» конфликт или войну через посредников (англ. проху war). Кровопролитие и другие трагические аспекты названного конфликта могут несколько заслонять процессы, которые можно бы признать за позитивные эффекты стыкового статуса Украины для силы её автономии» [35, с. 135].

В действиях этих сил сливались разные мотивы: желание подавить возможную электоральную базу политических соперников, попытки изменить силовым путем культурные особенности страны, стремление к перераспределению потоков материальных ресурсов и пр. Реальные цели окружались мощным идеологическим слоем правонационалистического содержания.

Значительные слои населения Донбасса начали испытывать страх и перед Россией, и перед официальным Киевом. В этих условиях агентура влияния РФ нашла в регионе благоприятную почву для своей пропаганды. Значительные слои региональной общности Донбасса стали искать защиты у агрессора. В этом сущность того, что я назвал в свое время «луганским синдромом» [36].

Новые киевские власти разделяли с российским руководством убеждение в ненадежности украинской армии и взгляд на население Донбасса, как пророссийски настроенное. В силу этого они не доверяли институциональным ресурсам противодействия агрессии (армии, погранслужбе и т.д.) и сделали ставку на неинституциональные механизмы (добровольческие формирования). Изначально в этом было заложено некое лицемерие, так как пограничники и армия с первых дней российской агрессии играли главную роль в противодействии ей. К сожалению, до сих пор в нашей стране как истина, не требующая доказательств, повторяется утверждение, что в 2014 г. у Украины фактически не было армии. Даже Леонид Кравчук недавно заявил: «У нас не было нормальной армии, чтобы дать отпор агрессору, у нас много чего не было» [37]. Участники событий, правда, свидетельствуют о другом. Скажем воевавший в батальоне «Айдар» общественник Игорь Орел пишет в своих воспоминаниях: «Справедливости ради необходимо сказать – всю линию фронта держат военные. И их очень много вдоль Донца, несколько бригад. О них – ни слова. У нас же 300 солдат» [38, с. 21]. Он же постоянно подчеркивает отличия регулярных воинских частей и добровольческого формирования: «Вообще десантники очень отличаются от нашего батальона дисциплиной и пониманием дела:

постоянно что-то копают, делают укрепления, несут караулы, абсолютно трезвые» [38, с. 58].

Главной проблемой начала войны был уровень центрального руководства военными действиями, непонятность его целей для участников событий на местах.

Следует сказать и о некоторых специальных вопросах современной войны, представление о которых дает опыт анализируемого события. В войнах малой интенсивности практически не предпринимаются прямые штурмы объектов и тем более рукопашные бои. Их нельзя исключать, но они будут именно исключениями. Главной формой боевого контакта стали обстрелы. Страдающей стороной в этом случае в первую очередь становятся мирные жители. Но мирные жители в современной войне являются амбивалентной категорией. Они для воюющих сторон выступают источниками информации и части ресурсов. В боестолкновениях в городе большую роль играют сети связей противоборствующих сторон. Особо следует отметить значение слабых связей. Скажем, в бое за Луганский погранотряд определенную роль сыграли предупреждения по мобильному телефону о планах противников, о передвижении его сил, о местах скопления боевиков. Правда, мобильные телефоны могут быть и средством дезинформации. Участники событий часть реальности, в которой задействованы, воспринимают через социальные сети. В нашем случае речь шла о YouTube.

Сказанное позволяет сделать вывод о характере события, которым была защита Луганского пограничного отряда. Оно стала результатом самоорганизации в коллективе луганских пограничников, а также организаторской деятельности командира отряда. На тот момент это было проявлением локальных сил. Событие это развенчивает другой стереотип, приобретший за последние годы огромную распространенность, будто бы жители Донбасса сами виноваты в своих бедах, так как не оказали сопротивления агрессору. В этом ключе принято противопоставлять опыт Харькова и Днепра опыту Донбасса [39]. Из этих представлений выводится цель, в соответствии с которой нужно разложить Донбасс как региональное сообщество, добившись таким путем его украинизации [40]. Защита Луганского погранотряда стала проявлением внутреннего достоинства донбасского регионального сообщества и в силу этого значение этого события со временем будет только возрастать.

Большой интерес представляет формирование коллективной памяти о событии. В самом коллективе пограничников она формируется в результате коммуникации. Мои информанты различают то, что они

видели сами, и то, что они слышали от своих товарищей. Повторяется оборот «по слухам».

В целом же в интервью присутствуют два нарратива. Один нарратив я бы определил как нарратив социальной неуверенности. Он касается рассказа о ситуации на границе весной – в начале лета 2014 г. Мои информанты о нем говорят полунамеками. У них много оборванных предложений, недомолвок. Употребляются конструкции «как бы», «так сказать» и пр. Этот нарратив сформировался в ситуации социальной неуверенности, когда намерения институциональных операторов были непонятными для рядовых участников социальной жизни и они утратили понимание правил деятельности. Социальный мир стал для простых людей шатким, неопределенным.

В основе второго нарратива лежит дискурс борьбы, дискурс достоинства. Здесь участники понимают правила и делают то, что считают уместным, правильным, достойным. Этот дискурс сложился в коллективе пограничников, его задал их командир. Этот локальный дискурс противостоит дискурсу неуверенности и неопределенности. В личностном плане для участников анализируемого боя этот дискурс стал стержневым. Возможно, этот опыт для них является одним из важнейших в жизни.

В настоящий момент участникам защиты Луганского погранотряда приходится сохранять дискурс достоинства в окружении и под давлением дискурса неопределенности. Об этом свидетельствует то обстоятельство, что вступить в контакт с информантами было очень сложно. Постепенно этот дискурс достоинства должен высвободиться из-под дискурса неопределенности. Именно он может стать прочной основой для реинтеграции Донбасса.

Список использованной литературы

- 1. Каліновска О.** та ін. Неоголошена війна. Невідомі факти і хроніки АТО / Ольга Каліновська, Олег Криштопа, Євген Назаренко, Валентин Трохимчук, Дарина Феденко. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2015. – 512 с. **2. Кононова Н.** Война политиков привела к войне на Донбассе и авиаудару 2 июня 2014 г. по Луганску / Наталия Кононова [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.ostrovok.lg.ua/statti/lugansk/voyna-politikov-privela-k-voyne-na-donbasse-i-aviaudaru-2-iyunya-2014g-po-lugansku-foto-18>. **3. Штомпка П.** Социология социальных изменений/Петр Штомпка / Пер, с англ. под ред. В. А. Ядова. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 416 с. – (Программа «Высшее образование»). **4. Штомпка П.** Социальное изменение как травма (Статья 1) / Петр Штомпка / Перевод А. Ю. Мосеевой и Н. В. Романовского // Социс. – 2001. – №1. – С. 6. – 16.

- 5. Еременко А. М.** История как событийность: В 2 т. Т.1 / Александр Михайлович Еременко ; Отв. ред. А. Н. Литвинов . – Луганск: Издательство Луганской академии внутренних дел МВД, 2005. – 544 с.; Т.2. – Луганск: Издательство Луганской академии внутренних дел МВД, 2005. – 496 с. **6. Демьянков В. З.** «Событие» в семантике, прагматике и в координатах интерпретации текста / Валерий Закиевич Демьянков // Изв. АН СССР. Серия литературы и языка. – 1983. – Т. 42. – № 4. – С. 320–329. **7. Погожева А. А.** Использование событийного анализа для оценки информационной значимости рекомендаций аналитиков по российским эмитентам / Погожева Анастасия Андреевна //Корпоративные финансы. – 2013. – №2(26). – С. 32–45. [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.hse.ru/data/2013/08/12/1291486823/cfi_26_32_45_Pogozheva.pdf. **8. Хальбвакс М.** Социальные рамки памяти / Морис Хальбвакс / Пер. с фр. и вступ. статья С. Н. Зенкина. – М.: Новое издательство, 2007. – 348 с. **9. Варбург А.** Великое переселение образов. Исследование по истории и психологии возрождения античности / Аби Варбург / Пер. с нем. Е. Козиной. – СПб.: Азбука-Классика, 2008. – 384 с. (Серия: Художник и знаток). **10. Fentress J., Wickham Ch.** Social memory/ James Fentress and Chris Wickham. – Oxford, UK: Blackwell, 1992. – 256 p. (Series: New Perspectives on the Past). **11. Киридон А.** Гетеротопії пам'яті: Теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті / Алла Миколаївна Киридон. – К.: Ніка-Центр, 2016. – 320 с. **12. Коннертон П.** Як суспільства пам'ятають / Пол Коннертон / Пер. з англ. Світлани Шліпченко – К.: Ніка-Центр, 2013. – 184 с. (Серія «Зміна парадигми»; Вип. 7). **13. Ассман А.** Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті / Аляйда Ассман / Пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін. – К.: Ніка-Центр, 2012. – 440 с. (Серія «Зміна парадигми»; Вип. 15). **14. Motyka G.** Cień Kłima Sawura. Polsko ukraiński-konflikt pamięci Grzegorz Motyka. – Gdańsk: Wydawnictwo Oskar, 2013. – 124 s. **15. Александер Б.** Как выигрываются войны / Бевин Александер / Пер. С англ. В. Беленького. – М.: ООО «Издательство АСТ»; ООО «Транзиткнига», 2004. – 608 с. (Серия: Классическая военная мысль). **16. Дэйви М.** Эволюция войн / Морис Дэйви / Пер. С англ. Л. А. Калашниковой. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2009. – 382 с. **17. Калдор М.** Новые и старые войны: организованное насилие в глобальную эпоху / Мэри Калдор / Пер. с англ. А. Апполонова, М. Дондуковского; ред. перевода А. Смиронов, В. Софронов. – М.: Изд-во Института Гайдара, 2015. – 416 с. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.etextlib.ru/Book/Details/60723>. **18. Серебрянников В. В.** Социология войны / Владимир Васильевич Серебрянников. – М.: «Ось-89», 1998. – 320 с. **19. Гребін М. П.** Армія та суспільство: соціально-філософський аналіз взаємодії в умовах

трансформації: монографія / Михайло Петрович Требін. – Харків: Видавничий Дім «ІНЖЕК», 2004. – 404 с. **20. Требін М. П.** Войны XXI века / Михаил Петрович Требин. – М.: АСТ; Мн.: Харвест, 2005. – 608 с.

21. Хобта С. В. Соціологія війни як завдання української соціології / Світлана Вікторівна Хобта // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки. – 2016. – № 5 (302). – С. 126–150. **22. Бадер А. В.** Трансформація засобів та форм реалізації збройного насилля у сучасному світі / Антон Васильович Бадер // Грані. Науково-теоретичний альманах. – 2016. – №138 (10). – С. 60–65.

23. Bond M. Hybrid War: A New Paradigm for Stability Operations in Failing States. Strategy Research Project / Colonel Margaret S. Bond. - U.S. Army War College, Carlisle Barracks, Carlisle, PA, 2007. – 25 p. – Mode of access: <http://www.comw.org/qdr/fulltext/0703bond.pdf>. **24. Fleming B.** The Hybrid Threat Concept: Contemporary War, Military Planning and the Advent of Unrestricted Operational Art / Major Brian P. Fleming. – Fort Leavenworth, KS: School of Advanced Military Studies (SAMS), 2011. – 69 p. – Mode of access: <http://indianstrategicknowledgeonline.com/web/2753.pdf>.

25. Buta V., Vasile V. Perspectives on the evolution and influence of the hybrid warfare concept / Brigadier General (r.) Dr Viorel Buta Colonel Valentin Vasile // Romanian Military Thinking. – 2015. – №3. – P. 11 – 32. – Mode of access: http://smg.mapn.ro/gmr/Engleza/Ultimul_nr/buta,vasile-p.11-32.pdf.

26. Требін М. П. Соціологія війни: український контекст / Михайло Петрович Требін // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. – Харків, 2015. - №1148. – Вип. 34. – С. 30 – 34. **27. Рущенко І. П.** Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога / Ігор Петрович Рущенко. – Харків: ФОП Павленко О. Г., 2015. – 268 с. **28. Світова гібридна війна: український фронт.** Монографія / За загальною редакцією В. П. Горбуліна. – К.: НІСД, 2017. – 496 с.

29. Василец Д. Что такое гибридная война?! / Дмитрий Василец. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.polityvazni.in.ua/golos-blog/gibridnaya-voina/>. **30. Сунь-цзы.** Искусство войны / Пер. с китайского И. А. Костанды. – Харьков: Фолио, 2016. – 222 с. **31. Круглий стіл «Демократія і суспільна трансформація в контексті війни на Донбасі»** // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2017. – №2. – С. 3 – 34. **32. Уйти, чтобы остаться:** Социолог в поле / Под ред. Виктора Воронкова и Елены Чикадзе. – СПб.: Алетейя, 2009. – 148 с. (Серия: Качественные методы в социологических исследованиях).

33. Мак'явеллі Н. Флорентійські хроніки. Державець / Нікколо Мак'явеллі / Пер. з іт. А. Перепаді. – Харків: Фолио, 2013. – 511 с. (Б-ка італійської літератури). **34. Хочешь мира, победи мятежевойну!** Творческое наследие Е. Э. Месснера. – М.: Военный университет,

Русский путь, 2005. – 696 с. (Российский военный сборник. Выпуск 21).
35. Polska jako peryferie/ redakcja naukowa Tomasz Zarycki. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, 2016. – 356 s. **36. Кононов І. Ф.** Луганський синдром як масова аномічна реакція на розгортання гібридної війни / Ілля Федорович Кононов // Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний та юридичний аспекти: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 10 квіт. 2015) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ, Ф-т права та масових комунікацій, Кафедра соціології та психології; Соціологічна асоціація України. – Х.: ХНУВС, 2015. – С.10–16. **37. Кравчук:** Я на Майданы не ходил. [Електронний ресурс] – Режим доступа: <http://korrespondent.net/ukraine/3870384-kravchuk-ya-na-maidany-ne-khodyl>. **38. Орел І. Є.** Хроніка одного батальйону / Ігор Євгенович Орел. – Харків: ТОВ «Видавництво Права людини»; Фоліо, 2016. – 178 с. **39. Рущенко І. П., Рущенко Ю. І.** Гібридна агресія та громадянський спротив у Харкові 2014 р.: уроки першої фази російсько-української війни / Ігор Петрович Рущенко, Юлія Ігорівна Рущенко // Український соціум. – 2016. – №3(58). – С. 88–99. **40. Рущенко І. П.** Феномен «двох Донбасів»: вектори розвитку колективної свідомості населення різних частин Донбасу в умовах гібридної війни / Ігор Петрович Рущенко // Український соціологічний журнал. – 2015. – №1-2. – С. 34 – 43.

Кононов І. Ф. Бій за Луганський прикордонний загін: реконструкція події її учасниками

В статті реконструюється бій за Луганський прикордонний загін 2-4 червня 2014 р. очима його учасників на основі глибинних інтерв'ю. Ця подія розглядається як результат прийняття рішень конкретним колективом людей, в якій вони прийняли на себе відповідальність за свої дії. Обґрунтовується погляд, що ця подія набула для України прецедентного характеру і повинна бути освоєна культурою. У зв'язку з цим виявляються нарративи учасників самої події як дискурсивні конструкції пам'яті про початковий період війни.

Аналіз емпіричного матеріалу здійснюється через фокусування на нього методологічних інструментів трьох дослідницьких напрямків сучасної соціології: вивчення подієвості, студій колективної пам'яті та виявлення особливостей сучасної війни. Подіями в даному випадку вважаються певні різкі зміни в житті суспільства, якоїсь групи або індивіда, які змінюють ситуацію діяльності суб'єктів, набір можливостей для цієї діяльності. Вони перетворюються на факти колективної пам'яті як соціального конструкту репрезентації минулого досвіду певної спільноти в її сьогоденні. В тексті обґрунтований критичний підхід до концепту «гібридної війни» як ідеологічної конструкції і висловлюється

солідарність з позицією Мері Калдор відносно природи нових війн як боротьби за партикулярні ідентичності, де головною страждаючою стороною виявляється мирне населення.

Головною проблемою початку війни був рівень центрального керівництва воєнними діями, незрозумілість його цілей для учасників подій на місцях. Луганські прикордонники дали бій не за наказом зверху, а в результаті рішення, прийнятого в їх колективі. Тому бій за Луганський прикордонний загін різко відрізняється від інших подій початкового етапу війни. Він свідчить про те, що за іншого рівня керівництва на рівні країни збройне протистояння в регіоні могло б бути зовсім іншим. Події ці розвінчують стереотип, начебто мешканці Донбасу самі винні в своїх бідах, адже не чинили спротиву агресору.

Виявлені механізми формування колективної пам'яті про події у їх безпосередніх учасників. В самому колективі прикордонників вона формується в результаті комунікації. Учасники розрізняють те, що вони бачили самі, і те, про що вони чули від товаришів.

В цілому ж в інтерв'ю присутні два нарративи. Один нарратив можна визначити як нарратив соціальної невпевненості. Він стосується розповіді про ситуацію на кордоні навесні – на початку літа 2014 р. В основі другого нарративу лежить дискурс боротьби, дискурс гідності. Тут учасники розуміють правила і роблять те, що вважають доцільним, вірним, гідним. Саме другий нарратив може стати міцною основою для реінтеграції Донбасу.

Ключові слова: Донбас, Луганський прикордонний загін, подія, війна, бій, колективна пам'ять

Кононов И. Ф. Бой за Луганский погранотряд: реконструкция события его участниками

В статье реконструируется бой за Луганский погранотряд 2-4 июня 2014 г. глазами его участников на основе материалов глубинных интервью. Это событие рассматривается как результат принятия решений конкретным коллективом людей, в котором они приняли на себя ответственность за свои действия. Обосновывается взгляд, что это событие приобрело для Украины прецедентный характер и должно быть освоено культурой. В связи с этим выявляются нарративы участников самого события как дискурсивные конструкции памяти о начальном этапе войны.

Анализ эмпирического материала осуществляется через фокусировку на нем методологических инструментов трех исследовательских направлений современной социологии: изучения событийности, исследований коллективной памяти и выявления особенностей современных войн. Событиями в данном случае считаются

некоторые резкие изменения в жизни общества, какой-либо группы или индивида, которые меняют ситуации деятельности субъектов, набор возможностей для этой деятельности. Они становятся фактами коллективной памяти как социального конструкта репрезентации прошлого опыта какой-либо общности в её настоящем. В тексте обоснован критический подход к концепту «гибридной войны» как к идеологической конструкции и выражается солидарность с позицией Мэри Калдор относительно природы новых войн как борьбы за партикулярные идентичности, где главной страдающей стороной оказывается мирное население.

Главной проблемой начала войны был уровень центрального руководства военными действиями, непонятность его целей для участников событий на местах. Луганские пограничники дали бой не по приказу сверху, а в результате решения, принятого в их коллективе. Поэтому бой за Луганский погранотряд резко отличается от других событий начального этапа войны. Он свидетельствует о том, что при другом уровне руководства на уровне страны вооруженного противостояния в регионе мог быть совершенно иным. Событие это развенчивает стереотип, будто бы жители Донбасса сами виноваты в своих бедах, так как не оказали сопротивления агрессору.

Выявлены механизмы формирования коллективной памяти о событии у его непосредственных участников. В самом коллективе пограничников она формируется в результате коммуникации. Участники различают то, что они видели сами, и то, что они слышали от своих товарищей.

В целом же в интервью присутствуют два нарратива. Один нарратив можно определить, как нарратив социальной неуверенности. Он касается рассказа о ситуации на границе весной – в начале лета 2014 г. В основе второго нарратива лежит дискурс борьбы, дискурс достоинства. Здесь участники понимают правила и делают то, что считают уместным, правильным, достойным. Именно второй нарратив может стать прочной основой для реинтеграции Донбасса.

Ключевые слова: Донбасс, Луганский погранотряд, событие, война, бой, коллективная память.

Kononov I.F. Military clash for the Lugansk border guards' detachment: reconstruction of the event by the participants

The article reconstructs the military clash for the Lugansk border guards' detachment on June 2-4, 2014, through the eyes of the participants, based on the results of in-depth interviews. This event is considered as a result of decision-making by a certain group of people taking responsibility for their actions. There was substantiated the idea that this event has become a

precedent for Ukraine and should be mastered by culture. In this regard narratives of the participants of the clash are determined as discursive memory constructions about the initial stage of the war.

Analysis of empirical material is carried out through focusing on it methodological tools of the three research directions of modern sociology: studies of eventfulness, studies of collective memory and identification of features of modern wars. In this case certain dramatic changes in the life of society, of any group or individual, which change the activities' situation of the subjects, a set of opportunities for these activities, are considered as events. They become facts of collective memory as a social construct of representation of the past experience of any community in its present. The text substantiates critical approach to the concept of "hybrid warfare" as an ideological construction and it also expresses solidarity with the position of Mary Kaldor regarding the nature of new wars as a struggle for particular identities, where civilian population become the main sufferer.

The main problem in the beginning of the war was the level of central leadership of military operations and incomprehensibility of its goals on the ground. Lugansk border guards joined the battle not by the order from above, but took decision by their own. Therefore, the battle for the Lugansk border guards' detachment is drastically different from the rest of events of the initial stage of the war. Had there been a different level of leadership at the country level, armed confrontation in the region could have been completely different. This very event dispels the stereotype that the Donbass people themselves are to blame for their troubles, since they did not resist the aggressor.

In the article there have been revealed mechanisms of collective memory formation on the event among its participants. In the very group of the participated border guards, it is formed as a result of communication. Participants distinguish what they personally saw, and what they heard from their comrades.

In general, there are two narratives in the interview. One narrative can be defined as a narrative of social uncertainty. It concerns the situation on the border in the spring - early summer of 2014. The second narrative is based on the discourse of struggle, the discourse of dignity. Here, participants understand the rules and do what they think is appropriate, right and worthy. It is the second narrative that can become a solid basis for reintegration of the Donbass.

Keywords: the Donbass, Lugansk border guards, event, war, battle, collective memory.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2017 р.

Прийнято до друку 26.05.2017 р.

Рецензент – д. соц. н., професор
Лобанова А. С.

УДК 316.485.26: 316.728

Зирак Абдулла Карим

**КУЛЬТУРНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ В ГОРОДЕ МОСУЛ ПОСЛЕ
ЗАХВАТА ЕГО ТЕРРОРИСТАМИ ДАИШ**

Постановка проблемы. В современной социологии все более актуальными становятся исследования, предметом которых выступает терроризм. Научные поиски в данном направлении представлены в работах Жана Бодрийера, Жака Дерриды, А. Шмида, А. Йонгмана, Ами Клиньш, И. В. Воронина, В. Б. Петухова, О. В. Будницкого, И. К. Джерелиевской, Э. А. Паина, В. В. Буреги, И. В. Рознатовского и др.

Значимые исследования проблем терроризма представлены работами курдских и арабских социологов: Гани ал-Сабахи, Джамала Насара, Муххамада Насира, Фараджа Фуда, Джалала Амина, Маривана Каниха, Бахтиара Али и др.

Культурные изменения, как предмет исследования, представлены в работах

– западных социологов (У Бек, Ж. Бодрийер, У. Огборн, Д. Дункана, Т. Парсонса, Э. Гидденс, П. Лупша, Л. Бонанте, М. Креншав, С. Хантингтон, С. Хоффман и др.);

– арабских и курдских социологов (арабские социологи Д. Дальал Мульхс, Нура Аль-Кахтани, Самира Раджаб и др.; курдские социологи Д. Рашад Миран, Д. Абдулла Хуршид, Д. Мухаммед Хусейн и др.);

– украинских социологов (Е. Остапенко, Ю. Ключко, Н. Михальченко, В. Кремень, В. Огневюк, В. Антипенко, Н. Кирюшко, В. Крутов, и др.).

Изложение основного материала исследования. В последние десятилетия в большинстве стран мира наблюдается активизация терроризма; более широкими становятся его масштабы, разнообразятся формы, виды и сферы проявления. Каждый день в разных странах мы видим, что осуществляются террористические атаки, увеличивается количество жертв, возникают новые террористические группировки, имеющие разные названия и борьба с ними - это серьезная проблема, над разрешением которой работают ученые разных стран.

Однако, когда мы исследуем эту тему, то возникает проблема определения ключевого понятия, так как до сих пор нет одного общепринятого определения терроризма. Иван Михеев утверждает, что в настоящее время под одним термином скрываются около 200 понятий терроризма, ни одно из которых не является общепринятым [1].

Полагаем, причина заключается в том, что изучение терроризма носит межпредметный характер. Исследования ведутся в социологии, политологии, психологии, криминологии и т. д.

Понятийный разнобой усиливается целым рядом определений, содержащихся в документах международных организаций, таких как Организации объединённых наций (ООН) и др. Иногда встречаются разные определения, данные компетентными структурами в одной стране. Например, в США существуют определения, сформулированные Центральным разведывательным управлением, Федеральным бюро расследований в 1983 году, Департаментом юстиции США в 1984 году [2].

Сложность определения сущности понятия «терроризм» еще и в том, что его ассоциируют с другими понятиями, такими как, - революция, джихад, политическое насилие, свобода, экстремизм. Поэтому можно сказать, что по сути своей это понятие имеет эластичный характер, что позволяет использовать его в зависимости от политической целесообразности. Например, в конфликтах Турции с КРП, США с Талибаном, Израиля с Хамасом, Украинское государства с «Л/ДНР» на Донбассе.

Мы утверждаем, что при огромном количестве определений терроризма в содержание этого понятие входит намерение убийств с целью вызвать ужас у значительных масс населения с определенной политической, экономической и социальной целью [3].

Сам термин «терроризм» происходит от латинского слова *terror* – страх, ужас. Французские и английские исследователи утверждают, что понятие «терроризм» впервые было использовано во время Великой французской революции в 1793-1794 гг. [4]. Позднее оно стало использовалось как научный термин.

Современный терроризм лучше всего рассмотреть на примере такого образования как ИГИЛ. При этом мы хотим сосредоточиться на его неисследованном аспекте – влиянии на культурные процессы в сообществах, подвергшихся террористическим атакам. В рамках данной статьи мы рассмотрим культурные изменения в городе Мосул в Иракском Курдистане как следствие террористической деятельности ДАИШ.

Исламское государство Ирака и Шама, известное как ИГИШ (ДАИШ араб. داعش) (в украинских СМИ чаще используется аббревиатура ИГИЛ – Исламское государство Ирака и Леванта) – это террористическая организация, в последние 3-и года прославившаяся террористическими атаками и зверскими убийствами в разных странах, таких как Ирак, Сирия, другие арабские, африканские и европейские страны.

После оккупации США Ирака в 2003 году в 2004 году Абу Мусаб аль Заркави выступил инициатором создания исламской организации под названием «Товхид и Джихад». Он заявил, что она возшла под «зонтиком» «аль-Каиды» и в дальнейшем представлялась как «Месопотамская аль-Каида» или «Иракская аль-Каида». Заручившись безусловной поддержкой более мелких боевых группировок, таких, как Джаиш ал-Фатихен, Джаиш ал-Таифа и Ансар ал-Ислам, она пользовалась полной поддержкой «аль-Каиды». Основная цель организации заключалась в создании исламского государства на территории северного Ирака и Сирии, где большинство населения составляют арабы-сунниты, туркмены, христиане и курды. Это должно было быть шариатское государство, основанное на салафитской трактовке ислама в интерпретации лидера организации Абу Омара аль-Багдади (1959 – 2010).

В течении 6-ти лет (2004 – 2010 гг.) ДАИШ значительно увеличило число своих сторонников. После выхода американской армии из Ирака в 2011 году организация расширила сферу своего влияния на его территории, заставив местное население испытывать страх перед ее чрезмерной жестокостью. Эта организация за короткий период набрала силу среди суннитских группировок в Сирии и в Ираке.

ДАИШ сегодня состоит из бойцов, прибывших из разных концов света (Чечни, Африки, Пакистана, Афганистана, Ливии и даже европейских стран) и имеющих общей целью создание шариатского государства, основанного на салафитском исламе.

ДАИШ стала известной и мощной организацией по ряду причин, среди которыми главными мы считаем:

во-первых, выход американской армии в 2011 году из Ирака;

во-вторых, политика правительства премьер-министра Нури аль-Малики в Ираке, который пребывал при власти с 2006 по 2014 гг., по отношению к суннитским группировкам, потеря им доверия в глазах суннитов (из-за вакуума безопасности люди выступили против сектантской системы в Ираке и Сирии. Это толкнуло их к ДАИШ. В результате она получила широкую поддержку в Ираке, захватила ряд городов);

в-третьих, ДАИШ захватила ряд городов, которые имели развитую экономику и как криминальная организация получала доходы через дань, контрабанду и другие виды преступлений (кражи в банках, похищения людей и вымогательство);

в-четвертых, использование боеприпасов американской армии, украденных на иракских оружейных складах, а также оружия, которое было поставлено сирийской оппозиции некоторыми странами, среди которых Катар, Саудовская Аравия и т.д.

в-пятых, чрезвычайно низкий образовательный уровень жителей районов, где господствует ДАИШ. Люди, которые живут в этих местах, принимают террористическую организацию как спасительную. Люди не знают сути ДАИШ, но для них важно, чтобы спастись от рук коррумпированного и сектантского правительства Ирака;

в-шестых, из-за «арабской весны» и хаоса в системе безопасности Сирия потеряла контроль над значительной частью своей территории, что облегчило захват ее ДАИШ. Именно с этой территории ДАИШ координировала нападения на Ирак.

Возможно, кроме этих причин, существуют и другие, которые привели к успехам ДАИШ и к захвату территорий в Ираке и в Сирии. Среди прочих был захвачен и города Мосул.

Мосул (араб. الموصل, Эль-Мусиль) – второй по величине город в Ираке после Багдада, центр провинции Ниневия (араб. نينوى, Нинава). Он находится на севере Ирака. Ниневия один из исторических городов мира. Его история начинается с 5000 до н. э. Население провинции Ниневия 3 миллион 500 тысяч человек [5].

Большинство населения Мосула является арабами, но арабы здесь сосуществуют с ассирийским, туркменским, езидским и курдским меньшинствами. Население города в 2004 году достигло 1 846 500 человек [6]. Важнейшими ресурсами Мосула являются мрамор и нефть. Развито сельское хозяйство, выращивается пшеница, ячмень, хлопок, рис, овощи и т. д. Кроме того, существует огромное количество исторических мест, поэтому был достаточно развит светский и религиозный туризм.

С 4 по 10 июня 2014 года организация ДАИШ захватила Мосул, что стало причиной культурных и социальных изменений в городском сообществе.

В современной социологии существует значительное количество определений понятия «культурные изменения». В данной статье мы принимаем за основу определение, автором которого является Самира Ахмед Аль Саид (Ливан, 2003) «Культурные изменения указывают на процессы перехода, которые происходят в социальной структуре, в социальных отношениях, в социальной иерархии, в материальной и нематериальной культуре на протяжении многих лет. Они включают в себя социальные нормы, ценности и обычаи, идеи и знания, технологии, теории, способы и методы обучения и производства, способы выражения чувств и другие культурные нематериальные и материальные элементы культуры, произведенные человеком и используемые в культуре, как, например, машины и орудия труда» [7, с. 139].

Культурные изменения – это преобразование культурных паттернов общества. Они происходят во всех обществах мира без

исключения, но скорость, сферы, масштаб и источники культурных изменений варьируется в разных обществах. К факторам культурных изменений следует отнести: открытия (Discoveries), изобретения (Invention), распространение (Diffusion), СМИ и иные средства коммуникации. Типы культурных изменений: внутренние изменения (вызванные внутренними факторами – Internal); внешние культурные изменения, вызванные внешними воздействиями (External) в данном сообществе [8].

Культурные изменения, их характер соотносятся с конкретной социальной или демографической группой. Групп можно выделить несчетное количество, поэтому велико и число вариантов культурных изменений. Однако культурные изменения, вызванные терроризмом, сильно отличаются от обычных социальных или технических изменений.

С захватом Мосула организацией ДАИШ атмосферу в городе стали определять убийства, насилие, страх. Все, кто не исповедует ислам (езиды, христиане), а также курды, подвергались гонениям. Поэтому первое культурное изменение от ДАИШ – это изменение в идеях, ценностях, принципах и традициях терпимости и мирного сосуществования, культивирование нетерпимости, которое оказывали значительное влияние на повседневность в городе.

После того, как Мосул перешел под контроль ДАИШ, в течение первой недели эта организация установила свои законы. Город превратился в большую тюрьму или лагерь. В любом месте в городе люди не могли чувствовать себя в безопасности, их били, убивали или подвергали другим наказаниям. Репрессии обрушивались на тех, кто не поддерживал новую власть и её идеологию, тех кто не подчинялся законам ДАИШ. Члены этой организации совершили разные зверства, в числе которых массовые убийства с отсечением головы, сожжение людей. Они перенесли в современность средневековые формы поведения, показывая, что они в этом аспекте имеют творческий потенциал.

ДАИШ убивает и казнит людей по разным причинам. Например, казнены несколько мужчины из-за то, что их жены не носили одежду по форме ислама (хиджаб). Наличие усов, курение, прослушивание музыки, ношение современной одежды, занятие спортом запрещены. За все это следует наказание. Именно поэтому город стал похож на большую тюрьму или лагерь, а не на место для цивилизованной жизни человек.

До ДАИШа в Мосуле люди использовали спутниковое телевидение и Интернет, но во время господства ДАИШ это было запрещено. СМИ находились под контролем правящего режима и весь поток информации в целом контролировался. Можно сказать, что Мосул стал закрытым городом.

Хотя идеология организации была представлена мировому сообществу как создание Исламского государства, основанного на шариатском праве, нужно отметить, что эти идеологемы используются лишь как средство добиться признания со стороны народа. Главная же цель ДАИШ заключается в формировании в Ираке и Сирии порядка, опирающегося на противников Запада. Борьба против Запада и западной культуры привела к культурным изменениям в городе, потому что теперь не используются западные идеи и индикаторы, которые уже были неотъемлемой частью культуры в нём.

Жизнь в Мосуле стала опасной, потому что там концентрировались тысячи членов ДАИШ, имевших оружие, используемое ими как они захотят и в любых обстоятельствах. Там исчезла социальная уверенность, все стали бояться друг друга из-за огромного числа шпионов. Сам состав ДАИШ является смешанным, туда входят представители из различных стран. Они не уважают и не слушают друг друга, так как там нет дисциплины.

Нередкими стали сексуальные преступления против женщины. ДАИШ, нарушая права женщин, защищает строгое шариатское право, поддерживает раздельное обучение мужчин и женщин. Кроме того, во время господства ДАИШ для женщин жизнь стала совсем беспросветной: распространились такие явления как изнасилования женщин, рынок для продажи женщин (рабынь). Например, члены ДАИШ захватили большинство девочек-езидок и их изнасиловали, а потом использовали как рабынь. Они на них смотрели не как на людей, а как на вещи. Помощник Генерального секретаря ООН по вопросам сексуального насилия в отношении женщин Зайнаб Бангура говорит, что Исламские государство определило цены на рабском рынке следующим образом: дети обоего пола в возрасте от одного года до десяти – до \$ 150; девушки в возрасте от десяти до двадцати лет – до \$ 100; женщины от двадцати до тридцати лет – до \$ 80; женщины от тридцати до сорока – до 40 долларов; женщины от сорока до пятидесяти оценивались в \$ 30-ть [9] Когда в цивилизованное городе существует рабский рынок для торговли женщинами, – это свидетельство чудовищных культурных изменений.

Если одной из функций культуры является организация общества и контроль над его членами, то ДАИШ освободил своих членов от подобного, предоставляя им практиковать полный произвол по отношению к местным жителям. Это тоже является одним из основных культурных изменений в городе.

Мосул древний археологический город, там огромное количество археологических объектов ассирийской, шумерской и аккадской цивилизаций. Их возраст – тысячи лет. Иракские историки и эксперты-археологи свидетельствуют, что члены ДАИШ уничтожили большинство

археологических объектов в музее Мосула (второй по величине музей в Ираке). Кроме того, иракский историк Али Нашиами подтвердил, что террористическая организация украла археологические объекты, которые были недавно открыты, переправила в другие страны, чтобы продать [10].

До 2014 года город был историческим центром несторианского христианства и является местом захоронения нескольких пророков Ветхого Завета, таких как пророк Иона. Но его могила была разрушена армией Исламского государства в июле 2014 года [11]. Кроме того, члены ДАИШ уничтожали различные культовые сооружения, места поклонения езидов и христиан.

В городе работали Университет Мосула – один из крупнейших в Ираке, а также медицинский колледж. Университет был основан в 1967 г. В нем обучалось 30 тысяч студентов [12]. С захватом города ДАИШ университет был закрыт [13]. Др. Ахмед утверждает, что члены ДАИШ разграбили и сожгли университетские лаборатории, которые были важными научными центрами, а также добавляет, что они убили многих профессоров и студентов, исследователей и ученых [14].

Университет – это современное социальное и культурное учреждение, которое играет большую роль в повседневной жизни общества, создавая разноаспектные научные теории, материальные и нематериальные элементы культуры. Уничтожение университета влечет за собой целый ряд культурных изменений. ДАИШ закрыл департаменты археологии, права, политологии, литературы и философии по причине несогласия с политической этой организации.

Поведение ДАИШ в отношении детей бесчеловечно и аморально: террористы закрывают школы, детей используют в качестве солдат и моджахедов после «промывания мозгов» и тренировок. ДАИШ направляет детей на специальные курсы под названием «Детские курсы» с целью формирования мышления, которое с одобрением примет убийство и насилие. Следует озвучить и факты, когда члены ДАИШ привлекают детей к совершению казней над людьми [15].

Выводы. ДАИШ во время своего господства оказывал влияние на все аспекты повседневной жизни в Мосуле, стремясь девальвировать следствия культурной эволюции, которая имела место и истоки которой в глобализационных процессах современности.

ДАИШ использует фундаментальные религиозные идеи ислама в нелегитимных целях: путем актуализации отдельных религиозных идеалов и ценностей. Так достигался манипуляторный эффект по отношению к массовому сознанию жителей Мосула. Оправдывалась ненависть ко всему светскому и немусульманскому. Существующий на абстрактном уровне межкультурный конфликт террористы переводят в

реальную плоскость силового противостояния суннитов и шиитов, ислама и христианства, ислама и езидов, арабов и курдов и т. д. Все это может привести к непредсказуемым социально-культурным последствиям.

Не говорить об этом, значит сознательно вуалировать проблему культурных изменений в городе Мосул после его захвата террористами ДАИШ.

Итак, все социальные и культурные явления, происходящие в городе Мосул и которые мы представили в этой статье, – это культурные изменения, возникшие в результате действий террористической политической организации ДАИШ.

Список использованной литературы

1. Михеев И. Р. Терроризм понятие, ответственность, предупреждение / Михеев Иван Рудольфович [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://xn--80aatn3b3a4e.xn--p1ai/book/568.html>.
- 2- د. هاني السباعي، تعريف الارهاب في منظومة الغربية.
<http://alarabnews.com/alshaab/2005/01-04-2005>
- 3- زيرهك عبدوللا كهريم، رولى تيروريزم له گورانى كولتورويدا بهنمونونه (داعش له موصل).
<http://zerakkomalnasi.blogspot.de>
- 4- عبدالرحمن اللويحق - دراسة في المصطلح والمفهوم. الإرهاب- الرياض. 21-03-2010.
<http://www.almarefh.org>
- 5- لؤي عبدالاحد، تاريخ محافظة نينوى
<http://www.ankawa.com/forum/index.php?topic=383869.0>
6. Mosul. Encyclopedia of the Modern Middle East and North Africa (1 January 2004). Проверено 22 апреля 2004.
7. د. سميرة احمد السيد. الاسس الاجتماعية للتربية، ط:1. - دار الفكر العربي، القاهرة. - مصر، 2004. - 310ص.
- 8- ا.د. دلال ملحس استيتية، التغيير الاجتماعي و الثقافي، دار الوائل للنشر والتوزيع، الاردن، ط - 1، 2003، ص ص 85-91
- 9- رابع فيلالي، حكاية بيع النساء في أسواق داعش، 2015-07-24
<https://www.alhurra.com>
- 10- وسام يوسف، تلفزيون اخبار الان، داعش سرق آثارا من الموصل بحجة إنشاء طريق، 2017-04
تلفزيون العربية سكاي نيوز، داعش و اثار الموصل 2017-03-12
<http://www.skynewsarabia.com/web/video>
11. Dana Ford and Mohammed Tawfeeq. ISIS militants destroy the tomb of Jonah.CNN(25 July2014).
- 12- موقع جامعة الموصل.
<http://uomosul.edu.iq/new/indexmaintemp.html>
- 13- جامعة الموصل تزرع تحت رحمة داعش، لكن إلى متى، جريدة العرب، 2014/12/09، العدد: 9763، ص(17).

14- تفاصيل الرعب في جامعة الموصل.. داعش مر من هنا، الخميس 6- أبريل- 2017.

<http://www.alarabiya.net>

15- منى علمي، كارثة تجيد داعش للاطفال، جريدة الشرق الاوسط، 2015-03-09.

<http://aawsat.com/home>

الانتحاريون الصغار .. إرث تنظيم داعش وللأمد البعيد، (مجلة) مجلة العربية الدولية 2015-03-13.

<http://arb.majalla.com>

Зірак Абдулла Карім. Культурні зміни в місті Мосул після захоплення його терористами ДАІШ

У всіх країнах відбуваються культурні зміни, причиною яких є глобалізація і зростання у зв'язку з цим культурних контактів. Але існує й інша причина культурних змін – це тероризм.

Дана стаття присвячена визначенню ролі тероризму у тих культурних змінах, що відбуваються у сучасному Іракському місті Мосул. Дослідник показує, як ДАІШ формувала певні ідеологічні та політичні цінності, які здійснювали значний вплив на повсякденне життя більшості жителів міста. Мешканці Мосулу були змушені жити за цінностями і нормами салафітської версії ісламу, терпіти повернення до варварства та маове порушення прав людини.

Ключові слова: війна, тероризм, культура, ДАІШ, культурні зміни.

Зірак Абдулла Карім. Культурные изменения в городе Мосул после захвата его террористами ДАИШ

Во всех странах современного мира происходят культурные изменения, причиной которых является глобализация и возросшие в связи с этим культурные контакты. Но существует и иная причина культурных изменений – это терроризм.

Данная статья посвящена определению роли терроризма в произошедших культурных изменениях в современном Мосуле (Север Ирака). Автор показывает, что террористическая организация ДАИШ внедрила в жизнь города определенные идеологические и политические ценности, оказывающие значительное влияние на повседневную жизнь большинства его жителей. Горожане Мосула были вынуждены жить по ценностям и нормам салафитской версии ислама, терпя возврат к варварству и массовому нарушению прав человека.

Ключевые слова: война, терроризм, культура, ДАИШ, культурные изменения.

Ziraq Abdullah Karim. Cultural changes in the city of Mosul upon its taking by Daesh terrorists

In all countries of the modern world, cultural changes are taking place, the cause of which is globalization and increased of cultural contacts in this connection. But there is another reason for cultural change: terrorism.

This article is devoted to determining role of terrorism in the cultural changes that have taken place in modern Mosul (the North of Iraq). The author shows that the terrorist organization Daesh has implemented certain ideological and political values that have a significant impact on the everyday life of the majority of inhabitants. The townspeople of Mosul were forced to live according to the values and norms of the Salafi version of Islam, suffering a return to barbarism and a massive violation of human rights.

Keywords: war, terrorism, culture, Daesh, cultural changes.

Стаття надійшла до редакції 29.03.2017 р.

Прийнято до друку 26.05.2017 р.

Рецензент – д. соц. н., професор

Кононов І. Ф.

СОЦІОЛОГІЧНІ СТУДІЇ ПАМ'ЯТІ

УДК 316.485.2 (477)

О. В. Прядко

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РУКОВОДСТВОМ Т. Н. «ЛНР» ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ НАСЕЛЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ВЕДЕНИЯ ГИБРИДНОЙ ВОЙНЫ

«Тот, кто контролирует прошлое, контролирует будущее.

Тот, кто контролирует настоящее, контролирует прошлое»

Джордж Оруэлл, «1984»

В настоящее время большое количество социологов и исследователей в области теории войн сходится на том, что Россия ведет против Украины гибридную войну. Количество публикаций, посвященных проблеме гибридной войн в нашей стране растет лавинообразно. В Украине в начале этого года Национальным институтом стратегических исследований была издана коллективная монография под названием «Світова гібридна війна: український фронт» [1]. В данной публикации с различных сторон рассматриваются проявления агрессии Российской Федерации против Украины.

Понятие «гибридная война» впервые возникло в США. Российская агрессия против Украины побудила к расширению содержания концепта, стимулировала процесс осмысления гибридной войны как отдельного феномена [1, с. 29]. Авторами обобщающей монографии предлагается определение: «Гибридную войну в общем виде понимают, как военные действия, которые осуществляются путем объединения милитарных, квазимилитарных, дипломатических, информационных, экономических и других средств с целью достижения стратегических политических целей. Специфика такого сочетания состоит в том, что каждый из военных и невоенных способов ведения гибридного конфликта применяется в военных целях и используется как оружие» [1, с. 19].

По мнению Евгения Магды, «гибридная война – это стремление одного государства навязать другому (другим) свою политическую волю путем комплекса мер политического, экономического, информационного характера и без объявления войны в соответствии с нормами международного права» [2].

Обязательным элементом гибридной войны является информационная война. Как социальную проблему ее стали изучать еще в середине 20 века. Термин «информационная война» впервые применил Директор ЦРУ Аллен Даллес в книге «Тайная капитуляция» в 1967 году. Данным вопросом с научных позиций занимались Ф. Фукуяма, Е. Тоффлер, Г. Ласуэл, П. Лазарсфельд, Д. Клапер, Г. Почепцов. Информационная составляющая имеет не меньшее влияние на страну, которая подвергается агрессии, чем военный фактор.

«Информационная война» предусматривает целенаправленное использование приемов политического пиара и возможностей СМИ для формирования в сознании реципиентов негативного образа определенных личностей, организаций, народов или стран» [3]. Информационный фронт разворачивается сразу по нескольким направлениям: среди населения в зоне конфликта; среди населения страны, против которой осуществляется агрессия, но территория которой не охвачена конфликтом; среди граждан страны агрессора и среди международного сообщества [4]. Во время информационного воздействия агрессор навязывает реципиентам выгодное для себя видение той или иной ситуации в стране. Данный процесс можно определить так: «передача информации конкретным аудиториям, чтобы повлиять на изменения поведения в конкретных политических целях, может оказаться более решающим фактором в будущих конфликтах, чем сброс бомб ...» [5].

Украинский эксперт по информационной политике и коммуникационным технологиям Г. Почепцов называет

информационную политику России по отношению к Украине «первой смысловой войной в мире». Он выделяет признаки информационно-психологического (смыслового) воздействия:

- уничтожение признаков военных: «зеленые человечки», «вежливые человечки»;
- уничтожение признаков незаконности: «народный мэр», «народный губернатор», «народная самооборона», «воссоединение Крыма»;
- усиление негативной характеристики противника: «каратели», «хунта», «самопровозглашенная киевская власть»;
- завышение своего позитива до сакрализации: «Крым наш», «город русских моряков»;
- описание действий с целью их легитимации: захват админзданий объясняется словами «это же наше, народное, а мы народ» [6, с. 69].

Одним из инструментов в гибридной войне против Украины является манипулирование исторической памятью народа. На данный момент в нашей стране слабо разработаны пути противостояния информационному воздействию. Украинский историк Алексей Сокирко по этому поводу сказал следующее: «Сколько бы мы не воевали сегодня за возвращение и утверждение этой самой исторической памяти, все выстрелы будут оставаться холостыми, пока информационное пространство Украины полностью зависимо от нашего северного соседа» [7].

Самопровозглашенные «Луганская Народная Республика» и «Донецкая Народная Республика», являясь инструментом и промежуточным результатом гибридной войны против Украины, активно используют историческую память с целью манипулирования сознанием народа. В связи с этим мы ставим перед собой **цель:** на основании публикаций новостного портала «Луганский информационный центр» (ЛИЦ) с мая 2016 года по апрель 2017 года проанализировать направления и цели использования руководством так называемой «Луганской Народной Республики» исторической памяти жителей Донбасса.

Анализируя публикации указанного новостного портала, автором были выделены следующие направления:

- 1) конструирование новых исторических символов и мифов в целях создания и закрепления национальной идентичности:
 - создание новых праздников, знаменательных дат, истории так называемой «ЛНР»;
 - создание новых символов и предметов национальной гордости;
 - создание нового пантеона национальных героев;

2) закрепление в сознании жителей так называемой «республики» образа украинской власти как врага;

3) статус русского языка;

4) воссоединение, консолидация общества (в двух направлениях: с одной стороны, украинцы – сограждане, а с другой стороны – идентификация себя с русским народом);

5) обращение к истории СССР и Великой Отечественной войны.

В так называемой «ЛНР» активно создается своя история, знаменательные даты. Подтверждением этого служит празднование дня захвата здания Службы Безопасности Украины в Луганске 6 апреля 2014 года. Этому событию посвящено большое количество публикаций Луганского Информационного Центра. Я выделила наиболее интересные и показательные отрывки. «У стен здания СБУ собрались люди, сумевшие, несмотря на пропаганду, сохранить свою культурную, историческую идентичность. Народ Донбасса сохранил свою историческую и культурную индивидуальность, не стал полигоном для отработки методов манипуляции сознания и обрел собственный вектор развития» [8]. «Эта дата знаменательна для Луганской Народной Республики и для каждого ее жителя, ведь именно с нее началось становление нового государства», – отметил руководитель «райадминистрации» Роман Коретников [9]. В честь этого события указом главы «ЛНР» Игоря Плотницкого в «республике» установлена памятная дата «с целью сохранения в памяти поколения судьбоносных событий» и «установления традиций государственности Луганской Народной Республики» [9]. «Взятие СБУ – это первое событие, которое начало этот коренной переворот, который привел к созданию нашей Родины, той Республики, той Родины, к которой мы стремились, о которой всегда мечтали. Те недовольства, которые были раньше при Украине, мы их устранили, и сейчас задача нашего нового поколения – это строительство свободной и независимой Родины», – подчеркнул член регионального штаба «Молодой гвардии» Иван Шишкин [10]. Участник штурма здания бывшего Луганского областного управления СБУ из Брянки Валентин Перминов говорит так о данном событии: «СБУ был взят, когда выбора нам уже не оставили. Каждый, ставший на защиту родной земли в 2014 году, и сегодня, желает только мира, однако киевская хунта разговаривает на языке орудий» [9]. Депутат «Народного Совета ЛНР» Светлана Стрижаченко на встрече с учениками Брянковского учебно-воспитательного комплекса № 5 заявила: «6 апреля – это дата, с которой начинает строиться наша Республика. С захваченного здания луганского СБУ начались первые квадратные метры ЛНР» [8].

Участников захвата здания СБУ в «ЛНР» считают героями. В обращении к учащимся звучали такие слова: «Герои нашего времени сидят рядом с вами и делятся своими переживаниями и надеждами. Друзья мои, вам есть на кого равняться и с кого брать жизненный пример!» [9].

11 ноября 2016 года во вторую годовщину обстрела Славяносербска, который инкриминируется ВСУ, состоялся митинг-реквием. Много слов звучало о памяти и истории. Глава «администрации» района Александр Дайнеко говорил: «Мы обязаны воспитать патриотическое поколение, которое никому не позволит переписать нашу историю и пронесет память об этих событиях через века. Ведь у нас есть будущее до тех пор, пока жива наша память. То, что мы делаем сегодня, нужно не мертвым, а живым. Мы защитим наш выбор – Луганскую Народную Республику» [11]. Руководитель проекта «Не забудем, не простим!» ОД «Мир Луганщине» Анна Сорока высказалась следующим образом: «История не стирается. Очень жаль, что за эту историю приходится платить слишком высокую цену. Это – пролитая кровь за отстаивание наших интересов. <...> Эти дни не забыть никогда. И прощать мы просто не имеем права, поэтому мы будем бороться до конца, потому что за нами правда, за нами справедливость» [11].

4 ноября в так называемой «Луганской Народной Республике», также, как и в Российской Федерации, отмечают День народного единства. В своем обращении по данному случаю глава т.н. «ЛНР» Игорь Плотницкий не только поздравил жителей т.н. «республики», но и упомянул Украину в отрицательном контексте: «К счастью, мы нашли в себе силу и мудрость и отказались от навязанных миражей «самостийности» и «европейского выбора». Прошлое еще цепляется за нас своими грязными, кровавыми руками, еще пытается не пустить нас домой. Однако все эти жалкие потуги могут нас на время задержать, но – не остановить. Мы обязательно вернемся домой, в Русский Мир. И еще Украину за собой увлечем и перетянем! Знаю точно: здравомыслящие украинцы об этом мечтают» [12].

Проект «Не забудем, не простим!» общественного движения (ОД) «Мир Луганщине» намеревался издать календарь трагических событий начала активных военных действий в т.н. «ЛНР». По словам пресс-секретаря проекта «Не забудем, не простим!» Сергея Белова, в календарь «будут выписаны памятные даты трагических событий, в которых погибли мирные жители» [13].

В так называемой «ЛНР» проводится работа по созданию новых символов и предметов национальной гордости. Например, в музее «Молодая гвардия» города Краснодон открылась художественная

выставка «От Кремля до рейхстага», организованная на основе фондовой коллекции графических работ московского Центрального музея Великой Отечественной войны 1941–1945 годов [14]. Администрация Краснодона и Краснодонского района сообщает: «Главная цель открывшегося вернисажа – максимально привлечь внимание школьников к теме Великой Отечественной войны, так как воспитание патриотизма в юном возрасте – важнейший приоритет государственной политики как в Российской Федерации, так и в ЛНР» [14]. Это четкое свидетельство того, что политика исторической памяти в оккупированных районах Луганской области нацелена на отрыв населения эти территорий от Украины.

Примером создания пантеона своих «национальных героев» служит запуск нового проекта «Луганцы: кто мы?». Ирина Скиба, доцент Луганской академии внутренних дел (ЛВВД) имени Эдуарда Дидоренко раскрыла суть данного проекта: «Разместить на страницах сборника истории простых защитников Донбасса, об их подвигах на фронте и в тылу в период активных боевых действий в регионе» [15].

В декабре 2016 года состоялась презентация документальной книги о событиях 2014 года «Дневники сепаратистов». Авторы проекта собирали воспоминания, истории из жизни жителей блокадного Луганска (родственники, друзья, знакомые). «Дневники сепаратистов» – это общий взгляд на ужасные события этой войны разных поколений [16]. Но, целью выпуска данной книги было не только опубликовать воспоминания очевидцев военных действий, но и сфокусировать взгляд иностранных государств на сегодняшней жизни жителей т.н. «ЛНР». «...Наш проект, как нам кажется, может помочь иностранным гостям увидеть войну в Донбассе глазами самих луганчан и лучше понять суть происходящего. Именно с этой целью был сделан перевод книги (на английский язык)» [16]. На презентацию книги были приглашены иностранные общественные деятели, например, руководитель офиса Международного Корпуса Красного Креста в Луганске Мишель Саад, руководитель организации Save Donbass People в Италии, координатор Итальянского Центра в Луганске Андреа Пальмери, британский журналист Грэм Филлипс, журналист из Турции Окай Дедем [16].

Научно-методический центр развития и образования (НМЦРО) так называемой «ЛНР» выпустил учебное пособие «Выдающиеся деятели Луганщины». Данное учебное пособие «познакомит школьников со знаковыми личностями луганской земли, чьи имена олицетворяют патриотизм, мужество, героизм и большую преданность Отечеству» [17].

В честь 74-й годовщины освобождения Луганска от немецко-фашистских захватчиков в Луганске в районе эстакады у

железнодорожного вокзала состоялось торжественное открытие обновленного монумента «Звезда Победы» [18].

Важным вопросом для правительства так называемой «ЛНР» является статус русского языка. С пропагандистской целью используются процессы в Украине, которые затрагивают статус русского языка. Так, в январе этого года в Верховную Раду был подан проект закона Украины «О государственном языке», согласно которому «украинский язык станет обязательным не только на государственной службе, а абсолютно во всех сферах деятельности: полиции, армии, судах, учебных заведениях, медицинских учреждениях, транспорте, средствах массовой информации, магазинах, сфере услуг и так далее. Рабочее общение в органах власти, на предприятиях и в учреждениях государственной и коммунальной собственности должно осуществляться только на государственном языке» [19]. В связи с этим Игорь Плотницкий выступил с заявлением о языковом геноциде граждан Украины: «Внесение более 30-ти депутатами ВР Украины данного законопроекта является типичным проявлением фашисткой идеологии о превосходстве одних наций над другими, а также проявлением расизма и велико-украинского шовинизма. В стране, где для подавляющего числа населения родным языком считается русский, запрет говорить на русском языке является языковым геноцидом. Луганская Народная Республика была создана в результате борьбы народа Донбасса за право говорить на родном языке. У нас нет никакого сомнения, что наше противостояние в дальнейшем станет примером для населения других регионов Украины подняться на борьбу за право говорить на родном – русском языке» [20].

В этой связи для автора стало интересным то, что власти «ЛНР» с такой легкостью судят украинские власти за отношение к русскому языку, а в публикациях ЛИЦ, вместо того, чтобы написать Луганский академический украинский музыкально-драматический театр, было указано «театр на Оборонной» как будто это и есть его название. Это можно интерпретировать таким образом, что в так называемой «ЛНР» ненавистно даже слово «украинский».

По инициативе Генеральной конференции ЮНЕСКО 21 февраля отмечается Международный день родного языка. В честь этого глава т.н. «ЛНР» Игорь Плотницкий не преминул упомянуть в негативном ключе и украинскую власть. Он обратился к жителям с такими словами: «Засевшие в Киеве приверженцы фашисткой идеологии неслучайно претворяют в жизнь политику языкового геноцида, «венцом» которой должно стать принятие закона об исключительном статусе украинского языка, по факту означающего официальный запрет всех остальных и, в первую очередь, русского. Утратив свой родной язык, народ в самом

скором времени превратится в толпу маргиналов, с легкостью принимающих на веру любые идеи, в том числе и о превосходстве "титულიной" нации, приказы которой нужно безропотно выполнять. В Луганской Народной Республике уважают право каждого человека общаться на том языке, который для него ближе и роднее. Исторически сложилось, что наш народ – это часть Русского мира, поэтому на территории Республики никогда не умолкнуть русскому языку, как бы этого ни хотелось представителям ряда западных регионов Украины» [21].

В так называемой «ЛНР» предпринимаются попытки воссоединения с жителями Украины, которых называют «жителями подконтрольных Киеву территорий» и фактически считают их частью русского населения. Например, очень интересными для автора являются слова Игоря Плотницкого: «Мы приглашаем всех наших жителей. Мы говорим: мы вас не забыли. У вас нет праздника 23 февраля, у вас нет праздника 9 мая, приезжайте к нам и вместе с нами отпразднуем давние праздники, которые исторически сложились на нашей земле, в Русском мире» [22].

17 февраля 2017 года главы «Донецкой и Луганской Народных Республик» Игорь Плотницкий и Александр Захарченко утвердили программу гуманитарной помощи соотечественникам, проживающим в подконтрольной украинским властям части Донбасса. Основной целью программы является поддержка социально незащищенных жителей на оккупированных территориях. Программа включает оказание финансовой, медицинской помощи и образовательных услуг [23].

Со стороны «ЛНР» идет дезинформация о том, что в Украине не будут праздновать 1 Мая и 9 Мая. Звучат такие высказывания: «приглашаем ребят, молодежь с подконтрольных Киеву территорий Луганской области и Донецкой области, то есть это наши законные территории Луганской и Донецкой Народных Республик, к участию в мероприятиях. Мы приглашаем на Первомайский парад трудовых коллективов людей с той стороны, у них же не празднуется 1 Мая, 9 мая» [24].

В публикациях ЛИЦ часто используется обращение к истории СССР, Великой Отечественной войны как к памятным событиям в истории. Руководство т.н. «Луганской Народной Республики» сделало память о событиях ВОВ инструментом для влияния на сознание жителей т.н. «республики». Какие бы исторические факты о Великой Отечественной войне не упоминались в публикациях, события, повлекшие за собой создание т.н. «ЛНР» связывают с ними. При этом жители самопровозглашенной «ЛНР» и представители «ополчения» приравниваются к героям ВОВ, а Украина упоминается в негативном

свете. Примером может служить Заявление главы так называемой «ЛНР» Игоря Плотницкого по случаю 73-й годовщины снятия блокады Ленинграда. С одной стороны, это дань уважения патриотическому духу и народному единству ленинградцев, которые преодолели тяготы и бедствия блокады, но с другой – сравнение жителей Луганска с ленинградцами, а украинской армии – с гитлеровскими нацистами, которые совершали нападение на них: «Когда летом 2014 года новые бандеровские нацисты окружили и обстреливали Луганск, мы вдохновлялись героическим примером ленинградцев. У нас пробудился патриотический дух, мы были едины – и прорвали блокаду» [25].

Еще одним примером использования истории в борьбе против Украины является Обращение главы так называемой «ЛНР» Игоря Плотницкого по случаю Дня памяти жертв Холокоста. Весьма показательными являются такие его слова: «Вот уже три года мы противостояем рецидиву коричневой чумы, поразившему Украину, в которой буйно расцвела национальная нетерпимость. Выполняя свой гражданский и человеческий долг, мы на деле стремимся к предотвращению зверств и дикости нового Холокоста в отношении жителей Донбасса» [26].

Те же ноты обличения украинской власти звучат и в поздравлении Игоря Плотницкого с 74-й годовщиной освобождения Луганска от немецко-фашистских захватчиков: «История повторяется: сегодня, как три четверти века назад, нацизм вновь пришел на нашу землю. Теперь уже участники тяжелых боев 1943 года с надеждой на освобождение страны от "коричневой чумы" смотрят на нас, своих потомков. Дорогие ветераны, будьте уверены – мы, воспитанные на примерах "Молодой гвардии" и Виктора Пятёркина, Николая Гастелло и многих других героев Великой Отечественной войны, вас не подведем, и избавление Украины от нацизма снова начнется с Луганщины» [27].

В т.н. «ЛНР» 3 декабря отмечают День Неизвестного Солдата. «Этот день был установлен в России в 2014 году в память о воинах, погибших в боевых действиях на территории страны или за её пределами. Дата 3 декабря была выбрана в связи с тем, что в этот день в 1966 году у стен Московского кремля в Александровском саду был торжественно захоронен прах Неизвестного Солдата» [28]. Акцентируем внимание на том, что в Украине не отмечают День Неизвестного Солдата; 22 июня в нашей стране отмечают День скорби и почтения памяти жертв войны [29].

В так называемой «Луганской Народной республике» 22 июня почитают память жертв нацизма. В 2016 году был проведен митинг-реквием у мемориала «Не забудем! Не простим». Данным мемориалом и митингом руководство т.н. «республики», с одной стороны, делает вид,

что читит историю и память, а с другой – утверждает ненависть к Украине: «Нападение фашистов – что немецких, что украинских – шло по одной и той же линии. И вот сегодня то, что мы здесь, подчеркивает, что у нас свое понимание истории, свое понимание собственного достоинства и свое понимание памяти» [30].

2 февраля в Луганске прошел Круглый стол, посвященный Сталинградской битве. И на этом мероприятии не забыли упомянуть Украину. Наведем слова полковника «Народной милиции ЛНР» Сергея Самарского: «Луганск в наше время также подвергся диким бомбардировкам, тоже много людей пострадало – я параллель провожу тех событий с сегодняшним днем. И, поверьте, бойцы нашего славного ополчения тоже отличились в борьбе с укрофашистами не менее славными подвигами. То есть, преемственность традиций у нас полностью поддерживается и подвиги наших дедов повторяют наши современники, защищая нашу землю» [31].

По мнению участников проекта «Не забудем, не простим!» общественного движения (ОД) «Мир Луганщине», ими были собраны документы, которые «подтверждают, что действия Украины в отношении «республик Донбасса» являются «национально-культурологическим геноцидом» [32]. Руководитель проекта Анна Сорока по этому поводу высказала следующее: «США и Европа, преследуя свои политические цели, сознательно позволяют Украине пропагандировать идеологию нацизма, потакают ведению вооруженных действий, которые никак не вписываются ни в какие "антитеррористические операции". У нас есть очень много документов, которые подтверждают, что Украина действительно ведет войну, а также целенаправленно создает и принимает документы, нарушающие права и свободы человека. <...> Украина совершает национально-культурологический геноцид в отношении жителей Донбасса. Мы будем говорить и кричать об этом на весь мир. Страшные факты украинских преступлений все равно будут открываться. И они лягут в основу международного трибунала по Украине, который уже не за горами» [33].

Такая же работа с исторической памятью видна и в случае празднования 74-й годовщины освобождения Луганска от немецко-фашистских захватчиков. В этот день был проведен перформанс «Вежливые люди в Луганске». Активисты собрались на площади перед вторым корпусом Луганского национального университета (ЛНУ) имени Тараса Шевченко. Юноши, переодетые в военный камуфляж, поздравляли с 74-й годовщиной освобождения Луганска всех прохожих, раздавая при этом воздушные шары и календари [33]. «Начальник управления по делам детей, семьи и молодежи администрации Луганска» Марина Горностаева так охарактеризовала данную акцию: «Мы эту

акцию задумывали очень давно, всем известно, что как-то не по-доброму относятся к нам, те, кто живут по другую сторону границы (жители Украины – примечание ЛИЦ). Для того чтобы привлечь их внимание, мы назвали нашу акцию "Вежливые люди в Луганске", ведь все знают, что "вежливые люди" это якобы российская армия, которая якобы тут стоит и наводит порядок» [33].

Одной из идеологических доминант в «ЛНР» является поддержка «Русского мира». «Русский мир – это цивилизационный проект, который Россия может предложить миру в XXI веке как альтернативный вариант развития западного проекта. Русский мир – есть реально существующая историческая общность, основанная на опыте культурного способа бытия наций, национальностей, народов, традиционных конфессий, в основе которой лежит православие». Иногда демонстрация верности этим идеям приобретает комический характер. Кандидат исторических наук, доцент кафедры политологии и правоведения Луганского национального университета (ЛНУ) имени Тараса Шевченко Дмитрий Крысенко напомнил, что, по мнению Николая Гоголя, «до тех пор, пока есть хотя бы одна русская губерния, Россия возродится до своих идеалов. Так вот такой последней губернией остаемся мы. Несмотря на маленькую территорию, к нам приковано внимание всего мира. И то, что происходит здесь, оказывает влияние так или иначе на судьбу всей России и на судьбу всего мира» [34].

Российская Федерация оказывает гуманитарную помощь т.н. «ЛНР», и, по словам члена Совета Федерации Федерального собрания РФ, члена комитета по образованию, науке и культуре, члена комитета общественной поддержки жителей Юго-востока Андрея Соболева, и дальше продолжит оказывать помощь: «Мы видим, что это Республика-боец, Республика-труженик, Республика-созидатель, это сформировавшийся субъект, это то образование, которое не назовешь просто "территорией". Это общность людей, которые прошли через лишения, тревоги, победы, неудачи, и сегодня Луганск 2013 года и Луганск сегодня – это две разные категории. За два года Луганск доказал себе и всему миру, что он – субъект международного права, практически. <...> Очень необходимо это гуманитарное взаимодействие, оно очень важно, и я готов им заниматься, чтобы это были не просто показательные выступления, чтобы это было постоянно действующим мостом, чтобы вы ощущали, что Россия – это не просто страна-донор, находящаяся где-то на севере, а это родная сестра. И мы чтоб понимали, что Донбасс – это то место, где исповедуют русскую культуру, живут с нами одними ценностями» [35]. Данное высказывание является еще одним доказательством, еще одним ярким примером того, что руководство так называемой «Луганской Народной Республики» и правящая сейчас в РФ

группировка совместно конструируют для части Донбасса выгодную для своих целей историческую память.

Выводы. На основе проанализированных публикаций Луганского Информационного Центра мы видим, что руководство так называемой «ЛНР» преднамеренно и целенаправленно конструирует новую историческую память населения так называемой «республики». Данные действия осуществляются по нескольким основным направлениям. Руководство т.н. «Луганской Народной Республики» проводит работу по созданию собственной истории, знаменательных дат, национальных героев. Яркими примерами являются, например, празднование дня захвата здания Службы Безопасности Украины в Луганске 6 апреля 2014 года, годовщина обстрела Славяносербска, День народного единства. Свою историю они связывают с историей Великой Отечественной войны. Память о её событиях стала инструментом для влияния на сознание жителей оккупированных территорий. Какие бы исторические факты о Великой Отечественной войне не упоминались в публикациях, события, повлекшие за собой создание т.н. «ЛНР» связывают с ними. При этом жители самопровозглашенной «ЛНР» и представители «ополчения» приравниваются к героям войны, а Украина упоминается в негативном свете.

Одной из идеологических доминант в так называемой «ЛНР» является поддержка «Русского мира». В некоторых случаях это приобретает комический и даже абсурдный характер. Например, статус русского языка является довольно болезненно воспринимаемой темой в т.н. «Луганской Народной Республике». С пропагандистской целью используются процессы в Украине, которые затрагивают статус русского языка. В этой связи особый интерес представляет то, что власти «ЛНР» с такой легкостью судят украинские власти за отношение к русскому языку, а в публикациях ЛИЦ, вместо того, чтобы написать Луганский академический украинский музыкально-драматический театр, было указано «театр на Оборонной» как будто это и есть его название. Это можно интерпретировать таким образом, что в так называемой «ЛНР» ненавистно даже слово «украинский».

Ярким примером того, что руководство так называемой «Луганской Народной Республики» и правящая группировка Российской Федерации совместно конструируют для части Донбасса выгодную для своих целей историческую память является тот факт, что РФ оказывает и будет и дальше оказывать гуманитарную помощь т.н. «ЛНР».

Основным направлением влияния на историческую память населения, по мнению автора, является создание и укоренение в сознании жителей украинской власти как врага, которому нужно

противостоят и с которым нужно бороться, став частью «Русского мира».

Список использованной литературы

- 1. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. – К.: НІСД, 2017. – 496 с.**
- 2. Магда Е. В.** Гибридная война: выжить и победить [Электронный ресурс] / Евгений Магда // RuLit. – 2015. – Режим доступа: <http://www.rulit.me/books/gibridnaya-vojna-vyzhit-i-pobedit-read-449139-1.html>.
- 3. Почепцов Г.** Война в Украине: информационное воздействие [Электронный ресурс] / Почепцов Г. // Диалог ua. – Режим доступа: <http://dialogs.org.ua/ru/periodic/page35393.html>
- 4. Горбулін В.** «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу [Електронний ресурс] / Горбулін В. // Дзеркало тижня. – 2015. – №2. – Режим доступу: <http://gazeta.zn.ua/internal/gibridnaya-voyna-kak-klyuchevoy-instrument-rossiyskoy-geostrategii-revansha-.html>.
- 5. Почепцов Г.** От информационных войн к операциям влияния и бихейвиористским войнам: новые тренды войны [Электронный ресурс] / Почепцов Г. // Media Sapiens. – 2014. – Режим доступа: http://osvita.mediasapiens.ua/ethics/manipulation/ot_informatsionnykh_voyn_k_operatsiyam_vliyaniya_i_bikheyvioristskim_voynam_novye_trendy_voynu.
- 6. Скотникова Т.** Сучасна інформаційна війна як елемент гібридної війни / Тетяна Скотникова // Наукові дослідження українського медійного контенту: соціальний вимір. – 2015. – №4. – С. 68–73.
- 7. Сокирко О.** Бої за історію [Електронний ресурс] / Олексій Сокирко // Тиждень. ua. – 2010. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Columns/50/777>.
- 8. Города и районы Республики** отметили третью годовщину взятия здания СБУ в Луганске [Электронный ресурс] / Луганский Информационный Центр. – 2017. – Режим доступа: <http://lug-info.com/news/one/goroda-i-raiony-respubliki-otmetili-tretyu-godovschinu-vzyatiya-zdaniya-sbu-v-luganske-23135>
- 9. Лутугинцы** отметили годовщину взятия здания СБУ «Русской пробежкой» [Электронный ресурс] / Луганский Информационный Центр. – 2017. – Режим доступа: <http://lug-info.com/news/one/lutugintsy-otmetili-godovschinu-vzyatiya-zdaniya-sbu-russkoi-probezhkoi-23141>.
- 10. «Молодогвардейцы»** в годовщину взятия здания СБУ раздали гвоздики жителям Луганска [Электронный ресурс] / Луганский Информационный Центр. – 2017. – Режим доступа: <http://lug-info.com/news/one/molodogvardeitsy-v-godovschinu-vzyatiya-zdaniya-sbu-razdali-gvozdiki-zhitelyam-luganska-foto-23104>.
- 11. Митинг-реквием состоялся** в Славяносербске во вторую годовщину обстрела со стороны ВСУ [Электронный ресурс] / Луганский Информационный Центр. – 2016. – Режим доступа: [97](http://lug-</div><div data-bbox=)

info.com/news/one/miting-rekviem-sostoyalsya-v-slavyanoserbske-vo-vtoruyu-godovschinu-obstrela-so-storony-vsuo-foto-18924. **12. Обращение главы ЛНР Игоря Плотницкого** по случаю Дня народного единства [Электронный ресурс] / Луганский Информационный Центр. – 2016. – Режим доступа: <http://lug-info.com/news/one/obraschenie-glavy-lnr-igorya-plotnitskogo-po-sluchayu-dnya-narodnogo-edinstva-18629>. **13. Проект «Не забудем, не простим!»** издаст календарь трагических событий войны в ЛНР [Электронный ресурс] / Луганский Информационный Центр. – 2016. – Режим доступа: <http://lug-info.com/news/one/proekt-ne-zabudem-ne-prostim-izdast-kalendar-tragicheskikh-sobytii-voiny-v-lnr-15637>. **14. Выставка «От Москвы до рейхстага»** из фондов московского музея открылась в Краснодаре [Электронный ресурс] / Луганский Информационный Центр. – 2016. – Режим доступа: <http://lug-info.com/news/one/vystavka-ot-moskvy-do-reikhstaga-iz-fondov-moskovskogo-muzeya-otkrylas-v-krasnodone-18725>. **15. Составители «Дневников сепаратистов»** собирают материал для сборника о героях Донбасса [Электронный ресурс] / Луганский Информационный Центр. – 2016. – Режим доступа: <http://lug-info.com/news/one/sostaviteli-dnevnikov-separatistov-sobirayut-material-dlya-sbornika-o-geroyakh-donbassa-19792>. **16. Презентация книги «Дневники сепаратистов»** состоялась в ЛуганскИнформЦентре [Электронный ресурс] / Луганский Информационный Центр. – 2016. – Режим доступа: <http://lug-info.com/news/one/prezentatsiya-knigi-dnevniki-separatistov-sostoyalas-v-luganskinformtsentre-19790>. **17. Центр развития образования** выпустил пособие для школьников «Выдающиеся деятели Луганщины» [Электронный ресурс] / Луганский Информационный Центр. – 2017. – Режим доступа: <http://lug-info.com/news/one/tsentr-razvitiya-obrazovaniya-vypustil-posobie-dlya-shkolnikov-vydayuschiesya-deyateli-luganschiny-21442>. **18. Торжественное открытие** обновленной «Звезды Победы» состоялось в Луганске [Электронный ресурс] / Луганский Информационный Центр. – 2017. – Режим доступа: <http://lug-info.com/news/one/torzhestvennoe-otkrytie-obnovlennoi-zvezdy-pobedy-sostoyalos-v-luganske-foto-21470>. **19. Гончаров А.** Проект закона о госязыке. Полезно знать [Электронный ресурс] / Алексей Гончаров // STATUS QUO. – 2017. – Режим доступа: http://www.sq.com.ua/rus/news/polezno_znat/24.01.2017/proekt_zakona_o_gosyazyke_polezno_znat. **20. Заявление главы ЛНР Игоря Плотницкого** о языковом геноциде граждан Украины [Электронный ресурс] / Луганский Информационный Центр. – 2017. – Режим доступа: <http://lug-info.com/news/one/zayavlenie-glavy-lnr-igorya-plotnitskogo-o-yazykovom-genotside-grazhdan-ukrainy-20863>. **21. Обращение главы ЛНР Игоря**

Плотницького по случаю Международного дня родного языка [Электронный ресурс] / Луганский Информационный Центр. – 2017. – Режим доступа: <http://lug-info.com/news/one/obraschenie-glavy-lnr-igorya-plotnitskogo-po-sluchayu-mezhdunarodnogo-dnya-rodnogo-yazyka-21711>.

22. Глава ЛНР пригласил жителей Украины на празднование запрещенных Киевом 23 февраля и 9 мая [Электронный ресурс] / Луганский Информационный Центр. – 2017. – Режим доступа: <http://lug-info.com/news/one/glava-lnr-priglasil-zhitelei-ukrainy-na-prazdnovanie-zapreshennykh-kievom-23-fevralya-i-9-maya-21589>.

23. Гуманитарная программа по воссоединению народа Донбасса [Электронный ресурс] / Луганский Информационный Центр. – 2017. – Режим доступа: <http://lug-info.com/documents/one/gumanitarnaya-programma-po-vossoedineniyu-narodna-donbassa-1149>.

24. Молодежь ЛНР приглашает жителей подконтрольного Киеву Донбасса на празднование 1 и 9 Мая [Электронный ресурс] / Луганский Информационный Центр. – 2017. – Режим доступа: <http://lug-info.com/news/one/molodezh-lnr-priglashaet-zhitelei-podkontrolnogo-kievu-donbassa-na-prazdnovanie-1-i-9-maya-22800>.

25. Заявление главы ЛНР Игоря Плотницького по случаю 73-й годовщины снятия блокады Ленинграда [Электронный ресурс] / Луганский Информационный Центр. – 2017. – Режим доступа: <http://lug-info.com/news/one/zayavlenie-glavy-lnr-igorya-plotnitskogo-po-sluchayu-73-i-godovschiny-snyatiya-blokady-leningrada-20957>.

26. Обращение главы ЛНР Игоря Плотницького по случаю Дня памяти жертв Холокоста [Электронный ресурс] / Луганский Информационный Центр. – 2017. – Режим доступа: <http://lug-info.com/news/one/obraschenie-glavy-lnr-igorya-plotnitskogo-po-sluchayu-dnya-pamyati-zhertv-kholokosta-20958>.

27. Поздравление главы ЛНР Игоря Плотницького с 74-й годовщиной освобождения Луганска [Электронный ресурс] / Луганский Информационный Центр. – 2017. – Режим доступа: <http://lug-info.com/news/one/pozdravlenie-glavy-lnr-igorya-plotnitskogo-s-74-i-godovschinoi-osvobozhdeniya-luganska-21451>.

28. Участники проекта «Не забудем, не простим!» почтили память неизвестных солдат [Электронный ресурс] / Луганский Информационный Центр. – 2016. – Режим доступа: <http://lug-info.com/news/one/uchastniki-proekta-ne-zabudem-ne-prostim-pochtili-pamyat-neizvestnykh-soldat-19535>.

29. Сьогодні в Україні День скорботи і вшанування пам'яті жертв війни [Электронный ресурс] / УНІАН. – 2016. – Режим доступа: <https://www.unian.ua/society/1382630-sogodni-v-ukrajini-den-skorboti-i-vshanuvannya-pamyati-jertv-viyuni.html>.

30. Жители ЛНР почтили память жертв нацизма у мемориала «Не забудем! Не простим» [Электронный ресурс] / Луганский Информационный Центр. – 2016. – Режим доступа:

<http://lug-info.com/news/one/zhiteli-lnr-pochtili-pamyat-zhertv-natsizma-u-memoriala-ne-zabudem-ne-prostim-14617>. **31. Круглый стол**, посвященный Сталинградской битве, прошел в луганском лицее [Электронный ресурс] / Луганский Информационный Центр. – 2017. – Режим доступа: <http://lug-info.com/news/one/kruglyi-stol-posvyaschennyi-stalinsgradskoi-bitve-proshel-v-luganskom-litsee-21152>. **32. Собранные документы** подтверждают геноцид Украины в отношении народа Донбасса – общественник [Электронный ресурс] / Луганский Информационный Центр. – 2016. – Режим доступа: <http://lug-info.com/news/one/sobrannye-dokumenty-podtverzhdayut-genotsid-ukrainy-v-otnoshenii-naroda-donbassa-obschestvennik-19680>. **33. «Вежливые люди»** поздравили жителей с 74-й годовщиной освобождения Луганска [Электронный ресурс] / Луганский Информационный Центр. – 2017. – Режим доступа: <http://lug-info.com/news/one/vezhliyve-lyudi-pozdravili-zhitelei-s-74-i-godovschinoy-osvobozhdeniya-luganska-foto-21480>. **34. Активисты ЛНР обсудили** методы популяризации Русского мира среди молодежи [Электронный ресурс] / Луганский Информационный Центр. – 2017. – Режим доступа: <http://lug-info.com/news/one/aktivisty-lnr-obsudili-metody-populyarizatsii-russkogo-mira-sredi-molodezhi-foto-22809>. **35. РФ продолжит поддержку ЛНР** в сфере культуры и образования – российский сенатор [Электронный ресурс] / Луганский Информационный Центр. – 2016. – Режим доступа: <http://lug-info.com/news/one/rf-prodolzhit-podderzhku-lnr-v-sfere-kultury-i-obrazovaniya-rossiiskii-senator-18807>.

Прядко О.В. Использование руководством т.н. «ЛНР» исторической памяти населения в условиях ведения гибридной войны

В статье на основании публикаций новостного портала «Луганский информационный центр» с мая 2016 года по апрель 2017 года проанализированы направления и цели использования руководством так называемой «Луганской Народной Республики» исторической памяти народа. Автором были выделены следующие направления:

- 1) конструирование новых исторических символов и мифов в целях создания и закрепления национальной идентичности:
 - создание новых праздников, знаменательных дат, истории так называемой «ЛНР»;
 - создание новых символов и предметов национальной гордости;
 - создание нового пантеона национальных героев;
- 2) закрепление в сознании жителей так называемой «республики» образа украинской власти как врага;
- 3) статус русского языка;

4) воссоединение, консолидация общества (в двух направлениях: с одной стороны украинцы – сограждане, а с другой стороны – идентификация себя с русским народом);

5) обращение к истории СССР и Второй Мировой войны.

Каждое из указанных направлений подкреплено выдержками из публикаций «Луганского Информационного Центра». Сделан вывод о том, что в публикациях указанного новостного портала активно используется тема истории, памяти народа, в большинстве случаев против Украины, в частности теперешней украинской власти.

Ключевые слова: т.н. «ЛНР», история, память, язык, герои.

Прядко О.В. Використання керівництвом т. з. «ЛНР» історичної пам'яті населення в умовах ведення гібридної війни

У статті на підставі публікацій порталу новин «Луганський Інформаційний Центр» з травня 2016 року по квітень 2017 року проаналізовано напрямки і цілі використання керівництвом так званої «Луганської Народної Республіки» історичної пам'яті народу. Автором були виділені наступні напрямки:

1) конструювання нових історичних символів і міфів з метою створення і закріплення національної ідентичності:

– створення нових свят, знаменних дат, історії так званої «ЛНР»;

– створення нових символів і предметів національної гордості;

– створення нового пантеону національних героїв;

2) закріплення в свідомості жителів так званої «республіки» образу української влади як ворога;

3) статус російської мови;

4) возз'єднання, консолидація суспільства (в двох напрямках: з одного боку українці – співгромадяни, а з іншого боку – ідентифікація себе з російським народом);

5) звернення до історії СРСР і Другої Світової війни.

Кожне із зазначених напрямків підкріплено витягами з публікацій «Луганського Інформаційного Центру». Зроблено висновок про те, що в публікаціях зазначеного порталу новин активно використовується тема історії, пам'яті народу, в більшості випадків проти України, зокрема теперішньої української влади.

Ключові слова: т. з. «ЛНР», історія, пам'ять, мова, герої.

Priadko O.V. Using historical memory of the population by the so-called «LPR» leadership under conditions of hybrid warfare

Here on the basis of publications of the news portal «Lugansk Information Center» from May 2016 to April 2017 we analyzed directions and purposes of using historical memory of the people by the leadership of the so-

called «Lugansk People's Republic» ("LPR") . The author has identified the following areas:

- 1) construction of new historical symbols and myths in order to create and consolidate national identity:
 - establishing new holidays, significant dates, history of the so-called «LPR»;
 - establishing new symbols and objects of national pride;
 - establishing a new pantheon of national heroes;
- 2) fixing image of the Ukrainian government as an enemy in the memory of the people;
- 3) status of the Russian language;
- 4) reunion, consolidation of society (in two directions: on the one hand- Ukrainians are fellow citizens, and on the other – self-identification with the Russian people);
- 5) appeal to the history of the USSR and the Second World War.

Each of these mentioned directions is supported by excerpts from the publications of the «Lugansk Information Center». The conclusion is made that the publication of the news portal actively uses history, the people's memory, in most cases against Ukraine, and the current Ukrainian authorities in particular.

Keywords: the so-called «LPR», history, memory, language, heroes.

Стаття надійшла до редакції 22.03.2017 р.

Прийнято до друку 26.05.2017 р.

Рецензент – к. соц. н., доцент

Верховод Л. І.

СЕМІОТИКА І СЕМАНТИКА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

УДК 003 124.2 : 130.2 : 165.21:316.485.26 (477)

Ю. Ю. Полулях

СЕМІОТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ МЕМІВ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ (В КОНТЕКСТІ КОНФЛІКТУ НА ДОНБАСІ)

Вступ. Загальні положення

Один з головних внутрішніх чинників динаміки масової свідомості є її інформаційна складова. В рамках досліджень суспільної свідомості у семіотичній парадигмі інформація як фактор конструювання та регулювання цієї свідомості розглядалася як культурно-ідеологічна

структура з елементами психологічного впливу [1; 2, с. 35-84; 3; 4; 5; 6]. Зараз, під час бурхливого розвитку технологій, в тому числі інформаційно-комунікаційних, інформаційна імплементація ідей це вже не сфера культурного, а сфера медійного, простір мас-медіа, Інтернету, соцмереж, які підпорядковують своїм технологіям трансляції інформації класичні схеми та способи передачі культурних смислів.

В рамках цієї трансформації відбулися і зміни у типі формування і ведення так званих «інформаційних війн» – агресивних маніпулятивних впливів на масову свідомість, метою яких є деструкція цієї свідомості. І зараз мова йде не просто про зміну свідомості як реструктуризацію, як це розглядалося у ранішніх концепціях «інформаційно-психологічної війни», а саме про деструктуризацію, створення у свідомості хаотичної мозаїчної картини світу, завдяки чому в подальшому з цього «хаосу» можливо створювати постійно нові і нові форми «космосу» в залежності від ситуації та мети. Це, якщо використати постмодерністську термінологію, створення хаосмосу свідомості – такого її стану, який не ідентифікувати ні в системі опозицій упорядкованості / невпорядкованості, ні в системі координації сенс / нонсенс, ні в системі кореспонденції істина / брехня, оскільки для такого стану свідомості головним є іманентний потенціал продукування смислів, а не самі смисли.

Зрозуміло, що при наявності зовнішнього контролю, який не усвідомлюється тими, кого контролюють, як контроль, бо він сприймається як внутрішня мотивація, особисте цілеполягання, суб'єктивний вибір, ця свідомість замість необмеженої свободи продукування смислів отримує фіксовані варіації відтворення смислів. Це є наслідком того, що цей хаосмос свідомості породжується не іманентною структурою цієї ж свідомості, а зовнішньою чітко структурованою, класифікованою та цілеспрямованою системою, яка контролює і спрямовує цей хаосмос. Якщо треба визначитися краще з терміном – то перед нами не в прямому сенсі постмодерністський хаосмос, а, скоріш, керований хаосмос. І якщо постмодерністи бачили у концепті «хаосмосу» культурологічну можливість протистояти класичним обмежуючим опозиціям та категоріям західної свідомості, можливість нових культурних практик і артефактів, взагалі можливість нової культури [7], то терміном «керований хаосмос», на нашу думку, можна назвати практику маніпуляції та регуляції суспільною свідомістю, при якій не загальні культурні смисли, а партикулярні смисли певних соціальних груп визначають зміст і інтенції свідомості.

Оскільки новітні медіа-технології дозволяються використовувати як власні способи імплементації інформації, так і класичні, створені у рамках традиційних соціокультурних практик, то переплетення цих

способів призводить до сприйняття новітніх медійних технологій на одному рівні з класичними практиками трансляції інформації, завдяки чому вони сприймаються як природні форми обміну інформацією. Іншими словами, якщо в рамках культурної діяльності механізми спрямовані на те, щоб культурологія перетворювалася у онтологію (певна культурна картина світу сприймалася як сам світ), то механізми новітніх медіа спрямовані на те, щоб медіалогія трансформувалася у онтологію – тобто щоб медіасфера сприймалася не як семіосфера, а як дійсний світ. Завдяки цьому, формування керованого хаосмосу свідомості теж сприймається не як семіотична практика конструювання смислів, опосередкована історичними та культурними контекстами і спрямована на маніпуляцію свідомістю, а як спосіб природного сприйняття й оцінювання світу.

В рамках конфлікту на Донбасі, особливо в контексті його інформаційної складової, цей базовий принцип сучасного формування структур масової свідомості треба особливо брати до уваги, оскільки він дозволяє краще зрозуміти, чому сконструйована маніпулятивна семіотична система смислів і образів має такий вплив на розум і поведінку людей. Крім цього треба брати до уваги інші соціальні та культурні чинники, але в рамках нашого дослідження ми зосередимося як раз на семіотичних факторах того, як знакова реальність медіа-світу сприймається як реальність. Основними визначальними елементами тут є меми – знакові одиниці імітаційного семіозису (соціокультурні елементи мімезису). У попередній статті [8] ми розглянули семіотичні засади сутності мему і специфіку мемплексів - поєднання різних порядків мемів (мемграмм) у знакову систему, у якій ці порядки спрямовані на створення біективних відповідностей між серіями означників та серіями означуваних на різних рівнях мемплексу.

Дослідження теми: аналіз публікацій

Проблематика реалізації ідеологічно-симулятивних конструктів у системах мемів в рамках конфлікту на Донбасі досліджувалася рядом авторів, які запропонували наступні підходи до цієї теми:

1) меми як певні медіа-віруси, що виражають колективне несвідоме, за семіотичною структурою представлені як свого роду символи – образи, які втілюють складні ідеї у простій формі, концентрують у собі певну інформацію, і транслюються від суб'єкта до суб'єкта за допомогою засобів масової комунікації [9]. Політичні інтернет-меми як складові елементи реалізації конфлікту у просторі інтернет-комунікацій яскраво виражають та формують ідентифікацію на основі бінарної опозиції «свій / чужий»: «Так, в період збройного протистояння на Донбасі великий розвиток отримав своєрідний мемо-

неймінг, взаємний пошук іменувань для політичних опонентів. Тут не важливо знати витoki образу або розуміти сутність інформації, яка ним кодується. Тут має місце боротьба знаків. Прихильники «русского мира» в протистоянні диванних інтернет-військ іменуються «ватниками» і «колорадами», на протилежному боці з'явилися «вишыватники» і «укропы». Прихильників майдану презирливо називають «майдауны», в свою чергу апологети Новоросії отримали титул «даунбассовцы» [9, с. 210]. Важлива тут не тільки ідентифікація опонента, але і власна: «У спілкуванні на форумах замість повідомлень користувачі часто просто обмінюються вербальними мемами, візуальними мемами (популярними картинками) або навіть синтетичними мемами (демотиватори, картинками з написами тощо). В даному випадку інтернет-меми виступають маркерами-ідентифікаторами, в залежності від того, якими мемами ти користуєшся, ти належиш до тієї чи іншої протиборчої сторони в інформаційній складовій конфлікту» [9, с. 212];

2) меми як елементарні одиниці соціальної пам'яті, які сконструйовані на основі певних моделей ідентичності. Як символічна конструкція, мем передає закодовану інформацію, яка декодується через асоціації та культурні кліше, котрі формуються в процесі функціонування певної змістовної тематичної інформації. Через функціонування мемів задається типізація певного змісту подій, персон, явищ тощо, завдяки чому люди інтерпретують ці події, цих персон та явища [10]. Як вказує С. Л. Катаєв при розгляді мему «бендеровцы»: «Важливою властивістю мема є те, що він, проникаючи в масову свідомість, здатний самовідтворюватися, вражаючи здатність все більшого числа людей реагувати на раціональні докази і аргументи, що протистоять йому. Мем має соціальну природу, так як створює під себе групу людей, зацікавлених у розповсюдженні чи використовують його в якості зброї маніпуляції свідомістю в своїх інтересах» [10, с. 166]. Використання мему формує соціальну пам'ять, а також, внаслідок цієї формоконструктивної здатності, це використання може її реформувати або деформувати, що і можна споглядати в рамках маніпуляції історичними, культурними та навіть безпосередньо актуальними соціальними фактами суспільного життя під час конфлікту на Донбасі та інформаційної війни, яка супроводжує його;

3) в рамках сучасних соціальних форм інтернет-комунікацій функціонування мемів безпосередньо можна дослідити через використання так званих ключових слів – пошукових запитів, які користувачі вводять у пошукові системи або у рядок пошуку у соціальних мережах чи блогах. Такі цифрові меми за своєю семіотичною структурою також є символами [11], але інтернет-медіа дозволяють типізувати змісти навколо цих символів за допомогою спеціальної

додаткової символіки, наприклад, у рамках соцмереж, так званих гештегів. Цю різноманітність мемів за формою можна називати не просто інтернет-мемами, а пошуковими мемами (search mem), оскільки їхня базова функція – спрямувати користувача через запит до певної релевантної цьому запиту інформації. Проте, певні алгоритми пошукових систем та соціальних мереж дозволяють маніпулювати цією релевантністю, підлаштовувати певний контент до певних запитів, так би мовити – створювати навколо мемні повідомлення, які відповідають пошуковому мему, але крім нього містять інші мему і, тим самим, створюють певний мемплекс, що втілює певну семантику. Так, наприклад, поряд з #Новоросія у твітері фіксувались наступні гештеги – #Донецк, #ДНР, #ЛНР, #Донбас, #Україна (рис.1) [11, с. 200]. Тим самим, створюється зв'язок між певними темами, що зафіксовані у цих знакових конструкціях, і виражаються у повідомленнях, які супроводжують ці гештеги.

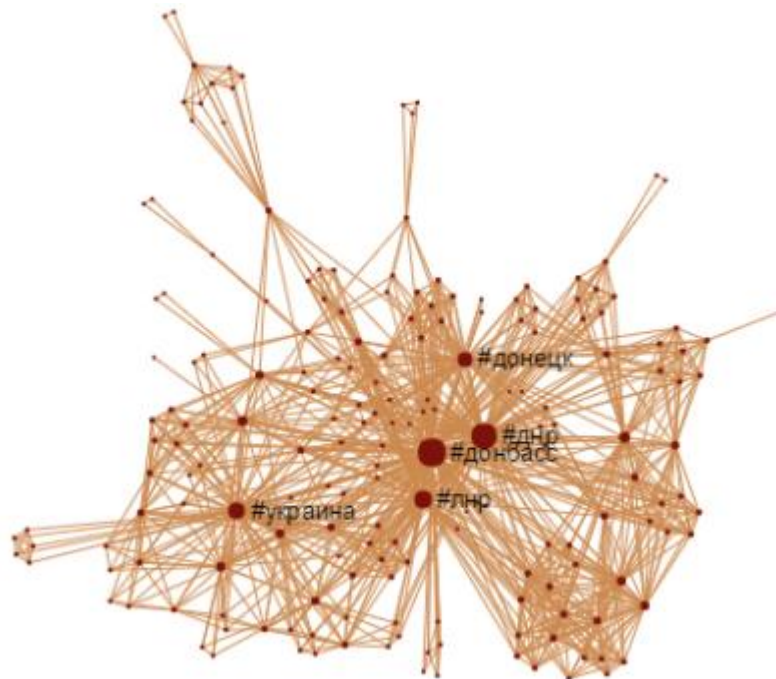

Рис.1. Семантичний комплекс мему «Новоросія»

Крім поширення навколо мемних повідомлень особливістю пошукових мемів є можливість зафіксувати їхню частоту, тобто популярність їхнього використання користувачами пошукових систем. Наприклад, вельми виразним є динаміка популярності запиту «Новоросія» у пошуковій системі Google (рис.2).

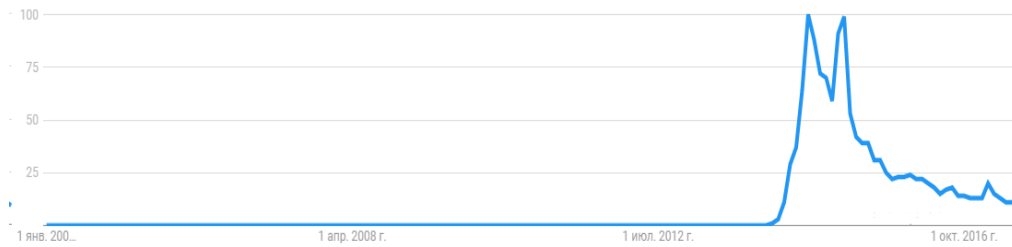

Рис. 2. Динаміка запитів по пошуковому запиту «Новоросія» з січня 2004 року по серпень 2017 року

4) меми як знакові елементи міметичного моделювання (мімезису), котрий є базисом створення, фіксації, розповсюдження та функціонування мемів у соціокультурних системах. Повторення цих знакових елементів, їхнє відтворення у різних формах при збереженні семантичної орієнтації втілення комплексу значень – основа буття знаку як мему. При цьому у основі використання мемів знаходяться природні механізми семантичної динаміки смислів – іконічне (метафоричне) та індексальне (метонімічне) означування, співвідношення елементів значення одне з одним, що у своїх комбінаціях конструюють системи смислів, які або є відповідними реальності (релевантні мемплекси) або невідповідними (іррелевантні мемплекси) [8, с. 183-187].

У релевантному мемплексі співвідношення між знаками та значеннями, між знаками та знаками і між знаками та реальністю конструюють систему вираження реальних зв'язків і відношень. Проте навіть у релевантному мемплексі можуть бути присутні елементи іррелевантності – оскільки знаки, що входять до його складу, є не тільки результатом практики, але є також підсумком конвенціональних і випадкових селекцій.

У іррелевантному мемплексі відбувається динаміка безлічі ускладнених знакових елементів і їхніх взаємовідносин, які, незважаючи на ряд збігів з реальністю, цю реальність спотворюють, оскільки у своїй цілісності такий мемплекс їй не відповідає, а меми цього мемплексу є гіперреальними симулякрами. Можна вказати на два основних види іррелевантного мемплексу – субститутивний, у якому відбувається підміна актуального семантичного стану анахронічними смислами, та редукативний, у якому спотворюється семантичний стан, оскільки частина смислів, що є відповідними реальності, з нього елімінується або замінюється невідповідними. У контексті конфлікту на Донбасі меми субститутивних та редукативних мемплексів цілком можна назвати гібридними, оскільки ця назва демонструє зв'язок з новітнім типом військових конфліктів та породжуваної ними семіосфери [12; 13].

Таким чином, зараз у теорії склалася ситуація, коли до гібридних мемів дослідники підходять з різних сторін їхнього існування, зосереджуючись або на певній формі цих мемів (інтернет-меми, історичні меми тощо), або на особливостях їхнього розповсюдження (меми у пошукових системах, у соцмережах тощо), або на семіотичній сутності (індексальне та іконічне означування). Враховуючи інші моменти аналізу, ми зосереджуємо нашу увагу саме на семіології мемів, оскільки, на нашу думку, меми (в тому числі гібридні меми) є знаками, і знакові принципи існування є основними у визначенні їхньої сутності.

Семіотична класифікація гібридних мемів

I. *Меми-субзнаки* – це мінімальні диференційні елементи означування, які можуть набувати ідеологічного значення і використовуватися у рамках ідентифікації додаткових знаків, додаючи їм значення, яке поза цим елементом є в першу чергу абстрактним, а не конкретним. Так, яскравим прикладом в рамках інформаційної війни такого роду субзнаків є частинка «на», котрі використовуються в рамках вираження «на Україні», «на Україну». Варто вказати, що в різних ангажованих публіках у соцмережах, блогах, статтях навіть обґрунтовується вживання «на» як позначення того, що Україна це просто територія, а не країна (така семантика, наприклад, втілюється та використовується проросійським пропагандистом Colonel Cassad у Живому Журналі [14]).

II. *Меми-знаки* – це елементарні цілісні елементи означування, що сприймаються як конкретні референційні форми індексації або іконізації навколишнього світу. Це конкретні слова, вирази, образи, малюнки, тобто семіотичні конструкти, у яких ряд мінімальних диференційних елементів об'єднаний у певний комплекс-значення. Прикладом гібридних мемів цього семіотичного рівня є такі меми, як «ЛНР», «Новороссія», «країна 404», «народний референдум», «народна республіка», «народний губернатор», «хунта», «каратели», «державний переворот» тощо.

На цьому семіотичному рівні функціонування знаків (а також функціонування знаків як мемів) дає підстави сприймати меми як щось таке, що має онтологічну сутність. Це описана нами раніше у контексті теорії мему префігураційна мемграма – «те, що зв'язує мемплекс з повсякденним світом, з схемами-моделями (фреймами), засоби, які зв'язують знаки мемплекса з реальністю і відтворюють значення природної установки свідомості» [8, с. 182-183].

Мова йде про те, що у повсякденності люди не фіксують знаки як сукупності абстрактних ознак розрізнення та конвенціональні засоби комунікації, в контексті якої ці сукупності модифікуються при трансляції

від одного суб'єкта до іншого. Індeksi та ікони є, так би мовити, природними засобами означування, і семіотичний механізм формування як релевантних, так і іррелевантних знаків є однаковим. Застосування цих знаків до об'єктів, подій, людей тощо для ідентифікації та інтерпретації вже засноване на певній семантизації, яка пов'язує ці об'єкти з цими знаками – або на певному досвіді, або на певній діяльності, або на певній комунікації. Саме тому використання у якості мемів певних знакових конструкцій не оцінюється як конвенціональне використання. Так, мем «народний референдум» не сприймається прихильниками цього мему як заангажоване певною семантикою визначення певної події, а характеризує цю подію як саме «народний референдум». Більш того, як елемент системи мемплексу цей мем не тільки ідентифікує подію, але також ідентифікує попередні та наступні події, ідентифікує тих, хто брав участь у події (наприклад, мем «народний губернатор»).

III. Мемі-повідомлення (мемседжі).

На наступному семіотичному рівні функціонування гібридних мемів складність знакової конструкції підвищується, однак це призводить до певної конкретизації смислів, а не до їхньої дисперсії, саме тому, що, по-перше, ці смисли є міметичними (повторюються у прямій та непрямій формі), а, по-друге, тут мемі-знаки поєднуються з іншими мемами-знаками і утворюють більш міцний смисловий зв'язок як по відношенню один до одного, так і по відношенню до значення один одного. Оскільки сам по собі знак «ЛНР» є в першу чергу знаком, який може використовуватися як проукраїнськими адресантами, так і антиукраїнськими, то характерного значення йому надає саме зв'язок з іншими знаками та мемами. Так, наприклад, гібридний мемседж по типу «Народ Новоросії повстав проти державного перевороту на Україні і став проти влади хунти» одночасно поєднує та посилює у собі семантику мемів:

- 1) «Новоросія»;
- 2) «Народ Новоросії»;
- 3) «державний переворот на Україні»;
- 4) «народне повстання»;
- 5) «хунта»;
- 6) «влада хунти на Україні»;
- 7) «повстання проти хунти на Україні».

Як і інші повідомлення, гібридні мемседжі виконують базові комунікативні функції, а саме:

а) емотивну функцію – задають оцінку тому, про що йдеться у повідомленні, змісту повідомлення. Так, у нашому прикладі вербальний знак «народ» (оскільки він є синтактично першим) задає певне позитивне

значення висловлюванню, оскільки семантика «народу» пов'язується з такими знаками, яка «влада народу», «демократія» тощо. Це значення підсилюють знаки «повстання» і «протистояння» як додаткові означування смислу «боротьби за народ». Так певні знаки у об'єднанні з гібридними мемами роблять ці меми не тільки ідеологічними, але і аксіологічними;

б) референційну функцію – виражає у повідомленні певні смисли як значення тієї чи іншої події, об'єкта, суб'єкта тощо. Використання гібридного повідомлення для характеристики певного стану речей (як і взагалі будь-якого повідомлення, підкреслимо це ще раз) спрямоване на те, щоб смисл повідомлення став еквівалентним цьому стану, і хоча цей смисл може бути іррелевантним, сам механізм функції спрямований на вираз смислу повідомлення по відношенню до реальності, а не на вираз смислу реальності;

в) естетичну функцію – підсилення повідомлення художніми та естетичними елементами, образами, символами. Мова йде не просто про те, що використовуються метафори або інші риторичні фігури у вербальних повідомленнях, популярні візуальні образи у демотиваторах, тобто про естетичні категорії «прекрасного / піднесеного / комічного», але також про категорії «трагічного / низького / жахливого» – наприклад, повідомлення про автобуси з «бендеровцями», які їдуть підкорювати жителів Луганська, гібридне повідомлення про розіп'ятого хлопчика у Слов'янську, мемседжи про отруєння води у містах Донбасу або про «два раби кожному нацгвардійцю» тощо. Естетична функція – одна з важливих у гібридних повідомленнях, тому що вона підсилює зв'язок мемів з чуттєвим досвідом, первинною сферою конструювання значень;

г) конотативна функція – спрямована на спонування до дії, причому як у формі прямого заклику, так і більш маніпулятивних та сугестивних формах. У період формування та загострення конфлікту ця функція мала яскравий вираз у повідомленнях на кшталт «На Донбасі кожен день гинуть тисячі людей, яких насилу захищають добровольці», або у вигляді образів «успішних командирів ополчення»;

г) метасеміотична функція – є основою для встановлення загального коду для адресанта та адресата, тобто є основою для того, щоб суб'єкти, які використовують знаки, використовували їх саме як потрібні меми, які є загальними для цих суб'єктів. Інакше кажучи, люди мають говорити один з одним «мовою гібридних мемів», щоб розуміти один одного та взаємодіяти, обґрунтовуючи свої дії смислами цих мемів. Більш того, ця функція визначає значення і інших знаків, які не є гібридними мемами самі по собі, але в рамках коду повідомлення стають складовими виразу змісту цих мемів.

Рівень мемів-повідомлень у знаковому конструюванні мемплексу – це рівень конфігураційної мемграми, тобто того порядку організації мемів, який впроваджується «у вигляді ідей, смислів, цінностей, ідеологем, міфологем тощо в повсякденний світ, основний зміст знаків мемплекса, засоби, спрямовані на тлумачення реальності» [8, с. 183].

IV. *Мемі-тексти* – як і мемседжі до цього, ці семіотично-міметичні конструкції є свого роду наступною ланкою конкретизації мемплексу і ще більшого ускладнення взаємодії елементарних одиниць міметичного означування. Якщо мем-повідомлення є синтагматичним поєднанням мемів-знаків, то мем-текст є синтагматичним поєднанням мемів-повідомлень (і, до речі, навпаки – мем-знак є парадигматичним роз'єднанням мемседжей, а мемседжі – парадигматичним роз'єднанням мем-текстів; саме тому у своєму реальному функціонуванні виділені нами елементи є частинами цілісної системи, виділення яких у окремі сутності є певного роду абстракцією).

Як і мем-повідомлення, мем-тексти ще більш посилюють зв'язки між мем-знаками, але тепер це вже не просто денотативні зв'язки, а конотативні, які додають до значення гібридних мемів додаткові значення, з інших семантичних сфер, які безпосередньо з темою гібридних мемів не пов'язані, але саме цим ще більше розширюють сферу мемплексу, якби «заражаючи» нетематичні смисли гібридним сенсом.

Інші семантичні сфери – це сфери повсякденності, міфу, релігії, політики, науки, мистецтва тощо. Як вже вказувалося, естетична функція – одна з важливих у форсуванні гібридних мемів, і пісні та книжки з антиукраїнською та «проноворосійською» тематикою (поки тема «Новоросії» ще була на порядку денному російської пропаганди) масово виходили та з'являлися у мережі у період формування та загострення конфлікту на Донбасі. Крім цього в мережі також з'являлися відверто маніпулятивні естетичні тексти, яскравим прикладом яких є текст про «чорну сперму фашизму» О. Проханова [15].

Економічні, політичні, історичні, культурологічні дискурси тощо, які використовуються для розвитку тем гібридних мемів у інших смислових просторах, можна простежити ще до відкритої фази конфлікту, наприклад, у публікаціях 2010 року В. Кірпічова, де він активно використовує термін «Новороссия» [16; 17] або публікаціях В. Даренського 2011 року [18; 19]. Що характерно, тематика розвивалася саме у тому руслі, яка у 2014 році почне активно використовуватися для легітимізації «Новоросії».

На цьому рівні функціонує рефігураційна мемграма – «те, яким чином мемплекс впроваджується в повсякденний світ, естетичні і епістемічні конфігурації знаків мемплексу, семіотика тотожності і

семіотика протиставлення, засоби, за допомогою яких репрезентується представлена реальність» [8, с. 183].

V. Мем-сфера.

Останній рівень семіотичного функціонування гібридних мемів – це мем-сфера, тобто рівень найвищого синтезу міметичних знаків, повідомлень і текстів у картині світу, яка сприймається не як картина світу, а як сам світ. Це у прямому сенсі гібридна сфера – але не у тому значенні, який надається зараз терміну «гібридний» з точки зору нового типу війн, а класичне значення – схрещування. Тут відбувається схрещування значень у всіх можливих їх варіаціях – і у той же самий момент відбувається обмеження цих значень по чітко структурованим прошаркам та формам. Це та сама сфера хаосмосу смислів (нескінчений семіозис), який намагалися описати неklasичною термінологією постмодерністи, і водночас це та ж сама сутність, яку розглядали у структурно-семіотичному дискурсі як семіосферу. Мем-сфера – це якраз той самий прошарок семіосфери, у якому хаосмос смислів переходить у космос значень. І в цьому смислі гібридна мем-сфера перетворює хаосмос смислів на гібридний космос значень – те, що ми раніше описали як керований хаосмос свідомості.

Висновки

Семіотична класифікація гібридних мемів вказує на наступні синтагматично-парадигматичні шари цих знакових конструкцій: субмеми, мем-знаки, мем-повідомлення, мем-тексти, мем-сфера. Кожен рівень міметичного функціонування знаків є пов'язаним з іншими рівнями денотативними та конотативними зв'язками, як разом створюють цілісну систему значень, у якій представлені не тільки іррелевантні смисли, але і релевантні, не тільки гібридні сенси, але й інші – і саме це дозволяє іррелевантним мемплексам функціонувати як системам реальних смислів. Особливістю використання мемів у контексті інформаційної агресії проти України та війни на Донбасі є саме ця гібридна специфіка – поєднання імагінативних, ірреальних та симулятивних знаків зі знаками, відповідними реальності.

Список використаної літератури

1. Лотман Ю.М. Семиотика культуры и понятие текста / Ю. М. Лотман // Избранные статьи в трёх томах. Том I. Статьи по семиотике и топологии культуры. – Таллинн: «Александра», 1992 – С. 130–133. **2. Моль А.** Социодинамика культуры / Абрахам Моль. – М.: КомКнига, 2005. – 416 с. **3. Петров М.К.** Язык. Знак. Культура / М. К. Петров. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 328 с. **4. Эко У.** Отсутствующая структура. Введение в семиологию / Умберто Эко. –

СПб.: Symposium, 2006. – 540 с. 5. **Эко У.** Инновация и повторение. Между эстетикой модерна и постмодерна / Умберто Эко // *Философия эпохи постмодерна* / Отв. ред. М.А. Можейко. – Мн.: Красико-принт, 1996. – С. 48–73. 6. **Щедровицкий Г.П.** «Естественное» и «искусственное» в семиотических системах / Г. П. Щедровицкий // *Избранные труды*. – М.: Издательство Школы Культурной Политики, 2002. – С. 39–42. 7. **Хаосмос** / Новейший философский словарь / Отв. ред. А. А. Грицанов. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – С. 1150-1151. 8. **Полулях Ю. Ю.** Мемплекси окупованої реальності / Ю. Ю. Полулях // *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки*. – № 5 (302). – С. 163-192. 9. **Чантурия А. В.** Политические интернет-мемы и массовое сознание в период вооружённого конфликта на Донбассе / А. В. Чантурия // *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки*. – № 5 (302). – С. 208–216. 10. **Катаев С. Л.** Мем «бендеровец» як вірус ментальної епідемії на Донбасі / С. Л. Катаев // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. – Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2014. – Вип. 20. – С. 165–167. 11. **Петренко О.С.** Інтернет-комунікація як чинник трансформації суспільної свідомості в умовах гібридної війни в Україні / О. С. Петренко // *Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. – Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2016. – Вип. 37. – С. 194–203. 12. **Калдор М.** Новые и старые войны. Организованное насилие в глобальную эпоху / Мэри Калдор. – М.: Изд-во Института Гайдара, 2015. – 416 с. 13. **Эко У.** Полный назад! «Горячие войны» и популизм в СМИ / Умберто Эко. – М.: АСТ, 2007. – 592 с. 14. **Colonel Cassad** [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://colonelcassad.livejournal.com/>. – Назва з екрану. 15. **Проханов А.** Одиннадцатый сталинский удар // А. Проханов [Электронный ресурс]. – 2014 – Режим доступа: <https://iz.ru/news/570303>. – Назва з екрану. 16. **Кирпичев В.** Украина: неизвестная нация, или Выборы, полиэтничность и мысли о Новороссии / В. Кирпичев [Электронный ресурс]. – 2010. – Режим доступа: <http://www.krugozormagazine.com/show/Vibori2010.613.html>. – Назва з екрану. 17. **Кирпичев В.** Новороссия: анахронизм или насущная необходимость Украины? / В. Кирпичев [Электронный ресурс]. – 2010. – Режим доступа: <http://www.krugozormagazine.com/show/Novorosiya.665.html>. – Назва з екрану. 18. **Даренский В.** Новороссия: восстановление исторической памяти / В. Даренский [Электронный ресурс]. – 2011. – Режим доступа: http://ruskline.ru/analitika/2011/10/17/novorossiya_vosstanovlenie_istorichesk_oj_pamyati/. – Назва з екрану. 19. **Даренский В.** Новороссия: «Рана

Модерна» восстановление исторической памяти / В. Даренский [Электронный ресурс]. – 2011. – Режим доступа: <http://www.intelros.ru/readroom/mezhdunarodnyy-zhurnal-issledovaniy-kultury/m42011/17962-novorossiya-rana-moderna.html>. – Назва з екрану.

Полулях Ю. Ю. Семіотична класифікація мемів гібридної війни (в контексті конфлікту на Донбасі)

У статті розглядається семіотична класифікація мемів гібридної війни на прикладі мемів, породжених в ході інформаційної та військової агресії проти України на Донбасі. Постулюється, що інформаційна імплементація ідей це – вже не сфера культурного, а сфера медійного, простір мас-медіа, Інтернету, соцмереж, які підпорядковують своїм технологіям трансляції інформації класичні схеми та способи передачі культурних смислів. В рамках цих трансформацій змінилися і інформаційні війни, оскільки зараз метою цих війн є не просто зміна свідомості як реструктуризація, а деструктуризація свідомості, створення у свідомості хаотичної мозаїчної картини світу, завдяки чому в подальшому з цього «хаосу» можливо створювати постійно нові і нові форми упорядкованих значень, які підкорюються певним цілям.

Новітні медіа-технології дозволяють використовувати як власні способи імплементації інформації, так і класичні, створені у рамках традиційних соціокультурних практик. Завдяки цьому, формування керованого хаосмосу свідомості сприймається не як семіотична практика конструювання смислів, опосередкована історичними та культурними контекстами і спрямована на маніпуляцію свідомістю, а як спосіб природного сприйняття й оцінювання світу. На основі онтологічно-семіотичного підходу розглядаються основні семіотичні елементи цієї семіоструктури.

Серед цих елементів виділяються наступні: меми-субзнаки – мінімальні диференційні елементи означування, які можуть набувати ідеологічного значення і використовуватися у рамках ідентифікації додаткових знаків; меми-знаки – елементарні цілісні елементи означування, що сприймаються як конкретні референційні форми індексації або іконізації навколишнього світу; меми-повідомлення – елементарні комунікативні форми означування; меми-тексти – символічні форми означування; мем-сфера – суперструктура, яка об'єднує, генерує і піддає селекції усі можливі способи поєднання знакових структур у конкретну цілісну систему.

Ключові слова: знак, значення, мем, мемплекс, субмем, мем-знак, мем-повідомлення, мем-текст, мем-сфера.

Полулях Ю. Ю. Семиотическая классификация мемов гибридной Войны (в контексте конфликта на Донбассе)

В статье рассматривается семиотическая классификация мемов гибридной войны на примере мемов, возникших в ходе информационной и военной агрессии против Украины на Донбассе. Постулируется, что информационная имплементация идей – это уже не сфера культурного, а сфера медийного, пространство СМИ, интернета, соцсетей, которые подчиняют своим технологиям трансляции информации классические схемы и методы передачи культурных смыслов. В рамках этих трансформаций изменились и информационные войны, поскольку сейчас целью этих войн является не просто на изменение сознания как реструктуризация, а деструктуризация сознания, создание в сознании хаотичной мозаичной картины мира, благодаря чему в подальше из этого «хаоса» можно создавать постоянно новые и новые формы упорядоченных значений, которые подчиняется определенным целям.

Новые медиа-технологии разрешают использовать как собственные методы имплементации информации, так и классические, созданные в рамках традиционных социокультурных практик. Благодаря этому, формирование управляемого хаосмоса сознания воспринимается не как семиотическая практика конструирования смыслов, опосредованная историческими и культурными контекстами, направленная на манипуляцию сознанием, а как способ естественного восприятий и оценки мира. На основе онтологически-семиотического подхода рассматриваются основные семиотические элементы этой семиоструктуры.

Среди этих элементов выделяются следующие: мемы-субзнаки – минимальные дифференциальные элементы означивания, которые могут приобретать идеологические значения и использоваться в рамках идентификации дополнительный знаков; мемы-знаки – элементарные целостные элементы означивания, что воспринимаются как конкретные референциальные формы индексации или иконизации окружающего мира; Мем-сообщения – элементарные коммуникативные формы означивания; Мем-тексты – символические формы означивания; мем-сфера – суперструктура, которая объединяет, генерирует и подвергает селекции все возможные способы сочетания знаковых структур в конкретных целостную систему.

Ключевые слова: знак, значение, мем, мемплекс, субмем, мем-знак, мем-сообщение, мем-текст, мем сфера.

Poluliakh Yu. Yu. Semiotic classification of hybrid warfare memes (in the context of the Donbass conflict)

The article deals with the semiotic classification of memes of hybrid warfare on the example of those arose during information and military aggression against Ukraine in the Donbass. It is postulated that the information implementation of ideas is no longer a cultural sphere, but a sphere of the media, a space of the media, the Internet, social networks that subordinate to their technologies classical schemes and methods of transferring cultural meanings. In the framework of these transformations information wars have also changed, since now the goal of these wars is not just a change of consciousness by restructuring it, but a destructuring of consciousness, creation of a chaotic mosaic picture of the world in the mind, so that further from this «chaos» it is possible to continuously create new forms of well-ordered values subordinated to certain goals.

New media technologies allow using both own methods of information implementation, as well as classical ones created within the framework of traditional socio-cultural practices. Due to this, the formation of the controlled chaos of consciousness is perceived not as a semiotic practice of constructing meanings mediated by historical and cultural contexts aiming manipulating of consciousness, but as a way of natural perception and assessment of the world. The main semiotic elements of this structure are being here considered on the basis of the ontological-semiotic approach.

Among these elements distinguished the following: sub-signs memes - minimal differential elements of meaning which are able to acquire ideological meanings and be used for identification of additional signs; signs-meme - elementary integral elements of meaning which are perceived as certain referential forms of indexation or iconification of the world around; message-memes - elementary communicative forms of meaning; text-memes - symbolic forms of meaning; sphere-memes - a superstructure that combines, generates and selects all possible ways of combining sign structures into a certain holistic system.

Keywords: sign, meaning, meme, memplex, sub-signs memes, signs-meme, message-memes, text-memes, sphere-memes.

Стаття надійшла до редакції 27.04.2017 р.

Прийнято до друку 26.05.2017 р.

Рецензент – д. соц. н., професор

Кононов І. Ф.

УДК 316.774:316.485.26 (477)

О. С. Петренко

ІНТЕРНЕТ-ПОВЕДІНКА НАСЕЛЕННЯ ДОНБАСУ ЯК ІНДИКАТОР СТАНУ МАСОВОЇ СВІДОМОСТІ ВОЄННОЇ ДОБИ

Одним з найпоширеніших видів інтернет-поведінки є користування пошуковиками. Найпопулярнішим пошуковиком в Україні на початок травня 2017 року є Google, на другому місці – Yandex, на третьому – Mail.ru [1]. На теренах Донбасу є зміщення в бік більшого використання російських пошуковиків. Звісно, певні зміни відбулися після травневого блокування в Україні російських пошуковиків, але всі наведені в статті графіки створені до 17 травня, тобто набуття чинності відповідного указу.

Автор статті вже аналізувала динаміку запитів «Новороссия», «ЛНР» та «ДНР» в Україні та РФ, а також запитів «фашисты», «бандеровцы», «ополченцы», що є «мемами», які описували реальність починаючи з 2014 року [2]. Було встановлено, що загалом в Україні в пошуковій системі Google Trends запит «Новороссия» після появи і злету у 2014 році демонструє з лютого 2015 року стрімкий спад. Запити «ЛНР» і «ДНР», що з'являються у 2014 році, у 2015–2016 роках, попри деяке зниження, стабільно перебувають у фокусі уваги громадян. Але запит «ДНР» більш поширений, ніж «ЛНР». Запити «фашисты», «бандеровцы», «ополченцы», продемонструвавши пік популярності у 2014 році, повертаються до рівня передвоєнних років. Динаміка запитів виступала індикатором актуалізації чи затухання інтересу до певних понять.

Завданням статті є аналіз даних про пошук ключових слів, які увійшли у вжиток мешканців регіону від початку конфлікту, спираючись на дані двох найпопулярніших пошуковиків.

Google надає можливість подивитися дані відносно Луганської та Донецької областей за 5 останніх років [3]. Алгоритми Google Trends визначають точку на графіку за обраний період, коли запит був найбільш популярним, та приймає її за 100%. Усі решта точок на графіку визначаються у відсотковому відношенні до максимуму (рис. 1, 2).

Як бачимо, запит «Новороссия» в Луганській області мав піки – серпень 2014 та січень-лютий 2015; після того бачимо стабільне зниження показників. Це пояснюється відмовою РФ від просування проекту з відповідною назвою і вихід поняття з числа найбільш живаних у пропагандистських ЗМІ.

Динаміка цього ж запиту у Донецькій області абсолютно аналогічна. Піки запитів – серпень 2014 та січень-лютий 2015 року.

Звертає на себе увагу невеликий пік – січень-лютий 2017 року, що збігається з інтенсифікацією військових дій. Загалом маємо впевнене зниження рівня запитів.

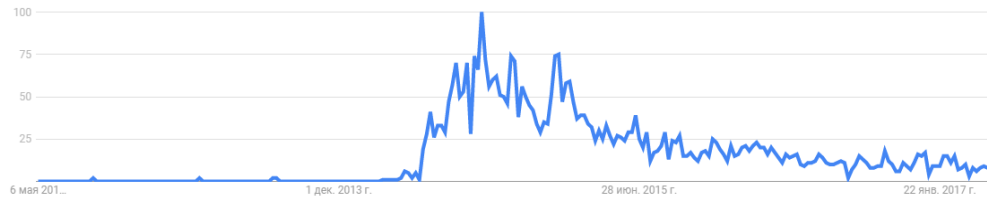

Рис.1. Динаміка запиту «Новоросси́я» у Луганській області в «Google» з травня 2012 – по травень 2017 року

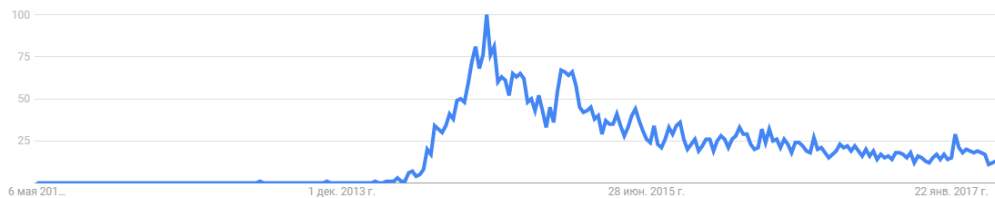

Рис. 2. Динаміка запиту «Новоросси́я» у Донецькій області в «Google» з травня 2012 – по травень 2017 року

Порівняймо з відповідною динамікою по Україні. Бачимо, що вона ідентична. Більшість таких запитів припадає на області: Донецьку та Луганську та АРК Крим і Харківську області.

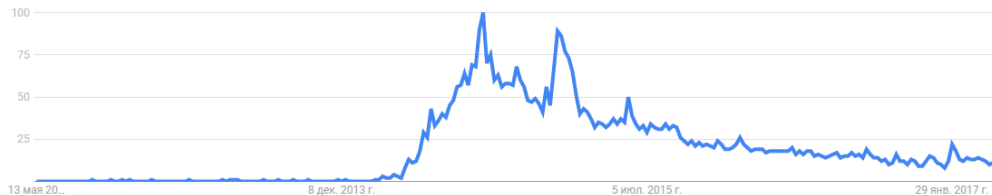

Рис. 3. Динаміка запиту «Новоросси́я» в Україні в «Google» з травня 2012 – по травень 2017 року

Розглянемо, наскільки поширені запити, що пов'язані з назвами самопроголошених «республік».

Динаміка запиту «ЛНР» у Луганській області в «Google» демонструє зростання, тобто відбулося закріплення у масовій свідомості. Припускаємо, що це пов'язано з узвичаєнням відповідної реальності у повсякденності мешканців області, а отже необхідністю призвичаюватися до неї. Це підтверджується ще й тим, що, згідно

статистики «Google», найбільший рівень інтересу спостерігається в містах окупованої частини Луганщини.

Рис. 4. Динаміка запиту «ЛНР» у Луганській області в «Google» з травня 2012 – по травень 2017 року

Рис. 5. Динаміка запиту «ДНР» у Донецькій області в «Google» з травня 2012 – по травень 2017 року

Динаміка запиту «ДНР» показує піки у серпні, листопаді 2014 року та січні 2015 року, у січні–лютому 2017 року – найвищі показники. Тож і тут ми фіксуємо повільне зростання та стабілізацію вживання цього запиту. Стосовно рівня інтересу, то він вищий в містах окупованої частини області.

Розглянемо динаміку відповідних запитів у пошуковнику «Яндекс». На жаль, у ньому можна подивитися дані за менший проміжок часу, ніж у Google, – лише за 2 останні роки. Синій графік у сервісі позначає абсолютні показники, червоний – відносні показники.

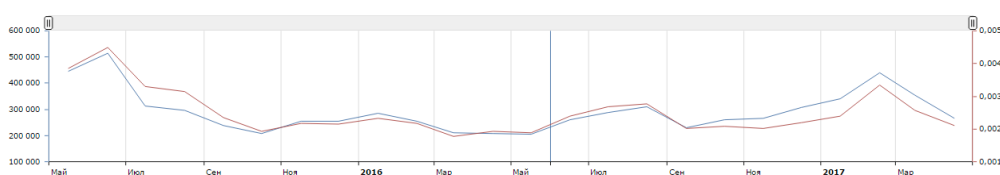

Рис. 6. Динаміка запиту «Новоросси́я» у Донецькій та Луганській областях у «Яндексі» з травня 2015 – до травня 2017 року

Розглянемо динаміку запиту «Новоросси́я» у Донецькій та Луганській областях (в сумі). Перший пік – 515 740 запитів (червень 2015); другий – 439 639 (лютий 2017). Бачимо зниження показника, але сплески співвідносяться зі сплесками бойових дій.

Якщо порівнювати відповідні показники із загальноукраїнськими (рис 7), то піки співпадають з такими ж у випадку Донбасу. Перший пік – 793 240 запитів (червень 2015); другий пік – 614 904 (лютий 2017). Маємо загальне зниження показників. Бачимо, що більшість із запитів припадає на дві області Донбасу.

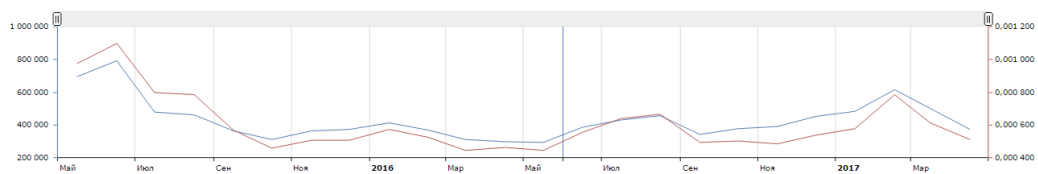

Рис. 7. Динаміка запиту «Новоросси́я» в Україні у «Яндексі» з травня 2015 – до травня 2017 року

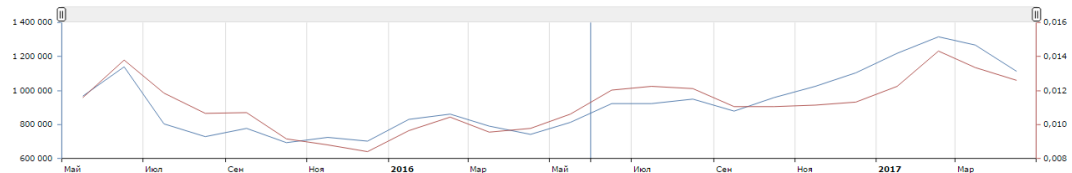

Рис. 8. Динаміка запиту «ДНР» у Донецькій області в «Яндексі» з травня 2015 – до травня 2017 року

Динаміка запиту «ДНР» у Донецькій області має перший пік – 1 137 775 (червень 2015), далі, після помітного зниження, починаючи з травня 2016 року, відбулося підвищення; другий пік – 1 315 494 (лютий 2017). Тобто ми фіксуємо збільшення використання запиту у абсолютних величинах і фактично стабільно високі показники у відносних величинах. Це узгоджується з показниками отриманими для запитів у Google.

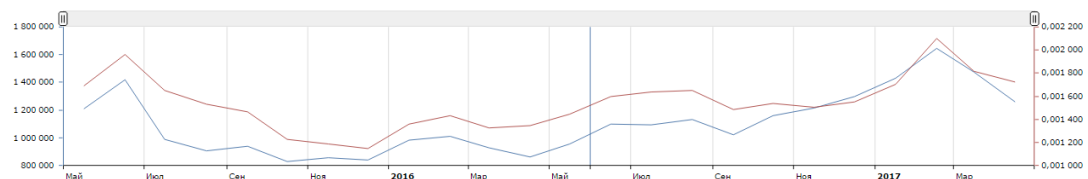

Рис. 9. Динаміка запиту «ДНР» в Україні у «Яндексі» з травня 2015 – до травня 2017 року

Порівняємо динаміку запиту «ДНР» в Донецькій області та в Україні загалом. Бачимо, що перший пік в цілому по Україні – 1 419 688 (червень 2015), другий пік – 1 645 501 (лютий 2017); повільне зростання починається з початку 2016 року і триває до піку лютого 2017. Зауважимо, що більшість із таких запитів припадає на Донецьку область,

цим і пояснюється схожість динаміки. Подібна динаміка підтверджується і даними статистики Google.

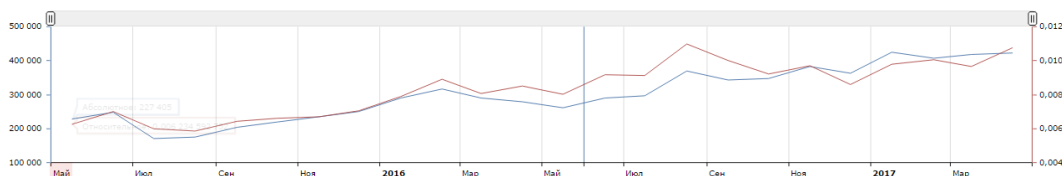

Рис. 10. Динаміка запиту «ЛНР» у Луганській області в «Яндексі» з травня 2015 – до травня 2017 року

Динаміка запиту «ЛНР» у Луганській області в «Яндексі» демонструє постійне зростання: як в абсолютних (від 227 405 – до 421 709), так і відносних показниках. Основна маса запитів «ЛНР» по Україні припадає на Луганську область; через це графіки динаміки по Луганській області та по Україні в цілому виглядають дуже подібно.

Розглянемо статистику проаналізованих запитів в окремо взятому місті Луганської області – Северодонецьку. Спершу розглянемо динаміку запиту «ЛНР» в Северодонецьку у «Яндексі». Навіть на неокупованій території фіксуємо зростання як у абсолютних показниках (з 49 671 у травні 2015 року до 124 914 у травні 2017 року), так і трохи менше у відносних. Для Луганська за той же період ситуація аналогічна: зростання з 208 474 до 394 275.

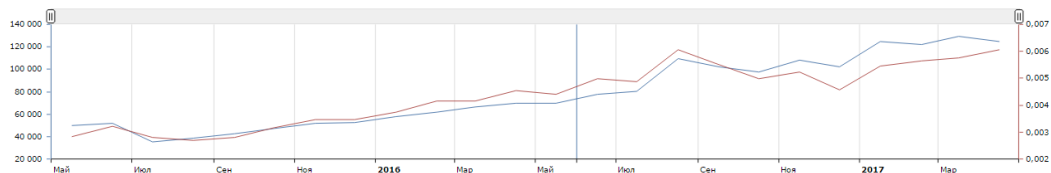

Рис. 12. Динаміка запиту «ЛНР» у Северодонецьку в «Яндексі» з травня 2015 – до травня 2017 року

Динаміка запиту «Новороссія» в пошуковикі «Яндекс» у Северодонецьку: на початку травня 2015 кількість запитів складала 60 302, потім почала знижуватися, але з травня 2015 знову бачимо зростання, аж до піку у лютому 2017 (79 231), після якого показники знижуються до 48 342. Як бачимо, показники запиту «Новороссія» значно нижчі, ніж «ЛНР», що показує різницю між впливом на повсякденність реально існуючого псевдодержавного утворення на окупованій території і штучного ідеологічного конструкту, від якого фактично відмовилися. І показники запиту «Новороссія» показують зниження інтересу за досліджуваний період, а сплески корелюють з сплесками воєнних дій.

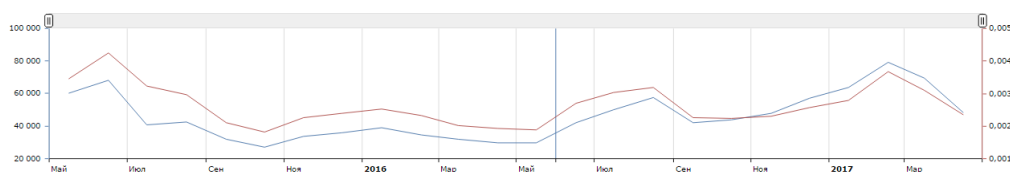

Рис. 13. Динаміка запиту «Новоросси́я» в Сєвєродонецьку у «Яндексі» з травня 2015 – до травня 2017 року

Зауважимо, що принаймні частина абсолютних показників зростання може пояснюватися загальним зростанням використання Інтернету.

Проаналізуємо динаміку вживання слів, які складають сукупність мемів для опису конфлікту.

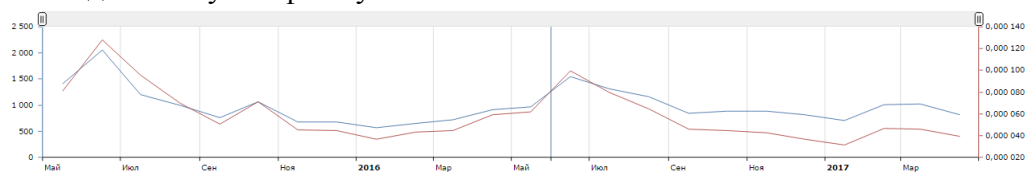

Рис. 14. Динаміка запиту «укропы» у Сєвєродонецьку в «Яндексі» з травня 2015 – до травня 2017 року

Динаміка запиту «укропы» в Сєвєродонецьку виглядає наступним чином: перший пік – червень 2015, далі йде зниження до 810 у квітні 2017 року, але був пік у 1 552 в червні 2016 року. Це узгоджується із загальною динамікою по Луганській області: загальне зниження використання з піками у серпні та грудні 2014 року, серпні 2015 та червні 2016 року. Загалом можемо сказати, що слово не «прижилося», принаймні на неокупованій території Луганської області, бо абсолютні показники доволі низькі.

Рис. 15. Динаміка запиту «укропы» у Луганській області в «Google» з травня 2012 – по травень 2017 року

Аналізуючи динаміку запиту «бандеры» в Сєвєродонецьку, ми фіксуємо приблизно стабільний рівень запиту: травень 2015 – 758; у січні 2016 – 858, у серпні 2016 – 1 046, січні 2017 – 986, а у травні 2017 – 587.

Січневі піки, на нашу думку, пояснюються тим, що на цей місяць припадає день народження С. Бандери. Зауважимо, те, що пошуковик враховував у цій категорії і запити про історичну постать, вносить викривлення у загальну картину. Але загальний рівень порівняно низький для такого великого міста.

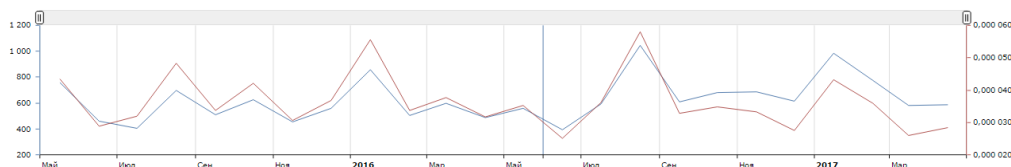

Рис. 16. Динаміка запиту «бандеры» в Сєвєродонецьку у «Яндексі» з травня 2015 – до травня 2017 року

Динаміка запиту «бандеры» в Україні та в Луганській області дуже знизилася після 2014 року та продовжує перебувати на низькому рівні (рис. 17–18).

Рис. 17. Динаміка запиту «бандеры» у Луганській області в «Google» з травня 2012 – по травень 2017 року

Рис. 18. Динаміка запиту «бандеры» в Україні у «Google» з травня 2012 – по травень 2017 року

Запит «бандеровцы» у Сєвєродонецьку ще менш поширений: в інтервалі 28 – 11 запитів на місяць за травень 2015 – травень 2017 років.

Запити «робота КПВВ» – дуже нечисленні (не більше 25 за кожен місяць досліджуваного періоду), напевно, люди беруть інформацію про це зі спеціалізованих груп та сайтів; запити «робота КПП» – зростання з

6 у травні 2015 до 166 у квітні 2017 року. Цікаве просідання у зимові місяці 2017 року: можна зробити припущення, що люди намагалися мінімізувати перетин лінії зіткнення у холодну пору року.

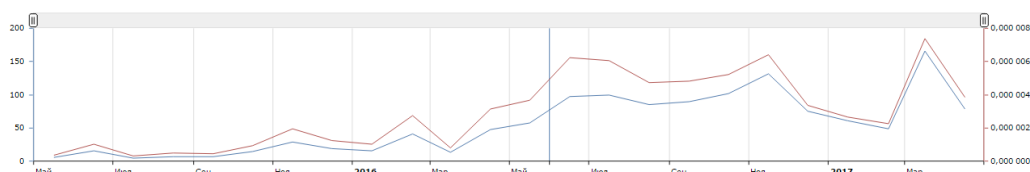

Рис. 19. Динаміка запиту «робота КПП» у Сєверодонецьку в «Яндексі» з травня 2015 – до травня 2017 року

Розглядаючи динаміку запиту «сепары» в Сєверодонецьку, бачимо стабільно низький рівень використання в діапазоні 60–200 запитів: з 64 у травні 2015 до 112 у травні 2017 року з піками у липні 2015 (146 запитів), у липні 2016 (211 запитів), у січні 17 (207 запитів). Рівень запитів навіть нижчий, ніж у мему «укропи».

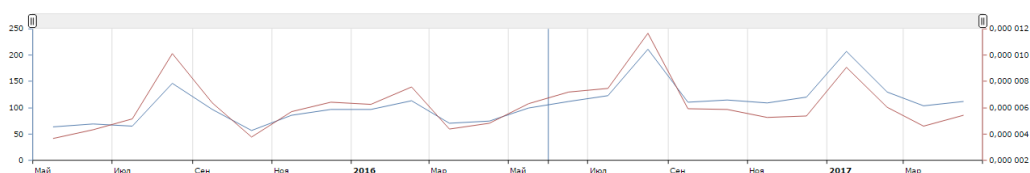

Рис. 20. Динаміка запиту «сепары» у Сєверодонецьку в «Яндексі» з травня 2015 – до травня 2017 року

Порівняємо динаміку по Сєверодонецьку з ситуацією по країні та області. В Україні бачимо появу запиту в 2014 році, піки у лютому 2015 та липні 2016 року, потім приблизно стабільна присутність із деяким зниженням. Регіон з найбільшим інтересом до запиту, за даними Google, – Київ.

Рис. 21. Динаміка запиту «сепары» в Україні у «Google» з травня 2012 – по травень 2017 року

Підсумуємо, в Луганській та Донецькій областях динаміка запиту «Новороссия» є низхідною, що є симптомом виходу відповідного

концепту з фокусу суспільної уваги. Але стабільний рівень запитів у 200 000 – 400 000 кожного місяця є дуже загрозливим показником. Найбільша кількість запитів такого роду в Україні припадає саме на ці дві області. Використання запиту «ЛНР» у Луганській області та «ДНР» у Донецькій області показує узвичаєння відповідної реальності у свідомості мешканців регіону: кількість запитів навіть зростає за досліджуваний період. Люди змушені пристосовуватися до реалій заради виживання, що впливає на лексику їх запитів у пошуковиках з метою отримання інформації.

Як приклад міста на неокупованій території Луганщини був взятий Северодонецьк: було зафіксовано зростання запитів «ЛНР», як і в м. Луганську. Стосовно запитів «Новоросси́я»: рівень їх поширеності є значно нижчим, але стабільна присутність на рівні десятків тисяч запитів кожного місяця є тривожним симптомом закріплення «мему» у суспільній свідомості. Мем «укропи» демонструє низхідну динаміку запитів і їх низький рівень, тож навряд чи цей мем увійшов в активний словник мешканців міста для пояснення ситуації. По області в цілому він теж показує низхідну динаміку. Запит «бандери» також перебуває на стабільно низькому рівні. Після піку у 2014 році в цілому по області фіксується стабільно низький рівень запитів «бандери» та «бандеровці». Як показують дані по Северодонецьку, «сепары» теж не відноситься до активного словника запитів.

Список використаної літератури

1. Інтернет асоціація України. Дані досліджень інтернет-аудиторії України – Режим доступу: <http://inau.ua/proekty/doslidzhennya-internet-audytoriyi>. **2. Петренко О. С.** Інтернет-комунікація як чинник трансформації суспільної свідомості в умовах гібридної війни в Україні / О. С. Петренко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Випуск 37, 2016. – С. 194–203. **3. Google Trends** [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.google.com.ua/trends/>.

Петренко О. С. Інтернет-поведінка населення Донбасу як індикатор стану масової свідомості воєнної доби

Стаття присвячена аналізу динаміки основних пошукових запитів населення Донбасу, що пов'язані з воєнним конфліктом 2014–2017 років. Аналізується статистика пошукової системи «Google» за травень 2012 – травень 2017 року. Запит «Новоросси́я» на Донбасі після січня–лютого 2015 року демонструє стабільне зниження, що є симптомом виходу відповідного концепту з фокусу суспільної уваги, але до довоєнних показників він так і не повернувся. Динаміка запиту «ЛНР» у Луганській

області та «ДНР» у Донецькій області показує стабільне зростання, що показує узвичаєння відповідних реалій у масовій свідомості. Проаналізована статистика пошукової системи «Яндекс» за період з травня 2015 по травень 2017 року. Динаміка запиту «Новороссія» по Донбасу – від більшого піку у травні 2015 зниження до піку травня 2017 року, але фіксується стабільна присутність запиту. Динаміка запитів з назвами «ЛНР» та «ДНР» на території Луганської та Донецької областей висхідна. Проаналізовані вищезгадані запити у м. Северодонецьку, а також меми «укропы», «бандеры», «сепары» тощо.

Ключові слова: пошуковий запит, мем, масова свідомість мешканців Донбасу

Петренко О. С. Интернет-поведение населения Донбасса как индикатор состояния массового сознания военного периода

Статья посвящена анализу динамики основных поисковых запросов населения Донбасса, которые связаны с военным конфликтом 2014–2017 годов. Анализируется статистика поисковой системы «Google» за май 2012 – май 2017 годов. Запрос «Новороссия» на Донбассе после января – февраля 2015 года демонстрирует стабильное снижение, что является симптомом выхода соответствующего концепта из фокуса общественного внимания, но до довоенных показателей он так и не вернулся. Динамика запроса «ЛНР» в Луганской области и «ДНР» в Донецкой области показывает стабильное возрастание, что показывает переход соответствующих реалий в разряд обыденных в массовом сознании. Проанализована статистика поисковой системы «Яндекс» за период с мая 2015 по май 2017 года. Динамика запроса «Новороссия» по Донбасу – от большего пика в мае 2015 снижение к пику мая 2017 года, но фиксируется стабильное присутствие запроса. Динамика запроса с названиями «ЛНР» та «ДНР» на территории Луганской и Донецкой областей возрастающая. Проанализированы вышеупомянутые запросы в г. Северодонецке, а также запросы мемы «укропы», «бандеры», «сепары» и т.д.

Ключевые слова: поисковый запрос, мем, массовое сознание жителей Донбасса

Petrenko O. S. The Internet behavior of the Donbass population as an indicator of the mass consciousness during wartime

This article analyzes the dynamics of the main search requests of the Donbass population, which are related to the military conflict of 2014-2017 years. The statistics of the Google search engine (from May 2012 to May 2017) are analyzed. The request «Novorossiya» in the Donbass after January-February 2015 shows a steady decline, which is a symptom that this concept is

losing the focus of public attention, and it did not return to the prewar figures. The dynamics of the «LPR» request in Luganskaya oblast and the «DPR» request in Donetskaya oblast show steady growth, which indicates the adoption of population to realities in the mass consciousness. The statistics of «Yandex» search system is also analyzed (for the period from May 2015 to May 2017). Dynamics of the request «Novorossiya» in the Donbass shows decrease from maximums of May 2015 to May 2017, though the stable presence of the request has been fixed. The dynamics of requests «LPR» and «DPR» on the territory of Luhanskaya and Donetskaya oblasts is ascending.

All mentioned requests as well as such «memes» as «ukrops», «banderas», «separs», etc were analyzed in Severodonetsk as an example of a government controlled town of the Donbass which is not far from the line of contact.

Keywords: search query, meme, mass consciousness of the Donbass population.

Стаття надійшла до редакції 18.04.2017 р.

Прийнято до друку 26.05.2017 р.

Рецензент – к. соц. н., доцент

Хобга С. В.

УДК 003 124.2: 130.2: 165.21:316.485.26 (477)

А. К. Фандеева

ОСОБЕННОСТИ ДИСКУРСА ГИБРИДНОЙ ВОЙНЫ

В истории человечества очень небольшие промежутки времени можно назвать мирными. Основную часть своей жизни человеческое общество находится в состоянии войны.

Война – явление негативное. Само слово война вызывает у любого здравомыслящего человека страх, т.к. подразумевает смерть. Что же значит слово «война»? Рассмотрим его этимологию. Согласно Гуго де Гроот Гроцию война – это процесс воссоединения чего-то ранее разделенного. Т.е. война – это стремление к миру [1]. У М. Фасмера война – это вид деятельности, связанный с получением трофея [2].

Очевидно, что война – это целенаправленная деятельность. Если обратиться к древнегреческой мифологии, то в ней можно усмотреть выделение корней двух типов войн: войны безумной и войны рациональной. Арес – божество, которое кричало как 9 тысяч мужчин, приводя в неистовство окружающих, порождая в них стремление к бесцельному убийству. Афина Паллада – богиня рациональной войны,

войны, которая преследует какие-то цели. Именно этот, второй тип войны, присущ современному обществу.

С течением времени появляются новые стратегии ведения войны. Сегодня все мы столкнулись с новой разновидностью военной стратегии, которую окрестили «гибридной войной». Определимся, в чем же особенности этой стратегии? Для этого, как это не покажется кому-то странным, нужно обратиться к семиотике этого типа военных конфликтов. Какова же семиотика гибридной войны?

Группа людей, затевающая войну с определенной целью, использует для ее реализации все доступные методы. Среди них важную роль занимают семиотические средства. Знаковые системы воздействуют на глубокие сферы психики. Во-первых, они продуцируют простые генеральные эмоции, которые подавляют или возбуждают волевые действия. Во-вторых, знаковые системы актуализируют социальный опыт и вызывают тем самым отклик, который побуждает к поступку. Поэтому в войне роль знаковых систем весьма значительна, так как они формируют настроение масс. Языковая коммуникация постепенно переходит в разряд самого современного, относительно дешевого, экологически безопасного, а главное наиболее эффективного оружия. В связи с этим исследование языковых, и более широко – знаковых, особенностей информационных войн и психологических операций наиболее актуально [3].

Вопросами семиотики войны занимаются Ханнеке ван Шутен («Война как институциональный факт: семиотика и институциональная правовая теория»), Энджи Лавлейс (Иконические фотографии эпохи вьетнамской войны: Семиотический анализ как средство понимания), Олег Барабанов («Семиотика в исследованиях глобального управления»), С. Ю. Жданова и С. Л. Мишланова («Образ войны в различных семиотических системах»), Г. Н. Яворская («Гибридная война как дискурсивный конструкт») и др.

Исследователи сходятся на мысли, что гибридная война связана с той разновидностью стратегии, которая опирается на информационные технологии. Однако, образ гибридной войны не нов. Изменились информационные технологии, а также доля их использования в войне. Гибридная война тем и отличается от классической, что бои здесь носят чаще виртуальный характер. О времени и месте боя (часто и об исходе сражения тоже) известно заранее, т.к. идет анонс событий в СМИ и в сети Интернет. Эффект неожиданности более не ценится. Сражения, если они случаются, ведутся в черте населенного пункта, военные часто прячутся за спины мирных жителей. Близкий бой ведется редко, чаще используется оружие дальнего поражения. В результате потери среди мирного населения значительнее, чем среди военных. Таким образом,

видим, что гибридная война – это подлая война. Но реалии гибридной войны в первую очередь ощущает население, проживающее по линии соприкосновения. Остальные находятся под пеленой майи, которая соткана группой людей, развязавших гибридную войну. Для этого активно используется пропаганда через масс-медиа.

Открытие возможностей влияния на массы через использование средств массовой информации было сделано задолго до появления Интернета и телевидения.

На времена войны приходится расцвет некоторых знаков и символов. За последние несколько столетий люди разработали различные традиции символического представления войны. Различия в этих традициях отражают различия в представлениях наших обществ о смысле самой войны. Наполеон обнаружил, что можно мобилизовать ранее неслыханное количество солдат, обращаясь к патриотизму. Для этого нужно лишь убедить людей, что абстракция под названием «Франция» – это нечто, за что стоит бороться и умереть. Он активно использовал пропаганду. Пропаганда осуществляется посредством символов (слов, жестов, плакатов, монументов, музыки, одежды, отличительных знаков, стилей причёсок, рисунков на монетах и почтовых марках и т. д.). Образ победоносной великой Франции воодушевлял людей на военный подвиг. Это пример героического взгляда на войну. Этой войне покровительствует Афина Паллада, сказали бы древние греки.

Однако, наряду с наполеоновскими образами войны, родилась традиция альтернативной символики войны. Творчество испанского художника Франсиско де Гойи тому пример. Гойя писал картины, посвященные сражениям наполеоновских войск с Португалией. Художник сконцентрировался исключительно на достижении ужасающего эффекта. Его работы представляют собой революционный прогресс во всей концепции живописи. Впервые война была изображена бесполезной и бесславной, и впервые не было героев, только убийцы и убитые. Гойя изображал дело рук Ареса. Это – упрек парадигме Наполеона, контраргумент в мире знаков. С тех пор этот семиотический спор между героическими и катастрофическими взглядами на войну продолжается.

Основой успеха в войне, по мнению развязавших её правящих классов, является героическая парадигма семиотики войны и предотвращение контрпарадигмы. Война во Вьетнаме показала важность данного тезиса. До сих пор не стихают споры вокруг причин поражения войск США в 1974 г. Ужасным новостным сюжетам из Вьетнама, когда пресса не подвергалась цензуре, иногда приписывают подрыв поддержки военных усилий. Является ли данное суждение точным – спорный

вопрос, но после Вьетнама военные США настаивали на строгом ограничении доступа журналистов к полю боя и к бойцам в надежде предотвратить то, что, по их мнению, может подорвать имидж войны [5].

Когда же гибридная война уже ведется, о факте ее существования свидетельствуют определенные знаки и символы. С позиций семиотики Ч. Пирса, опираясь на его деление знаков на три типа, можно видеть, что вхождение новых кодов происходит тремя этапами в соответствии с типологией определяющих знаков для каждого из этапов.

Первыми появляются иконические знаки в виде кино- и телевизионных знаков. На экранах телевизоров и мониторах компьютеров появляются ужасающие или героические картинки новой реальности (в зависимости от того, какая сторона конфликта формирует данный материал). Одно и то же событие рассматривается под разными ракурсами.

Вторыми появляются знаки-индексы. Так мы можем интерпретировать любой материальный знак. Для жителей горячей точки – это звук разрывающихся снарядов и воздушной тревоги, дым пожаров, люди с оружием. Они функционируют не только как материальные объекты, но и как знаки-индексы, указывающие на иную реальность, представителями которой они являются.

Знаки-символы являются лишь третьим этапом, на котором начинается война слов. Здесь ключевым фактором становятся масс-медиа, которые эффективно действуют в двух возможных для них направлениях:

1. Введение новых знаковых ситуаций и знаковых фигур в массовую аудиторию.
2. Изменение иерархического статуса вводимых знаковых ситуаций и фигур, создание нового списка приоритетов.

Физический модус существования войны всегда идет в сопровождении ее дискурсивного модуса. Войны приобретают свой смысл и статус только вместе с дискурсивными формами. Наиболее кровавая схватка не является войной, пока о ней не создано повествование [4]. Не случайно войну на Востоке Украины называют антитеррористической операцией, хотя в реальности там идет полномасштабная война в течение последних трех лет. Это и есть изменение иерархического статуса вводимых знаковых ситуаций. О некоем событии можно вообще не рассказать, тем самым лишив его права на существование в семиотическом пространстве. Можно, наоборот, рассказать о нем иронически, занижая в результате его статус.

Выводы. Как уже было сказано выше, в гибридной войне резко возрастает роль информационной составляющей. Новым, скорее всего,

следует признать интенсивность и результативность воздействия СМИ, а также быстрое переключение на новые медиа. Гибридная война сродни терроризму. Терроризм не имеет смысла без средств массовой информации. Терроризм не нацелен на достижение стратегических военных целей, таких как завоевание территории или уменьшение военной угрозы противника. Единственная причина для участия в террористических актах против ни в чем не повинных гражданских лиц – это то, что результаты передаются через средства массовой информации и влияют на политическую ситуацию. Терроризм – это реальное насилие, предназначенное для символических целей. Суть гибридной войны в её завуалированности, непрозрачности, появлении нового рода войск (диванные войска), активном привлечении СМИ. Посредством влияния информационных технологий и средств коммуникации проводится агитационно-пропагандистская обработка населения не только противной стороны, но и своей собственной. Таким образом, достигается двойной эффект: мобилизационный, когда речь идет о собственной армии и населении, и демобилизационный (деструктивный, разлагающий), когда имеется в виду население и армия противника.

Список использованной литературы

1. Гроций Г. О праве войны и мира / Г. Гроций. – М.: Ладомир, 1994. – 686 с. **2. Фасмер М.** Этимологический словарь русского языка. В 4 т. Т. I. А – Д. М. Фасмер; [пер. с нем. и доп. О.Н. Трубочёва; под ред. и с предисл. Б.А. Ларина]. – изд. 2-е, стереотипное. – М.: Прогресс, 1986. – 576 с. **3. Жуков И. В.** Война в дискурсе современной прессы [Электронный ресурс] / Жуков И.В. – Режим доступа: http://teneta.rinet.ru/rus/ii/iliazhukov_war.htm. **4. Яворська Г. М.** Гібридна війна як дискурсивний конструкт / Яворська Г.М. // Стратегічні пріоритети. – № 4 (41) – 2016, с. 41–48. **5. Angie Lovelace.** Iconic photos of the Vietnam War era: A semiotic analysis as a means of understanding / Angie Lovelace // The Elon Journal of Undergraduate Research in Communications. – Vol. 1, No. 1 – Winter 2010, P. 35–45.

Фандєєва Г. К. Семіотика гібридної війни

Дана стаття присвячена семіотиці сучасної стратегії ведення війни, яку охрестили «гібридною». Роль знакових систем у війні дуже значна, так як вони формують настрої мас. Мовна комунікація поступово переходить в розряд найсучаснішої, дешевої, екологічно безпечної, а головне найбільш ефективною зброї. У зв'язку з цим дослідження мовних, і більш широко – знакових, особливостей гібридної війни найбільш актуально. На часи війни припадає розквіт деяких знаків і символів. За

останні кілька століть люди розробили різні традиції символічного уявлення війни. Можна виділити дві полярні точки зору: героїчний і трагічний погляд на війну. Це протиборство зберігається і в сучасних реаліях війни. Автор дає поняття конструкту «гібридної війни». Характеризує з позицій семиотики Ч. Пірса входження в життя суспільства кодів гібридної війни. Доводить, що дана стратегія не є новою. Відкриття можливостей впливу на маси через використання засобів масової інформації було зроблено задовго до появи Інтернету і телебачення (наприклад, Наполеон активно використовував пропаганду за допомогою знаків і символів). Новими у веденні війни є інтенсивність і результативність впливу ЗМІ, а також швидкість перемикавання на нові медіа.

Ключові слова: гібридна війна, знак, медіа, стратегія, Інтернет.

Фандеева А. К. Семиотика гибридной войны

Данная статья посвящена семиотике современной стратегии ведения войны, которую окрестили «гибридной». Роль знаковых систем в войне весьма значительна, так как они формируют настроение масс. Языковая коммуникация постепенно переходит в разряд самого современного, относительно дешевого, экологически безопасного, а главное наиболее эффективного оружия. В связи с этим исследование языковых, и более широко – знаковых, особенностей гибридной войны наиболее актуально. На времена войны приходится расцвет некоторых знаков и символов. За последние несколько столетий люди разработали различные традиции символического представления войны. Можно выделить две полярные точки зрения: героический и катастрофический взгляд на войну. Это противоборство сохраняется и в современных реалиях войны. Автор дает понятие конструкту «гибридная война». Характеризует с позиций семиотики Ч. Пірса входение в жизнь общества кодов гибридной войной. Доказывает, что данная стратегия не является новой. Открытие возможностей влияния на массы через использование средств массовой информации было сделано задолго до появления Интернета и телевидения (например, Наполеон активно использовал пропаганду с помощью знаков и символов). Новыми в ведении войны являются интенсивность и результативность воздействия СМИ, а также быстрота переключения на новые медіа.

Ключевые слова: гибридная война, знак, медіа, стратегія, Інтернет.

Fandeeva A.K. Semiotics of the hybrid warfare

This article is devoted to the semiotics of the modern strategy of warfare which was named «hybrid». The role of sign systems in the war is

very significant, since they shape the mood of the people's masses. Language communication is gradually becoming the most modern, relatively cheap, environmentally safe, and which is more the most effective weapon. In this regard now it is most relevant to study linguistic, or rather - iconic, features of the hybrid warfare. At the time of the war some signs and symbols start to flourish. Over the past few centuries, people have developed various traditions of symbolic representation of war. There are two polar points of view: a heroic and catastrophic views on the war. This confrontation remains in the modern realities of war. The author explains the construct of «hybrid war», from the position of the semiotics of C. Peirce, the author also characterizes coming into use of codes of hybrid warfare into the life of society, proving that this strategy is not new. Efforts to influence the masses through the use of mass media were made long before invention of the Internet and television (for example, Napoleon actively used propaganda with the help of signs and symbols). The new trends in the hybrid warfare now are intensity and impact of the media, as well as the speed of switching to new media.

Keywords: hybrid warfare, sign, media, strategy, Internet.

Стаття надійшла до редакції 20.03.2017 р.

Прийнято до друку 26.05.2017 р.

Рецензент – д. соц. н., професор

Кононов І. Ф.

УДК 316.774:316.485.26 (477)

І. В. Журба

ІНТЕРНЕТ-ВИДАННЯ «Л/ДНР» ЯК ЗАСОБИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БОРОТЬБИ В ГІБРИДНІЙ ВІЙНІ НА ДОНБАСІ

Актуальність теми. Протягом багатьох століть характер ведення воєнних дій переживав кардинальні зміни, що фіксується концепцією «покоління війни». Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття на зміну класичній стратегії війни прийшла нова парадигма, що отримала назву війни четвертого покоління (4GW – The 4th Generation War). Одночасно в науковий обіг була введена концепція гібридної війни. В останні роки питання гібридної війни хвилює західних та вітчизняних вчених, оскільки стосується багатьох сфер життєдіяльності суспільства: політичної, економічної, інформаційної тощо. Ними визнано, що важливим чинником гібридної війни є інформаційна війна. Саме тому вважаємо, що вивчення інформаційної війни, як елементу гібридної війни, є вкрай необхідним у сучасному світі [1].

Проблема дослідження полягає в тому, що за роки воєнних дій на Донбасі не вивчалися ЗМІ маріонеткових утворень «ЛНР», «ДНР», які є дієвою зброєю масового враження.

Рівень розробленості проблеми. Проблемою гібридної війни вже довгий час займалися західні і російські вчені, такі як Маргарет Бонд [2], Морис Дэйві [3], Мартін ван Кревельд [4], Мері Калдор, Костянтин Сівков [6] та ін. Наразі вивченням гібридної війни на Донбасі займаються А. В. Бадер [7], І. Ф. Кононов[8], Є. В. Магда[9], І. П. Рущенко[10], М. П. Требін [11], С. В. Хобта[12] та ін.

Об'єктом нашого дослідження буде інформаційна війна як елемент гібридної війни, предметом діяльність інтернет-видань сепаратистів «ЛНР» і «ДНР».

Метою для себе ми визначимо реконструкцію і аналіз картини соціальної дійсності, яку створюють сепаратистські ЗМІ.

Для досягнення мети були вирішені наступні завдання:

- Визначено, як сепаратистські ЗМІ через набір тем і символів формують картину соціального світу.
- Виявлені методи впливу цих ЗМІ на суспільну свідомість.
- Досліджені відмінності риторики інтернет видань в «ДНР» і «ЛНР».

Емпірична інформація була отримана методом контент-аналізу.

В ході дослідження ми орієнтувалися на дві гіпотези:

1. Сепаратистські ЗМІ за допомогою певних тем і символів формують власне уявлення про події на сході України.
2. Інтернет видання сепаратистських ЗМІ ведуть інформаційну війну, метою якою є негативне ставлення до України, та висвітлення подій на сході України як війна проти мирних громадян.

Методика аналізу.

Були обрані наступні інтернет-видання: dnr24.su, Новини Донецької Республіки, МІА «Істок» і Луганський Інформаційний Центр. Ми зупинили свій вибір на даних інтернет – виданнях тому, що вони функціонують з 2014–2015 року. Відбір одиниць спостереження відбувався наступним чином: в архіві новин випадковим чином обиралися публікації, крок вибірки 100 на сайтах dnr24.su і МІА «Істок», крок вибірки 200 на сайтах Новини Донецької Республіки і Луганському Інформаційному Центрі. Були отримані наступні данні: сайт dnr24.su (398 смислових одиниць), «Новини Донецької Республіки» (199 смислових одиниць), МІА «Істок» (287 смислових одиниць), та сайт Луганський Інформаційний Центр (571 смислових одиниць).

Перед початком відбору для кожного сайту генерувалося випадкове число від 1 до 20. Відбір починався з публікації під цим номером. Аналіз публікацій здійснювався з використанням розробленого

здалегідь рубрикатора, де були передбачені смислові одиниці і способи їх фіксації. В даному дослідженні фіксувалася лише частота появи тієї чи іншої смислової одиниці в інформаційному потоці, що створюється відповідним ЗМІ.

Отримані дані подаються у процентах від загальної кількості зафіксованих смислових одиниць в інформаційному потоці того чи іншого інтернет-видання.

Виклад основного матеріалу.

Здійснений нами аналіз показав, що сепаратиські ЗМІ здебільшого фокусують свою увагу на висвітленні дій українських військових у порівнянні з діями власної армії. Так, сайт новин dnr24.su приділяє більшу увагу інформації про дії ЗСУ (8,7%) і значно менший акцент робить на діях власних бойовиків (5,7%). Картина військових дій з позиції даного сайту виглядає так: кількість згадувань про обстріли з боку ЗСУ мирних громадян складає 24,1%, в той час як згадування про обстріли позицій сил ДНР лише 0,2%. Подаючи інформацію таким чином вони, мабуть, намагаються переконати населення, що ЗСУ воює виключно з мирними громадянами. Кількість згадувань про загиблих цивільних громадян становить 1,2%, а про обстріли силами ЗСУ мирних громадян – 24,1%. Ця інформація може свідчити про те, що сайт dnr24.su намагається нав'язати жителям непідконтрольних України територій думку, що обстріли мирних громадян здійснюються виключно силами ЗСУ. Окрім того сайт досить часто пише про підготовку наступу української армії та загострення військових дій на лінії розмежування (15,5%). З огляду на це ми можемо сказати, що даний сайт постійно підтримує в масовій свідомості людей на окупованих територіях страх перед наступом української армії та сприяє спотворенню уявлення населення про Україну. Замовчуючи інформацію про випадки порушення власними вояками умов перемир'я на Донбасі, ЗМІ «ДНР» пишуть про факти порушення перемир'я з боку українських військових (2,5%).

Слід зауважити, що даний сайт приділяє багато уваги не лише військовим діям, а й згадкам про українських політичних діячів (загалом 1,5 % усіх смислових одиниць). Серед них варто назвати Петра Порошенка (0,7%), Олександра Турчинова (0,2%), Володимира Гройсмана (0,2%) та Андрія Білецького (0,2%). Згадуються тут і російські політичні діячі (1,5%): Володимир Путін (0,7%), Володимир Жириновський (0,2%), Дмитро Песков (0,2%) та Борис Грызлов (0,2%). Значно більшу увагу даний сайт приділяє «політичним діячам Л/ДНР» (6,7%). Увага ця виглядає наступним чином: Едуард Басурін (3,2%), Олександр Захарченко (1,7%), Ігор Стрелков (0,2%), Денис Пушилін (1,2%), Владислав Дайнега (0,7%), Ігор Яценко (0,2%). Це, мабуть,

можна витлумачити як прагнення показати себе самостійною силою, а не маріонетками Росії.

Риторика даного сайту є досить агресивною. ЗСУ, добровольчі батальйони, Нацгвардія подаються виключно в негативному світлі через відповідні меми: «Карателі» – 3%, «Бандерівці» - 0,7%, «Укронацисти» – 0, 2%, «Укропи» – 0,7%, «Нацисти» – 0,5%, «Українські окупанти» – 0,2%.

Слід відмітити, що даний сайт приділяє увагу не лише військовим діям, політичним діячам, а й політичним процесам які проходять у Мінську: переговори в Мінську (0,7%), «Мінськ 1 і Мінськ 2» (3,5%),). Важливою є тема участі ОБСЄ у врегулюванні конфлікту (2%). Даний сайт намагається звернути увагу читачів на інтеграцію Донбасу до Росії (0,7%). ЗМІ «ДНР» пишуть про необхідність проведення виборів у «ДНР» згідно з підписаними угодами у Мінську (згадки про це складають 2% смислових одиниць). Проект «Новоросія» згадується всього в 1% смислових одиниць. Кількість згадувань з часом зменшується.

Аналіз сайту «Новини Донецької Республіки» дозволяє зробити наступні узагальнення. Цей засіб масової інформації частіше фокусує увагу на діях українських військових у порівнянні з діями бойовиків «ДНР» (17% і відповідно 3,5%). Картина воєнних дій з позиції даного сайту виглядає так: безперервні обстріли з боку ЗСУ мирних громадян (28,1% смислових одиниць). Даний сайт намагається представити ЗСУ як сторону конфлікту, яка воює саме з мирними громадянами.

Сайт також згадує про підготовку наступу української армії (5,5%). Інформація що стосується українських добровольчих батальйонів складає 1%, згадки про «Правий сектор» - 2%.

Сайт «Новини Донецької Республіки» інформує про політичне життя України і Росії. Згадки про українських політичних діячів загалом складають 9% смислових одиниць. Згадують тут Петра Порошенка (4,5%), Олександра Турчинова (0,5%), Дмитра Яроша (0,5%), Володимира Гройсмана (0,5%), Арсенія Яценюка (1%), Арсена Авакова (1%), Андрія Лисенка (0,5%), та Леоніда Кучму (0,5%). Згадки про російських політичних діячах становлять 1% смислових одиниць. Найчастіше згадували Сергія Аксьнова (0,5%) та Бориса Гризлова (0,5%). Цей сайт значно більшу увагу приділяє «політичним діячам Л/ДНР»(5,5%). Згадували Олександра Захарченка (1%), Едуарда Басурина (2,5%), Дениса Пушиліна (0,5%), Владислава Дайнега (1,5%) та Андрія Марочка (0,5%). Таким чином ми бачимо, що українські політичні діячі фігурують на даному сайті частіше за діячів «Л/ДНР» і за російських політиків. Правда, українські політичні діячі згадуються з негативними конотаціями.

Риторика даного сайту є менш агресивною, ніж у dnr24.su. Узвичаєна на окупованих територіях риторика стосовно ЗСУ, добровольчих батальйонів, Нацгвардії застосовується не дуже часто: «каратели» – 1% та «націоналістичні батальйони» – 1%.

На шпальтах даного видання згадуються переговори у Мінську (1%), «Мінську 1 і Мінську 2» (3,5%), участь ОБСЄ у врегулюванні конфлікту (1,5%). Тема необхідності проведення виборів в «ДНР» склала 2% зафіксованих смислових одиниць.

Проаналізовані новини луганського сайту МІА «Істок» дають підставу для наступних узагальнень. Цей сайт майже однаково увагу приділяє ЗСУ (16,7%) та «Народній міліції ЛНР» (15,6%). Про силовий підрозділ «ЛНР», так зване «МГБ» інформація подається значно рідше (1,4%). Картина військових дій з позиції даного сайту відрізняється від тієї, яку ми могли бачити на донецьких сайтах. Кількість згадувань про обстріли з боку ЗСУ мирних громадян склала 2% смислових одиниць, інформація про обстріли позицій «Народної міліції ЛНР» – 14,2%. Виходить, що в «ДНР» ЗСУ воюють з мирним населенням, а в «ЛНР» – з «Народною міліцією ЛНР». Або тут йдеться про різні ЗСУ?

Цей сайт також пише про підготовку наступу української армії та про загострення воєнних дій на лінії розмежування – 19,8%. Українським добровільним формуванням сайт приділяє мало уваги (0,3%).

Українським політичним діячам значної уваги на даному сайті не приділяють. Зафіксовані лише нечисленні згадки про Петра Порошенка (0,3%). Аналогічно виглядає і висвітлення діяльності російських політиків. Згадується лише Володимира Путіна (0,3%). Але цей сайт дає значно більше інформації про луганських політичних діячів (12,5%). Серед останніх можна виділити: Ігоря Плотницького (2%), Владислава Дайнега (1,3%), Андрія Марочка (5,5%), Ігоря Яценка (2,7%), та Маноліса Пілавова (0,3%). Це відповідає прагненням керівництва «ЛНР» показати себе самостійною силою, а не маріонетками Росії.

ЗСУ, добровольчі батальйони, Нацгвардія, розглядаються виключно в негативному світлі, їх представляють як: «каратели» (0,3%) та «націоналістичні батальйони» (0,3%). Висвітлюються переговори в Мінську (1%) та зустрічаються згадки про «Мінськ 1 і Мінськ 2» (4,5%), дається інформація про участь ОБСЄ у врегулюванні конфлікту (2,4%). Про необхідність проведення виборів в «ЛНР» згідно з підписаними угодами у Мінську на цьому сайті теж писали (2,1%).

Луганський інформаційний центр – це офіціоз керівництва «ЛНР». Тут майже рівна кількість згадувань про дії ЗСУ (6,1%) та «Народній міліції ЛНР» (5,8%), менше згадок про «МГБ» (2,1%). Твердження про обстріли з боку ЗСУ мирних громадян складають 1,2% смислових

одиниць, в той час як згадування про обстріли позицій сил «Народної міліції ЛНР» – 3%.

Українським добровільним формуванням сайт приділяє мало уваги (0,3%), більше тут згадка про «Правий сектор» (0,7%). Сайт достатньо регулярно пише про підготовку наступу української армії та про загострення ситуації на лінії розмежування (8,2%).

Луганський інформаційний центр (ЛІЦ) у порівнянні з МІА «Істок» частіше згадує українських політичних діячів (3,3%): Петра Порошенка (1,8%), Дмитра Яроша (0,2%), Володимира Гройсмана (0,4%), Арсенія Яценюка (0,7%), Арсена Авакова (0,2%) та Андрія Парубія (0,2%). З російських політиків згадувався лише Борис Гризлов (0,5%). Даний сайт значно більше уваги приділяє політичним діячам «Л/ДНР» (13,6%). Згадували Ігоря Плотницького (6,6%), Олександра Захарченка (0,4%), Геннадія Ципкалова (0,4%), Олексія Мозгова (0,2%), Деніса Пушиліна (0,2%), Владислава Дайнега (1,9%), Андрія Марочка (1,6%), Ігоря Яценка (0,9%), Олега Анащенка (0,9%), та Маноліса Пілавова (0,4%). Ця тенденція притаманна усім інтернет-виданням сепаратистів. Тому є підстави говорити про загальну тенденцію представити себе незалежними і самодостаніми.

Як і на решті сайтів на ЛІЦ ЗСУ, добровольчі батальйони, Нацгвардія, представлені виключно негативно: «жарателі» (0,6%), «українацисти» (0,2%), «укропи» (0,2%), «націоналістичні батальйони» (0,7%) та «нацисти» (0,7%).

Достатньо регулярно згадуються переговори в Мінську (0,9%), «Мінськ 1 і Мінськ 2» (11,3%), участь ОБСЄ у врегулюванні конфлікту (1,9%). Питання проведення виборів в «ЛНР» потрапляє на сторінки видання нарівні з висвітленням переговорів у Мінську (0,9% смислових одиниць).

ЛІЦ пише про необхідність «децентралізації» України (4,5%), про особливий статус Донбасу (4,3%).

Висновки.

Інтернет-видання сепаратистів є засобом гібридної війни, розв'язаної Росією проти України.

Інформаційний потік у ЗМІ «ДНР» і «ЛНР» не повністю співпадає за тематизацією. Це добре видно на прикладі інформаційних повідомлень про дії української сторони. Достатньо показовою є відсутність згадок про Владислава Суркова, який є кремлівським куратором Донбасу.

Сепаратистські ЗМІ формують негативне уявлення про Україну в цілому, про ЗСУ, Нацгвардію України, добровольчі батальйони. Використовуються спеціальні меми, які повинні залякувати мирних мешканців на окупованих територіях: «жарателі», «бандерівці»,

«українацисти», «українофи», «націоналістичні батальйони», «нацисти». Риторика сайтів «ДНР» є більш агресивною, ніж ЗМІ «ЛНР».

Наше дослідження має лише попередній характер. Для більш детального вивчення інформаційної війни на Донбасі і ролі в ній інтернет-видань варто враховувати не лише частоту появи смислових одиниць в інформаційних потоках, але і їх ціннісну спрямованість.

Список використаної літератури

- 1. Світова гібридна війна: український фронт.** Монографія / За загальною редакцією В. П. Горбуліна. – К.: НІСД, 2017. – 496 с.
- 2. Bond M.** Hybrid War: A New Paradigm for Stability Operations in Failing States. Strategy Research Project / Colonel Margaret S. Bond. – U.S. Army War College, Carlisle Barracks, Carlisle, PA, 2007. – 25 p. – Mode of access: <http://www.comw.org/qdr/fulltext/0703bond.pdf>.
- 3. Дэйви М.** Эволюция войн / Морис Дэйви / Пер. С англ. Л. А. Калашниковой. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2009. – 382 с.
- 4. Ван Кревельд М.** Трансформация войны/ Мартин ван Кревельд/ Пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес букс, 2005. – 344с.
- 5. Калдор М.** Новые и старые войны: организованное насилие в глобальную эпоху / Мэри Калдор / Пер. С англ. А. Апполонова, М. Дондуковского; ред. перевода А. Смиронов, В. Софронов. – М.: Изд-во Института Гайдара, 2015. – 416 с. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.etextlib.ru/Book/Details/60723>.
- 6. Сивков К. В.** Вакцина от «цветной» заразы. Что должна делать российская власть, чтобы сохранить политическую систему / Константин Валентинович Сивков. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://vprk-news.ru/articles/15617>.
- 7. Бадер А. В.** Трансформація засобів та форм реалізації збройного насилля у сучасному світі / Антон Васильович Бадер // Грані. Науково-теоретичний альманах. – 2016. – №138 (10). – С. 60–65.
- 8. Кононов І. Ф.** Луганський синдром як масова аномічна реакція на розгортання гібридної війни / Ілля Федорович Кононов // Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний та юридичний аспекти: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 10 квіт. 2015) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ, Ф-т права та масових комунікацій, Кафедра соціології та психології; Соціологічна асоціація України. – Х.: ХНУВС, 2015. – С.10–16.
- 9. Магда Є. В.** Виклики гібридної війни: інформаційний вимір / Є. В. Магда // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2014. – № 5. – С. 138–142. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2014_5_29
- 10. Рущенко І. П.** Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога / Ігор Петрович Рущенко. – Харків: ФОП Павленко О. Г., 2015. – 268 с.
- 11. Требін М. П.** Соціологія війни: український контекст / Михайло Петрович Требін //

Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. – Харків, 2015. – №1148. – Вип. 34. – С. 30–34. **12. Хобта С. В.** Соціологія війни як завдання української соціології / Світлана Вікторівна Хобта // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки. – 2016. – № 5 (302). – С. 126–150.

Журба І. В. Інтернет-видання «Л/ДНР» як засоби інформаційної боротьби в гібридній війні на Донбасі

В статті розглядаються інтернет-видання «ЛНР» і «ДНР» як засоби інформаційної війни проти України. Показано, що головним способом впливу на свідомість громадян України, що опинилися на тимчасово окупованих територіях, є своєрідна тематизація дійсності сепаратистськими ЗМІ. Вони створюють доволі герметичну конструкцію дійсності, негативно представляючи все, що пов'язано з Україною, майже не торкаючись проблем Росії, і зосереджуючись на реаліях так званих «республік». Встановлено, що інформаційний потік у ЗМІ «ДНР» і «ЛНР» не повністю співпадає за тематизацією. Це добре видно на прикладі інформаційних повідомлень про дії української сторони: донецькі інтернет-видання постійно твердять, що ЗСУ України воює з мирними громадянами, а луганські інтернет-ЗМІ розповідають, що ЗСУ воюють з «Народною міліцією ЛНР». ЗМІ «Л/ДНР» формують негативне уявлення про Україну в цілому, про ЗСУ, Нацгвардію України та добровольчі батальйони, використовуючи спеціальні меми: «бандерівці», «нацисти», «карателі» і т. д.

Ключові слова: Донбас, ЗМІ «Л/ДНР», інформаційна війна, меми, гібридна війна.

Журба І. В. Интернет-издания «Л/ДНР» как средства информационной борьбы в гибридной войне на Донбассе

В статье рассматриваются интернет-издания «ЛНР» и «ДНР» как средства информационной войны против Украины. Показано, что главным способом воздействия на сознание граждан Украины, оказавшихся на временно оккупированных территориях, является своеобразная тематизация действительности сепаратистскими СМИ. Они создают довольно герметичную конструкцию действительности, отрицательно представляя все, что связано с Украиной, почти не касаясь проблем России, и сосредотачиваясь на реалиях так называемых «республик». Установлено, что информационный поток в СМИ «ДНР» и «ЛНР» не полностью совпадает по тематизации. Это хорошо видно на примере информационных сообщений о действиях украинской стороны: донецкие интернет-издания постоянно твердят, что ВСУ Украины воюет

с мирными гражданами, а луганские интернет-СМИ рассказывают, что ВСУ воюют с «Народной милицией ЛНР». СМИ «Л / ДНР» формируют негативное представление об Украине в целом, о ВСУ, Нацгвардии Украины и добровольческих батальонах, используя специальные мемы: «бандеровцы», «нацисты», «каратели» и т. д.

Ключевые слова: Донбасс, СМИ «Л/ДНР», информационная война, мемы, гибридная война.

Zhurba I.V. Internet media of the «LPR» and «DPR» as means of information struggle in the hybrid warfare in the Donbass.

The article deals with Internet media in the «LPR» and «DPR» as means of information warfare against Ukraine. It is shown that the main way to influence the consciousness of citizens of Ukraine, caught in temporarily occupied territories, is a kind of thematization of reality by separatists' media. They create a rather tight construction of reality, negatively representing everything connected to Ukraine, not dealing with Russia's problems, and focusing on the realities of the so-called «republics». It is established that thematizations of the information flow in the media of the «DPR» and «LPR» do not fully coincide. This can be clearly seen on the example of information on the actions of the Ukrainian side: the Donetsk Internet publication constantly insists that the Ukrainian Armed Forces are at war with civilians, whereas Lugansk Internet media say that the Armed Forces of Ukraine are at war with the People's Militia of the Lugansk People's Republic. The "LPR" and «DPR» media form a negative image of Ukraine as a whole, the Armed Forces of Ukraine, the National Guard of Ukraine and volunteer battalions, using special memes like «Bandera», «Nazis», «punishers», etc.

Keywords: the Donbass, the «LPR» and «DPR» media, information war, memes, hybrid warfare.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2017 р.

Прийнято до друку 26.05.2017 р.

Рецензент – д. соц. н., професор

Кононов І. Ф.

СОЦІОЛОГІЯ ЕКОНОМІКИ ВОЄННОГО ЧАСУ

УДК 316.334.2: 316.485.26 (477)

Л. І. Верховод

ЕКОНОМІЧНА ПОВЕДІНКА НАСЕЛЕННЯ ПРИФРОНТОВИХ ЗОН ДОНБАСУ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР (СТАНОМ НА 2017 Р.).

Упродовж останніх трьох років Україна перебуває у стані війни, яка вплинула на усі без виключення сфери життєдіяльності суспільства. Політичний дискурс наповнився новими закликами, як то «відновити територіальну цілісність України», «закінчити АТО», «посилити санкції проти агресора» тощо. На основі цього приймаються політичні рішення, які впливають на життя пересічного громадянина. Культура суспільства в умовах війни також змінюється. Бути патріотом, справжнім українцем, захисником – це вже не просто данина моді, а поклик душі. Війна та економіка також тісно пов'язані. Економіка є матеріально-технічною основою війни, а війна будь-якого формату – це важкий тягар для економіки.

Українська економіка зазнала удару з двох боків: (1) вона не готова буда взяти на себе витрати, пов'язані з військовими діями; (2) унаслідок збройного конфлікту був утрачений контроль над деякими підприємствами вугільної та металургійної промисловості, які є базовими галузями для ВВП країни. Експерти зазначають, що «російська агресія завдала Україні безпрецедентних гуманітарних і соціальних втрат і спричинила серйозні деструктивні процеси, в т.ч. руйнацію інфраструктури на території бойових дій, дезорганізацію усталених виробничих зв'язків і критично важливих поставок ресурсів, часткову втрату зовнішніх ринків та експортного потенціалу» [1].

Негативні зміни в економіці країни, зумовлені багато в чому військовими діями на Сході, спричинили погіршення добробуту українців. Нові умови життя, особливо в прифронтових зонах Донбасу, впливають на економічну поведінку населення. Змінюється її зміст та форми. Саме це детермінує **актуальність** соціологічного виміру економічної поведінки українців в прифронтових зонах Донбасу.

Об'єктом нашого дослідження виступає економічна поведінка, а **предметом** – особливості економічної поведінки жителів прифронтових зон Донбасу.

Виходячи з вищевикладеного, **метою статті** є: визначити особливості економічної поведінки населення прифронтових зон в умовах війни.

Інформаційною основою статті стали дані Держкомстату України, соціологічного опитування (n=142) та поглиблених інтерв'ю (n=6), проведених в Луганській області на початку 2017 р. в рамках реалізації проекту «Масова свідомість в зоні воєнного конфлікту на Донбасі» (Державний реєстраційний номер 0116U004150).

Ступінь розробленості проблеми. Взаємозв'язок економіки та війни є не новою темою в науковій літературі. Багато праць присвячено власне воєнній економіці. Р. Бойко, О. Семененко, І. Чекед, О. Кремешний, В. Пташник [2] розглядають структуру та функції воєнно-економічної науки, Г. Лягушев [3] – проблематику військової економіки, А. Волков [4] – основи військово-економічної безпеки. Взаємозв'язок економіки та війни більш детально аналізується у доробках С. Кулицького [5], [6], Д. Гордієнко [7а], К. Зацепіної [8]. Російсько-українське протистояння актуалізувало дану проблематику в українському медійному та науковому дискурсі. Означену тему висвітлюють в роботах Л. Українець, А. Яблонська, Ю. Кравець, Ю. Стасина [1], С. Кулицький [9], В. Василенко [10], Я. Жалило [11] та ін.

Економічна поведінка стала предметом дослідження психології, економіки, соціології. В науковому дискурсі розглядаються перспективи міждисциплінарного підходу до даної проблеми (С. Міхеєва [12], В. Радаєв [13]), визначаються методологічні засади її вивчення (О. Шабунова, Г. Белехова [14],) аналізуються різновиди економічної поведінки (В. Верховин [15], А. Сергієнко [16]). В українській соціології економічній поведінці присвячені роботи Т. Єфременко [17; 18], Є. Суїменко [18; 19] та ін. Разом з тим означені автори залишають поза увагою дослідження економічної поведінки жителів прифронтових зон Донбасу.

Виклад основного матеріалу. Анексія Криму та початок бойових дій на Сході України зумовили погіршення макроекономічної ситуації у 2014 р. Означена тенденція збереглася і у 2015 р. Л. Українець, А. Яблонська, Ю. Кравець, Ю. Стасина підкреслюють, що «серед основних факторів, що обумовлюють економічні тенденції у 2015 році є: низький зовнішній та внутрішній попит унаслідок гальмування економічного зростання; зниження купівельної спроможності населення внаслідок зменшення реальних доходів; ускладнення відносин з основними торгівельними партнерами та відтік інвестицій» [1]. У другій половині 2015 року ситуація дещо змінилася. С. Кулицький відзначає, що «спад промислового виробництва у першій половині 2015 р. поступово змінився на його стагнацію, а у другій половині 2015 р. промислове виробництво в Україні поступово почало зростати» [9, с. 46]. Це є свідченням того, що українська економіка поступово адаптується до

умов війни У 2016 року експерти та аналітики вже заговорили про зростання ВВП. У «Звіті про фінансову стабільність» НБУ зазначається, що «у III кварталі реальний ВВП виріс на 1,8% у річному вимірі. За рік очікується приріст на 1,1%, основним його фактором стане збільшення внутрішнього споживання та інвестиційного попиту» [20, с. 12]. За уточненими даними Державної служби статистики (Держстату) України, ВВП України у III кварталі 2016 р. порівняно з відповідним періодом 2015 р. зріс на 2,0 %) [9, с. 46]. Збільшення ВВП є не таким великим, як би хотілося, але принаймні він не зменшується. Збільшенню темпів зростання ВВП «заважає низка факторів як внутрішніх, так і зовнішніх. Серед внутрішніх ризиків ключовими є повільні темпи структурних реформ та невизначеність через військові дії на сході. Серед зовнішніх ризиків ключовими є низькі темпи зростання економік основних торговельних партнерів України» [20, с. 12].

З динамікою ВВП корелюють темпи інфляції. У 2015 р. зафіксовано найвищий рівень інфляції за останні 17 років, тобто починаючи з 2000-х рр., коли вперше за роки незалежності спостерігався приріст ВВП (див. рис. 1).

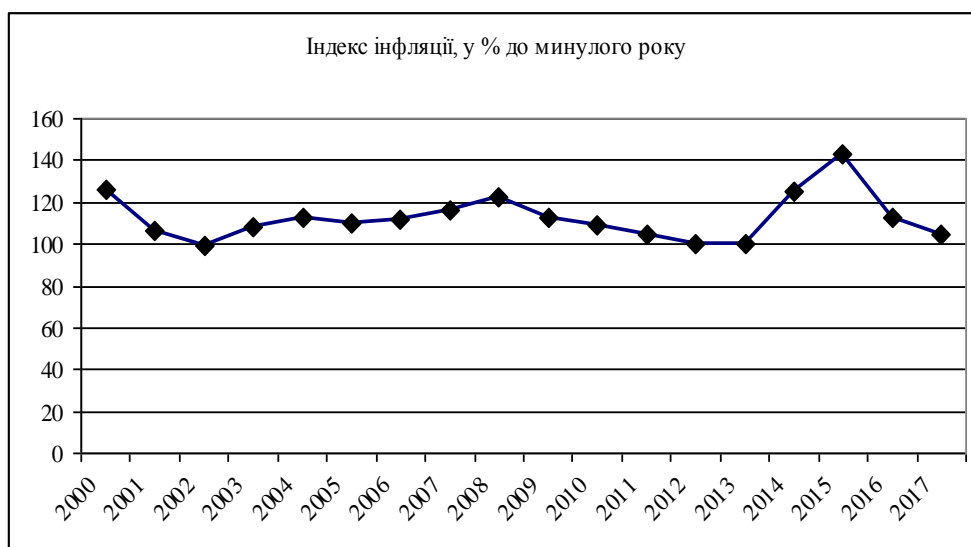

Рис. 1. Динаміка індексу інфляції в Україні (2000 – 2017 рр.)¹

Разом з тим протягом 2016–2017² рр. зафіксовано зменшення темпів інфляції. Станом на квітень 2017 р. індекс інфляції становить

¹ Діаграму побудовано на основі «Сводная таблица индексов потребительских цен в Украине с 2000 по 2017 годы» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://index.minfin.com.ua/index/infl/>

² За 2017 рік подається середнє значення індекса інфляції за січень-квітень

100,9 %¹ [21]. Це, на нашу думку, є свідченням призупинення негативних тенденцій в економіці України.

Занепокоєння викликає збільшення державного боргу (внутрішнього та зовнішнього). У п. 2. ст. 18 Бюджетного кодексу України зазначено, що «загальний обсяг державного боргу та гарантованого державою боргу на кінець бюджетного періоду не може перевищувати 60 відсотків річного номінального обсягу валового внутрішнього продукту України» [22]. У МВФ та Світового банку дещо інша думка з цього приводу. Фахівці організацій вважають, що «поворотним пунктом» для країн з низьким та середнім рівнем доходів є досягнення державним боргом рівня 43% ВВП, 192% експорту товарів і послуг (для сумарного зовнішнього боргу) і 288% доходів бюджету [23, с. 188]. В Україні за роки війни спостерігається збільшення державного боргу. Найбільш критичним у цьому плані виявився 2015 р., коли він зріс майже у два рази. Станом на 01. 01. 2017 р. державний борг оцінюється в 1929758,7 млн. грн., що становить 81 % ВВП [24] та 313,1 %² доходів бюджету України на кінець 2016 р.

Ситуація в Україні знаходить своє відображення у масовій свідомості. За даними соціологічного опитування Центру Разумкова «упродовж 2015–2017 років дещо знизилася частка тих, хто вважає, що Україна здатна подолати існуючі проблеми у найближчі роки (з 22% до 16%), і зросла частка тих, хто вважає, що ці проблеми та труднощі буде подолано у більш віддаленій перспективі (з 43% до 50%); разом з тим порівняно з 2016 роком зменшилася частка тих, хто вважає, що Україна взагалі не здатна їх подолати (з 23% у лютому 2016 року і 24% у листопаді 2016 року до 19% у квітні 2017 року)» [25]. 20,2 % опитаних (червень 2016 р.) вважають, що головним пріоритетом для керівництва країни повинно стати зменшення державного боргу [26, с. 6]. За результатами дослідження, проведеного соціологічною групою «Рейтинг» (листопад 2016 р.) 78 % респондентів вважають, що справи в Україні йдуть у неправильному напрямку, 11 % – у правильному, 11 % – важко відповісти [27].

Поліпшення економічної ситуації не є гарантованою умовою покращення добробуту українців. Економіст О. Румянцева зазначає, що «загальне підвищення рівня життя в результаті економічного зростання проявляється лише через десятиліття» [28]. Підтвердженням даної тези є динаміка середньомісячної зарплати в Україні. Номінально вона постійно зростає (рис. 2). У квітні 2017 року її розмір становив 6689 грн. [29].

¹ У відсотках до попереднього місяця

² Розрахунки зроблені автором на основі даних «Доходи госбюджета України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://index.minfin.com.ua/budget/income/?2016>

Рис. 2. Динаміка середньомісячної зарплати в Україні (2012 – 2017¹ рр.)²

Однак реальна заробітна плата не завжди позитивно корелює з номінальною (рис. 3). Індекс реальної заробітної плати – це показник, який характеризує зміну купівельної спроможності номінальної заробітної плати [30]. За роки війни в Україні номінальна зарплата зростала, а реальна – переважно падала, що цілком закономірно з урахуванням індексу інфляції.

За результатами самообстеження домогосподарств відносній більшості громадян наявного рівня доходів було достатньо, але заощаджень вони не робили (таких опитаних у 2013 р. було 50,5 % , а у 2015 р. – 45,7 %), зменшується кількість людей, здатних робити заощадження (з 10,4 % у 2013 р. до 6,2 % у 2015 р.), збільшується кількість опитаних, які постійно відмовлялися від найнеобхіднішого, крім харчування (з 35,8 % до 43,2 % відповідно) та яким не вдавалося забезпечити навіть достатнє харчування (з 3,3 % до 4,9 % відповідно) [31; 32].

В ході дослідження, проведеного соціологічною групою «Рейтинг» (грудень 2016 р.), 36% респондентів зазначили, що ледь зводять кінці з кінцями, 49% – мають задовільне матеріальне становище, 15% – живуть у достатку [33]. Аналіз думок з цього приводу дозволив

¹ За 2017 р. подається інформація щодо середньомісячної зарплати в Україні станом на квітень 2017 р.

² Діаграму побудовано на основі: 1. Средняя зарплата по Украине [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://index.minfin.com.ua/index/average/>; 2. Динаміка середньомісячної заробітної плати по регіонах у 1995-2016 роках [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

зафіксувати суттєві регіональні відмінності. Опитані на Сході України дають більш низькі оцінки матеріального становища сім'ї (рис. 4).

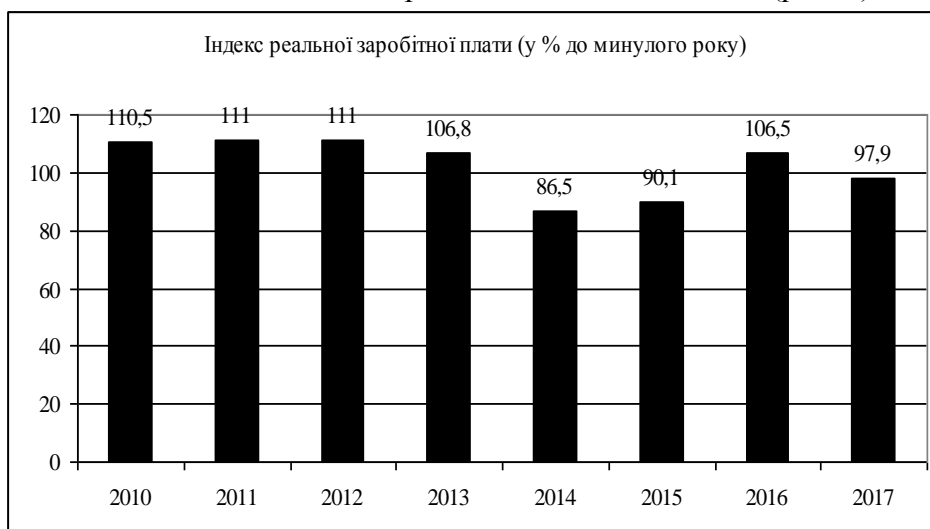

Рис. 3. Динаміка індексу реальної заробітної плати в Україні¹

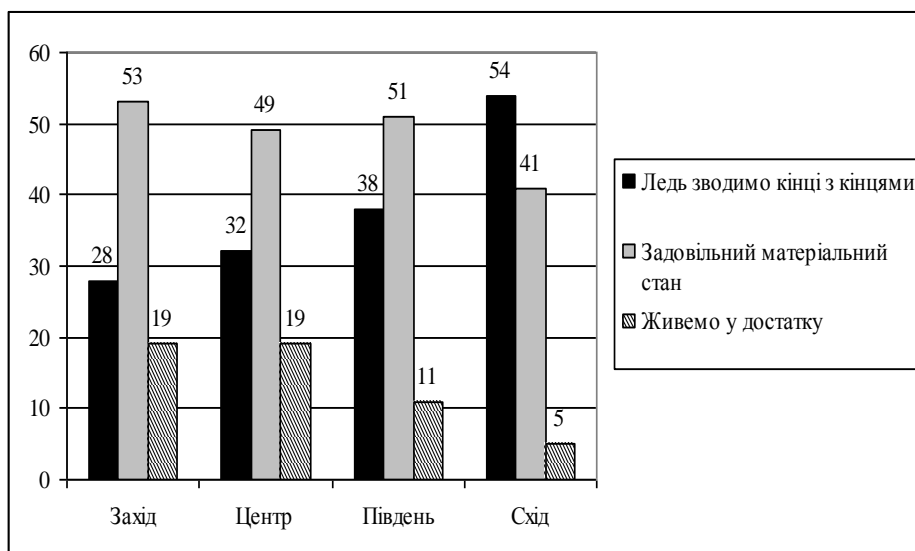

Рис. 4. Оцінка українцями матеріального стану сім'ї (грудень 2016)²

¹ Діаграму побудовано на основі «Сводная таблица индексов реальной заработной платы в Украине с 2010 по 2017 годы» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://index.minfin.com.ua/index/real/>

² Діаграму побудовано на основі «Емоційна оцінка умов життя українців» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_public_health_122016_p2.pdf](http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_public_health_122016_p2.pdf).

Зростання цін на комунальні послуги також завдало значного удару по добробуту українців. За таких умов виникає необхідність у формуванні нових стратегій виживання. Це, на нашу думку, впливає на вибір моделей економічної поведінки.

На початку 2017 р. в рамках реалізації проекту «Масова свідомість в зоні воєнного конфлікту на Донбасі» (Державний реєстраційний номер 0116U004150) колективом кафедри філософії та соціології ЛНУ імені Тараса Шевченка (м. Старобільськ) було зібрано первинну соціологічну інформацію щодо особливостей економічної поведінки населення прифронтових зон Донбасу (на прикладі Луганської обл.). В дослідженні поєднано кількісні (соціологічне опитування n=142) та якісні (поглиблене інтерв'ю, n=6) методи дослідження з використанням елементів візуальної соціології.

Теоретико-методологічною основою даної роботи послужили напрацювання вітчизняних та зарубіжних вчених по проблемі економічної поведінки¹. На основі доробку А. Сергієнко [16] та аналізу соціальної реальності в Україні ми виокремили 10 індикаторів економічної поведінки у сфері доходів. Це прагнення знайти більш високооплачувану роботу; додаткові підробітки; підвищувати свій рівень кваліфікації; отримати нові знання, уміння, навички з метою підвищення рівня своїх доходів; відкрити власну справу або розширити свій бізнес; відстоювати свої права перед роботодавцем; рівень продуктивності праці; частота звернень до державних органів влади та недержавних організацій з метою отримання різних видів грошової допомоги (субсидії, допомоги по безробіттю, допомоги вимушеним переселенцям тощо). Припускаємо, що на основі даних показників можна зафіксувати три основні моделі економічної поведінки: активна, помірно-активна, пасивна.

З огляду на нечисельність вибіркової сукупності ми не будемо жорстко прив'язуватися до конкретних цифр. Разом з тим проведений пілотаж дозволяє робити узагальнені висновки про економічну поведінку населення прифронтових зон Донбасу. Респондентам пропонувалось оцінити частоту певних економічних практик у їхньому житті за шкалою: часто, іноді, ніколи. По кожному опитаному був вирахований середній бал оцінки 10 означених показників. На основі цього ми умовно виділили три групи респондентів: ті, хто має середню оцінку «часто» (активна

¹ Більш детально методологічні та методичні основи дослідження економічної поведінки в прифронтових зонах Донбасу представлені в статті Верховод Л. І. Принципи дослідження економічної поведінки в прифронтових зонах Донбасу за умов гібридної війни / Верховод Л. І. // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки. – 2016. - № 5 (302). – С. 91–105.

модель економічної поведінки), ті, хто мають середню оцінку «іноді» (помірно-активна модель економічної поведінки) та ті, хто мають середню оцінку «ніколи» (пасивна модель економічної поведінки). Переважна більшість опитаних дотримуються помірно-активної моделі поведінки і лише іноді вдаються до рішучих дій, спрямованих на покращання добробуту (табл. 1).

Таблиця 1.

Розподіл респондентів у відповідності з моделями економічної поведінки (у %)

Модель економічної поведінки	Частота	Відсоток
Пасивна	37	26
Помірно-активна	100	70
Активна	1	1
Немає відповіді	4	3
Всього	142	100

Під час поглиблених інтерв'ю¹ вдалося дещо уточнити з цього приводу. Наприклад, небажання або страх щось змінювати у своєму житті є перешкодою у прагненнях покращити своє матеріальне становище. Одна респондента з цього приводу відзначила²: *«Мне очень тяжело менять коллектив и вообще местожительства, друзей, я более постоянный человек»* (Людмила, 31 рік, медсестра). Підробітки окрім основного місця роботи розглядаються як варіант, проте у разі, якщо хтось запропонує, цілеспрямованої діяльності у цьому плані не ведеться: *«Ну, если предлагают мне где-нибудь спеть в ресторане за определенную сумму денег, я иду и пою* (Тетяна, 34 роки, актриса). Означені моделі поведінки характерні не для всіх. Один із респондентів відзначив: *«Стараюсь работать официально и стараюсь подрабатывать, когда есть возможность, потому что надо обеспечивать свою молодую семью»* (Олександр, 24 роки, масажист).

Розподіл відповідей респондентів по кожному із індикаторів економічної поведінки представлено в табл. 2.

¹ Протягом лютого – березня 2017 р. було проведено 6 інтерв'ю з жителями Старобільська та Сватове на тему «Вплив збройного конфлікту на Сході України на економічну поведінку жителів прифронтових зон (на прикладі молоді)»; було опитано 2 жінки та 4 чоловіка віком до 35 років.

² Подається мовою оригіналу.

Таблиця 2.

Розподіл відповідей на питання «Оцініть частоту наступних економічних практик у Вашому житті за останній рік» (у %, n=142)

Індикатори економічної поведінки	Ніколи	Іноді	Постійно	Немає відповіді	Всього
Як часто прагнете знайти більш високооплачувану роботу	38	37	24	1	100
Як часто намагаєтесь знайти додаткові підробітки	36	36	26	2	100
Як часто намагаєтесь підвищувати свій рівень кваліфікації	31	28	34	7	100
Як часто намагаєтесь отримати нові знання, уміння, навички з метою підвищення рівня своїх доходів	21	42	35	2	100
Як часто доводилося вам відстоювати свої права перед роботодавцем	44	42	12	3	100
Як часто ви викладаєтесь на роботі «на повну»	22	27	49	1	100
Як часто ви заробляєте на депозитах (грошові вклади в банку під відсотки)	74	15	6	5	100
Як часто ви звертаєтесь до державних органів влади з метою отримання різних видів грошових допомог	33	52	14	1	100
Як часто ви звертаєтесь до недержавних структур з метою отримання різних видів матеріальних допомог	75	20	4	1	100
Чи прагнете ви відкрити свою справу або розширити свій бізнес	54	24	21	1	100

В ході аналізу відповідей респондентів увагу привертає наступне:

1. Депозит не розглядається як джерело прибутку; пояснення і так зрозуміле – переважна більшість українців не мають змогу робити заощадження, також як фактор не виключаємо недовіру до банківської системи. Означена теза підтверджується результатами якісного дослідження, у ході якого респонденти підкресливали неможливість заробляти на депозитах. Перешкодою у цьому є **недовіра** до банківської системи («*Не доверяю я этим банкам*» (Катерина, 21 рік, адміністратор)), **відсутність коштів** для вкладів («*Нечего откладывать*» (Олександр, 28 років, торгівельний представник); «*А я если положу деньги на депозит... это, если сумма большая и какие-то проценты, тогда можно что-то там(...) накопится с этой суммой, а если нечего положить, то нечего и брать*» (Людмила, 31 рік, медсестра); «*Умные люди умеют зарабатывать, но для этого депозит должен быть «Ого-го» сумма. Средства должны быть крупные*» (Тетяна, 34 роки, актриса)), **специфіка української соціальної реальності** («*Можно ли в нашей стране заработать на депозитах? ... Нет. Только если ты не Коломойский, конечно, который может разорить Приватбанк, а потом продать его государству за 150 млрд. И потом государство заплатит за него долги. А так нереально*» (Олександр, 24 роки, масажист)).

2. Опитані не практикують звернення за допомогою до недержавних структур (наприклад, благодійних фондів, волонтерських організацій тощо); серед ймовірних причин – недовіра до такого роду організацій, незнання того, чим вони займаються, куди звертатися тощо (це потребує більш детального дослідження); відзначимо також, що в Україні зареєстровано близько 12 тис. благодійних фондів, із них менше половини – діючі; К. Жук, директор НГО Charity Tuner, займається моніторингом діяльності благодійних і громадських організацій в Україні, відзначила: «Насправді у мене в списку фондів, яким можна довіряти, лише близько 40 організацій з 12 тис.» [34]. В ході якісного дослідження вдалося зробити деякі уточнення. Опитані з числа переселенців практикують звернення до таких організацій: «*Получали гуманитарную, платили церкви польские, Ринат Ахметов*» (Катерина, 21 рік, адміністратор); «*Мы хотели обратиться к благотворительному фонду Рината Ахметова по поводу выдачи гуманитарной помощи. Но я их не мог получить, так как мужчины получают их старше 60 лет. В этом мне было отказано*» (Олександр, 24 роки, масажист). «Місцеві» респонденти наголошують: «*Ну, а зачем? У меня муж работает, я работаю, а есть люди, которые действительно нуждаются*» (Людмила, 31 рік, медсестра); «*Не было острой необходимости, да я и не знаю, есть ли они у нас в городе*» (Олег, 26 років, торгівельний представник).

3. Доволі значний відсоток опитаних не практикують відстоювання своїх прав перед роботодавцем. Це, на нашу думку, може бути показником рівня розвитку громадянського суспільства. В ході поглиблених інтерв'ю опитані наголошували на тому, що у них не виникало такої необхідності, бо мають «нормальні», «поважні відносини» зі своїм керівництвом.

4. В результатах соціологічного опитування фіксується відсутність масового прагнення до самозайнятості. В ході поглиблених інтерв'ю у якості причин небажання відкрити власну справу респонденти називають недосконалість нашого законодавства (*«Хотел бы я открыть собственное дело только до повышения всех наших законов и повышения всех тарифов. Хотя бы по законам 2010-2008 года, по той Конституции, которую ещё не меняли наши власти, тогда да. А с нынешней ситуацией – нет»* (Олександр, 24 роки, масажист; *«С нашей постоянной сменой налоговых кодексов работать все сложнее и невыгоднее»* (Олександр, 28 років, торгівельний представник) та відсутність необхідних знань, умінь та навичок (*«Я такой человек мягкий, с меня бизнесмен никудышний»* (Людмила, 31 рік, медсестра); *«Просто это не моё, скажем так»* (Тетяна, 34 роки, актриса)).

5. Відносна більшість опитаних запевняє, що викладається на роботі «на повну», тобто такі феномени як ухиляння від роботи їм не знайомі; це можна пояснити не лише сумлінністю працівників, а й тим фактом, що питання стосувалось безпосередньо респондента, а люди не люблять говорити про себе погано. Втім, одна респондента в ході поглибленого інтерв'ю зазначила: *«Почему я должна работать на кого-то больше, если зарплата остаётся такая же. Зачем перерабатывать, если тебе за это не платят? Не вижу смысла... Каждый частный предприниматель жадничает заплатить больше»* (Катерина, 21 рік, адміністратор).

В рамках дослідження була зроблена спроба використати метод віньеток. «Віньетки – це короткі оповідання чи сценарії, які описують гіпотетичні ситуації, на які респондент повинен висловити свою реакцію. Оскільки ситуації є гіпотетичними, то з більшою вірогідністю можливо обійти «гострі кути» і вивчати сензитивні теми» [35, с. 45]. Коли мова зайшла про абстрактних працівників, висловлювання опитаних стали більш вільними. Вони піддають сумніву постулат про те, що люди працюють з повною самовіддачею. Наведемо декілька висловлювань з цього приводу: *«У нас люди разучились работать за время вот этой перестройки, перехода от советского времени до Незалежності, как бы вот девяностые – начало двухтысячных. Сплошная безработица, оплата труда низкая – люди просто разучились работать. И все. Люди разучились работать, люди не хотят работать и люди не верят свои*

работодателям. А работодатели, естественно, не хотят платить. (Тетяна, 34 роки, актриса); «М: Насколько это распространенная мысль среди работников?... Р: Распространенное, пока не контролируется распространённое на 100, а когда контролируется, где-то там прижучили – опять заработал человек (Людмила, 31 рік, медсестра).

Ми намагались встановити, чи є відмінності на предмет повної самовіддачі на роботі між робітниками приватних та державних організацій. Цікавий вислів отримали від людини, яка працює у державному закладі: *«Если ты будешь работать на частное лицо, вылаживаться по полной – у тебя есть перспектива, а если ты будешь работать на государственное, так сказать, учреждение, то тут это утверждение будет правильное потому, что у нас сложился такой стереотип, как бы ты не работал, зарплата будет стабильная. То есть люди не видят смысла работать больше» (Олександр, 24 роки, масажист).* В даному випадку вбачаємо виправдання відсутності прагнення повної самовіддачі на роботі або ухиляння від повноцінного виконання своїх службових обов'язків.

Наразі розглянемо наскільки поширеними є нелегальні та напівлегальні практики отримання доходів. Вони, на нашу думку, є невід'ємною складовою економічної поведінки та культури українців. Нелегальними формами отримання доходів називають «приховані форми зайнятості, а також різні незаконні, кримінальні форми, включаючи економічні злочини (хабарі, незаконні підприємницькі операції та ін) та інші форми придбання грошових і натуральних доходів як на добровільній, так і на насильницькій основі» [16, с. 27]. До основних індикаторів моніторингу даної проблеми пропонуємо відносити наступні: неофіційна зайнятість, уникнення сплати податків, хабарництво, подвійне соціальне утриманство.

Неофіційна зайнятість. Під неофіційною зайнятістю розуміємо не оформлення трудових відносин у встановленому законом порядку між роботодавцем та працівником. Означена проблема завжди була актуальною для незалежної України. Вона є прямим наслідком процвітання тіньової економіки. В ході поглибленого інтерв'ю респондентам пропонувалося проаналізувати дії абстрактних людей: «Зараз я вам окреслю дві ситуації. Висловіть свою думку з цього приводу. А)«Олександр, житель Старобільська, працює неофіційно. Його роботодавець пропонував офіційне працевлаштування, але підкреслював, що зарплата стане меншою за рахунок сплати податків. Олександр відмовився.» А як ви ставитесь до таких випадків? Б)«Михайло, житель Старобільська, категорично відмовляється працювати неофіційно. Він вважає, що офіційне працевлаштування – це запорука гарної пенсії,

оплачуваної відпустки, надходжень у бюджет, які повинен сплачувати роботодавець за кожного працюючого». Чи розділяєте ви думку Михайла? Чому?». На основі відповідей на дане питання ми отримали змогу виявити ставлення до проблеми неофіційної зайнятості. Опитані є прихильниками індивідуалістичних цінностей. Наголошують, що в першу чергу варто думати про себе тут і зараз. Неофіційна зайнятість не отримала різкого осуда та розглядається як можливий варіант працевлаштування. Наведемо деякі висловлювання з цього приводу: *«Процентів на 95 я бы поступил точно так же, как Александр, потому что, скорее всего, у Александра есть своя семья и в нашей стране, к сожалению, законно деньги получают очень мало, особенно средняя верства населения или, так сказать, бедные, как мы, люди. Поэтому Александр, я думаю, не согласился на этот путь, потому что ему нужны деньги любым путем, потому что иначе он просто даже не сможет жить, даже не просто жить, а выжить»* (Олександр, 24 роки, масажист); *«Если смотреть по закону и Трудовому кодексу, то это правильно, что его хотят официально устроить. Но, с другой стороны, если ты получаешь денег больше, прежде всего нужно думать о себе, прокормить семью, себя, обустроиться»* (Катерина, 21 рік, адміністратор).

Такі переваги офіційної зайнятості як пенсія є занадто віддаленими перспективами. Респонденти, яких відносимо до молоді, вважають неможливим планувати на 20 – 30 років вперед: *«Пенсии никакой не будет, когда Миша дорастет до этого»* (Олег, 26 років, торговельний представник); *«Понятно, что еще не известно, будет у нас эта пенсия или не будет, смысл идти (...) официально»* (Людмила, 31 рік, медсестра); *«Если ты будешь просто работать, то у тебя будет Пенсионный фонд просто-напросто отбирать, если я не ошибаюсь 28% зарплаты, ты будешь всю жизнь работать, а в итоге получишь примерно 1400 грн пенсии. Есть ли смысл такой работы, я даже не знаю, думайте сами исходя из цифр»* (Олександр, 24 роки, масажист).

На основі отриманої інформації припускаємо, що неофіційна зайнятість ще довго процвітатиме в українській економіці, бо сторони учасники – роботодавці та працівники – в принципі, не проти такої форми відносин. Це свідчить про те, що людина, знаходячись у вирі власних проблем, не здатна адекватно оцінювати усі негативні наслідки поширення даного феномену.

Уникнення сплати податків. Це ще один показник поширення нелегальних практик в економіці. Таке ставлення до податків вже є невід’ємною складовою економічної культури населення нашої країни. Відсутність осуду неофіційної зайнятості та декларування прийнятності такої форми працевлаштування свідчить про лояльне ставлення до

практик уникнення сплати податків. До того ж одна з респонденток зазначила: *«Облагать работодателя такими налогами на каждого наёмного работника, какие у нас в стране существуют! Естественно, им это не выгодно. Им выгоднее платить черную зарплату и платить, не оформляя человека официально. И человеку самому так выгоднее. А это все теневая экономика... Когда работодатель должен оплатить налог на каждого работника больше, чем (смех) он может позволить платить ему зарплату, это уже ни в какие ворота... (Тетяна, 34 роки, актриса)»*. Отже, існує думка, що саме державні інституції своїми діями породжують нелегальні практики в економіці.

Хабарництво. Парадокс українського суспільства полягає в тому, що ми засуджуємо корупцію, але, якщо нам терміново потрібно вирішити якесь питання, стаємо учасниками (а іноді ініціаторами) корупційних дій з власної волі. В науковій літературі корупція розуміється: 1) як підкуп-продажність державних службовців; 2) як зловживання владою або посадовим становищем, здійснене в будь-яких особистих інтересах; 3) як використання посадових повноважень, статусу посади, а також її авторитету для задоволення особистого інтересу або інтересів третіх осіб; 4) як елемент (ознака) організованої злочинності [36]. В ході поглибленого інтерв'ю опитані дають типові визначення поняття «хабарник», як то *«Это тот человек, который берет дополнительную сумму за то, что он обязан делать по долгу своей службы» (Тетяна, 34 роки, актриса); «Тот человек, который берёт деньги за какую-то услугу, которая обходит закон» (Катерина, 21 рік, адміністратор)». У масовій свідомості склався стійкий стереотип, що корупція – це зло, з яким необхідно боротися радикальними методами. У якості покарання за дане правопорушення Катерина (21 рік, адміністратор) говорить про довічне ув'язнення, а Тетяна (34 роки, актриса) та Олександр (24 роки, масажист) – про смертну кару. Джерелом даного феномену є не лише дії чиновників, а й простих людей. Наведемо декілька висловлювань з цього приводу: *«Я не приветствую взятки, это очень плохо, это неправильно через кого-то договариваешься... С другой стороны, это упрощает жизнь, получить ту же субсидию, пенсию повышенную, паспорт» (Катерина, 21 рік, адміністратор); «Люди сами разбаловали чиновников, всякими там подарочками, денежками дополнительными в конвертиках... Каждый хочет получить себе благо... Они вроде бы благодарят, но тем не менее приучают человека к нехорошим вещам» (Тетяна, 34 роки, актриса)». Міркування опитаних з приводу хабарництва дозволяють говорити про присутність даних практик у їхньому повсякденному житті: *«К сожалению в нашей стране, без взяток обойтись невозможно, потому что всё основано на такой системе «ты мне – я тебе»» (Олександр, 24***

роки, масажист); *«уже заложена система, которая не то чтобы пропагандирует, она кричит: «Дай денег и тебе будет лучше, если не дашь денег, тебе будет хуже»»* (Олег, 26 років, торгівельний представник); *«если бы я хотя бы 10 тысяч получала, это уже неплохо. Тогда бы и взятки люди не брали»* (Людмила, 31 рік, медсестра). Звинувачення знову пред'являються системі. Мова не йде про те, що змінювати суспільство потрібно починати з себе. Лише представниця творчої професії зазначила: *«Я никогда не давала взяток и давать не буду. Потому что, если человек занимает определенную должность и имеет на этой должности определённую оплату труда, он посажен на эту должность для того, чтобы выполнять какие-то функции. Если то, что я хочу от него получить входит в его сферу его деятельности... Почему я должна за это платить?»* (Тетяна, 34 роки, актриса).

Подвійне соціальне утриманство. Це відносно нове явище в нашому суспільстві, яке добре відоме жителям прифронтових зон. Воно передбачає, що людина з окупованих територій оформлює різні види допомоги в Україні і одночасно в так званих «республіках». В рамках нашого дослідження, на жаль, ще не вдалося всебічно дослідити даний феномен. Робота в цьому напрямку продовжиться. Ознайомимо лише з першими результатами. В ході поглибленого інтерв'ю встановлено, що до переселенців ставляться або лояльно, або з розумінням. Троє респондентів самі мають статус переселенців. Разом з тим бувають і виключення. Наведемо приклад: *«Из-за них увеличился спрос на том же рынке. В аптеках переселенцы пакованами лекарства берут. Я думаю, что все это влияет на цены»* (Олег, 26 років, торгівельний представник). Постійна міграція ВПО через лінію розмежування створює цілу систему, яка їх обслуговує. В Старобільську поширення набуває щодобова здача квартир, кімнат. До війни у місті таких практик взагалі не було, а потреби приїжджих цілком задовольняв єдиний на той час готель «Айдар». Сьогодні невід'ємною частиною візуального образу Старобільська є безліч оголошень (друкованих, рукописних) щодо надання житла (див. рис 5).

Подібного роду оголошення у великій кількості розміщені у місцях потенційного попиту – на автовокзалі, біля Пенсійного фонду. Їх незмінним супутником є інформація про пасажирські перевезення (див. рис. 6).

Кількість таких оголошень свідчить про високий попит на подібного роду послуги, а також про поширення економічних практик, виникнення яких пов'язано з військовими діями на Сході України. Ще один аспект подальшого дослідження даної проблеми криється у наступному висловлюванні одного із респондентів щодо перевізників: *«Кому война, кому мать родная»* (Катерина, 21 рік, адміністратор).

Рис. 5. Колаж фотографій оголошень про щодобову здачу житла

Рис. 6. Колаж фотографій оголошень про пасажирські перевезення до або через лінію розмежування

Отже, аналіз економічної поведінки жителів прифронтових зон Донбасу дозволяє зробити наступні висновки:

1. Економічна поведінка населення знаходиться в залежності від стану економіки країни. З початку військового конфлікту спостерігалось падіння ВВП, зростання темпів інфляції, збільшення державного боргу та погіршення життя громадян. У 2016 р. вперше за роки війни спостерігається незначне зростання ВВП, яке не є свідченням покращення добробуту українців. Динаміка індексу реальної зарплати, результати соціологічних опитувань показують, що матеріальне становище населення залишається важким. Такий стан речей впливає на економічні практики громадян.

2. Для виявлення особливостей економічної поведінки населення запропоновано 10 індикаторів, на основі яких можна

виокремити три моделі поведінки. Це активна, помірно-активна та пасивна. Для більшості опитаних характерна помірно-активна модель економічної поведінки. Аналіз відповідей по кожному індикатору дозволив підкреслити наступні особливості життя населення прифронтових зон: обмеженість практик звернень за допомогою до недержавних структур (благодійних, волонтерських організацій тощо), прагнень відкрити або розширити власну справу, своєрідність відносин роботодавця – працівника.

3. В ході якісного дослідження встановлено, що нелегальні та напівлегальні практики в економічній підсистемі є закономірним явищем. Практикуються неофіційна зайнятість, уникнення сплати податків, хабарництво. Вони викликають осуд, але це не є підґрунтям для повного відмовлення від них.

4. Феномен подвійного соціального утриманства має місце в прифронтових зонах Донбасу. В ході пілотажного дослідження вдалося лише окреслити напрямки його подальшого вивчення, а саме: виявлення витоків даного явища; встановлення мережі задіяних агентів; фіксування динаміки суспільної оцінки.

Список використаної літератури

- 1. Українець Л.** Комплексна оцінка економічної ситуації в Україні у 2014-2015 рр. (частина 1: Загальна оцінка макроекономічної ситуації) / Л. Українець, А. Яблонська, Ю. Кравець, Ю. Стасина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iac.org.ua/kompleksna-otsinka-ekonomichnoyi-situatsiyi-v-ukrayini-u-2014-2015-rr-chastina-1-zagalna-otsinka-makroekonomichnoyi-situatsiyi/>.
- 2. Бойко Р. В.** Основні аспекти воєнно-економічної науки в Україні / Р. В. Бойко, О. М. Семененко, І. В. Чекед, О. І. Кремешний, В. М. Пташник // Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України. – 2012. – № 2. – С. 133–136. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nitps_2012_2_30.
- 3. Лягушев Г. Е.** Военная экономика в структуре макроэкономики / Г. Е. Лягушев // Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова. – 2011. – № 1. – С. 309–313.
- 4. Волков А. Д.** Военно-экономическая безопасность Российской Федерации / А. Д. Волков [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://publikacia.net/archive/uploads/pages/2014_4_2/07.pdf.
- 5. Кулицький С.** Економічна складова гібридної війни Росії проти України / С. Кулицький // Україна: події, факти, коментарі. – 2016. – № 20. – С. 44–57 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nbuviar.gov.ua/images/ukraine/2016/ukr20.pdf>
- 6. Кулицький С.** Економічні аспекти нинішнього українсько-російського протистояння / С. Кулицький [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

- http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=387:ekonomichni-aspekti-ninishnogo-ukrajinsko-rosijskogo-protistoyannya-4&catid=8&Itemid=350. **7. Гордиенко Д. В.** Взаимосвязь войны, политики и экономики. Основы военной экономики: Аналитический доклад / Гордиенко Д. В. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://csef.ru/media/articles/1098/1098.pdf>. **8. Зацепина К. В.** Войны и экономика / Зацепина К. В. // Журнал международных исследований (МИР). – 2014. – № 1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.hse.ru/data/2014/04/20/1319308649/1.%20%D0%92%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D1%8B%20%D0%B8%20%D1%8D%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D0%BA%D0%B0.%20%D0%97%D0%B0%D1%86%D0%B5%D0%BF%D0%B8%D0%BD%D0%B0%20%D0%9A.%D0%92..pdf>. **9. Кулицький С.** Сучасний стан української економіки та оцінки перспектив її розвитку у 2017 році / С. Кулицький // Україна: події, факти, коментарі. – 2017. – № 1. – С. 46–62 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://nbuviap.gov.ua/images/ukraine/2017/ukr01.pdf>. **10. Василенко В.** Війна 2014 року: спроба системного аналізу / В. Василенко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://i.tyzhden.ua/content/photoalbum/2014/10_2014/17/war.pdf. **11. Жалило Я.** Війна, мир та економіка / Я. Жалило // ZN,UA. – 2014. – 7 листопада [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://gazeta.dt.ua/macrolevel/viyna-mir-ta-ekonomika-.html>. **12. Михеева С.** Рациональность и экономическое поведение: междисциплинарный подход / Светлана Михеева [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://neweconomist.ru/articles/politekonomiya/svetlana_miheeva_ratsionalnost_i_ekonomicheskoe_povedenie_megdistiplinarnyy_podhod/. **13. Радаев В. В.** Экономическая социология. Курс лекций: учеб. пособие / В. В. Радаев. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 368 с. **14. Белехова Г.** Экономическое поведение населения: теоретические аспекты / Г. Белехова, А. Шабунова. – Вологда, 2012 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.kniga.com/books/preview_txt.asp?sku=ebooks337868. **15. Экономическая социология:** учеб. пособие для вузов / Под ред. В. Верховина. – М.: Академический Проект; Фонд «Мир», 2006. – 736 с. **16. Сергиенко А. М.** Виды и формы экономического поведения россиян в период реформ: теоретические подходы и опыт регионального исследования / А. М. Сергиенко // Известия Алтайского государственного университета. – 2002. – № 2. – С. 27–32 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/vidy-i-formy-ekonomicheskogo-povedeniya-rossiyan-v-period-reform-teoreticheskie-podhody-i-opyt-regionalnogo-issledovaniya>. **17. Ефременко Т.** Социально-

экономическое поведение населения в условиях институциональных перемен (на примере Украины) / Т. Ефременко // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Зб. наук. праць. - Харків, 2002. - С. 342–346. **18. Суименко Е. И.** Номо есопomicus современной Украины. Поведенческий аспект / Суименко Е. И., Ефременко Т. О. - К.: Ін-тут социологии НАНУ, 2004. - 294 с. **19.** Суименко Е. Экономическое поведение: экспликация понятия и типологическая характеристика / Евгений Суименко // Социология: теория, методы, маркетинг. - 2002. - № 4. - С. 168–188. **19. Звіт про фінансову стабільність.** Грудень 2016. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=40819104>. **20. Индекс инфляции (Украина)** [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://index.minfin.com.ua/index/inf/> 21. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/page>. **22. Грубляк О. М.** Оценка взаимосвязи государственного долга и ВВП / Грубляк О. М. // Вестник государственного и муниципального управления. Культурно-просветительское и образовательное издание. - 2013. - № 1. - С. 185–189 [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://vestnikgmu.orgs.org/numbers/2013-1-vestnik-gmu.pdf>. **23. Государственный долг Украины** [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://index.minfin.com.ua/index/debtgov/>. **24. Дедалі менше українців вважає, що країна скоро вирішить свої проблеми – опитування** [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://glavcom.ua/news/vse-menshe-ukrajinciv-vvazhayut-shcho-krajina-skoro-virishit-svoji-problemi-opituvannya-418162.html>. **25. Інформаційний бюлетень** центру Разумкова [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://razumkov.org.ua/uploads/newsletter/Newsletter_39.pdf. **26. Електоральні настрої населення (серпень 2016)** [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_electoral_moods_082016_press.pdf. **27. Румянцева Е. Е.** Реформы не уменьшают числа бедных. Решение этой проблемы напрямую связано с качеством государственного управления / Румянцева Е. Е. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://viperson.ru/articles/rumyantseva-e-e-reformy-ne-umenshayut-chisla-bednyh-reshenie-etoj-problemy-napryamuyu-svyazano-s-kachestvom-gosudarstvennogo-upravleniya>. **28. Средняя зарплата по Украине** [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://index.minfin.com.ua/index/average/>. **29. Индекс реальной заработной платы** [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://index.minfin.com.ua/index/real/>. **30. Самооцінка домогосподарствами України** рівня своїх доходів (за даними

вибіркового опитування домогосподарств у січні 2016 року). Статистичний збірник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. **31. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів** (за даними вибіркового опитування домогосподарств у січні 2014 року). Статистичний збірник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. **32. Емоційна оцінка умов життя українців** (грудень 2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_public_health_122016_p2.pdf. **33. Благотворительные фонды: как вернуть доверие?** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fakty.ictv.ua/ru/ukraine/20161020-blagodijni-fondy-yak-povernuty-doviru/>. **34. Пузанова Ж. В.** Метод виньеток в социологических исследованиях: методологические принципы и методические решения / Ж.В. Пузанова, А.Г. Тертышников // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия «Социология» – 2015. – Т 15. – № 4. С. 44–56. **35. Жданов И.** Коррупция в Украине: масштабы и влияние / И. Жданов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=200.

Верховод Л. І. Економічна поведінка населення прифронтових зон Донбасу: соціологічний вимір (станом на 2017 р.)

В статті представлені результати аналізу статистичної інформації щодо стану економіки України під час збройного конфлікту. Подається динаміка ВВП, рівня інфляції, реальної зарплати, державного боргу. Підкреслюється, що в 2016 р. вперше за роки війни відбувається зростання ВВП та покращення інших економічних показників. Разом з тим означені позитивні зрушення не спричиняють кардинального підвищення рівня життя пересічних громадян. Підкреслено, що стан економіки впливає на формування набору прийнятних економічних практик. На основі авторської розробки виокремлено та проаналізовано наступні моделі економічної поведінки – активна, помірно-активна, пасивна. Визначено ставлення до нелегальних та напівлегальних способів отримання доходів. Показано, що жителі прифронтових зон Донбасу практикують неофіційну зайнятість, уникнення сплати податків, хабарництво. Означені практики викликають осуд, але це не є підґрунтям для повного відмовлення від них. Показано, що в прифронтових зонах Донбасу має місце феномен подвійного соціального утримання, а також визначено перспективи його подальшого дослідження.

Ключові слова: економічна поведінка, моделі економічної поведінки, нелегальні та напівлегальні практики отримання доходів, хабарництво, неофіційна зайнятість, подвійне соціальне утримання.

Верховод Л. И. Экономическое поведение населения прифронтовых зон Донбасса: социологическое измерение (по состоянию на 2017 г.)

В статье представлены результаты анализа статистической информации о состоянии экономики Украины во время вооруженного конфликта. Рассматривается динамика ВВП, уровня инфляции, реальной зарплаты, государственного долга. Подчеркивается, что в 2016 г. впервые за годы войны наблюдается рост ВВП и улучшение других экономических показателей. Вместе с тем наметившиеся позитивные сдвиги не детерминируют кардинального повышения уровня жизни рядовых граждан. Подчеркивается, что состояние экономики влияет на формирование набора приемлемых экономических практик. На основе авторской разработки выделены и проанализированы следующие модели экономического поведения – активная, умеренно-активная, пассивная. Определено отношение к нелегальным и полуполегалным способам получения доходов. Показано, что жители прифронтовых зон Донбасса практикуют неофициальную занятость, уклонение от уплаты налогов, взяточничество. Указанные практики вызывают осуждение, но это не является основанием для полного отказа от них. Показано, что в прифронтовых зонах Донбасса имеет место феномен двойного социального иждивенчества, а также определены перспективы его дальнейшего исследования.

Ключевые слова: экономическое поведение, модели экономического поведения, нелегальные и полуполегалные практики получения доходов, взяточничество, неофициальная занятость, двойное социальное иждивенчество.

Verkhovod L.I. Economic behavior of the population of the Donbass front-line zones: sociological dimension (as of 2017)

The article presents results of the statistical data analysis on the economy of Ukraine during the armed conflict. There were analyzed dynamics of GDP, level of inflation, actual salaries and public debt. It is emphasized that in 2016, for the first time during the war, GDP growth and improvement of other economic indicators were taking place. At the same time, these positive changes do not lead to a radical increase in the standard of living of ordinary citizens. It is emphasized that the state of the economy influences on the formation of a set of acceptable economic practices. On the basis of the author's works the following models of economic behavior have been selected and analyzed: active, moderately active and passive. The attitude towards illegal and quasi-legal ways of income generating has been determined. It is shown that residents of the Donbass front-line zones use informal employment, tax evasion and bribery. The mentioned practices cause

condemnation though it is not the reason for complete rejection from them. It is shown that there is a phenomenon of double social dependence in the Donbass front-line zones. Also prospects for its further research are defined.

Keywords: economic behavior, patterns of economic behavior, illegal and quasi-legal practices of income generation, bribery, informal employment, double social dependency.

Стаття надійшла до редакції 26.04.2017 р.

Прийнято до друку 26.05.2017 р.

Рецензент – д. соц. н., професор

Кононов І. Ф.

СОЦІОЛОГІЯ МОЛОДІ ВОЄННОГО ЧАСУ

УДК [316.452:004.738.5]:159.922.8-056.49

А. С. Лобанова

Л. В. Калашнікова

«ГРУПИ СМЕРТІ», ЩО ФОРМУЮТЬСЯ В ІНТЕРНЕТ-ПРОСТОРИ ДЛЯ ПІДЛІТКІВ: НЕБЕЗПЕКА В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Актуальність проблеми. Складна криміногенна ситуація, яка наявна в сучасній Україні у зв'язку з тривалим (2014–2017 рр.) військовим конфліктом на Сході країни (Луганська і Донецька області), ще більше загострилася у зв'язку із масовим залученням підлітків і молоді до деструктивних соціальних мереж в Інтернеті, в яких почали формуватися так звані «групи смерті». За даними засобів масової інформації, учасниками цих мереж стали більше 100 тисяч підлітків з пострадянських країн, зокрема до 30 тисяч з України. Звісно, що віртуальний Інтернет-простір, який для більшості підлітків став невід'ємною частиною їх життя, разом з позитивними інформативними меседжами, несе і вкрай небезпечні, які негативно впливають на їх свідомість. Саме такими деструктивно-небезпечними меседжами зацікавилися тисячі неповнолітніх користувачів соціальних мереж, які долучилися до таких віртуальних ігор, як «Синій кіт», «Тихий дім» і «Розбуди мене в 4:20». В Україні, як й в інших країнах, вже є реальні жертви цих захоплень, які з цікавості, випадково чи з безвиході, потрапивши до «павутиння» «Груп смерті», вдалися до суїциду.

Звісно, що подібна проблематика дуже болісна і неприємна, однак в умовах гібридної війни вона є вкрай актуальною для соціологічного осмислення з точки зору розуміння причин залучення підлітків до деструктивних Інтернет-мереж, що спонукають їх до суїцидальної поведінки.

Аналіз останніх досліджень. Проблема суїцидальної поведінки, як предмет наукового дослідження, уже більше, ніж століття розглядається у предметному полі таких наук, як медицина, психологія, соціологія, філософія, правознавство та інших. Термін «суїцид» (від лат. *sui* (себе), *caedere* (вбивати)) вперше ввів у науковий обіг на початку XVII ст. лікар, філософ Т. Браун. У 1897 р. було видано книгу Е. Дюркгейма «Самогубство», яка стала першою фундаментальною працею з суїцидології [1]. Психологічні та психічні причини суїцидальних намірів і дій намагалися зрозуміти такі відомі психологи та психотерапевти, як З. Фройд, К. Юнг, К. Меннінгер, В. Франкл, А. Адлер.

Проблематика суїцидальної поведінки, зокрема підлітків розглядається у працях сучасних науковців В. Тихоненка, А. Амбрумової, Е. Вроно, Л. Стадухіної, Н.В. Петрової, Е.Л. Норкіної, О.А. Маркової, А. Лічка та ін. Разом з тим у сучасній українській соціології суїцидальна тематика залишається недостатньо розробленою, хоча кількість суїцидів постійно зростає, зокрема і серед підлітків.

Метою даної роботи є пошук причин залучення підлітків до «груп смерті» через участь у віртуальних Інтернет-іграх, а також з'ясування шляхів і методів упередження суїцидальної поведінки в умовах гібридної війни. Для досягнення мети, *по-перше*, уточнимо зміст, структуру, форми і причини суїцидів; *по-друге*, з'ясуємо причини і соціальні технології створення у мережі «груп смерті», які формують у користувачів суїцидальні наміри та дії; *по-третє*, визначимо загрози, які несуть «групи смерті» для підлітків в умовах гібридної війни і, *по-н'яте*, окреслимо шляхи та методи упередження залучення підлітків до аутодеструктивних груп в Інтернеті.

Виклад основного матеріалу. У авторському навчальному посібнику «Соціально-психологічні аспекти роботи з підлітками, схильними до девіацій» у розділі «Соціально-психологічні особливості суїцидальної поведінки» [див.: 2, с. 152–165] ми подали розгорнутий аналіз причин, структури, форм суїцидів, а також різних наукових підходів до їх пояснення. *Суїцид, самогубство* – це усвідомлене, цілеспрямоване позбавлення себе життя, крайня форма аутодеструктивної поведінки. *Суїцидальна поведінка* включає думки, уявлення, переживання, а також інші суїцидальні тенденції, серед яких можна виділити задуми та наміри. Вона являє собою усвідомлені дії, мотивовані думками позбавити себе життя. У структурі такої поведінки

виділяють *власне суїцидальні дії* (дії демонстративні за своєю сутністю - суїцидальна спроба та завершений суїцид) та *суїцидальні прояви* (антивітальні переживання, суїцидальні думки, наміри, задуми).

Антивітальні переживання виявляються, перш за все, у формі роздумів про відсутність цінності життя, які виражаються у формулюваннях типу: «жити не варто», «не живеш, а існуєш», де ще немає чітких уявлень про власну смерть, а є лише заперечення життя.

У науці існує декілька підходів до пояснення причин суїцидальної поведінки:

- *психопатологічний (психіатричний)*, прихильники якого П. Розанов, І. Сікорський, В. Бехтерев, Н. Бруханський, В. Хорошко, А. Лічко та ін., вважають, що всі самогубці - душевно хворі люди, а суїцидальні дії – прояв гострих, хронічних психічних розладів;

- *психологічний*, в межах якого провідним у формуванні суїцидальних тенденцій розглядається психологічний чинник, наприклад для З. Фрейда – це інстинкт смерті, для К. Меннінгера - комплекс садизму і мазохізму, для А. Адлера - це захисна реакція у формі більш-менш усвідомленої помсти самому собі чи комусь, що дозволяє позбавитись комплексів, самоствердитися, для К. Юнга - несвідоме прагнення людини до духовного переродження, для В. Франкла – втрата сенсу життя (поява екзистенційного вакууму), для С. Штекера - результат самопокарання у випадку, коли суб'єкт відчував на собі стримуване культурою бажання вбити іншу людину;

- *соціологічний*, засновник якого Е. Дюркгейм та його послідовники, визнаючи наявність психологічної схильності людини до суїцидальної поведінки, провідною детермінантою самогубства все ж таки вважали соціальні умови її існування;

- *соціально-психологічний*, прихильники якого пояснюють суїциди соціально-психологічними або індивідуальними чинниками, наприклад, А. Амбрумова розглядає суїцидальну поведінку як наслідок соціально-психологічної дезадаптації особистості в умовах мікросоціального конфлікту, що являє собою невідповідність середовища і організму; Е. Штейдман пропонує розглядати суїцид з точки зору незадоволення психологічних і соціальних потреб особистості; А. Лічко вважає, що самодеструктивна поведінка визначається складом особистості [2, с. 155–159].

Не існує в науці однозначного підходу і до типології суїцидів. Так, Е. Дюркгейм виділяє такі типи: егоїстичний, альтруїстичний, аномічний і фаталістичний суїциди [1]; але найчастіше науковці схиляються до розгляду таких типів суїцидів, як: реальний, демонстративний та прихований.

У останні роки в Україні суттєво збільшилася кількість суїцидів.

Серед європейських держав наша країна посідає перше місце за кількістю самогубств – на 100 тисяч осіб у нас припадає 22 самогубства, а смерть від суїциду займає 3-є місце після природної смерті і смерті від зовнішніх причин. Найвищий рівень смертності в результаті суїцидів зафіксований в промислових регіонах Східної України – в середньому 33,6 на 100 тис. населення [3]. Психологи і соціологи заявляють, що офіційна статистика самогубств у 2-4 рази менше від реальних цифр, оскільки вона ґрунтується на фіксації явних випадків, проте не дає загальної оцінки масштабів прояву суїцидальних спроб. Окрім того, офіційні статичні джерела не беруть до уваги випадки суїциду, які ніким не фіксуються. Таких випадків, а також невдалих спроб самогубства, в 7-10 разів більше.

Серйозну занепокоєність викликає збільшення самогубств серед підлітків і молоді, а також залучення їх до так званих «груп смерті» через Інтернет-мережі. Як свідчать засоби масової інформації, у соціальних мережах, зокрема «ВКонтакте» формуються співтовариства, в яких підлітків підштовхують до самогубств, що є вкрай небезпечним не тільки для родин з дітьми, але і для суспільства в цілому.

Що ж відомо на цей час про цілі, механізми формування та функціонування «груп смерті» у соцмережах? На жаль ця проблема ще не стала окремим предметом наукових праць, тому основними джерелами, на які мусимо посылатися, є засоби масової інформації й аналіз Інтернет-мереж.

Про існування «груп смерті» в соціальних мережах вперше заговорили в українських засобах масової інформації наприкінці 2016р., коли у м. Маріуполь сталася трагедія: з 13-го поверху багатоповерхового будинку вистрибнула 15-ти річна дівчинка, в руках якої був мобільний телефон, а у вухах – навушники. Контекст цього соціального факту розкрили друзі дівчинки, які після її суїциду розповіли поліціантам про те, що вона була учасницею груп в соціальних мережах, де користувачі виконували різні завдання заподіяння собі шкоди (наприклад, тримання рук над вогнем, проколювання голками опалених місць тощо) неначебто в рамках альтернативної реальності (від англ. *alternative reality gaming*) – гібриду квесту й реаліті-шоу. Відповідно до записів у соціальній мережі останнім завданням для неї було – вистрибнути з багатоповерхівки. За словами свідків, дівчина напередодні смерті залишила у соціальній мережі записи суїцидального характеру («я завтра помру») і фото балкону, з якого згодом вистрибнула, залишивши у мережі пояснення свого вчинку як нерозділене кохання [4].

Цей випадок примусив Департамент кіберполіції України звернути серйозну увагу на діяльність «груп смерті», які виникли у «ВКонтакте» в період гібридної війни, яку веде Російська Федерація проти України і в

яких рефреном проходить ідея самогубств як вихід із складної життєвої ситуації. Як свідчать експерти, інформація про «групи смерті» на кшталт «Синій кит», «Тихий дім», «Розбуди мене о 4:20», до яких почали масово долучатися українські підлітки наприкінці 2016 – поч. 2017 рр., з'явилися у російському Інтернет-просторі ще у 2015 р., а у травні 2016 р. у російській «Новій газеті» з'явилася стаття, автори якої стверджували, що у мережі ведеться планомірна робота щодо доведення підлітків до суїциду. Авторі зазначили, що вони нарахували 130 (!) суїцидів дітей, що сталися в Росії з листопада 2015 р. по квітень 2016 р., усі вони були членами одних і тих же груп в Інтернеті [5]. У закритих співтовариствах «ВКонтакте» куратори розсилали учасникам завдання, у яких налічувалося до 50 рівнів аутодеструктивних діянь (наприклад, вирізати лезом на руці фігуру кита або потримати руку на полум'я і т. п.), за виконання яких вони отримали доступ до перегляду відео та фото з суїцидальним змістом. І хоча оприлюднені у Інтернеті журналістами матеріали (їх проглянули більше 2-х млн. осіб), викликали вкрай критичну реакцію з боку держчиновників, правоохоронні органи все ж таки були вимушені перевірити оприлюднені факти і відкрити кримінальні справи за фактом підбурювання до доведення до самогубства. За даними слідства, в соцмережі «ВКонтакте» дійсно було створено 8 співтовариств, що пропагували самогубства, до яких і схилилися неповнолітніх. Як наслідок 15 підлітків вчинили суїцид, 5 випадків вдалося попередити, а у листопаді 2016 р. поліція Московської області (Росія) заарештувала передбачуваного організатора «груп смерті» 21-ти річного Пилипа Будейкіна, відомого під псевдонімом Пилип Лис [6]. Здавалося б проблему було вичерпано, однак на початку 2017 р. ситуація знову вийшла з-під контролю і про «групи смерті» заговорили не тільки у Росії, але й в Україні, Киргизстані, Казахстані.

Виходить, що існування «груп смерті» комусь дуже вигідно і конче потрібно. Кому? *Самим підліткам* для розваги або для підтримки тих, хто не знаходять належної підтримки з боку близьких, коли у них виникають складні життєві проблеми? Навряд чи підлітки здатні самостійно створити подібні соціально-психологічні технології залучення своїх ровесників до «груп смерті» і утримання їх в групі під специфічним психологічним тиском.

Організаторам (модераторам такого роду сайтів), які залучають дітей, роздаючи їм завдання і прискіпливо слідкуючи за точним їх виконанням? Можливо. Проте виникає питання: чи не є вони лише посередниками між *кураторами і/або замовниками* і підлітками? Саме вони є найбільш зацікавленими у створенні й підтримці «груп смерті», оскільки мають певний інтерес – матеріальний (отримання фінансової вигоди) і/або гедоністичний (отримання насолоди від панування над

підлітками і споглядання на акти їх суїциду). *Куратори*, як правило добре обізнані щодо інформаційних технологій і більш-менш володіють соціологічними, психологічними знаннями, але не настільки глибоко, щоб проникнути в свідомість підлітків і керувати нею.

Напевно, за кураторами стоять більш впливові особи (*девіантні структури*) – *замовники*, можливо носії певних ідеологічних доктрин – політичних чи релігійних – які переслідують далекоглядні цілі: деструкцію процесу суспільного відтворення нації і соціально-психологічну руйнацію людського капіталу, зокрема підростаючого покоління. Залучаючи до фабрики продукування «груп смерті» фахівців, які всебічно озброєні широким спектром знань, зокрема соціології, психології, психіатрії, семіотичної методології, феноменології і нейролінгвістичного програмування, які також добре розуміються на методах і засобах деструктивного психологічного впливу на людей, *замовники* тим самим досягають мети – створюють інформаційні соціально-психологічні технології укорінення в індивідуальну і масову свідомість *іррелевантних мемплексів*, які за визначенням Ю. Полуляха, замість реальних значень використовують спотворені значення картини світу [7, с. 190], що спонукають користувачів мереж до аутодеструктивної поведінки.

Оскільки підлітки є найбільш вразливою групою, а в умовах гібридної війни, їх психіка стає занадто крихтою, саме тому вони і привабили увагу *замовників* у якості предмета апробації *ідеології аутодеструкції*. І в цьому контексті важливо звернути увагу на думку фахівців з Єреванського геополітичного клубу, які відкидаючи версію про те, що подібну системну роботу може підтримувати виключно «деструктивна енергія сатанізму», яка підживлює аматорів-одинаків, обґрунтовують дві основні причини появи і «живучості» «груп смерті» в просторі Інтернету [8].

Перша причина, на їх думку, – це існування (теоретично можливо) *ринку смерті*, який є аналогічним ринку дитячої порнографії. В цьому випадку відео (а можливо і особиста присутність під час вчинення суїциду) можуть бути «товаром», який пропонується «покупцю» за гроші – у такій ситуації відсутній склад злочину, а відтак «суб'єкти обміну» нічим не ризикують, адже їх дії не персоніфіковані і навіть не викликають суспільного осуду. Інша причина – це «відпрацювання технології управління масовою свідомістю, яка розрахована на молодь з метою використання цієї деструктивної поведінки у подальшому» [8]. Тут дійсно, можна простежити прямі паралелі між ініціаторами створення «груп смерті» і вербувальниками прибічників ісламського радикалізму. Якщо ця і подібні їй технології спочатку відпрацьовується на дітях, які завдають собі шкоди: палять руки вогнем, ріжуть на собі картинки, колють себе голками, стрибають з багатоповерхівок, вчиняють

суїцид, то згодом вони можуть бути імплементовані у молодіжне або доросле середовище й використані у інших злочинах – вбивствах та терактах.

Обидві версії мають під собою реальне підґрунтя і можуть розглядатися як такі, що мають право на існування й обговорення. Адже в умовах гібридної війни, саме інформаційні технології набувають особливої витонченості і мімікрійності (подвійності контентів) для досягнення певних цілей їх замовників. А ситуація, коли в країні, де вже три роки наявний військовий конфлікт і країна-агресор прагне за допомогою інформаційних технологій, зокрема розповсюдження «груп смерті» в мережі, створити певну кількість «здатних і готових до самогубства» підлітків і молодих людей, несе вже пряму небезпеку державі та відтворенню її людського капіталу.

І хоча адміністрація соцмереж в Україні веде активну боротьбу з названими співтовариствами, фахівці з кіберзлочинності виявляють і блокують їх авторів, громадськість (вчителі, батьки, правоохоронці, журналісти) б'ють на сполох і намагаються посилити контроль за перебуванням дітей у соцмережах, популярність ігор «Синій кит», «Біжи або помри», «Тихий дім», «Розбуди мене о 4:20» набуває все більшої поширеності й популярності серед підлітків.

Чому ж підлітки, незважаючи на зусилля дорослих, виявляють такий посилені інтерес до аутодеструктивних ігор у соцмережах? Ґрунтуючись на різноманітних підходах до розуміння причин суїцидальної поведінки підлітків і чинників їх захопленості Інтернет-іграми, на наш погляд, прийнятними є декілька варіантів пояснень.

По-перше, найбільш розповсюдженою причиною залучення підлітків до «груп смерті» є відсутність достатньої уваги з боку дорослих (батьків, родичів, вчителів) до їх проблем і безконтрольність їх перебуванням у соцмережах. Серед дітей-самобивць 60% живуть у повноцінних благополучних сім'ях, майже 70% суїцидів вчиняють психічно здорові підлітки. У сучасному інформаційному світі, підлітки й молодь занурені у віртуальність соціальних мереж, сприймають реальне життя як гру, в якій завжди існує можливість перезавантаження. Саме тому найпростіші ситуації – зауваження вчителя, погана оцінка, конфлікт з друзями можуть стати причиною самогубства. Така ситуація виникає за умов, коли родина або школа усуваються від систематичних соціальних зв'язків з підлітками, не надають йому необхідної колективної підтримки, не проникають у глибину його потреб і почуттів. У результаті підлітки відокремлюються від мікросередовища, почуваються самотньо, відчувають свою непотрібність дорослим і прагнуть знайти відповіді на проблемні для них питання в Інтернеті.

По-друге, життєвий досвід підлітків доволі незначний і часто

обмежується враженнями від телевізійних і кінофільмів, коли герої оживають або живуть в іншому вимірі і навіть намагаються втручатися у справжнє життя. Саме з огляду на відсутність життєвого досвіду, для неповнолітніх навіть незначні конфліктні ситуації видаються безвихідними. Тому вони, не відчувши підтримки батьків, або друзів, шукають відповіді у віртуальному просторі, потрапляючи до Інтернет-товариств, учасники яких неначебто розуміють їх стан і проблеми і пропонують їм випробувати себе через різноманітні аутодеструктивні завдання. Між тим певна частина підлітків, які потрапляють до так званих «груп смерті», впевнені, що вони не помруть, що це тільки гра, що їх обов'язково врятують. Якщо ж їх не врятують, то все одно вони будуть жити далі, тільки в іншій формі.

По-третє, ще однією з причин залучення підлітків до смертельних ігор може бути псевдогероїзм, тобто бажання презентувати себе як «супергероїв», які здатні навіть на заподіяння собі фізичного болю заради доказів відданості своїм друзям («присягання на вірність через кров»). Звісно, що за таких умов гра у суїцид виступає компенсаторним механізмом несформованої і/або нестійкої системи особистісних ціннісних орієнтацій і дозволяє підліткам певною мірою позбавитись комплексів, самоствердитися.

По-четверте, значну роль у провокації самогубств і вступу підлітків до «груп смерті» відіграє *імітаційна поведінка*. Велика кількість художніх фільмів, телепередач, які пропагують суїцид як єдино можливий вихід з проблемної ситуації, призводить до зростання кількості самогубств у суспільстві, зокрема і у підлітковому і молодіжному середовищі, особливо, коли мова йде про неподілене кохання, або небажану вагітність серед дівчаток. Необхідно зазначити, що суїцид - таке явище, на яке може виникнути «мода», особливо коли з життя йдуть талановиті, творчі особистості, лідери, кумири, адже підліткам властиво переносити суспільні ситуації у свій життєвий простір.

По-п'яте, залучення до «груп смерті» неповнолітніх може бути спричинено також проявом їх захисної реакції у формі більш-менш усвідомленої помсти самому собі за якісь учинки, що нашкодили їх репутації або образили тих, кого вони поважають або побоюються, наприклад, батьків. У таких ситуаціях підлітки через суїцидальні наміри і випробування себе на різних рівнях аутодеструкції прагнуть позбавитись комплексів, самоствердитися (А. Адлер).

І, нарешті, важливою причиною залучення підлітків до «груп смерті» є військовий конфлікт на Сході України, унаслідок якого чимало підлітків були свідками загибелі своїх батьків і залишилися без родин. Трагізм життя цих підлітків полягає у тому, що вони, знаходячись

певний час на території, де йде війна, або поблизу неї, волею-неволею стали свідками повсякденних фактів загибелі людей – і з української і з проросійської сторони. Ці факти, безумовно, формують у них вразливість, збудливість, нестійкість настрою, схильність до депресивних розладів, зокрема тугу, пригніченість, тривогу, страх або апатію, словом, безрадісність і відчуття безнадійності. За такого стану у підлітка формується «екзистенційний вакуум» (В. Франкл), тобто втрачається сенс життя. А відтак вони підшукують собі, і насамперед у Інтернет-мережах, порадишників, які їх зрозуміють і підкажуть, що і як робити у такій ситуації.

Звісно, що це далеко не повний перелік наявних і можливих причин зацікавленості підлітків Інтернет-«групами смерті», оскільки кожний окремих випадок варто аналізувати глибоко і всебічно. І, як правило, причина ніколи не лежить на поверхні, а криється доволі глибоко. Єдине, що можна стверджувати напевно, це те, що усі підлітки, які вступають до «груп-смерті», обділені увагою своїх близьких і знаходяться у стані дезадаптації з найближчим мікросередовищем.

Для того, щоб підлітки не потрапляли до таких груп, соціологи радять покращувати суспільне життя і удосконалювати соціальне мікросередовище; звертати увагу на коло їх спілкування; формувати соціальні компетентності і усувати соціальні чинники, що сприяють їх усамітненню і появі думок про свою непотрібність або ущербність.

Психологи акцентують увагу на необхідності виховувати у дитячому та підлітковому середовищі позитивно орієнтованих, упевнених у своїх силах і здібностях особистостей; своєчасно формувати психологічне здоров'я та психологічну стійкість дітей і підлітків; навчати здатності долати стреси та протистояти викликам суспільства.

Працівники Департаменту кіберполіції України радять батькам більше уваги приділяти психологічному стану дітей; слідкувати за ушкодженнями шкіри, звертати увагу на малюнки на руках, особливо у вигляді кита; перевіряти аккаунти дитини у соціальних мережах та зміст спілкування у чатах; обов'язково контролювати те, які фото та відео вони мають у своїх гаджетах; встановити функцію контролю на усіх гаджетах і намагатися зацікавити підлітків активно проводити свій вільний час, займаючись різними видами спорту та творчості [9, с. 4-6].

Таким чином, у сучасному українському суспільстві, як і у інших пострадянських соціумах (Росія, Киргизстан, Казахстан та ін.) емпірично фіксується вкрай небезпечна соціальна проблема, яка полягає у формуванні у Інтернет-мережах так званих «груп смерті». Замовники, куратори і організатори цих груп залучають підлітків до ігор «Синій кит», «Тихий дім», «Розбуди мене о 4:20», «Біжи або помри», в яких, завдяки психологічним технологіям, крок за кроком, через виконання

відповідних завдань доводять їх до аутодеструктивних дій і далі - до самогубств.

Вочевидь, цей процес можна розглядати як *мімікрійну складову гібридної війни*, оскільки під виглядом гри і психологічної допомоги підлітку, який опинився у скрутній життєвій ситуації або прагне випробувати свою волю, пропонується незворотний шлях самознищення.

Поширення подібних мережевих груп з суїцидальним контентом в Інтернет-просторі несе серйозну небезпеку, оскільки є джерелом *ідеології аутодеструкції*, яка негативно впливає на свідомість підростаючого покоління. Більш того, кінцевою метою цієї ідеології може бути формування радикальних підліткових чи молодіжних структур, здатних не тільки до самознищення, але й до терористичних дій.

Для запобігання розповсюдженню подібної ідеології аутодеструкції потрібна широка профілактична робота з підлітками, створення системи психолого-педагогічної підтримки їх різних вікових груп, залучення різних державних органів і суспільних об'єднань для надання допомоги й захисту законних прав, інтересів дитини; формування позитивного образу «Я», унікальності й неповторності не лише власної особистості, але й інших людей; ознайомлення з існуючими у суспільстві соціальними нормами поведінки, формування дитячого милосердя, розвиток ціннісних відносин у соціумі.

Список використаної літератури

- 1. Дюркгейм Е.** Самогубство: Соціологічне дослідження / Е. Дюркгейм. Пер. з фр. Л.Кононович. – К.: Основи, 1998. – 519 с.
- 2. Лобанова А. С., Калашникова Л. В.** Соціально-психологічні аспекти роботи з підлітками, схильними до девіацій / А. С. Лобанова, Л. В. Калашникова. Навчал. посібник. – К.: Каравела, 2012. – 368 с.
- 3. Україну накрила хвиля самогубств** [Інформаційний ресурс]. – Режим доступу: <https://znaj.ua/news/regions/44490/ukrayinu-nakrila-hvilya-samogubstv.html#>.
- 4. В Мариуполе** 15-летня после смертельного квеста выпрыгнула с 13 этажа самогубств [Інформаційний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.0629.com.ua/news/1469879>.
- 5. Мурсалиева Г.** Группы смерти (18+) С детьми в социальных сетях работают системно и планомерно, шаг за шагом подталкивая к последней черте / Галина Мурсалиева. Как родителям распознать надвигающуюся беду 16 мая 2016 [Інформаційний ресурс]: Новая газета. – №51. – Розсип – Режим доступу: <https://www.novayagazeta.ru/articles/2016/05/16/68604-gruppy-smerti>.
- 6. Группы смерти** [Інформаційний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wikireality.ru/wiki/%D0%93%D1%80%D1%83%D0%BF%D0%BF%D1%8B_%D1%81%D0%BC%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B8
- 7. Полулях Ю. Ю.** Мемплекси окупованої території / Ю. Ю. Полулях. //

Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки. – №5 (302). – 2016. – С. 163–192. **8. Что стоит за «группами смерти»?** [Інформаційний ресурс] Новости глобальной политики. Ереванский геополитический клуб. – Май 19, 2016. – Режим доступу: <http://geoclub.info/chto-stoit-zagruppami-smerti>. **9. Чернов В.** Опасные игры / Виктор Чернов // 7Я. Всеукраинский популярный еженедельник. – № 8 (846). 21–27 февраля 2017. – С. 4.

Лобанова А. С., Калашнікова Л. В. «Групи смерті», що формуються в Інтернет-просторі для підлітків: небезпека в умовах гібридної війни

У статті аналізується гостра соціальна і суспільна проблема, яка полягає у створенні у Інтернет-мережах так званих «груп смерті», до яких під видом ігор масово залучаються підлітки. Розкривається соціальна технологія доведення їх до аутодеструктивних дій і навіть до суїциду.

Виявляються причини створення «груп смерті» і зацікавленості підлітків участю в них. Обґрунтовується думка про те, що процес створення подібних груп є *мімікрійною складовою гібридної війни*, оскільки під виглядом психологічної допомоги підлітку, який опинився у скрутній життєвій ситуації або прагне випробувати свою волю, пропонується незворотний шлях самознищення.

Поширення подібних мережевих груп з суїцидальним контентом в Інтернет-просторі несе серйозну національну небезпеку, оскільки є джерелом *ідеології аутодеструкції*, яка негативно впливає на свідомість підростаючого покоління і може бути використано як підґрунтя для формування радикальних підліткових чи молодіжних структур, здатних не тільки до самознищення, але й до терористичних дій.

Ключові слова: підлітки, Інтернет-простір, соціальні мережі, аутодеструкція, суїцидальна поведінка, гібридна війна.

Лобанова А. С., Калашнікова Л. В. «Группы смерти», которые формируются в интернет-пространстве для подростков: опасность в условиях гибридной войны

В статье анализируется острая социальная и общественная проблема, которая заключается в создании в Интернет-сетях так называемых «групп смерти», к которым под видом игр массово привлекаются подростки. Раскрывается социальная технология доведения их к аутодеструктивным действиям и даже к суициду.

Выявляются причины создания «групп смерти» и заинтересованности подростков участием в них. Обосновывается мысль о том, что процесс создания подобных групп есть мимикрийной

составляющей гибридной войны, поскольку под видом психологической помощи подростку, который очутился в затруднительной жизненной ситуации или стремится испытать свою волю, предлагается необратимый путь самоуничтожения. Распространение подобных сетевых групп из суицидальным контентом в Интернет-пространстве несет серьезную национальную опасность, поскольку является источником идеологии аутодеструкции, которая негативно влияет на сознание подрастающего поколения и может быть использована в качестве почвы для формирования радикальных подростковых или молодежных структур, способных не только к самоуничтожению, но и к террористическим действиям.

Ключевые слова: подростки, Интернет-пространство, социальные сети, аутодеструкция, суицидальное поведение, гибридная война.

Lobanova A. S., Kalashnikova L.V. «Groups of death» formed for teenagers online: danger in the context of hybrid warfare

The article examines burning social and public problem - creating so-called «groups of death» on the Internet, where under the guise of games teenagers are being massively involved. The authors attempt to reveal the essence of social technologies bringing young people to self-destructive actions and even to suicide.

Reasons for creation of «groups of death» and involvement of adolescents have been analyzed. The process of creating these groups is a particular manifestation of hybrid warfare, as under the guise of psychological help to teenagers who find themselves in a difficult life situation or try to test their will power, moderators of the network offer them irreversible path of self-destruction.

Spread of such groups with a suicidal context on the Internet poses a serious national danger as they are the source of the ideology of self-destruction, which affects the consciousness of the younger generation and can be used as a basis for formation of a radical teen or youth organizations capable not only of self-destruction, but also of terrorist actions.

Keywords: adolescents, Internet, social networks, self-destructive, suicidal behavior, hybrid warfare.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2017 р.

Прийнято до друку 26.05.2017 р.

Рецензент – д. соц. н., професор
Рущенко І. П.

СОЦІОЛОГІЯ МУЗИКИ

УДК 316.74:78

М. С. Живілова

«ІНТОНАЦІЙНІ СЛОВНИКИ» ДОНБАСУ І ГАЛИЧИНИ (РЕГІОНИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СОЦІОЛОГІЇ МУЗИКИ)

З давніх часів людству відома особлива сила музики: надихати і пригнічувати, підбадьорювати і вселяти жах. Різноманітні людські емоції, думки та ідеї, уявлення про світ та буття в ньому знаходять втілення в гармонійній організації різних за тривалістю, тембром та висотою звуків – тонів, та інтервалів між ними.

Музика є об'єктом дослідження багатьох дисциплін. Одні з них намагаються дати відповідь на питання, що таке музика, інші - досліджують вплив музики на природу і людину. Музикознавство, що розгалужується на теорію музики (елементарна теорія, гармонія, поліфонія, інструментовка, вчення про музичні форми) [1] та історію музики, дає необхідну основу в розумінні музики для того, щоб створювати і виконувати музичні композиції. Питання онтології музики та осягнення світу музичними засобами аналізуються філософією музики [2; 3; 4]. Вплив музики на фізіологічні та психологічні особливості людини досліджується в межах нейрофізіології, психофізіології та ряду психологічних дисциплін (музична психологія, психологія сприйняття) [5; 6].

В той же час музика як витвір людини, що особливим чином втілює і формує соціальність, стає предметом дослідження соціології [7; 8; 9; 10; 11]. На наш погляд, серед всіх існуючих спроб осмислення музики соціологічною уявою, заслуговує на увагу *інтонаційна теорія* музики радянського вченого і композитора Б. В. Асаф'єва. В роботі «Музична форма як процес» (1930) [10] сформульована основна ідея його творчості – музика є мистецтвом інтонації, поза інтонацією – музика лише комбінація звуків. Інтонація розуміється як оформлена в звучанні думка, а музика в цілому як образно-звукове відображення дійсності. Б. В. Асаф'єв пропонує поняття «інтонаційного словника епохи» та «інтонаційної кризи» і формулює основні положення визначення цих понять. По-перше, масова суспільна свідомість містить в собі не цілі музичні твори, а комплекси змінних та складних музичних уявлень, в які входять різноманітні фрагменти музики, які людина часто чує і до яких може звернутися (вони утворюють «усний музично-інтонаційний словник») [10, с. 357]. По-друге, в цьому словнику

переважають «мелодійні утворення», як найбільш органічні виявлення інтонаційності в музиці; і, по-третє, в кризові інтонаційні епохи мелодійні новоутворення оновлюють музичний інтонаційний словник і звукове мислення загалом [10, с. 357–358]. Отже, мислення має звукове оформлення в інтонації, і кожна епоха має своє звучання, свій «інтонаційний словник». Якщо перевести інтонаційну теорію Б. В. Асаф'єва на площину аналізу територіально-соціальних спільнот, то можемо припустити, що вони мають свої специфічні «інтонаційні словники», своє «звучання».

Сьогодні наша країна переживає військовий конфлікт, однією з причин якого, окрім зовнішніх чинників, є неузгоджена регіональна політика всередині країни, гра елітних груп в боротьбі за владу на міжрегіональних протиріччях: мові, історичній пам'яті, віросповіданні. Але чи насправді міжрегіональні протиріччя є прірвою між єдністю країни і чи настільки різні Донбас і Галичина, як це прагнуть довести? В даній статті, ми намагатимемося проаналізувати як «звучать» Донбас і Галичина, і які настрої відобразились в «інтонаційному словнику» регіонів на початку війни в Донбасі.

Дослідження «Життєві світи Сходу та Заходу України: рух на зустріч»¹ було реалізовано в Донбасі в травні 2014 р., а в Галичині у червні 2014 р., тому ми маємо унікальні дані, коли в Донбасі вже розпочались заворушення, але ще не переросли у відкритий воєнний конфлікт. В ході дослідження респондентам були поставлені запитання², які повинні були дати уявлення про їх актуальні музичні смаки. Згідно з нашою гіпотезою, розподіли відповідей повинні були виражати емоційний стан того часу в названих регіонах. Запитання було сформульоване у відкритій формі. Можливо було називати необмежену кількість музичних творів, які справили найбільше враження протягом останнього місяця і які людина наспівувала протягом останнього тижня. В результаті ми отримали перелік музичних творів, які необхідно було

¹ Дослідницький проект «Життєві світи Сходу та Заходу України: рух на зустріч» проведений ГО «Центр з вивчення суспільних процесів та проблем гуманізму» та кафедрою філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка за підтримки Канадського інституту Українознавчих студій Університету Альберти у 2014 р. (Керівник – проф. Кононов І.Ф.). У Донецькій області було опитано 457 осіб, у Луганській області – 291, у Львівській області – 454, в Івано-Франківській області – 277. Вибіркова сукупність квотна, репрезентативна за статтю, віком і типом поселення.

² В анкеті питання сформульовані: «Напишіть назви мелодій (пісень, вальсів тощо), які Ви наспівували, насвистували, мугикали протягом останнього тижня (*кількість не обмежується*)»; «Напишіть назви музичних творів (пісень, вальсів, опер тощо), які дали Вам відчуття найбільшої насолоди протягом минулого місяця» (*кількість не обмежується*)».

узагальнити таким чином, щоб правильно відобразити специфіку регіональних спільнот з їх інтонаційними характеристиками. Тому перший фактор групування відповідей – *мовний* (Таб. 1).

Музичні композиції були розподілені за трьома мовами: українською, російською, англійською. Ці мови склали більшість у відповідях респондентів. На наступному етапі були визначені *жанри* творів: народна музика, гімн, поп (танцювальна музика, естрада), рок, реп/хіп-хоп, класична музика, романс, вальс, опера, музика кінофільмів, музика мультфільмів. Далі був визначений *час* створення пісень. Окремо групувались пісні патріотичного змісту. Результати розподілів відповідей за кожним питанням для відповідного регіону представлені в абсолютній частоті в Таблицях 1–4.

Таблиці 1, 2 демонструють розподіл відповідей на питання, *які мелодії людина наспівувала протягом останнього тижня*. Одразу бачимо, майже дзеркальний розподіл відповідей по *мові* між регіонами. Для *Галичини* більшість пісень україномовні (584 згадування), далі пісні англійською (79) та російською (48) мовами, іншомовні композиції (6). (Таб. 1). Навпаки, для *Донбасу* російськомовні пісні становлять більшість у відповідях (194), англійськомовні займають друге місце (60), далі україномовні пісні (48) і останні іншомовні (4) (Таб. 2).

Щодо *жанрів*, то перше місце серед україномовних пісень в *Галичині* займають народні пісні (177), сюди ми включили також повстанські (17) і весільні пісні (5). Друге місце займає популярна патріотична музика (139). Вона представлена сучасними композиціями (73 пісні – з яких 38 сучасна українська естрада; 21 – пісні Євромайдану; 14 – пісня про Путіна «Ла-ла-ла...») та українськими піснями часів СРСР (66), які сьогодні є символами країни: «Червона Рута», «Чорнобривці», «Два кольори», «Ой, смереко» та інші (Таб. 1). Третє місце серед жанрів україномовних пісень займає – сучасний український рок (127 – з яких 82 – «Океан Ельзи») (Таб. 1). Четверте – гімн України (75). П'яте – сучасні популярні пісні (56). Респонденти також вказували вальси (5) та реп-музику (4). (Таб. 1). Англійськомовні пісні представлені переважно сучасними популярними композиціями (65), а також рок-музикою (14) (Таб. 1). Російськомовні пісні за жанрами розподіляються на популярну музику (22 пісні – з яких 10 російська естрада, 6 – українська естрада, 6 – російська танцювальна музика), рок (11), шансон (8), реп (3). Окремо слід сказати про вірш «Никогда мы не будем братьями» (4), присвячений Російській Федерації, викликаний подіями в АР Крим у 2014 р. Класична музика згадується респондентами 24 рази, церковні піснопіви – 4. Згадуються іншомовні пісні (6) – польські, чеченські та білоруські композиції (Таб. 1). Не визначеними залишилось 40 пісень (нерозбірливо заповнена анкета, композиції за назвами яких існує одразу декілька

пісень в різних жанрах). Не наспівували жодних пісень – 8 респондентів. Не відповіли на питання 163 особи з 731-го респондента (22,2% зі 100%) (Таб. 1).

Таблиця 1.

Розподіл відповідей на запитання: «Напишіть назви мелодій (пісень, вальсів тощо), які Ви наспівували, насвистували, мугикали протягом останнього тижня (кількість не обмежується)» для Галичини

МОВА	ЖАНР	ЧАС	ТИПОВІ ВІДПОВІДІ	
Україномовні (584) *	Народні (177)	-	«Ой, У вишневому саду», «Туман ярмом», «Сіла птаха», «Ой, там на горі» та ін.** (155)	
			Повстанські пісні (17)	
			Весільні пісні (5)	
	Поп/естрада патріотичні (139)	Сучасний (73)	Сучасний (73)	Софія Ротару «Одна калина», К.Бужинська «Як у нас на Україні» та ін.(38)
				пісня про Путіна «Ла-ла-ла...» (14)
				пісні Євромайдану: «Плине кача», гімн Євромайдану та ін. (21)
		СРСР (66)	«Ой, смереко», «Я піду в далекі гори» - Н. Яремчук, «Два кольори» та ін. (44)	
	Рок (127)	Сучасний	Сучасний	«С.К.А.Й.», «Плач Єремії» та ін. (32)
				«Скрябин» (13)
				«Океан Ельзи» (82)
	Гімн України (75)	-	-	-
Поп/естрада (56)	Сучасний	Сучасний	Ані Лорак, Тіна Кароль Альоша та ін. (56)	
Вальси (5)	-	-	«Києве мій», українські вальси	
Реп (4)	Сучасний	Сучасний	Тартак, ТНМК	
Англомовні (79)	Поп (65)	Сучасний	Rihanna, Shakira та ін.	
	Рок (14)	Сучасний (11)	Coldplay, Muse та ін.	
		80-ті (1)	Pink Floyd	
		60-ті (2)	Beatles	
Російськомовні (48)	Рок (11)	Сучасний	Земфира, «КИШ» та ін.	
	Поп/естрада (10)	Сучасний (7)	Н. Басков, Г.Лепс та ін.	
		СРСР (3)	А. Пугачева	
Шансон (8)	-	-	«Бутирка», М. Круг та ін.	

МОВА	ЖАНР	ЧАС	ТИПОВІ ВІДПОВІДІ
	Поп/танцювальна російська (6)	Сучасний	Сати Казанова, Бах Ти та ін.
	Поп/естрада українська (6)	Сучасний	О.Винник, С.Лобода та ін.
	Нікогдамы не будем братьями... (4)	-	-
	Реп (3)	Сучасний	Гуф, Каспийскийгроз
-	Класична (24)	-	Вівальді, Бетховен, Моцарт, М. Скорик та ін.
Іншомовні (6)	-	Польська («Жоно мое»), чеченські (Імама Алімсултанова), білоруські («Сябри»)	
-	Церковні (4)	Церковні	
Всього відповідей: 745			
Не наспівував (8)			
Невизначені (40)			
Немає відповіді (163 з 731 анкет) (22,2% з 100%)			

*Вказана абсолютна кількість відповідей.

** Типові відповіді вказуються на мові респондента (українська, російська, англійська).

В Донбасі більше всього наспівували російськомовні пісні. Розподіл за *жанрами* для *Донбасу* серед російськомовних пісень наступний: перше місце займають популярні пісні (71, з яких: 31 – танцювальні пісні, 28 – російська естрада, 12 – українська російськомовна естрада) (Таб. 2). Друге місце – пісні Великої Вітчизняної війни і про неї (38, з них – 8 «День победы»). Це пов'язано із тим, що опитування проходило в травні, нещодавно відбулось святкування Дня Перемоги, коли ці пісні активно транслювались ЗМІ. Третє місце за розповсюдженістю серед жанрів російськомовних пісень Донбасу займає рок-музика (19), четверте – пісні радянської доби (18, з яких: 10 – пісні з кінофільмів, 4 – гімн СРСР, 4 – пісні з мультфільмів), п'яте – реп/хіп-хоп (16), шосте – шансон (15), сьоме – російські народні пісні (8), також згадуються гімн Росії (4) та марш «Прощання Слов'янки» (4) (Таб. 2). Класична музика згадується 87 разів (Таб. 2), і займає друге місце після російськомовних композицій. Далі ідуть англомовні пісні, серед яких, як і у відповідях галичан, переважає популярна музика (39). Окрім цього, англомовні пісні представлені рок-музикою (16), вальсами (2), джазом (1), регі (1) та музикою з кінофільму (1) (Таб.2). Серед україномовних пісень переважає сучасна рок-музика (15, з яких – 13 пісень гурту «Океан Ельзи»), друге місце ділять гімн України (13) і популярна патріотична українська музика (13, з яких: 11 – пісні часів СРСР – «Червона рута», «Чорнобривці», «Рідна мати моя» та ін., 2 – сучасні пісні) (Таб. 2). Третє місце – українські народні пісні (7). Іншомовні пісні представлені білоруськими (3) та ізраїльськими (1) композиціями (Таб. 2). 16 респондентів не наспівували жодних мелодій,

не визначені – 10 пісень, не відповіли на питання 390 осіб з 748 анкет (52,1% зі 100%) (Таб. 2).

Таблиця 2.

Розподіл відповідей на запитання: «Напишіть назви мелодій (пісень, вальсів тощо), які Ви наспівували, насвистували, мугикали протягом останнього тижня (кількість не обмежується)» для Донбасу

МОВА	ЖАНР	ЧАС	ТИПОВІ ВІДПОВІДІ
Російськомовні (194)	Пісні ВОВ (38)	-	Катюша, Смуглянка, Вставай страна огромная (30)
		-	День победы (8)
	Поп/танцювальна (31)	Сучасний	Тимати, Бьянка та ін.
	Поп/естрада російська (28)	Сучасний (25)	ЛЮБЭ, Натали, Н. Басков, С. Михайлов та ін.
		90-ті (3)	«Ненси», «Мираж»
	Рок (19)	Сучасний (15)	ДДТ, Земфира, Алиса та ін.
		80-ті (4)	В. Цой
	Реп/хіп-хоп (16)	-	Гуф, Каста та ін.
	Шансон (15)	-	М.Круг, О. Розембаум та ін.
	Поп/естрада українська (12)	Сучасний	ІринаБилик, Т.Повалийта ін.
	З радянських м/ф (10)	-	«От улыбки», советские мультфильмы
	Народні (8)	-	«Ой, цветет калина», «Во поле береза стояла» та ін.
	Романси (5)	-	«Белой акации гроздь душистые», «Отцвели уж давно хризантемы в саду»
	Гімн Росії (4)	-	-
	З радянських х/ф (4)	-	-
Гімн СРСР (4)	-	-	
Марш «ПрощанняСлов'янки»(4)	-	-	
-	Класична (87)	-	Бах, Вивальди, Чайковский та ін.
Англомовні (60)	Поп (39)	Сучасний (25)	Бейонсе, Avicii та ін.
		90-ті (5)	ЕнYA, R.E.M.
		80-ті (9)	Lambada, Sam Brown, ABBA, The Police та ін.
	Рок (16)	Сучасний (5)	LinkinPark, S.O.A.D. та ін.

МОВА	ЖАНР	ЧАС	ТИПОВІ ВІДПОВІДІ
		90-ті (6)	DepechMode, R. H. С. Р.,Metalika, Nirvana
		80-ті (5)	AC/DC, Golden Earring
	вальс (2), х/ф (1), джаз (1), регі (1)		
Україномовні (48)	Рок (15)	Сучасний	«Океан Ельзи» (13)
			«С.К.А.Й», MadHeads(2)
	Гімн України (13)	-	-
	Поп/естрада патріотичні (13)	СРСР (11)	«Рідна мати моя», «Чорнобровці», «Червона рута»
		Сучасний (2)	Тіна Кароль, Софія Ротару
Народні (7)	-	«Несе Галя воду», «Ой, на горі два дубки», «Чом ти не прийшов» та ін.	
Іншомовні (4)	-	-	білоруські («Сябри»)(3), Гімн Ізраїлю
Всього відповідей: 393			
Не наспівував (16)			
Невизначені (10)			
Немає відповіді (390 з 748 анкет) (52,1% зі 100%)			

Розподіл відповідей на питання, *які пісні дали Вам відчуття найбільшої насолоди протягом минулого місяця* (Таб. 3,4) показує, що для *галичан* – це переважно україномовні пісні (410 назв), серед яких на перші місця виходять рок-музика (110 назв, з яких 81 композиція гурту «Океан Ельзи», 29 – пісні інших колективів) та популярні патріотичні пісні різних часів (сучасні – 53 композиції, часів СРСР – 53 пісні) (Таб. 3). Також сюди входять гімн України (66) та популярна сучасна музика (52). Респонденти вказують 79 класичних творів і 64 англійськомовні композиції (33 з них сучасні популярні і 28 – рок різних часів, 1 – регі, 1 – мелодія з кінофільму) (Таб. 3). Російськомовні пісні представлені: популярною музикою (29, з яких – 11 російська естрада, 6 – українська російськомовна естрада, 6 – танцювальна російська музика), роком (12), репом (2) (Таб. 3). Відчуття найбільшої насолоди протягом минулого місяця доставили іншомовні пісні (7) – французькі, білоруські, чеченські пісні; і церковна музика (6). Не було мелодій, які дали відчуття найбільшої насолоди протягом місяця у 4 респондентів, 32 відповіді залишились невизначеними, 212 респондентів не відповіли на питання з 731-го (29% зі 100%).

Таблиця 3.

Розподіл відповідей на запитання: «Напишіть назви музичних творів (пісень, вальсів, опер тощо), які дали Вам відчуття найбільшої насолоди протягом минулого місяця» (кількість не обмежується) для Галичини

МОВА	ЖАНР	ЧАС	ТИПОВІ ВІДПОВІДІ
Україномовні (410)	Рок (110)	Сучасний	«Антитіла», «Плач Єремії», «Скрябін» та ін. (29)
			«Океан Ельзи» (81)
	Поп/естрада патріотичні (106)	Сучасний (53)	Софія Ротару «Одна калина», Н.Май «Червона калина» та ін.(35)
			пісня про Путіна «Ла-ла-ла...» (4)
			пісні Євромайдану: «Плине кача», гімн Євромайдану та ін. (14)
	Народні (76)	-	«Цвіте терен», «Ой, у вишневому садочку», «Коломийка» та ін. (71)
			Повстанські пісні (5)
Гімн України (66)	-	-	
Поп/естрада (52)	Сучасний	Ані Лорак, Дзідзьо, ТІК та ін.	
-	Класична (79)	-	Вівальді, Моцарт, та ін.
Англомовні (64)	Поп (33)	Сучасний	Rihanna, David Guetta та ін.
	Рок (28)	Сучасний (20)	Arctic Monkeys, Muse та ін.
		80-ті (3)	Pink Floyd, DefLeppard
		60-ті (5)	Beatles, JummyHendrix та ін.
Регі (1), х/ф (2)			
Російськомовні (48)	Рок (12)	Сучасний	Земфира, «КИШ» та ін.
	Поп/естрада (11)	Сучасний	В.Меладзе, Г.Лепс та ін.
	Шансон (8)	-	«Бутирка», М. Круг та ін.
	Поп/естрада українська (8)	Сучасний	Т.Повалий, А.Лорак та ін.

МОВА	ЖАНР	ЧАС	ТИПОВІ ВІДПОВІДІ
	Поп/танцювальна російська (7)	Сучасний	Чили, Бьянка та ін.
	Реп (2)	Сучасний	Гуф, Каспийский груз
Іншомовні (7)	-	Французьки х/ф, чеченські (Імама Алімсултанова), білоруські («Сябри»)	
-	Церковні (6)		Церковні
Всього відповідей: 614			
Не було таких (4)			
Невизначені (32)			
Немає відповіді (212 з 731 анкети) (29% зі 100%)			

Мешканці *Донбасу* вказали, що відчуття найбільшої насолоди протягом минулого місяця вони отримали від класичної музики (124), російськомовної популярної (54, з яких – 26 пісень російської сучасної естради, 14- танцювальна російська, 14 – російськомовна українська естрада), пісень Великої Вітчизняної війни (38), англомовної популярної (36) та рок музики (31). Серед російськомовних пісень вказувались також – шансон (18 пісень), рок (9), реп/хіп-поп (6), пісні СРСР (7, з них – з кінофільмів – 5, мультфільмів – 1, гімн СРСР – 1), гімн Росії (6), Марш «Прощання Слов'янки»(4), романси (2), російські народні (1). Україномовні пісні представлені рок-музикою («Океан Ельзи» -14 композицій), популярними патріотичним піснями різних часів (8) та гімном України (8). Були вказані іншомовні твори – білоруські, ізраїльські (Таб. 4). 17 респондентів вказали, що не було мелодій, які дали їм відчуття найбільшої насолоди протягом місяця, 7 відповідей залишились невизначеними, 356 респондентів не відповіли на питання з 748-ми (47,6% зі 100%).

Таблиця 4.

Розподіл відповідей на запитання: «Напишіть назви музичних творів (пісень, вальсів, опер тощо), які дали Вам відчуття найбільшої насолоди протягом минулого місяця (кількість не обмежується) для Донбасу

МОВА	ЖАНР	ЧАС	ТИПОВІ ВІДПОВІДІ
Російськомовні (145)	Пісні ВОВ (38)	-	Катюша, Смуглянка, Вставай страна огромная (30)
		-	День победы (8)
	Поп/естрада російська (26)	Сучасний	ЛЮБЭ, Натали, Е.Ваенга, С. Михайлов та ін.
	Шансон (18)	Сучасний	«Лесоповал», М.Круг, О. Розембаум та ін.
	Поп/танцювальна (14)	Сучасний	Тимати, Серебро та ін.
	Поп/естрада	Сучасний	Н.Могилевская, А.Лора

МОВА	ЖАНР	ЧАС	ТИПОВІ ВІДПОВІДІ
	українська (14)		к.Т.Повалийта ін.
	Рок (9)	Сучасний (6)	ДДТ, Земфира, Аліса та ін.
		80-ті (3)	В. Цой
	Реп/хіп-хоп (6)	-	Гуф, Каста та ін.
	Гімн Росії (6)	-	-
	З радянських х/ф (5)	-	советские фильмы
	Марш «ПрощанняСлов'янки»(4)	-	-
	Народні (1)	-	«Ой, цветет калина»
	Романси (2)	-	«Белой акации гроздь душистые», «Отцвели уж давно хризантемы в саду»
	З радянських м/ф (1)	-	советские мультфильмы
Гімн СРСР (1)	-	-	
-	Класична (124)	-	Бетховен, Бах, Вивальди, та ін.
Англомовні (71)	Поп (36)	Сучасний (30)	Tiesto, Avicii та ін.
		90-ті (4)	Мадонна, Энигма та ін.
		80-ті (2)	Modern Toking, Д.Русоc
	Рок (31)	Сучасний (19)	Muse, Placebo, Linkin Parkта ін.
		90-ті (6)	DepechMode, R.H.C.P.
		80-ті (6)	AC/DC, Golden Earring, Doors
	вальс (2), х/ф (1), джаз (1)		
Україномовні (30)	Рок (14)	Сучасний	«Океан Ельзи»
	Гімн України (8)	-	-
	Поп/естрада патріотичні (8)	СРСР (5)	«Чорнобривці», «Червона рута»
Сучасний (3)		Н.Бучинская, Софія Ротару	
Іншомовні (3)	-	-	білоруські («Сябри») (2), Гімн Ізраїлю.
Всього відповідей: 373			
Не було таких (17)			
Невизначені (7)			
Немає відповіді (356 з 748 анкет) (47,6% зі 100%)			

Аналізуючи отримані дані, бачимо, що відчуття естетичного задоволення мешканці як Галичини, так і Донбасу отримують від складної і багатогранної музики – у галичан на перший план виходить вітчизняна рок-музика, у мешканців Донбасу – класична. В Галичині переважають україномовні пісні народного та популярного

патріотичного жанрів, в Донбасі – російськомовні популярні, пісні Великої Вітчизняної війни та класична музика. В Донбасі відсутні згадування про наспівування церковних пісень. Також в наспівуваних мелодіях фіксуються «мелодійні новоутворення» – пісні, що актуалізовані часом, епохою – для галичан – це пісні Євромайдану, які, жодного разу не вказані мешканцями Донбасу. Як і пісня про Путіна «Ла-ла-ла...». Повстанські пісні не вказуються на Донбасі, тому що вони представляють регіональну історію Галичини, і є чужими для Донбасу. В той час, як пісні, які уособлюють радянську владу не були наспівані в Галичині. Тобто, «інтонаційний словник» Галичини включає в себе українські народні мелодії, популярні патріотичні мелодії різних часів, український рок, мелодії регіональної історії – повстанського руху, англійські та класичні композиції; нові мелодії – реакцію на політичні події в країні – пісні Євромайдану, пісню про Путіна, вірш «Нікогда мы не будем братьями».

«Інтонаційний словник» галичан позбавлений мелодій суто радянських, російських народних пісень, і взагалі пісень пов'язаних із російською національною культурою. «Інтонаційний словник» Донбасу переважно російськомовний, сюди входять мелодії популярних пісень російських та українських виконавців, класичні та англійські мелодії, мелодії радянської доби, російські народні пісні, навіть згадується гімн Російської Федерації. Стосовно пісень Великої Вітчизняної війни, на наш погляд, їх актуалізація пов'язана із Днем Перемоги, святкування якого було перед проведенням опитування. Високий відсоток не відповідей на запитання в Донбасі порівняно із Галичиною (22,2% не відповідей у галичан і 52,1% у мешканців Донбасу по першому питанню, і 29% і 47,6% по другому питанню) може пояснюватися складною ситуацією в регіоні, коли люди переживали за власну безпеку та руйнування звичного життєвого світу.

Музичні преференції населення виявляються «лакмусовим папірцем» суспільних змін. Застосувавши понятійний апарат інтонаційної теорії музики, ми змогли сконструювати «інтонаційні словники» регіональних спільнот Донбасу та Галичини травня-червня 2014 р. Вони показали, що регіони звучать по-різному – їх відрізняє мова, і елементи регіональних історій, що відобразились в мелодіях, наспівуваних в регіонах. Незважаючи на ці відмінності, «інтонаційні словники» Галичини і Донбасу травня-червня 2014 р. зближає наявність мелодій вітчизняного гімну, пісень-символів України («Червона рута», «Чорнобривці», «Два кольори»), сучасної української рок-музики. Чи залишаться мелодійні новоутворення Євромайдану в «інтонаційному словнику» Галичини, і наскільки зміниться звучання Донбасу, розділеного на дві частини військовим конфліктом, покаже тільки час.

Але вже зараз очевидно, що зміни ці творяться зараз і на частині Донбасу відділеній від України, вони не на користь популяризації українських мелодій.

Список використаної літератури

- 1. Способин И. В.** Элементарная теория музыки / Способин Игорь Владимирович. – М.: Государственное музыкальное издательство, 1963. – 202 с.
- 2. Лосев А. Ф.** Основной вопрос философии музыки / Лосев А. Ф. // Лосев А. Ф. Философия, Мифология. Культура. – М.: Политиздат, 1991. – С. 316.
- 3. Лосев А. Ф.** Музыка как предмет логики / А. Ф. Лосев // Из ранних произведений. – М.: Правда, 1990. – 656 с.
- 4. Клюев А.В.** Философия музыки / А. В. Клюев. – СПб.: СПГУВК, 2004. – 367 с.
- 5. Музыкальная психология: Учебное пособие/** Р. Г. Кадыров; Отв.ред. Р.Ю.Юнусов; М-во по делам культуры и спорта Респ. Узбекистан, Гос. консерватория Узбекистана. – Ташкент: Мусика, 2005. – 80 с.
- 6. Петрушин В.И.** Музыкальная психотерапия. Теория и практика / В. И. Петрушин. - М.: Гуманитарное изд. центр ВЛАДОС, 2000. - 176 с.
- 7. Вебер М.** Рациональные и социологические основания музыки / Макс Вебер // Макс Вебер. Избранное. Образ общества / Пер. с нем. А. Б. Михайлова. – М.: Юрист, 1994. - 704 с. – (Лики культуры). – С. 469 – 549.
- 8. Адорно Т. В.** Введение в социологию музыки. 12 теоретических лекций / Адорно Теодор В. // Адорно Теодор В. Избранное: социология музыки. – М., – СПб.: Университетская книга, 1999. – С. 7–190.
- 9. Сохор А. Н.** Социология и музыкальная культура / А. Сохор. – М.: Советский композитор, 1975. – 203 с.
- 10. Асафьев Б. В.** (Игорь Глебов) Музыкальная форма как процесс. Книги первая и вторая / Б.В. Асафьев. – Л.: Государственное музыкальное издательство, 1963. – 382 с.
- 11. Кононов А. І.** Музичні смаки та стильові особливості життя студентів м. Луганська / Кононов Андрій Ілліч // Магістерська робота за спеціальністю 8.040201 «Соціологія». – Луганськ, 2013. – 240 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ostrovok.lg.ua/knigohranilishhe/nauka/kononov-andriy-illich-muzichni-smaki-ta-stilovi-osoblivosti-zhittya-studentiv-m-luganska>. [Звернення: 27.04.2017].

Живілова М. С. Музичні смаки населення на початку війни в Донбасі (2014 р.) як показник соціально-психологічного стану регіонів (на прикладі Донбасу та Галичини)

В статті розглядаються музичні переваги мешканців Донбасу та Галичини на початку військового конфлікту на Донбасі як показник соціально-психологічного стану населення регіонів. Застосовується інтонаційна теорія музики Б. В. Асафєва, згідно із якою музика є

мистецтвом інтонації. Інтонація розуміється як оформлена в звучанні думка. Для характеристики «звучання» регіонів використовується поняття «інтонаційного словника» Б. В. Асаф'єва. Музичні смаки населення виявляються індикатором суспільних змін. «Інтонаційні словники» регіональних спільнот Донбасу та Галичини травня-червня 2014 р. демонструють, що регіони звучать по-різному – їх відрізняє мова пісень (для Галичини – це переважно україномовні пісні, для Донбасу – російськомовні), і елементи регіональних історій, що відобразились в мелодіях, наспівуваних в регіонах. «Інтонаційні словники» Галичини і Донбасу травня-червня 2014 р. зближують мелодії державного гімну, пісень-символів України («Червона рута»), української рок музики.

Ключові слова: соціологія музики, інтонаційна теорія Б.В. Асаф'єва, регіон, Донбас, Галичина

Живилова М.С. Музыкальные предпочтения населения в начале войны на Донбассе (2014 р.) как показатель социально-психологического состояния региона (на примере Донбасса и Галичины)

В статье рассматриваются музыкальные предпочтения жителей Донбасса и Галичины в начале военного конфликта на Донбассе как показатель социально-психологического состояния населения регионов. Применяется интонационная теория музыки Б. В. Асаф'єва, согласно которой музыка является искусством интонации. Интонация понимается как оформленная в звучании мысль. Для характеристики звучания регионов применяется понятие «интонационного словаря» Б.В. Асаф'єва. Музыкальные предпочтения являются показателем общественных изменений. «Интонационные словари» Донбасса и Галичины мая-июня 2014 г. Показывают, что регионы звучат по-разному – их отличает язык песен (для Галичины – преобладание украинского, для Донбасса – русского), и элементы региональных историй регионов, которые отразились в напеваемых мелодиях. Сближает регионы государственный гимн, песни-символы Украины («Червона рута»), украинская рок-музыка.

Ключевые слова: социология музыки, интонационная теория Б. В. Асаф'єва, регион, Донбасс, Галичина.

Zhivilova M.S. Music preferences of the population in the beginning of the war in the Donbass (2014) as an indicator of the socio-psychological state (on the example of the Donbass and Galicia)

The article considers musical preferences of the inhabitants of the Donbass and Galicia in the beginning of the war in the Donbass (2014) as an indicator of the socio-psychological state of the population of the regions. The

Asafiev's Intonation Theory of music is used. According to this theory music is the art of intonation. Intonation is understood as a thought formed in the sound. To characterize the sound of regions, the concept of Asafiev's intonation dictionary is used. Applying the conceptual apparatus of intonation music theory, we could construct «intonation dictionary» of regional communities – the Donbass and Galicia for May-June 2014. It was shown that these regions sound different – they are distinguished by language and elements of regional stories that reflected in melodies sung in the regions. Insurgent songs are not popular in the Donbass, because they represent regional history of Galicia, while the Soviet songs were not common in Galicia. Despite these differences Galicia and the Donbass are united by national anthem, Ukrainian songs-symbols like «Chervona Ruta», and modern Ukrainian rock music.

Keywords: Sociology of music, Asafiev's Intonation Theory, region, the Donbass, Galicia.

Стаття надійшла до редакції 24.04.2017 р.

Прийнято до друку 26.05.2017 р.

Рецензент – д. соц. н., професор

Кононов І. Ф.

ПРОЕКТ «МАСОВА СВІДОМІСТЬ В ЗОНІ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ НА ДОНБАСІ»

УДК 316.485.26:316.774: 130.121(477)

І. Ф. Кононов

С. В. Хобга

МАСОВА СВІДОМІСТЬ НАСЕЛЕННЯ ПІВНОЧІ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ. ПОПЕРЕДНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

З початку 2017 р. кафедра філософії і соціології здійснює польовий етап дослідження «Масова свідомість в зоні воєнного конфлікту на Донбасі» (номер державної реєстрації 0116U004150). Головне його завдання – перевірка методології дослідження масової свідомості в період суспільних криз і воєнних конфліктів, яка була розроблена нашим науковим колективом. Разом з тим, в ході методологічного експерименту були отримані дані про стан свідомості людської спільноти на Півночі Луганської області. Ця спільнота вже три

роки живе в прифронтових умовах. Крім того, Луганська область є прикордонною.

Розробляючи інструментарій дослідження, ми відштовхувалися від досвіду масових опитувань в Донбасі в умовах воєнного конфлікту, який здійснювали різні соціологічні служби і організації. Дані їх дуже різнилися. До того ж деякі служби закладали в саму концепцію опитувань певні ідеологічні очікування [1].

На початку ми визначили, що проблемна ситуація має два аспекти. Перший пов'язаний з самим станом масової свідомості в зоні воєнного конфлікту на Донбасі. Він системно не вивчався, ніхто не уявляє його динаміки, чинників, які цей стан обумовлюють. Складність полягає також в багат шаровості цього духовного утворення і впливу його складної структури на його ж динаміку.

Масова свідомість, якщо користуватися цим концептом при всій його проблемності, передбачає певний тип комунікації в суспільстві, яка опосередковується ЗМІ.

Експерти і журналісти, висвітлюючи ці питання, в основному мислять за принципом «стимул – реакція». Скажімо, продукується така послідовність: дивляться російські телеканали → виникають проросійські настрої. Тим самим відтворюється концепція «наркотичної голки», відкинута західними соціологами досить давно. Зараз зрозуміло, що ЗМІ впливають на аудиторію, але люди, що становлять її – не програмовані пристрої. Реакції на ЗМІ обумовлені внутрішніми диспозиціями, які є у певної спільноти людей, у нашому випадку, у регіональної спільноти. Ці диспозиції теж не слід приймати як щось застигле. Вони зазнають внутрішньої динаміки і впливають на безпосередні реакції на події, що відбуваються, а також на публікації про ці події в ЗМІ.

Другий аспект має методологічний характер. У нас немає інструментарію, що дозволяє фіксувати динаміку масової свідомості з урахуванням її багатовимірності. Більш того, в умовах воєнного конфлікту кількісні опитування мирного населення дають явні збої. Можливо це пов'язано з тим, що в зоні воєнного конфлікту посилюються такі фактори як ухилення від відповідей, нещирість респондентів.

Наша група визначила об'єктом дослідження масову свідомість в зоні військового конфлікту на Донбасі, а його предметом – її структуру і фактори динаміки.

Завдання дослідження були визначені наступним чином:

1. Виявити елементні, структурні і функціональні характеристики масової свідомості в зоні воєнного конфлікту.

2. З'ясувати, чи можна вести мову про багатовимірність та «полівалентність» масової свідомості, яка стає можливою саме завдяки

багатовимірності. Описати виміри масової свідомості та прояви «полівалентності» в зоні воєнного конфлікту.

3. Знайти чинники «перемикання» з одного виміру на інший в масовій свідомості.

4. Виявити фактори свідомої і несвідомої мімікрії у представників регіональної спільноти в зоні військового конфлікту.

5. Проаналізувати структури масової свідомості, які здатні якісно змінювати в часі її стан, породжуючи такі явища як паніка, психічні епідемії.

6. Вивчити роль стереотипів у функціонуванні і динаміці масової свідомості в зоні воєнного конфлікту. Серед стереотипів особливу увагу звернути на меми та мемплекси.

7. Вивчити канали отримання інформації про поточні події в зоні воєнного конфлікту.

8. Дослідити вплив інформаційних повідомлень, отриманих з різних джерел, на динаміку масової свідомості. Скласти уявлення про фактори зазначеної динаміки.

Гіпотези дослідження були сформульовані наступним чином:

1. Масова свідомість має «повстяну» або «зернисту» структуру. При цьому ця структура є багатошаровою. Ті чи інші її шари спливають на поверхню в залежності від соціального контексту. Сама по собі масова свідомість є утворенням з нечіткими межами. Її кордони в різних умовах можуть змінювати свої контури, то розширюючись, то звужуючись.

2. У масовій свідомості співіснують утворення різної природи і етіології. Серед них можна виділити стереотипи, які відрізняються довготривалістю, і оціночні реакції на поточні події, які прийнято називати суспільними опініями. Останні мінливі, можуть змінювати свої знаки на протилежні. Крім цього, в суспільній свідомості, присутні компоненти, що відображають характеристики зовнішнього світу. У них зливаються поняття і образи. В ній також можна знайти якусь програму масової поведінки в певній ситуації. Само собою, що в цих утвореннях ми знайдемо когнітивну, емоційну і діяльну складові, але представлені вони в різних формах і пропорціях.

3. Можливо, багатошаровість масової свідомості – це частина пристосувальних реакцій, характерних для того чи іншого суспільства. Тоді ми повинні припустити в ній якісь перемикачі, які дозволяють переходити з одного стану в інший. Набір можливих станів частково представлений різноманітністю позицій громадської думки, а частково є евентуальним. Можна припустити, що набір позицій в громадській думці є не жорсткою структурою з чітко альтернативними компонентами, а кожна позиція може містити решту у вигляді менш сильно виражених, але припустимих реакцій на проблеми, які можуть актуалізуватися при

зміні ситуації. Інтуїтивно соціологи це зрозуміли і звичною стала практика виявляти електоральні настрої, конструюючи можливі ситуації вибору. Ясно, що в різних ситуаціях виборці себе можуть вести по-різному. Кандидат, який за інших умов не міг бути обраний, в одному з варіантів ситуацій стає кращою кандидатурою. У кризових ситуаціях думка щодо бажаного територіального устрою країни може на першому рівні містити підтримку унітаризму, але при умовах, що змінилися, переключитися на ідею федералізації. Перемикачі разом з аттракторами і механізмами відбору вивчають синергетики [2]. Нам їх потрібно виявити в масовій свідомості. Цю гіпотезу можна проілюструвати «луганським синдромом» [3]. Збій громадянськості і солідарність з агресором у частини мешканців Донбасу виникла з багат шаровості масової свідомості. Один шар - «ми - громадяни України». Нижче шар - «ми з росіянами свої». Перемикання: «Влада в Україні втратила легітимність. Угрупування, що прийшло до влади в Києві буде репресувати Донбас. Свої допоможуть».

4. У ситуації перемикання в масовій свідомості люди втрачають довіру один до одного і це продукує реакції соціальної мімікрії [4]. Іншим фактором цих реакцій виступає непевність суспільної ситуації.

5. Масова свідомість – це поле становлення і поширення стереотипів, які стосуються як його когнітивної, так і емоційної і поведінкової складових. Стереотипи часто мають дуально-антагоністичний характер (твердження і заперечення одного і того ж судження). З логічної точки зору стереотипи в масовій свідомості займають позицію більшої посилки силогізму. Окремі випадки, з якими стикаються індивіди, окремими завдання, які вони повинні вирішувати, підводяться під цю більшу посилку.

6. Особливу роль в кризові періоди взагалі і в зоні воєнного конфлікту зокрема відіграють стереотипи, які зараз прийнято називати мемами. Від вельми невизначеного розуміння, запропонованого Р. Докінзом [5], концепція мемів в нашій вітчизняній традиції проеволюювала в бік теорії міметичного відображення дійсності [6]. Мем є стереотипом, але не кожен стереотип є мемом. Мемамі є стереотипи, відображені в знаку, причому в знаку, пізнаваному і популярному. У своєму функціонуванні мему їх носіями сприймаються як характеристики самої дійсності. Дуже важливим є інформаційна «заразність» мемів. Це проявляється, по-перше, в їх швидкому поширенні. По-друге, вони підпорядковують собі когнітивну, емоційну та поведінкову складові свідомості і центрують їх на себе. Сукупність пов'язаних мемів (мемплекс) створює герметичну модель дійсності, яку індивід сприймає як її вичерпне пояснення. Будь-які інші пояснення відкидаються або як підступні зазіхання на істину, або як помилки.

7. Меми і мемплекси розрізняються за походженням і структурою. В основі деяких з них лежать вишукані філософські, наукові або теологічні доктрини. Наприклад, в основі мема «русский мир» лежить теорія цивілізації. Вона є досягненням теоретичної думки Росії від І. Киреевського до М. Данилевського [7] і від останнього до В. Цимбурського [8] і О. Дугіна [9]. Але на мем доктрина перетворюється через симпліфікацію тобто спрощення. Уявлення про Росію як особливу цивілізаційну систему стає концептом «русского мира», а цей концепт набуває безліч знакових репрезентацій. Мемплекс, утворений ними, включає в себе велику кількість однозначних опозицій. «Свята Русь» - «загниваючий Захід», «Росія - Піндостан», «Росія - Гейропа» та ін. Така ж природа семіозису і в Україні. «Україна - частина Європи», «Московія - спадкоємиця Золотої Орди». Інші меми та мемплекси виникли в процесі ідеологічної діяльності, ще якість стали результатом практичних узагальнень і стереотипізації («бандерівці», «ватники»). В зоні АТО сформувалися свої стереотипи (ЗСУ – добробати; стосунки військових з місцевим населенням – «мати вигнала дочку за те, що звязалася з бандерівцем» і т.д.)

8. Меми стають головними структурами в масовій свідомості в періоди гострої суспільної боротьби, великої небезпеки. При стабілізації оживає громадська думка і актуальними стають пізнавальні структури.

9. У зоні АТО головну роль в забезпеченні інформацією про великий світ відіграють Інтернет (синтетичні медіа в його просторі - соціальні мережі і синтетичні накопичувачі інформації, які одночасно є поштовими сайтами – Укрнет, Рамблер та ін.) та телебачення. Але інформація проходить крізь структури, утворені стереотипами різної етіології, і структури особисто-групового досвіду. У кризових умовах вибір того чи іншого стереотипу може відбуватися в результаті деяких подій (зустріч з представниками ЗСУ; зустріч з сусідами чи зі знайомим, який повернувся із заробітків у Росії та ін.). Велику роль в активізації стереотипів відіграють зустрічі з девіантними випадками (п'яні солдати; випадки брутальності на блокпостах; неадекватність «добровольців» щодо місцевих традицій).

Відштовхуючись від сформульованих гіпотез, наш дослідницький колектив дійшов висновку, що вивчення масової свідомості в зоні воєнного конфлікту повинне відбуватися в довірчій групі. В ній інтерв'юери і респонденти повинні знати один одного і довіряти один одному, що має стати запорукою правдивих відповідей. Саме в такій групі можливо перевірити дієвість створеного інструментарію.

Опитування в довірчій групі має свої особливості. До її недоліків належить невеликий обсяг і можлива втома від опитувань. Перевагою можна вважати відвертість у відповідях. Ще потрібно з'ясувати

можливості використання довірчих груп при регулярних масових опитуваннях в період суспільних криз, воєн, революцій і т. п. У будь-якому випадку соціологу при застудванні такого типу опитувань доведеться вирішувати декілька проблем. Серед них варто назвати збереження мотивації респондентів до повторних опитувань, запобігання втомі від них. Є ще одна проблема, яку можна визначити як «ефект вагонного попутника», коли знайомому дещо важче розповісти, ніж незнайомому. Правда, це переважно стосується особистої сензитивної інформації. Політичними ж оцінками в зоні АТО легше ділитися зі знайомими.

Наше дослідження передбачає: 1) щоквартальне здійснення в довірчій групі стандартизованих інтерв'ю. Вони орієнтовані на отримання оціночних суджень про ситуацію в країні і про перспективи її розвитку; 2) щотижневе опитування про джерела інформації, якими послуговуються наші респонденти, – інформаційна панель; 3) фокусовані групові інтерв'ю з метою інтерпретації даних, отриманих попередніми методами. Поєднання цих методів повинне забезпечити триангуляцію отриманих даних. Паралельно зі здійсненням описаних дослідницьких процедур проводиться аналіз соціальних мереж з використанням спеціальних програм. Співвіднесення результатів інформаційної панелі, яка повинна дати уявлення про темпоральні зміни інформаційних уподобань респондентів, з результатами чотирьох хвиль стандартизованих інтерв'ю, які повинні зафіксувати зміни в оцінках ситуації в країні та перспектив її розвитку, має дати уявлення про вплив джерел інформації на відповідні оцінки.

Анкета для стандартизованого інтерв'ю була розроблена доц. Верховод Л. І., проф. Кононовим І. Ф., проф. Лобановою А. С., проф. Рущенком І. П., доц. Хобтою С. В. Інструментарій для інформаційної панелі підготували проф. Кононов І. Ф. і доц. Хобта С. В. Аналізом соціальних мереж займаються ас. Петренко О. С. і доц. Полулях Ю. Ю.

Польовий етап здійснюється зусиллями доцентів Верховод Л. І. та Хобти С. В., старшого викладача Котеленець К. М. та асистентів Плясова В. С. і Петренко О. С. Роботу інтерв'юєрів виконують студенти Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, які навчаються за спеціальністю «Соціологія».

На цей час інтерв'ювання в довірчій групі здійснювалося двічі. Метою цієї публікації є представлення отриманих результатів. На цей час ми не отримали інформації для підтвердження чи спростування усіх сформульованих гіпотез.

Зазначимо, що в ході опитування була створена також контрольна група зі студентів Харкова і Кривого Рогу. Їх опитування проводилося в

on-line режимі. Призначенням контрольної групи було виявлення різких відмінностей в розподілі думок з питань, що вивчаються між населенням Півночі Луганської області та решти України. Платформа для такого опитування і автоматичної обробки даних була підготовлена доц. Серюком О. Безпосередньо опитування в Харкові проводив проф. Рущенко І. П., в Кривому Розі – проф. Лобанова А. С.

Вибіркова сукупність в Луганській області характеризувалися такими параметрами: 53% жінки і 47% – чоловіки. Розподіл за віковими групами: 18-29 років – 26%, 30-39 років – 39%, 40-49 років – 12%, 50-59 років – 22%. Міських мешканців серед опитаних – 64%, сільських – 36%. Переважна більшість респондентів ідентифікувала себе як українці – 96% (3% – росіяни, 1% – інша національність). За освітою опитані у 37% випадках – особи з вищою світою, у 44% – з середньою спеціальною або неповною вищою, у 16% – з повною вищою, у 2% – з неповною вищою, 1% мають початкову освіту. Більше третини респондентів є найманими працівниками (37%), 2% самі є роботодавцями, 4% – самозайнятими, 4% працюють на тимчасових роботах, а 10% тимчасово не працюють. Студентів серед опитаних 15%, пенсіонерів – 24%.

Серед тих, хто працює 27% визначили характер своєї праці як «складна робота з людьми, яка вимагає вищої освіти», по 18% обрали позиції «Праця з використанням верстатів і механізмів, що вимагає спеціальної підготовки» та «Фізична праця, що вимагає індивідуальної майстерності і досвіду», 17% – «Виконавська робота в офісі, що припускає використання комп'ютера та іншої офісної техніки», по 11% «Рішення складних інтелектуальних завдань, що носять творчий характер», «Фізична праця, що передбачає прості рутинні операції і не вимагає спеціальної підготовки» та 10% – «Проста робота з обслуговування людей» та 6% – «підприємництво».

Спробуємо оцінити дослідницьку ефективність створеного інструментарію. Розглянемо і отримані дані про стан суспільної думки регіональної спільноти. Представимо отримані результати у вигляді серій таблиць, попередньо зауваживши, що в них дані стосуються всіх опитаних. Наші вибіркові сукупності дуже невеликі (перша хвиля $n = 148$ чоловік; друга хвиля $n = 142$ чоловіки). Некоректним було б давати розподіли навіть за статтю чи віком. Отримані дані свідчать лише про тенденції. Для точного вимірювання необхідно використовувати більші вибіркові сукупності.

Україна: минуле, сучасність і майбутнє

Перше запитання анкети (автор проф. Кононов І.Ф.) звучало так: «Оцініть за 5-ти бальною шкалою, наскільки Ви згодні з нижче наведеними твердженнями. Оцініть кожне твердження окремо, не

намагаючись узгодити відповіді між собою». Шкала інтерпретувалася наступним чином: «5» – повна згода; «4» – згода в основному; «3» – рівною мірою згода і незгода; «2» – в основному незгода; «1» – повна незгода, а «0» – відсутність думки з приводу запитання. Респондентам послідовно пропонувалися 62 судження.

Отримані результати представимо за смисловими блоками в балах і відсотках.

Почнемо з загальних характеристик української державності (таблиці 1, рис. 1)

Таблиця 1.

**Уявлення про походження і основні характеристики сучасної
Української держави**

(в балах, шкала: 1-5, до тих, хто відповів)

№	Судження	Хвиля 1 n=148			Хвиля 2 n=142			Контрольна група n=100		
		N	Серед не	Ст. відх.	N	Серед не	Ст. відх.	N	Серед не	Ст. відх.
1	Незалежність України – це результат боротьби народу за державну самостійність	144	3,7	1,2608	136	3,4	1,2316	99	3,4	1,0888
2	Незалежність України – результат прагнення її правлячих кіл до відокремлення від московського центру для панування над власним народом	135	3,3	1,2686	129	3,1	1,2057	92	3,3	1,1638
3	Демократія в Україні дозволяє на державному рівні висловлювати інтереси різних верств народу і погоджувати їх	145	3,1	1,2746	135	2,9	1,1543	97	2,8	1,2351
4	Демократія в Україні – це інструмент панування багатих над іншим народом	141	3,3	1,4292	137	3,4	1,2400	98	3,5	1,2117
5	Українська держава забезпечує мінімум справедливості в суспільному житті країни	142	2,8	1,2733	136	3,2	1,2437	100	2,3	1,0408
6	Українська держава не забезпечує навіть мінімуму справедливості в суспільному житті країни	139	3,2	1,3397	138	3,0	1,2980	100	3,7	1,0766
7	В Україні кожна людина може домогтися успіху, якщо проявить талант і буде багато працювати	140	3,1	1,4399	138	2,8	1,4421	85	3,3	1,2776
8	В Україні для досягнення успіху в першу чергу потрібні зв'язку, блат, протекція	142	3,7	1,2780	135	3,7	1,2243	85	3,7	1,1168

Розподіл відповідей на цю ж групу запитань у відсотках.

Рис. 1.

**Уявлення про походження і основні характеристики сучасної
Української держави, %**

№		Хвиля 1 n=148	Хвиля 2 n=142	Контрольна група n=100
1	Незалежність України – це результат боротьби народу за державну самостійність	-17 54	-23 47	-22 55
2	Незалежність України – результат прагнення її правлячих кіл до відокремлення від московського центру для панування над власним народом	-21 38	-29 35	-23 43
3	Демократія в Україні дозволяє на державному рівні висловлювати інтереси різних верств народу і погоджувати їх	-31 40	-33 30	-42 31
4	Демократія в Україні – це інструмент панування багатих над іншим народом	-30 50	-23 51	-22 55
5	Українська держава забезпечує мінімум справедливості в суспільному житті країни	-39 30	-28 39	-63 15
6	Українська держава не забезпечує навіть мінімуму справедливості в суспільному житті країни	-28 42	-35 38	-18 61
7	В Україні кожна людина може домогтися успіху, якщо проявить талант і буде багато працювати	-35 44	-45 33	-23 40
8	В Україні для досягнення успіху в першу чергу потрібні зв'язку, блат, протекція	-19 60	-15 58	-11 51

Тут та далі:

- Top2box (Повністю згодний+В основному згодний)
- Bottom 2 box (В основному не згоден+Повністю не згоден)
- Значущо більше/менше на рівні 95% та вище порівняно з Хвилею 1

Оцінюючи отримані результати з методологічної точки зору, варто сказати, що демонструючи надійність, вони свідчать про певну проблемність при використанні цих і подібних їм запитань для сутнісного з'ясування суспільних опіній. Якщо говорити про вибір між двома варіантами походження української державності (народна боротьба – прагнення правлячих кіл до відділення від московського центру), то респонденти, скоріше за все, не розглядають ці варіанти як альтернативні. Тобто, незалежність України стала фактом свідомості більшості наших респондентів. Вона сприймається як позитивна цінність, але зворотню стороною української державності є домінування в ній інтересів правлячих кіл, а не народу.

Сказане також стосується оцінки стану демократії в Україні і забезпечення соціальної справедливості. Правда, в даному випадку негативні оцінки є більш опукло вираженими.

Чи доцільне використання подібних запитань в подальшому? Чи не є вони недостатньо операціоналізованими? Власне, відповідь на перше запитання залежить від відповіді на друге. Мабуть, можна сказати, що будь-які запитання, поставлені в загальній формі і орієнтовані на отримання оціночних суджень, не можуть сприйматися всіма респондентами однозначно. В цьому сенсі вони недостатньо операціоналізовані. У відповідях ми отримуємо спектр оцінок, які тільки формально ототожнюються. Якщо спеціально вивчати уявлення громадян нашої країни про здобуття Україною незалежності, то кожне судження мусить бути розгорнуто в системі запитань. Варто з'ясувати, що люди розуміють під незалежністю, під боротьбою народу за неї і т. д. Варто також отримати інформацію про те, як респонденти розуміють поняття «правлячі кола». Але при будь-якій операціоналізації понять залишається семантичне ядро, яке виражається загальними поняттями. В реальному функціонуванні громадської думки, мабуть, присутні як загальні оцінки, де використовуються поняття з нечіткими контурами, так і дискурсивні конструкції більш конкретного характеру. Невелика кількість тих, хто заявив про відсутність думки з цих питань, підтверджує такий висновок.

Можна зробити ще одне припущення. Висловлюючи згоду/незгоду з певним абстрактним твердженням, респонденти відтворюють прийняті ними стереотипи, які є частинами дискурсивних ланцюжків. Більш конкретні запитання здатні провокувати зсув в їх оцінках в той чи інший бік. Так, з Табл. 1. видно, що альтернативні оцінки рівня забезпечення в Україні соціальної справедливості набрали майже однакову кількість відповідей. Правда, стандартне відхилення при жорсткій негативній оцінці є вищим, ніж при помірній позитивній оцінці. Тобто, жорстка негативна оцінка пов'язана з більшою дисперсією відповідей.

Поняття соціальної справедливості є одним з найбільш нечітких [5]. В нашому випадку конкретизація справедливості як меритократії привела до зсуву оцінок ситуації в Україні в негативний бік. Більшість з опитаних схиляються до думки, що для успіху в нашій країні необхідна протекція.

В цілому розподіл відповідей на блок запитань про підвалини суспільного життя в нашій країні можна витлумачити як свідчення неконсолідованості громадянської думки. В ній змішуються ідеологічні настанови, за допомогою яких правлячий клас досягає згоди на панування, критичні підходи до соціальної дійсності загального

характеру, елементи колективного і індивідуального досвіду. Всі ці елементи є дієвими і впливають на сприйняття населенням Луганщини суспільних подій, повідомлень ЗМІ про проблеми та ін. Підвалини суспільного життя в Україні видаються мешканцям її Сходу досить хиткими. Найбільш стабільною підвалиною є сама незалежність, а сприйняття демократії, справедливості, меритократії є скоріше негативними. При рішучій зміні ситуації (в позитивний чи негативний бік), мабуть, можуть змінитися і оцінки.

Тепер розглянемо ставлення населення Півночі Луганщини до політичних подій останніх трьох років (табл. 2 та рис. 2).

Таблиця 2.

**Оцінки гострих питань суспільно-політичного життя України
останніх трьох років**

(в балах, шкала: 1-5, до тих, хто відповів)

№	Судження	Хвиля 1 n=148			Хвиля 2 n=142			Контрольна група n=100		
		N	Середне	Ст. відх.	N	Середне	Ст. відх.	N	Середне	Ст. відх.
1	Майдан наприкінці 2013 - початку 2014 рр. став початком Революції Гідності, яка поступово очищує країну від несправедливості	136	2,4	1,2782	123	2,4	1,2628	91	1,9	1,0063
2	Майдан наприкінці 2013 - початку 2014 рр. був боротьбою однієї частини правлячого класу проти іншої за повноту влади, а зовсім не за соціальну справедливість	138	3,8	1,2413	129	3,5	1,2444	88	3,7	1,2569
3	Революцію Гідності здійснив український народ	139	2,8	1,2959	128	2,8	1,2658	89	2,7	1,2739
4	В Революції Гідності народ був тільки інструментом у руках однієї групи правлячого класу проти іншої групи	139	4,0	1,1539	132	3,5	1,3277	90	3,9	1,1282
5	Майдан наприкінці 2013 - початку 2014 рр. і війна на Донбасі пов'язані між собою як причина і наслідок	136	3,7	1,2652	127	3,5	1,3847	89	3,9	1,0592
6	Майдан наприкінці 2013 - початку 2014 рр. і війна на Донбасі - це зовсім різні події, не пов'язані як причина і наслідок	126	2,3	1,3732	124	2,3	1,2881	89	1,9	1,0514

№	Судження	Хвиля 1 n=148			Хвиля 2 n=142			Контрольна група n=100		
		N	Середнє	Ст. відх.	N	Середнє	Ст. відх.	N	Середнє	Ст. відх.
7	Головною причиною війни на Донбасі є протистояння Росії і США	127	2,8	1,3957	120	2,7	1,3572	79	2,6	1,2377
8	Головною причиною війни на Донбасі є повстання місцевого населення проти українських націоналістів, які прийшли до влади в Києві	129	3,0	1,4087	127	2,7	1,2953	89	2,3	1,4301
9	Головною причиною війни на Донбасі є агресія Росії проти України	132	2,8	1,5054	128	2,7	1,4206	84	3,0	1,3962
10	Декомунізація в Україні, повалення пам'ятників Леніну та іншим комуністичним діячам, перейменування населених пунктів – це відновлення історичної справедливості, повернення до справжньої історичної пам'яті народу	130	2,4	1,3813	122	2,2	1,2917	80	1,8	0,9480
11	Декомунізація в Україні, повалення пам'ятників Леніну та іншим комуністичним діячам, перейменування населених пунктів – це спроба розправитися з минулим, знищити пам'ять про соціалізм, нав'язати думку про минуле, яке не відповідає пам'яті народу	123	3,3	1,3711	120	3,3	1,4376	77	3,6	1,1949
12	Положення простих громадян України за останній рік стало гірше	144	4,1	1,1751	136	4,1	1,2381	82	4,4	0,7659
13	Положення простих громадян за останній рік в Україні в певній мірі покращився	136	1,9	1,2143	130	1,8	1,1243	79	1,5	0,6950

**Рис. 2.
Оцінки гострих питань суспільно-політичного життя України
останніх трьох років, %**

№	Судження	Хвиля 1 n=148	Хвиля 2 n=142	Контрольна група n=100
1	Майдан став початком Революції Гідності, яка поступово очищує країну від несправедливості	-51 20	-47 17	-63 6
2	Майдан був боротьбою однієї частини правлячого класу проти іншої за повноту влади, а зовсім не за соціальну справедливість	-17 56	-18 43	-16 56
3	Революцію Гідності здійснив український народ	-37 30	-35 27	-42 25
4	В Революції Гідності народ був тільки інструментом у руках однієї групи правлячого класу проти іншої групи	-12 66	-21 51	-11 63
5	Майдан наприкінці 2013 - початку 2014 рр. і війна на Донбасі пов'язані між собою як причина і наслідок	-16 55	-21 53	-7 63
6	Майдан наприкінці 2013 - початку 2014 рр. і війна на Донбасі - це зовсім різні події, не пов'язані як причина і наслідок	-55 17	-54 18	-64 7
7	Головною причиною війни на Донбасі є протистояння Росії і США	-39 24	-42 24	-45 18
8	Головною причиною війни на Донбасі є повстання місцевого населення проти українських націоналістів, які прийшли до влади в Києві	-36 36	-39 26	-39 19
9	Головною причиною війни на Донбасі є агресія Росії проти України	-44 35	-45 29	-35 31

**Рис. 2. (Продовження)
Оцінки гострих питань суспільно-політичного життя України
останніх трьох років, %**

№	Судження	Хвиля 1 n=148	Хвиля 2 n=142	Контрольна група n=100
10	Декомунізація в Україні – це відновлення історичної справедливості, повернення до справжньої історичної пам'яті народу	-46 19	-57 13	-66 4
11	Декомунізація в Україні – це спроба розправитися з минулим, знищити пам'ять про соціалізм, нав'язати думку про минуле, яке не відповідає пам'яті народу	-25 40	-28 45	-10 45
12	Положення простих громадян України за останній рік стало гірше	-11 71	-15 72	-1 70
13	Положення простих громадян за останній рік в Україні в певній мірі покращився	-67 9	-73 7	-72 1

Оцінки подій останніх трьох років свідчать про їх осмисленість, наявність сформованих суспільних опіній. Більшість оцінок населення розходиться з тим, як події оцінюють офіційно. Найбільш консолідованими є позиції стосовно того, що правлячий клас використав народ в Революції Гідності в своїх інтересах, що Майдан кінця 2013 – початку 2014 рр. і війна на Донбасі пов'язані як причина і наслідок і що становище простих громадян за останній рік погіршилося. Менш опуклою, але такою, що чітко фіксується, є опінія про те, що декомунізація в Україні є спробою розправитися з минулим, нав'язати народу пам'ять, яка не відповідає його досвіду. Не характеризується консолідованістю думка про причини війни на Донбасі. Можна сказати, що опінії, згідно з якими війна на Донбасі є наслідком протистояння Росії і США, агресії Росії і повстання місцевого населення проти українських націоналістів, які прийшли до влади в Києві, мають однакову потужність. Чітка представленість в масовій свідомості населення Півночі Луганської області останньої позиції є достатньо симптоматичною. Приймаючи незалежність України як позитивну цінність, наше населення сприймає зміну влади 2014 р. і розповсюдження праворадикального націоналізму як один з факторів, що призвели до війни.

Сучасні проблеми суттєво актуалізували історичне минуле. В тому блоці анкети, який розглядається, респондентам пропонувалося

оцінити ступінь своєї згоди з висловлюваннями про трьох історичних діячів (В. Ленін, Й. Сталін і С. Бандера). Ці три постаті були обрані як найбільш контраверсійні в сучасному дискурсі національної пам'яті. Результати представимо в табличній формі (таблиця 3, рис.3).

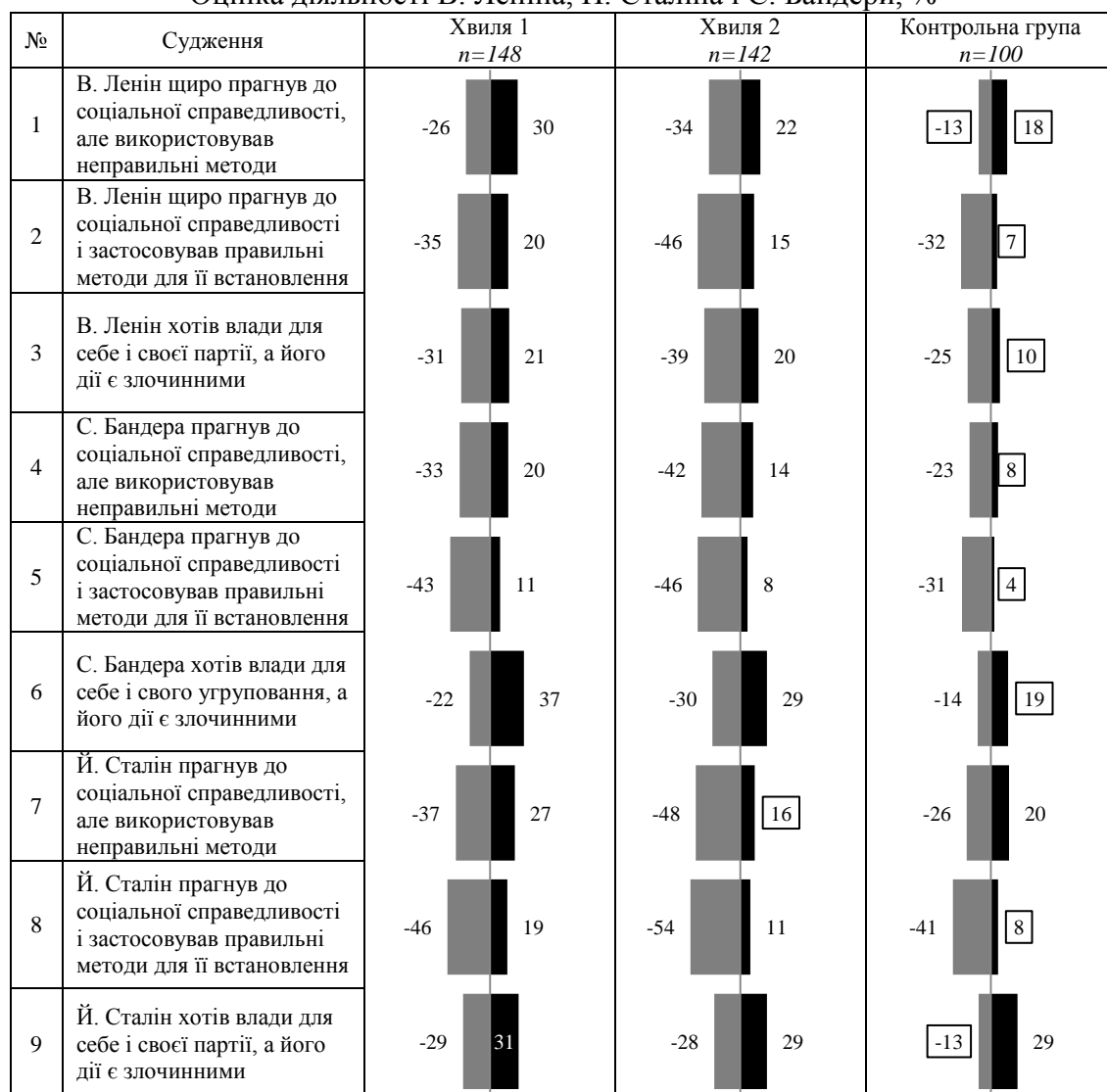
Таблиця 3.

Оцінка діяльності В. Леніна, Й. Сталіна і С. Бандери
(в балах, шкала: 1-5, до тих, хто відповів)

№	Судження	Хвиля 1 n=148			Хвиля 2 n=142			Контрольна група n=100		
		N	Середнє	Ст. відх.	N	Середнє	Ст. відх.	N	Середнє	Ст. відх.
1	В. Ленін широко прагнув до соціальної справедливості, але використовував неправильні методи	117	3,0	1,2729	118	2,7	1,2278	62	3,1	1,0196
2	В. Ленін широко прагнув до соціальної справедливості і застосовував правильні методи для її встановлення	118	2,6	1,2389	118	2,4	1,238	62	2,3	1,0856
3	В. Ленін хотів влади для себе і своєї партії, а його дії є злочинними	114	2,8	1,3798	114	2,6	1,3363	64	2,8	,8863
4	С. Бандера широко прагнув до соціальної справедливості, але використовував неправильні методи	102	2,6	1,5231	103	2,3	1,3027	53	2,6	1,2011
5	С. Бандера широко прагнув до соціальної справедливості і застосовував правильні методи для її встановлення	101	2,1	1,322	101	2,1	1,2104	54	2,1	1,0328
6	С. Бандера хотів влади для себе і свого угруповання, а його дії є злочинними	106	3,3	1,549	106	2,9	1,5261	52	3,2	1,3078
7	Й. Сталін широко прагнув до соціальної справедливості, але використовував неправильні методи	125	2,7	1,4207	121	2,4	1,2854	65	2,8	1,3138
8	Й. Сталін широко прагнув до соціальної справедливості і застосовував правильні методи для її встановлення	121	2,4	1,2567	113	2,1	1,1994	65	2,1	1,1223
9	Й. Сталін хотів влади для себе і своєї партії, а його дії є злочинними	114	3,1	1,4865	106	3,1	1,4364	62	3,4	1,1387

Рис. 3.

Оцінка діяльності В. Леніна, Й. Сталіна і С. Бандери, %

Як видно, найбільш негативно на Півночі Луганської області оцінюється діяльність С. Бандери та Й. Сталіна. Ставлення до діяльності В. Леніна є амбівалентним. Найбільш підтримуваною є точка зору, згідно з якою В. Ленін прагнув до соціальної справедливості, але користався невірними методами. Але близькою за потужністю є позиція, згідно з якою Володимир Ленін прагнув влади для себе і своєї партії, а його дії є злочинними.

Нас цікавило ставлення респондентів до духовної спадщини. Для з'ясування її значимості в житті мешканців півночі Луганщини ми

обрали дві постаті, які уособлюють російську і українську літературу, – О. Пушкіна і Т. Шевченка (результати в табл. 4, рис. 4).

Таблиця 4.

Значимість творчості О. Пушкіна і Т. Шевченка

(в балах, шкала: 1-5, до тих, хто відповів)

№	Судження	Хвиля 1 n=148			Хвиля 2 n=142			Контрольна група n=100		
		N	Серед не	Ст. відх.	N	Сере дне	Ст. відх.	N	Сере дне	Ст. відх.
1	Я не можу уявити свій духовний світ без творів Олександра Пушкіна	133	3,5	1,4282	129	2,853	1,4690	78	3,3	1,4364
2	Я цілком в духовному плані можу обійтися без творів Олександра Пушкіна	135	2,9	1,5253	136	3,007	1,4682	77	2,8	1,4566
3	Я не можу уявити свій духовний світ без творів Тараса Шевченка	137	3,4	1,4227	136	3,000	1,4298	79	3,5	1,2697
4	Я цілком в духовному плані можу обійтися без творів Тараса Шевченка	134	2,6	1,4857	138	2,783	1,4334	77	2,4	1,3170

Рис. 4.

Значимість творчості О. Пушкіна і Т. Шевченка, %

№	Судження	Хвиля 1 n=148	Хвиля 2 n=142	Контрольна група n=100
1	Я не можу уявити свій духовний світ без творів Олександра Пушкіна	-23 48	-42 31	-23 36
2	Я цілком в духовному плані можу обійтися без творів Олександра Пушкіна	-37 36	-34 36	-37 26
3	Я не можу уявити свій духовний світ без творів Тараса Шевченка	-25 45	-37 35	-17 45
4	Я цілком в духовному плані можу обійтися без творів Тараса Шевченка	-43 28	-45 29	-50 17

Згідно з отриманими даними, свідомість наших земляків жодними чином не назвеш літературоцентричною. Засновники сучасних російської і української літератур не виступають постійними духовними співбесідниками усіх наших респондентів. Можна сказати навіть більш жорстко. Серед населення є значна група людей, яким є чужою висока російська і українська культури.

Ще один блок питань стосувався науки і релігії в процесі пізнання світу (результати в таблиці 5, рис. 5).

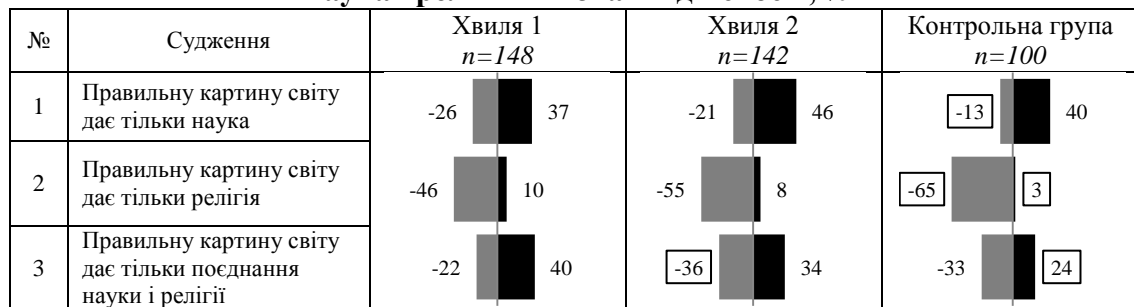
Таблиця 5.

Наука і релігія в пізнанні дійсності
(в балах, шкала: 1-5, до тих, хто відповів)

№	Судження	Хвиля 1 n=148			Хвиля 2 n=142			Контрольна група n=100		
		N	Середнє	Ст. відх.	N	Середнє	Ст. відх.	N	Середнє	Ст. відх.
1	Правильну картину світу дає тільки наука	135	3,2	1,2864	132	3,4	1,2119	83	3,4	1,0481
2	Правильну картину світу дає тільки релігія	134	2,4	1,0348	131	2,3	0,9692	82	1,8	,8526
3	Правильну картину світу дає тільки поєднання науки і релігії	133	3,3	1,3142	134	3,2	2,9271	80	2,8	1,2679

Рис. 5.

Наука і релігія в пізнанні дійсності, %

В цілому населення науці більше довіряє, ніж релігії. Але наука і релігія жорстко не протиставляються. Тому популярністю також користується думка, згідно з якою для пізнання дійсності корисно поєднувати науку і релігію.

Своя країна завжди сприймається у порівнянні з іншими. У нашому дослідженні респондентам пропонувалися судження, які порівнювали Україну з Росією і США, а також останні країни порівнювали між собою (результати в таблиці 6, рис. 6).

Таблиця 6.

**Порівняння України, Росії і США за різними параметрами
(в балах, шкала: 1-5, до тих, хто відповів)**

№	Судження	Хвиля 1 n=148			Хвиля 2 n=142			Контрольна група n=100		
		N	Середнє	Ст. відх.	N	Середнє	Ст. відх.	N	Середнє	Ст. відх.
1	У Росії простий народ живе краще, ніж в Україні	137	2,8	1,3296	133	2,887	1,3123	80	2,8	1,2607
2	У Росії простий народ живе приблизно так само, як і в Україні	135	3,1	1,3615	130	2,746	1,2471	78	3,2	1,0938
3	У Росії простий народ живе гірше, ніж в Україні	128	2,2	1,1526	123	2,073	1,1027	75	2,0	,8695
4	У Росії відносини між народом і владою є більш справедливими, ніж в сучасній Україні	123	2,7	1,4055	123	2,707	1,2722	73	2,5	1,2257
5	У Росії відносини між владою і народом є менш справедливими, ніж в сучасній Україні	122	2,5	1,3061	121	2,273	1,1902	69	2,6	1,1288
6	У Росії відносини між владою і народом є приблизно такими ж як і в Україні	124	2,5	1,2461	122	2,451	1,2734	70	2,6	1,0772
7	США - це зразок розвинутого суспільства, на який повинна орієнтуватися Україна	137	2,7	1,2249	126	2,937	1,3007	85	2,9	1,1955
8	США - це зразок суспільства, який не підходить для України	128	3,0	1,2703	121	2,802	1,3142	82	2,8	1,1392
9	США винні в багатьох конфліктах і війнах в сучасному світі	121	3,5	1,3911	114	3,325	1,3664	78	3,1	1,4029
10	США намагаються врегулювати конфлікти і війни в сучасному світі і не допустити нових	124	2,4	1,2763	122	2,492	1,2077	78	2,7	1,0891
11	У США більше соціальної справедливості, ніж в сучасній Росії	115	3,4	1,2745	121	3,124	1,3390	73	3,7	1,2272
12	У Росії більше соціальної справедливості, ніж в США	112	2,3	1,2331	122	2,410	1,2315	75	2,0	1,0394

Рис. 6.

Порівняння України, Росії і США за різними параметрами, %

№	Судження	Хвиля 1 n=148	Хвиля 2 n=142	Контрольна група n=100
1	У Росії простий народ живе краще, ніж в Україні	-37 28	-38 29	-33 26
2	У Росії простий народ живе приблизно так само, як і в Україні	-34 38	-40 27	-19 31
3	У Росії простий народ живе гірше, ніж в Україні	-53 11	-60 10	-54 4
4	У Росії відносини між народом і владою є більш справедливими, ніж в Україні	-40 28	-35 25	-42 16
5	У Росії відносини між владою і народом є менш справедливими, ніж в Україні	-44 18	-53 13	-33 14
6	У Росії відносини між владою і народом є приблизно такими ж як і в Україні	-42 18	-45 18	-28 16
7	США - це зразок розвиненого суспільства, на який повинна орієнтуватися Україна	-37 24	-34 28	-29 29
8	США - це зразок суспільства, який не підходить для України	-29 29	-37 26	-38 21
9	США винні в багатьох конфліктах і війнах в сучасному світі	-20 44	-24 38	-32 33
10	США намагаються врегулювати конфлікти і війни в сучасному світі і не допустити нових	-45 18	-43 15	-35 20
11	У США більше соціальної справедливості, ніж в Росії	-17 40	-28 39	-12 44
12	У Росії більше соціальної справедливості, ніж в США	-42 14	-51 20	-54 6

В даному випадку ми знову маємо справу з неконсолідованими опініями. Нашим респондентам складно однозначно оцінити сучасну Росію і порівняти її з Україною. Зокрема, вони не можуть визначитися, де більш справедливі відносини влади та суспільства. Проте, більшість впевнена, що в Україні простому народу живеться краще, ніж в Росії. Це відрізняє оцінку мешканців області від передвоєнного часу. Раніше мешканці півдня області розглядали Росію як більш привабливу для життя країну [11]. Відносно вираженою позицією є певний антиамериканізм (більшість згодна, що «США винні в багатьох

конфліктах і війнах в сучасному світі»), який співіснує з думкою, що в США більше справедливості, ніж в Росії.

Наостанок розглянемо уявлення наших респондентів про майбутнє України (таблиці 7, рис. 7).

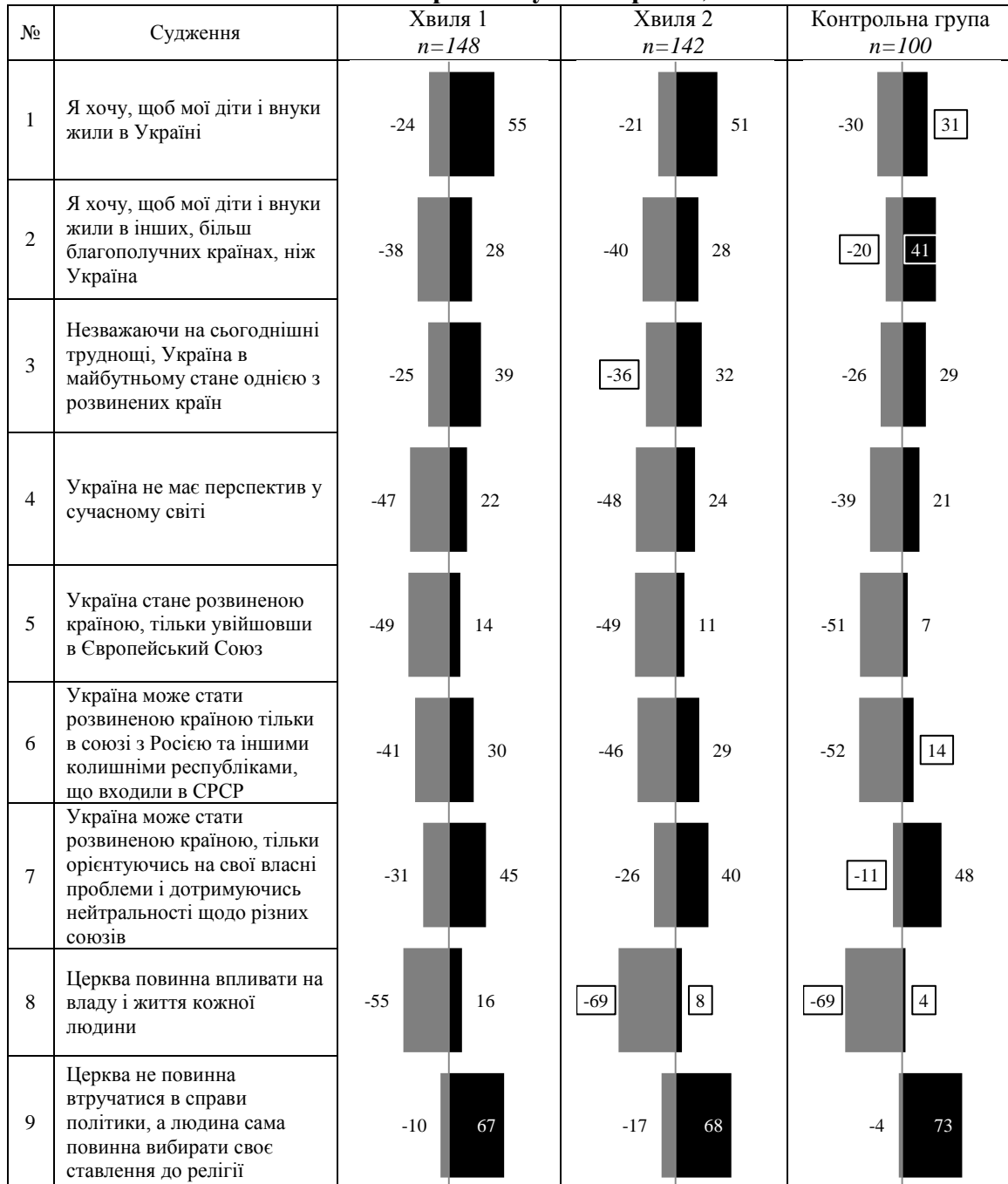
Таблиця 7.

Уявлення про майбутнє України
(в балах, шкала: 1-5, до тих, хто відповів)

№	Судження	Хвиля 1 n=148			Хвиля 2 n=142			Контрольна група n=100		
		N	Серед не	Ст. відх.	N	Серед не	Ст. відх.	N	Серед не	Ст. відх.
1	Я хочу, щоб мої діти і внуки жили в Україні	142	3,6	1,4432	136	3,6	1,3376	84	3,0	1,3488
2	Я хочу, щоб мої діти і внуки жили в інших, більш благополучних країнах, ніж Україна	132	2,8	1,4591	134	2,8	1,3513	86	3,5	1,2802
3	Незважаючи на сьогоднішні труднощі, Україна в майбутньому стане однією з розвинених країн	138	3,3	1,3025	131	3,0	1,3154	84	3,0	1,0642
4	Україна не має перспектив у сучасному світі	135	2,5	1,2741	131	2,5	1,3030	87	2,6	1,2678
5	Україна стане розвинутою країною, тільки увійшовши в Європейський Союз	127	2,3	1,2568	119	2,3	1,1508	83	2,2	,9827
6	Україна може стати розвинутою країною тільки в союзі з Росією та іншими колишніми республіками, що входили в СРСР	129	2,7	1,4712	126	2,7	1,4066	83	2,2	1,2551
7	Україна може стати розвинутою країною, тільки орієнтуючись на свої власні проблеми і дотримуючись нейтральності щодо різних союзів	140	3,2	1,4813	127	3,2	1,2992	82	3,6	1,0767
8	Церква повинна впливати на владу і життя кожної людини	128	2,3	1,2517	137	2,0	1,0467	82	1,7	,8614
9	Церква не повинна втручатися в справи політики, а людина сама повинна вибирати своє ставлення до релігії	137	4,0	1,1907	139	3,9	1,2922	82	4,6	,8621

Рис. 7.

Уявлення про майбутнє України, %

Переважаючою інтенцією в опініях про майбутнє країни є надія. Більшість наших респондентів сподіваються на те, що Україна в

перспективі стане розвинутою країною. Цьому відповідає і переважаюче бажання, щоб діти і онуки жили в нашій країні. Шляхом до гідного майбутнього відносно більшості здається нейтральний шлях розвитку України. В майбутньому наші респонденти хочуть бачити нашу країну світською державою. Остання позиція є добре консолідованою опінією.

Ми також цікавилися, які форми боротьби люди припускають у випадку порушення своїх прав (результати в таблиці 8, рис. 8).

В таблицях дані по двом хвилям опитувань порівнюються з даними по контрольній групі. Це порівняння демонструє тотожність головних тенденцій в оцінках соціальної дійсності в нашій країні. Населення в зоні АТО не демонструє якихось реакцій на суспільні події, які б відрізняли його від решти країни.

В цілому розподіл відповідей на цей набір запитань показує, що громадська думка населення Півночі Луганської області є неконсолідованою. За більшістю важливих параметрів в ній присутні альтернативні точки зору.

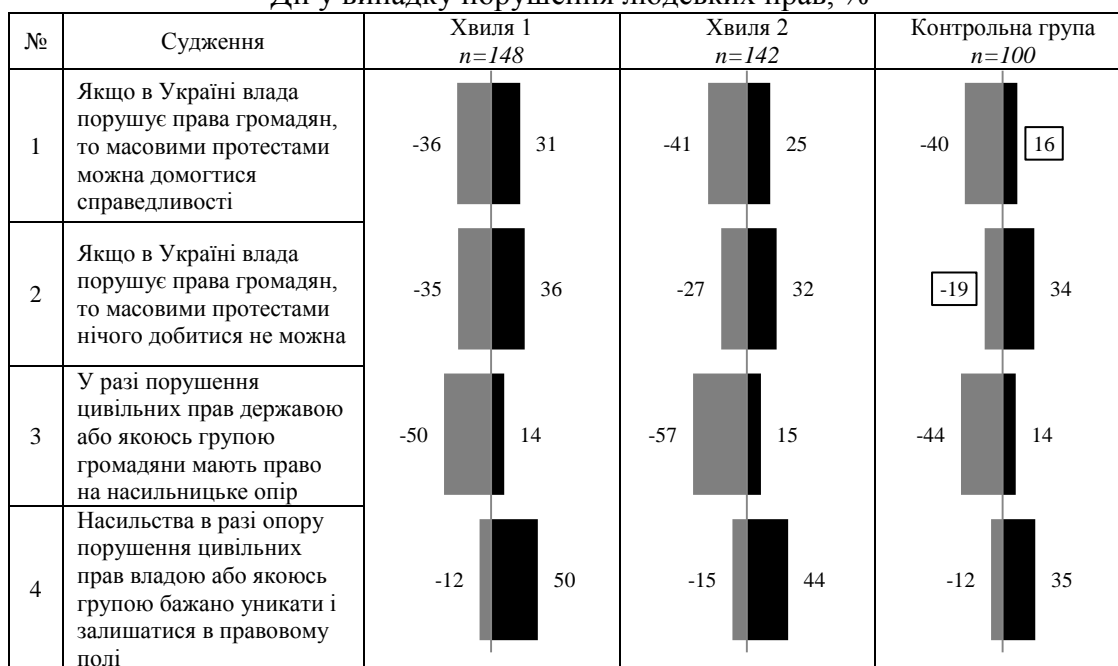
Таблиця 8.

**Дії у випадку порушення людських прав
(в балах, шкала: 1-5, до тих, хто відповів)**

№	Судження	Хвиля 1 n=148			Хвиля 2 n=142			Контрольна група n=100		
		N	Серед не	Ст. відх.	N	Серед не	Ст. відх.	N	Серед не	Ст. відх.
1	Якщо в Україні влада порушує права громадян, то масовими протестами можна домогтися справедливості	130	2,9	1,4198	134	2,7	1,2421	82	2,6	1,1334
2	Якщо в Україні влада порушує права громадян, то масовими протестами нічого добитися не можна	134	3,0	1,4008	128	3,1	1,2020	82	3,3	1,1201
3	У разі порушення цивільних прав державою або якоюсь групою громадяни мають право на насильницьке опір	121	2,4	1,2032	123	2,2	1,2371	71	2,4	1,2497
4	Насильства в разі опору порушення цивільних прав владою або якоюсь групою бажано уникати і залишатися в правовому полі	123	3,8	1,1114	117	3,7	1,2270	71	3,5	1,1571

Рис. 8.

Дії у випадку порушення людських прав, %

Якщо спробувати представити системно домінуючі уявлення про соціальну реальність нашої країни, то вони будуть виглядати наступним чином. Незалежна Україна постала в результаті боротьби народу, але її результатами переважно користуються правлячі кола. Справедливість в суспільному житті фактично не забезпечується. Правлячі угруповання, ведучи боротьбу між собою, використовують в ній народ. Останнім випадком такого використання був Майдан кінця 2013 – початку 2014 рр. Майдан і війна на Донбасі пов’язані між собою як причина і наслідок. Правда, причини війни на Донбасі уявляються нашим респондентам досить нечітко. Правлячий клас країни зараз через політику декомунізації намагається стерти пам’ять народу і сформувати нову, вигідну для самого себе. Внаслідок усіх цих процесів становище простих людей в останній час погіршувалося.

Отримані дані дозволяють говорити про проблематизацію образу Росії. Він зараз програє образу США, незважаючи навіть на комплекс антиамериканізму, який зберігся.

Бажане майбутнє країни пов’язується з її нейтральним статусом і світським розвитком.

Проблема цивілізаційних орієнтацій: консолідований Захід і Росія

Семантичний диференціал для оцінки цивілізаційних орієнтацій респондентів був розроблений проф. Рущенком І. П. Він є активним прибічником цивілізаційного підходу і доводить, що його потенціал дозволяє пояснити особливості російсько-української війни на Донбасі.

На думку соціолога, «цивілізації є вищою соціальною одиницею. Вони не збігаються поміж собою у культурному і архетипічному вимірах народів та племен. Діалог поміж цивілізаціями можливий, але він є набагато більш складним, ніж узгодження інтересів, наприклад, роботодавців і найманих працівників, де присутні лише економічні інтереси. Стосовно конфлікту, який ми розглядаємо, прірва полягає в архетипах колективного несвідомого, символіко-міфологічній від'ємності, ментальній несумісності, різниці світоглядних та ідеологічних настанов двох соціальних світів, які історично уособлювали Київ і Москва; отже, маємо конфлікт цінностей. Протиріччя набуває прикмет статичного конфлікту з від'ємною сумою (усі є у програвші). Статичний конфлікт може зберігатися сотні років, бо відсутня природна динаміка, а штучне вирішення питання шляхом геноциду чи етноциду ворожої спільноти не іде на користь агресору» [12, с. 113].

Цивілізаційне розуміння російсько-української війни у Ігоря Рущенко не зводиться до пошуку чіткого просторового кордону між російською (він її вважає «ординською») і українською (європейською) цивілізаційними системами. В популяціях Росії і України, на його думку змішуються представники обох цивілізацій. «...І в українському соціумі, у т. ч. в українському етносі, завжди були прошарки, віддані Москві та ординській ментальності. Зіткнення цивілізацій не може бути чітко позначене на карті, враховуючи змішаний склад прикордонних областей, особистісний вибір, який включає як раціональну складову, так і неясну та каламутну область індивідуального та соціального несвідомого. Проте війна і державні кордони є тим моментом істини, коли теоретичні дискусії поступаються місцем суворій реальності, і встановлюються вже не ментальні, а фізичні межі» [12, с. 114].

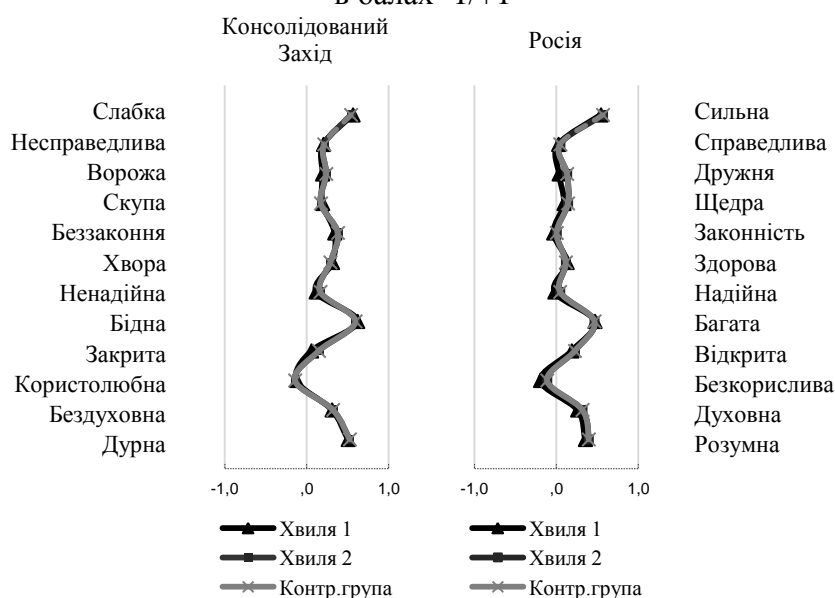
Ігор Рущенко виділив 12 індикаторів для фіксації сприйняття різних характеристик консолідованого Заходу і Росії. Результати представимо в консолідованій формі, подаючи середні бали за кожним індикатором і порівнюючи оцінки Заходу і Росії (рис. 9).

На нашу думку, гіпотеза про цивілізаційний вибір в ході війни на Донбасі не підтверджується. Образ Росії програє образу консолідованого Заходу, особливо за показниками справедливості, законності, здоров'я, надійності та багатства. Але за рівнем користолюбності і дружності Захід і Росія в очах наших респондентів не відрізняються. Духовність їх також

оцінюється приблизно однаково. В загальних рисах профілі консолідованого Заходу та Росії співпадають.

Скоріше за все, більшість наших респондентів не налаштовані обирати якусь цивілізаційну систему, відштовхуючи іншу. Мабуть, їх би більше задовольнило поєднання позитивних рис обох. Проблематизація образу Росії пов'язана з її агресією проти України, а не з цивілізаційною несумісністю. Саме уявлення про подібну несумісність для наших респондентів, скоріше за все, є суто умоглядною ідеологічною конструкцією.

Рис. 9.
Цивілізаційні характеристики консолідованого Заходу і Росії,
в балах -1/+1

Сказане знаходить підтвердження і у розподілі відповідей на інші запитання. Наприклад, це стосується визначення різних держав як дружніх чи недружніх стосовно України (таблиця 9).

У розподілі відповідей на це запитання фіксуються найбільші розбіжності між респондентами в Луганській області і контрольною групою. В першому випадку Росію оцінюють як більш дружню по відношенню до України. Проти ідеї цивілізаційної війни працює і розподіл відповідей на запитання про характер війни на Донбасі і про бажану зовнішню політику (таблиці 10 і 11).

Таблиця 9.

Дружність держав по відношенню до України
(Розподіл відповідей на запитання «Які держави світу Ви вважаєте дружніми по відношенню до України?», відповідь «Так, однозначно», %)

№	Країна	Хвиля 1 <i>n=148</i>	Хвиля 2 <i>n=142</i>	Контрольна група <i>n=100</i>
1	Китай	16	19	4*
2	Польща	11	11	17
3	Росія	41	45	7*
4	Литва	13	19	8
5	США	16	18	19
6	Білорусія	11	12	21*
7	Німеччина	11	15	13
8	Франція	9	18*	7
9	Вірменія	18	26	9*
10	Грузія	11	19	17

Тут і далі: *Значущо більше/менше на рівні 95% та вище порівняно з хвилею 1

Таблиця 10.

Характеристика подій війни на Донбасі, %

№		Хвиля 1 <i>n=148</i>	Хвиля 2 <i>n=142</i>	Контрольна група <i>n=100</i>
1	Боротьба США і Росії за сфери впливу	26	25	24
2	Громадянська війна в Україні	18	27	35*
3	Конфлікт елітних груп, який вчасно не загасили і він розгорівся у військову пожежу	25	37*	37*
4	Боротьба донбаського народу за незалежність	17	16	12
5	Російсько-українська війна	19	25	23
6	Боротьба олігархів за прибуток і вплив в регіоні	31	32	45*
7	Кара Господня за гріхи	5	6	5
8	Антитерористична операція з метою ліквідувати сепаратизм	17	9*	12
9	Інше	3	2	10*
	Загалом	160	180	204

Таблиця 11.

Розподіл відповідей на запитання «Які Ви б дали рекомендації Президенту України щодо зовнішньої політики?», %

№		Хвиля 1 n=148	Хвиля 2 n=142	Контрольна група n=100
1	Домагатися нейтрального статусу, не входить у військові блоки	39	42	40
2	Домагатися вступу в Європейський Союз	12	13	9
3	Домагатися вступу в НАТО	6	4	3
4	Повернутися до ідеї вступу в Митний союз	11	16	6
5	Проводити політику стратегічного партнерства з США	1	8*	8*
6	Піти на поступки Росії і укласти союзний договір	20	8*	6*
7	Інше	7	7	8
8	Нема відповіді	4	2	20*
	Загалом	100	100	100

Проблема довіри і мімікрії в воєнний період

Пункти анкети, які стосуються мімікрії і рівня довіри в суспільстві були сформульовані проф. Лобановою А. С. Представимо результати в табличній формі (таблиці 12–24).

Таблиця 12.

Розподіл відповідей на запитання «Скажіть, з яким судженням Ви згодні?», %

№	Варіант відповіді	Луганська область		Контрольна група n=100
		Хвиля 1 n=148	Хвиля 2 n=142	
1	В останні роки я частіше говорю те, що думаю	20	24	28
2	В останні роки я рідше говорю те, що думаю	39	42	23*
3	Я завжди говорю те, що думаю	32	27	26
4	Я ніколи не говорю те, що думаю	8	6	6
5	Нема відповіді	1	1	17*
	Загалом	100	100	100

Таблиця 13.

Розподіл відповідей на запитання «Скажіть, як часто оточуючі Вас люди говорять одне, а думають по-іншому?», %

№	Варіант відповіді	Луганська область		Контрольна група n=100
		Хвиля 1 n=148	Хвиля 2 n=142	
1	Вважаю, що оточуючі мене люди постійно говорять одне, а думають по-іншому. Це стало способом їх життя	15	19	8
2	Вважаю, що оточуючі мене люди час від часу говорять одне, а думають по-іншому. Це спосіб пристосування до ситуації	34	39	40
3	Вважаю, що оточуючі мене люди іноді говорять одне, а думають по-іншому. Це спосіб вижити в небезпечній ситуації	29	32	15*
4	Серед мого оточення немає таких людей, які говорять одне, а думають по-іншому	8	4	9
5	Важко відповісти	14	5*	11
6	Нема відповіді	-	1	17
	Загалом	100	100	100

Таблиця 14.

Розподіл відповідей на запитання «Чи можете Ви вільно висловлювати свої погляди про соціально-політичну ситуацію в регіоні?», %

№	Варіант відповіді	Луганська область		Контрольна група n=100
		Хвиля 1 n=148	Хвиля 2 n=142	
1	Так, можу завжди і всюди	19	15	13
2	Швидше можу, ніж ні	36	39	39
3	Скоріше не можу, ніж так	27	30	19
4	Ні, не можу ніде і ніколи	5	6	3
5	Важко відповісти	13	10	9
6	Нема відповіді	-	-	17
	Загалом	100	100	100

Таблиця 15.

Розподіл відповідей на запитання «Чи можете Ви вільно висловлювати свої погляди про соціально-політичну ситуацію в країні?»,%

№	Варіант відповіді	Луганська область		Контрольна група n=100
		Хвиля 1 n=148	Хвиля 2 n=142	
1	Так, можу завжди і всюди	16	15	17
2	Швидше можу, ніж ні	32	33	31
3	Скоріше не можу, ніж так	28	32	17*
4	Ні, не можу ніде і ніколи	8	7	7
5	Важко відповісти	14	12	11
6	Нема відповіді	2	1	17*
	Загалом	100	100	100

Таблиця 16.

Розподіл відповідей на запитання «Як Ви думаєте, чому оточуючі Вас люди приховують свою реальну думку і реальну оцінку ситуації?», % (Відповідають ті, хто вважає, що оточуючі приховіють свою думку як спосіб вижити в небезпечній ситуації)

№	Варіант відповіді	Луганська область		Контрольна група n=100
		Хвиля 1 n=148	Хвиля 2 n=142	
1	Щоб уберегти себе і себе своїх близьких від неприємностей	72	76	76
2	Щоб досягти бажаних цілей в майбутньому	18	26	17
3	Щоб, не поспішаючи розібратися в ситуації	24	22	17
4	Щоб догодити тим, хто їх сильніше	15	14	43
5	Щоб не образити інших	16	18	25
6	Щоб вижити в складних умовах	33	35	34
7	Інше	3	4	12*
8	Важко сказати	2	4	8*
	Загалом	183	199	232

Таблиця 17.

Розподіл відповідей на запитання «Чи підтримуєте і розумієте Ви тих людей, які приховують своє реальне думка і реальну оцінку в умовах воєнного конфлікту?», %

№	Варіант відповіді	Луганська область		Контрольна група <i>n=100</i>
		Хвиля 1 <i>n=148</i>	Хвиля 2 <i>n=142</i>	
1	Розумію і підтримую	41	37	25*
2	Розумію і не підтримую	18	25	29*
3	Не розумію, але підтримую	10	7	6
4	Не розумію і не підтримую	13	13	8
5	Важко сказати	18	18	15
6	Нема відповіді	-	-	17
	Загалом	100	100	100

Таблиця 18.

Розподіл відповідей на запитання «Скажіть, якби Вам чи Вашим близьким загрожувала б небезпека, то яку тактику поведінки Ви швидше за все вибрали б?», %

№	Варіант відповіді	Луганська область		Контрольна група <i>n=100</i>
		Хвиля 1 <i>n=148</i>	Хвиля 2 <i>n=142</i>	
1	Відкрите вираження своєї позиції в будь-яких обставинах і дію по совісті	5	12*	8
2	Дії по совісті, але позицію всім озвучувати не обов'язково	20	19	20
3	Позицію потрібно виробляти в залежності від ситуації і діяти так, щоб не заподіяти собі і близьким шкоди	39	42	35
4	В залежності від ситуації	28	23	12
5	Важко сказати	8	4	7
6	Нема відповіді	-	-	18
	Загалом	100	100	100

Таблиця 19.

Розподіл відповідей на запитання «Скажіть, будь ласка, як, на Вашу думку, легше пережити військовий конфлікт?», %

№	Варіант відповіді	Луганська область		Контрольна група <i>n=100</i>
		Хвиля 1 <i>n=148</i>	Хвиля 2 <i>n=142</i>	
1	Зайняти нейтральну позицію і не висловлювати відкрито свої думки і оцінки про воюючих сторонах	26	34	20
2	Зайняти позицію тієї сторони, яку	15	18	9

№	Варіант відповіді	Луганська область		Контрольна група n=100
		Хвиля 1 n=148	Хвиля 2 n=142	
	реально підтримуєш, і відкрито висловлювати і захищати свої думки і оцінки			
3	Зайняти позицію тієї сторони, яку реально підтримуєш, але не поспішати висловлювати свої думки і оцінки	18	13	12
4	Покинути зону конфлікту, щоб пережити його важкі умови	17	15	32*
5	Важко сказати	24	20	9*
6	Нема відповіді	-	-	18
	Загалом	100	100	100

Таблиця 20.

Розподіл відповідей на запитання «Наскільки Ви довіряєте людям, які не є членами Вашої сім'ї і з якими Ви регулярно зустрічаєтесь в повсякденному житті?», %

№	Варіант відповіді	Луганська область		Контрольна група n=100
		Хвиля 1 n=148	Хвиля 2 n=142	
1	Довіряю більшості людей	16	8*	9
2	Довіряю тим, кого добре знаю	56	55	49
3	Не довіряю більшості людей	19	24	14
4	Нікому не довіряю	6	6	6
5	Важко з відповіддю	3	6	4
6	Нема відповіді	-	1	18*
	Загалом	100	100	100

Таблиця 21.

Розподіл відповідей на запитання «Наскільки Ви довіряєте Президенту України Петру Порошенку?», %

№	Варіант відповіді	Луганська область		Контрольна група n=100
		Хвиля 1 n=148	Хвиля 2 n=142	
1	Повністю довіряю	3	3	-
2	Скоріше довіряю	9	16	6
3	Скоріше не довіряю	28	20	17*
4	Не довіряю зовсім	42	47	44
5	Важко сказати	18	13	15
6	Нема відповіді	-	1	18
	Загалом	100	100	100

Таблиця 22.

Розподіл відповідей на запитання «Наскільки Ви довіряєте Президенту РФ Владимиру Путіну?», %

№	Варіант відповіді	Луганська область		Контрольна група <i>n=100</i>
		Хвиля 1 <i>n=148</i>	Хвиля 2 <i>n=142</i>	
1	Повністю довіряю	5	4	1
2	Скоріше довіряю	16	15	8
3	Скоріше не довіряю	20	15	10*
4	Не довіряю зовсім	34	44	52*
5	Важко сказати	25	22	11*
6	Нема відповіді	-	-	18
	Загалом	100	100	100

Таблиця 23.

Розподіл відповідей на запитання «Оцініть в узагальненому вигляді Вашу довіру українським засобам масової інформації (ЗМІ) в умовах воєнного конфлікту на Донбасі», %

№	Варіант відповіді	Луганська область		Контрольна група <i>n=100</i>
		Хвиля 1 <i>n=148</i>	Хвиля 2 <i>n=142</i>	
1	Повністю довіряю	2	2	1
2	Скоріше довіряю	22	24	15
3	Скоріше не довіряю	27	22	22
4	Не довіряю зовсім	37	43	31
5	Важко сказати	11	8	13
6	Нема відповіді	1	1	18*
	Загалом	100	100	100

Таблиця 24.

Розподіл відповідей на запитання «Оцініть в узагальненому вигляді Вашу довіру російським засобам масової інформації (ЗМІ) в умовах воєнного конфлікту на Донбасі», %

№	Варіант відповіді	Луганська область		Контрольна група <i>n=100</i>
		Хвиля 1 <i>n=148</i>	Хвиля 2 <i>n=142</i>	
1	Повністю довіряю	3	3	1
2	Скоріше довіряю	14	13	8
3	Скоріше не довіряю	26	22	20
4	Не довіряю зовсім	41	50	45
5	Важко сказати	16	12	8
6	Нема відповіді	-	-	18
	Загалом	100	100	100

Дані наведених вище таблиць свідчать про те, що в воєнних умовах обставини сприяють тому, що люди практикують мімікрію. Вона стосується в першу чергу презентації себе в публічних ситуаціях. Довіра

концентрується в ланцюжках людей, які близько знають одне одного. Таким чином, можна припустити, що обставини проживання в прифронтовій зоні штовхають до зміцнення фамілізму, коли ланцюжки солідарності замикаються на найближчих людях, родичах і близьких знайомих.

Рівень довіри до українських і російських ЗМІ демонструє невідповідність реальності спрощених уявлень про їх вплив на думки і поведінку мешканців Луганської області. Наші респонденти не сидять на «наркотичній голці» електронних засобів масової інформації (про паперові ЗМІ і говорити годі).

Рівень довіри до президентів України і РФ, які виявилися майже тотожними, – це скандальне свідчення неприйняття громадянами України картин світу, які на офіційних рівнях пропонують Київ і Москва.

Ставлення до закону

Одним з завдань в ході опитування було з'ясування установок наших респондентів до самоорганізації і орієнтація на різні форми самозахисту своїх прав (результати в таблицях 25, 26, 27).

Таблиця 25.

Розподіл відповідей на запитання «Чи повинні громадяни об'єднуватися і діяти самостійно без допомоги держави для досягнення різних цілей або потрібно, щоб «заробило» держава»? , %

№	Варіант відповіді	Луганська область		Контрольна група n=100
		Хвиля 1 n=148	Хвиля 2 n=142	
1	Діяти самостійно, тим більше без узгодження з державними органами, не можна	5	13*	4
2	Проявляти активність іноді можна, але краще все узгодити з державними органами	27	25	20
3	Люди здатні змінювати своє життя на краще і без опіки держави, потрібно створювати організації, об'єднуватися і діяти, не порушуючи зак	31	25	35
4	Держава – це гальмо, тільки громадянська активність може вивести країну з кризи	7	8	5
5	Важко відповісти	30	29	18*
6	Нема відповіді	-	-	18
	Загалом	100	100	100

Таблиця 26.

Розподіл відповідей на запитання «Чи завжди потрібно слідувати юридичним законам, прийнятим державою, в реальному житті?», %

№	Варіант відповіді	Луганська область		Контрольна група n=100
		Хвиля 1 n=148	Хвиля 2 n=142	
1	Так, ніколи не можна відступати від букви закону	39	45	14*
2	В основному завжди, але є виняткові випадки, коли можна щось порушити	29	32	34
3	Закони розраховані на дурнів і «лохів», сильні світу їх не дотримуються, значить можна слідувати законам вибірково	7	4	2
4	Закони пишуть люди і можуть помилятися: потрібно дотримуватися здорового глузду	22	15	31
5	Ні, потрібно поступати так, як тобі вигідно, і намагатися «не попастися»	3	5	1
6	Нема відповіді	-	-	18
	Загалом	100	100	100

Як бачимо, наші респонденти віддають перевагу співробітництву громадянського суспільства і держави. Є достатньо великий прошарок людей, готових проявляти ініціативу. При цьому домінує орієнтація на дотримання закону, хоча значні групи не виключають і його порушень і дії на рівні здорового глузду.

Таблиця 27.

Якщо порушуються Ваші права, то в яких формах протесту Ви готові взяти участь? %

№	Варіант відповіді	Луганська область		Контрольна група n=100
		Хвиля 1 n=148	Хвиля 2 n=142	
1	Участь у виборах	42	52	40
2	Підписувати петиції і звернення в різні інстанції	38	37	65*
3	Складати петиції і займатися збором підписів під ними	14	8	26*
4	Звертатися в засоби масової інформації і виступати з викладом свій точки зору	25	24	20
5	Вступати в політичні партії	5	8	2
6	Вступати в неполітичні організації, що об'єднують активістів для вирішення різних проблем	8	4	18*

№	Варіант відповіді	Луганська область		Контрольна група n=100
		Хвиля 1 n=148	Хвиля 2 n=142	
7	Участь в мітингах і демонстраціях	22	15	20
8	Організація мітингів і демонстрацій	6	8	2
9	Пікетування державних установ	4	1	0
10	Захвати державних установ	1	1	1
11	Диверсії	3	1	1
12	Збройна боротьба	3	6	2
13	Інше	1	2	9*
14	Важко відповісти	22	20	18
	Загалом	194	187	224

Захищати свої права більшість людей воліли в мирних формах. Але варто відмітити, що серед респондентів є невелика група, яка готова застосовувати насильницькі методи боротьби включно зі збройною боротьбою, терором і диверсіями. Для таких форм великої кількості учасників і не потрібно.

Висновки

Відсутність значущих відмінностей між результатами двох хвиль та низький рівень відхилень від відповідей у більшості запитань свідчить про те, що інструментарій працює. Але надійність – тільки передумова валідності. З точки зору валідності можна говорити про проблемність використання ряду запитань опитувальника. Зокрема, те, що нами закладалось як опозиційні судження, респондентами так не сприймається.

В масовій свідомості змішуються ідеологічні настанови, за допомогою яких правлячий клас досягає згоди на панування, критичні підходи до соціальної дійсності загального характеру, елементи колективного і індивідуального досвіду. У поєднанні всіх цих елементів громадська думка часто постає як неконсолідована.

В оцінці загальної ситуації в країні спостерігається хитке балансування рівноваги між, так би мовити, офіційними настановами та індивідуальним і колективним досвідом, тоді як в оцінці постмайданних подій переважає різке неприйняття офіційної парадигми опису подій війни на Донбасі і змін в Україні загалом.

В цілому дослідницький інструментарій показав свою ефективність. Він дозволив зафіксувати, що в комунікаційному просторі діють складні, а не спрощені (на кшталт «стимул – реакція») комунікаційні схеми та виявити елементні, структурні і функціональні характеристики масової свідомості в зоні військового конфлікту.

Список використаної літератури

- 1. Кононов І. Ф.** Соціологія в умовах кризи і війни: проблема методологічної спроможності / Ілля Федорович Кононов // Вісник Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка. Соціологічні науки / ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка. – №5 (302), травень 2016. – С. 5–55. **2. Бранский В. П.** Социальная синергетика как постмодернистская философия / Владимир Павлович Бранский // Общественные науки и современность. – 1999. – №6. – С. 117–127.
- 3. Кононов І. Ф.** Луганський синдром як масова аномічна реакція на розгортання гібридної війни / Ілля Федорович Кононов // Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний та юридичний аспекти: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 10 квіт. 2015) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ, Ф-т права та масових комунікацій, Кафедра соціології та психології; Соціологічна асоціація України. – Х.: ХНУВС, 2015. – С.10–16. **4. Лобанова А.С.** Феномен соціальної мімікрії / Алла Степанівна Лобанова – К.: Інститут соціології НАН України, 2004. – 300 с. **5. Докинз Р.** Эгоистический ген / Ричард Докинз / Пер. с англ. Н. Фоминой. – М.: Corpus; Москва: АСТ, 2013. – 509 с. **6. Полулях Ю. Ю.** Мемлекси окупованої реальності / Юрій Юрійович Полулях // Вісник Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка. Соціологічні науки / ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка. – №5 (302), травень 2016. – С. 163–192. **7. Валіцький А.** В полоні консервативної утопії. Структура і видозміни російського слов'янофільства / Анджей Валіцький / Пер. з польск. В. Моренець. – К.: Основи, 1998. – 712 с. **8. Цымбурский В. Л.** Остров Россия. Геополитические и хронополитические работы / Вадим Леонидович Цымбурский. – М.: РОССПЭН, 2007. – 544 с. **9. Дугин А.** Геополитика постмодерна. Времена новых империй. Очерки геополитики XXI века / Александр Гельевич Дугин. – СПб.: Амфора; ТИД Амфора, 2007. – 382 с. **10. Болтански Л., Тевено Л.** Критика и обоснование справедливости: Очерки социологии градов / Люк Болтански, Лоран Тевено / Пер. с фр. О. В. Ковеневој; научн. ред. перевода Н. Е. Копосов. – М.: Новое литературное обозрение, 2013. – 576 с. **11. Хобта С. В.** Специфика определения ситуации и жизненные практики в восточном украинско-российском пограничье / Светлана Викторовна Хобта // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: зб. наук. праць. – Випуск 16. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна. – 2011. – С. 342–346. **12. Рущенко І. П.** Конфлікти в зоні АТО: зміст і методика виміру / Ігор Петрович Рущенко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – Вип. 37. – Харків, 2016. – С. 108–114.

Кононов І. Ф., Хобта С.В. Масова свідомість населення півночі Луганської області. Попередні результати дослідження

У статті предствелні попередні результати польового етапу дослідження «Масова свідомість в зоні воєнного конфлікту на Донбасі» (номер державної реєстрації 0116U004150), який реалізує з початку 2017 р. кафедра філософії і соціології ЛНУ імені Тараса Шевченка. Головне його завдання – перевірка методології дослідження масової свідомості в період суспільних криз і воєнних конфліктів, яка була розроблена науковим колективом.

Показано, що проблемна ситуація має два аспекти. Перший пов'язаний з самим станом масової свідомості в зоні воєнного конфлікту на Донбасі. Він системно не вивчався, ніхто не уявляє його динаміки, чинників, які цей стан обумовлюють. Другий аспект має методологічний характер: немає інструментарію, що дозволяє фіксувати динаміку масової свідомості з урахуванням її багато вимірності. Представлена програма дослідження (об'єкт дослідження масова свідомість в зоні військового конфлікту на Донбасі, предмет – її структура і фактори динаміки) і дані про стан свідомості населення Півночі Луганської області. Ця спільнота вже три роки живе в прифронтних умовах. Крім того, Луганська область є прикордонною.

Ключові слова: Масова свідомість, зона військового конфлікту, Донбас.

Кононов И. Ф., Хобта С.В. Массовое сознание населения севера Луганской области. Предварительные результаты исследования

В статье предствелни предварительные результаты полевого этапа исследования «Массовое сознание в зоне военного конфликта в Донбассе» (номер государственной регистрации 0116U004150), который реализует с начала 2017 кафедра философии и социологии ЛНУ имени Тараса Шевченко. Главная его задача – проверка методологии исследования массового сознания в период общественных кризисов и военных конфликтов, которая была разработана научным коллективом.

Показано, что проблемная ситуация имеет два аспекта. Первый связан с самим состоянием массового сознания в зоне военного конфликта на Донбассе. Он системно не изучалось, никто не представляет его динамики факторов, которые это состояние обуславливают. Второй аспект имеет методологический характер: нет инструментария, позволяющего фиксировать динамику массового сознания с учетом ее многомерности. Представленна программа исследования (объект исследования массовое сознание в зоне военного конфликта на Донбассе, предмет – его структура и факторы динамики) и

данные о состоянии сознания населения Севера Луганской области. Это общность уже три года живет в прифронтовых условиях. Кроме того, Луганская область является пограничной.

Ключевые слова: Массовое сознание, зона военного конфликта, Донбасс.

Kononov I.F., Khobta S.V. Mass consciousness of the population of the north of Luganskaya oblast. Preliminary results of the study

The article presents preliminary results of the field stage of the study «Mass Consciousness in the Zone of Military Conflict in the Donbass» (state registration number 0116U004150), which has been implemented since the beginning of 2017 by the Department of Philosophy and Sociology of Luhansk Taras Shevchenko National University. Its main task is to test the methodology of the study of mass consciousness during the period of public crises and military conflicts, which was developed by the scientific team.

It is shown that the problem situation has two aspects. The first is connected with the very state of mass consciousness in the zone of military conflict in the Donbass. It has not been systematically studied, nobody can explain its dynamics and the factors that condition it. The second aspect is methodological by nature: there is no toolkit that allows us to record the dynamics of mass consciousness taking into account its multidimensionality. There have been presented a program of the research (the object of research – mass consciousness in the zone of military conflict in the Donbass, the subject – its structure and factors of dynamics) and data on the state of consciousness of the population of the north of Luganskaya oblast. This community has been living in front-line conditions for three years already, moreover this region is a border area.

Keywords: Mass consciousness, zone of military conflict, Donbass.

Стаття надійшла до редакції 11.05.2017 р.

Прийнято до друку 26.05.2017 р.

Рецензент – д. соц. н., професор

Лобанова А. С.

РЕЦЕНЗІЇ І РОЗДУМИ НАД КНИГАМИ

Л. Г Скокова

ДОСВІД ЯКІСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ЦАРИНІ ВІЙСЬКОВИХ СТУДІЙ

(Рецензія на книги: **Routledge Handbook of Research Methods in Military Studies / (eds). Joseph Soeters, Patricia M. Shields, Sebastiaan Rietjens. – New York: Routledge, 2014. – 336 p. The Routledge Companion to Military Research Methods / (eds). Williams A., K. Jenkins, M. Rech, R. Woodward. – New York: Routledge, 2016. 432 p.)**

Військові студії (Military Studies) є міждисциплінарним дослідницьким полем, до якого залучені представники різних наук: соціології, політології, історії, психології, антропології, медіастудій, економіки, гуманітарної географії тощо. Широкою є й варіативність методологічних підходів у проведенні досліджень – від комп'ютерного моделювання конфліктів, безпосередніх спостережень бойових зіткнень, репрезентативних опитувань військових до якісного аналізу воєнних життєписів, глибинних інтерв'ю з членами сімей учасників воєнних дій, наративів ветеранів збройних конфліктів тощо. Нинішня дигіталізація вербальних і візуальних документів, мультиплікація джерел в інтернет-просторі, поява нових програм для збирання, обробки даних, вища доступність наукових публікацій створює нові пошукові, аналітичні, комунікативні можливості і у царині військових студій. Нещодавно видавництво «Routledge» випустило два збірника з методології і методів військових досліджень, які узагальнюють певний досвід, набутий за останні десятиліття в цьому полі. Один з них (далі – «Посібник») редагують науковці Західної Європи (Netherlands Defence Academy) і США (Texas State University), які активно працюють в даному напрямі (*Routledge Handbook*, 2014). Патріція Шілдс також є головним редактором одного з провідних часописів з військових досліджень «*Armed Forces & Society*» (видається з 1974 р.). Посібник складається з чотирьох частин: початок дослідження з проблематики військових студій (шість глав, які стосуються дослідницької рефлексивності, специфіки проведення військових досліджень у конфліктних середовищах, питань отримання доступу до поля, відносин із замовником тощо), досвіду використання якісних методів (дев'ять глав), досвіду використання кількісних методів (дев'ять глав, включаючи питання репрезентативних опитувань, лонгітюдних досліджень, крос-культурного аналізу, експерименту та ін.), специфіка заключної стадії дослідження (три глави, що стосуються збереження балансу теорії і практики, етики досліджень, підготовки до

публікації). Редакторами другого збірника (далі – «Путівник») є британські науковці (School of Geography, Politics and Sociology, Newcastle University; School of Geography, Earth and Environmental sciences, Plymouth University), які мають чисельні публікації з проблематики війни, насильства, повсякденного мілітаризму і популярної культури тощо (*The Routledge Companion*, 2016). Діапазон тематики «Путівника» широкий, він містить 30 глав, автори яких працюють в основному в рамках якісної критичної методології. Таким чином, запрошені до участі автори «Путівника» і «Посібника» з позицій різних дисциплінарних перспектив розглядають концептуальні, практичні та політичні питання, що виникають у ході військових досліджень. Кожен розділ відображає дослідницький досвід автора (-ів), специфіку контактів і узгоджень з представниками військових організацій та військовим персоналом до, під час та після проведення досліджень. Обидва збірники надають широкий огляд методологічних підходів до аналізу військових організацій, боротьби з насиллям, тероризмом всередині держав і на міжнародному рівні, мілітарних практик сучасних суспільств. Зміст книг свідчить про зростання популярності якісних і комбінованих методологій у військових дослідженнях, розширення кола дослідників і виходу предметного поля аналізу поза межі військових дослідницьких установ, де він переважно зосереджується. Зважаючи на формат огляду, зосередимося лише на досвіді декількох типів якісних досліджень у військових студіях, представленого в збірках.

Біографічні дослідження. Военні мемуари і спогади, листування армійців з рідними, усні історії учасників війни, полонених, бранців таборів, мешканців окупованих територій – всі ці джерела використовуються в соціологічних, історичних, психологічних варіаціях автобіографічного методу (методу особистих документів). У «Посібнику» ці джерела аналізуються під назвою «егодокументи» (*Kleinreesink*, 2014). Авторка надає одну з їх традиційних класифікацій за критерієм аудиторії: персональний доступ (щоденники), обмежена кількість читачів (листи, електронне листування), публічна аудиторія (книги, публічні блоги / персональні сторінки соціальних мереж), наголошуючи, що доступ дослідника до досвіду військових часто є обмеженим інституційно, організаційно, тоді як егодокументи надають детальну і обширну інформацію з «перших вуст». Вважається, що наведений вище критерій розрізнення особистих документів вказує на їх щирість і аутентичність, наближеність до (реального) досвіду: чим вужча аудиторія, тим відкритіше висловлюються думки (*Скокова*, 2009: 49). Проте, навіть автор персонального щоденника співвідносить свої формулювання з уявними візаві, тим більше, що деякі автори можуть розраховувати на оприлюднення своїх записів (листів) в майбутньому. У дослідженнях

воєнних еґодокументів проблема цензури (військової) і самоцензури стає однією із важливих, висуваючи на перший план не стільки приховування, викривлення фактів, скільки культурну специфіку публічних репрезентацій травматичного досвіду. Цю проблематику на матеріалах Другої світової війни досліджували німецькі соціологи (Ф.Щюце, Г.Розенталь), польські соціологи (М.Чижевські, А.Рокушевська-Павелек), українські дослідники (С.Крижний) та багато інших. Авторка даного розділу (в минулому військовий офіцер) опублікувала власну автобіографію (*Kleinreesink, 2012*), що можна вважати однією із якісних технік (автоетнографія, рефлексія дослідника), а також проводить порівняльне дослідження мемуарів військових, що брали участь у військових діях в Афганістані, опублікованих в період між 2001 та 2010 роками у п'яти країнах (США, Велика Британія, Канада, Німеччина, Нідерланди). Питання військових мемуарів, біографій, пошуку їх в воєнних архівах розглядають й автори «Путівника» (*Forsyth, 2016; Woodward, 2016*).

Візуальні дослідження. Один із розділів «Посібника» присвячений проблемам аналізу візуальних репрезентацій війни (*Griffin, 2014*). Автор торкається теоретичних і методологічних проблем аналізу візуального (див. також: *Чудовська-Кандиба, 2009*): питання відносин образу і референту, обумовленого наявністю автора (фотографа / режисера) як посередника; наявність багатьох інституціональних фільтрів, через які проходять образи на шляху до глядача (аудиторій); складність розшифровки сприйняття їх глядачами; складності візуального аналізу та інтерпретації образів. Загальний обсяг фотообразів воєн, починаючи з Першої Світової війни, є величезним. Ці зображення зберігають різні інституції (музеї, архіви, медіа, приватні особи), але відомими широкому загалу стають лише окремі світлини, які отримали з тих чи інших причин розголос, відомість, своєрідні «фото-знаменитості». Візуальні образи, особливо ті, які стають знаковими, несуть дуже сильний емоційний заряд і здатні значно змінювати настрої, настанови, оцінки подій аудиторіями. Відповідно, їх часто можуть використовувати зацікавлені сторони для формування як ситуативної громадської думки, стимулювання певних орієнтацій і дій, так і триваліших структур колективного уявлюваного. Знакові фотообрази здатні стати культурними репрезентаціями ландшафту війни, створюючи іконічний її замісник у колективній пам'яті. Таким чином, одним із завдань візуальних дослідників стає розкриття факторів впливу окремих зображень, що вимагає застосування арсеналу історичних, культурологічних, риторичних, семіотичних, жанрових методів інтерпретації. На розкриття специфіки семіотичного аналізу воєнних фото, які містяться в американських фоторепозиторіях, направлений один із розділів «Путівника». Автор підкреслює

необхідність застосування чітких методологічних критеріїв у ході відбору і аналізу таких даних, враховуючи інституційні обмеження і цілі зберігання фото в таких сховищах (*Roderick, 2016*).

Інший дослідницький підхід пов'язаний із аналізом практик виробництва медіаобразів, їх обумовленості правовими, організаційними, професійними, ринковими вимогами і стандартами. Воєнний стан, цензура і самоцензура, загроза для життя журналістів у безпосередніх зонах конфлікту – ці та інші фактори обмежують в певному ступеню візуальну репрезентацію війни. Так, дослідження війни у Перській затоці (аналіз медіаобразів в чотирьох американських друкованих медіа, вибірка більше 1 тис. фото за 2 місяці початку 1991 р.) показало, що 37% фото з вибірки становили зображення воєнної техніки і американських військових у процесі підготовчих тренувань. Багато важливих тем не висвітлювалися належним чином, тобто частка фото із зображеннями руйнувань, іракських військ, втрат серед цивільного населення тощо, були представлені в незначному обсязі (*Griffin, 1995; Griffin, 2014*).

Сучасні інформаційно-комунікативні технології значно розширили джерела і обсяг фото- і відеодокументів, в тому числі породжуючи проблему створення і швидкого поширення фейкових матеріалів, автором яких може бути і будь-який аматор-ентузіаст, а не лише зацікавлений в наміреній фальсифікації агент певної організації. Поширюваності певних образів сприяє їх включення у мем-ланцюги, що вимагає від дослідників володіти й арсеналом онлайн-етнографії, інших дигітальних методів досліджень.

Онлайн-дослідження. Саме використанню можливостей інтернет-інформації у соціологічних дослідженнях соціальних проблем безпеки, в тому числі загроз з боку внутрішніх терористичних організацій, присвячено наступний розділ «Посібника» (*Brooks, 2014*). На прикладі конкретного онлайн-дослідження показано можливості: розширення джерельної бази (судові документи, документи залучених до розслідування тероризму федеральних та місцевих правоохоронних органів США, мас-медіа, соціальні медіа, звіти аналітичних центрів тощо); отримання доступу до первинної інформації на екстремістських сайтах, що дає, зокрема, уточнення хронології підготовки бойовиків до терактів, яка не співпадає з часом їх викриття і арешту; перехресної перевірки даних на основі різних досліджень та баз даних, наприклад, щодо кількості арештів, пов'язаних з тероризмом в країні; інтеграції фактичних деталей з різних новин та офіційних джерел; співставлення і уточнення дефініцій внутрішнього тероризму, які використовують різні медіа і аналітичні центри. Звертається увага на необхідність усвідомлення дослідниками різних алгоритмів, на яких базується робота інтернет-пошукувачів, що впливає на отримані результати пошуку за

запитами, а отже й на накопичення даних та результати проведеного аналізу. Онлайн-дослідження – специфічний інструмент соціальних дослідників, який, як і інші технології, має свої незаперечні переваги і недоліки (див. наприклад: *Hooley, 2012*). Кількісні онлайн-дослідження, онлайн-інтерв'ю, онлайн фокус-групи, машинна обробка різноманітних цифрових текстів вже широко використовуються комерційними і некомерційними організаціями, тоді як онлайн-етнографія різноманітних спільнот за інтересами, аналіз документів (в тому числі дискусії, коментарії на різних інтернет-майдачиках) все ще менш поширені. Інтернет, особливо соціальні мережі, відкрили недоступне раніше вікно в повсякденне життя величезної кількості різних людей – з їх мінливими настроями, емоціями, смаками, перевагами. Зокрема, пильніша увага вітчизняних соціологів до змісту соціальних мереж, блогів користувачів різних регіонів дозволила б набагато більше дізнатися про настрої, оцінки подій передвоєнного часу, коригувати нинішні оцінки і прогнози розвитку подій на окупованих територіях України.

Варіативність якісних технік у полі військових студій. Рецензовані збірники містять глави, які стосуються й інших типів, методів і технік якісних досліджень. Дослідження типу *кейс стаді* присвячене досвіду специфічної групи американських ветеранів Другої світової війни – жінок-афроамериканок, які сформували особовий склад однієї із дивізій, що брали участь у бойових операціях в Європі. Основні техніки – напівструктуроване інтерв'ю, аналіз архівних документів, преси (*Moore, 2014*). Нідерландських ветеранів-байкерів прийшлося досліджувати за допомогою «мобільної етнографії» – різновиду включеного спостереження у динаміці, у безпосередньому природньому контексті даної субкультури, вхід до якої аутсайдерам, як завжди, є утрудненим (*Moelker, 2014*).

За асоціацією пригадалося дослідження ветеранів афганської і чеченської воєн, здійснене 1999 р. в Росії. Автор використав кількісне опитування біля 100 учасників тих і інших бойових дій і надав порівняльні розподіли відповідей щодо оцінок минулого досвіду і бачення майбутнього респондентами, експертні оцінювання складнощів адаптації ветеранів до цивільного життя. На думку автора, вірогідно, що адаптація до звичайного існування учасників бойових дій в Чечні набуде складних форм і буде характеризуватися напругою між ними і суспільством, яке їх випробувало кров'ю. Більше 90% учасників чеченських подій вказали на недоцільність війни в Чечні; 37% вважали, що її причиною є амбіції окремих політиків, 25% – боротьба мафіозних угруповань за сфери впливу; ніхто не вважав, що у Чечні існувала реальна загроза інтересам Росії. Разом з тим 75% опитуваних заявили про своє бажання повернутися в Чечню або у будь-яку іншу “гарячу” точку,

до того ж кожен четвертий міг би зробити це без роздумів (*Пождаєв*, 1999: 72).

Аналіз новітніх технологій ведення воєнних операцій, а саме концепція мережево-центричної війни (*Network-centric warfare*), стала предметом іншого *кейс стаді*, в якому застосовується техніка відстеження процесу (*process tracing*). За її допомогою, на думку авторів, можна ретельно відновлювати та порівнювати послідовності подій у процесі адаптації інноваційної концепції в британській і німецькій арміях (*Vennesson*, 2014).

Архівні документи широко використовують передовсім історики, проте історична соціологія теж може базувати на них свої розвідки, в тому числі з військової тематики. Проблеми доступу і опрацювання документів раніше закритих архівів є актуальною й для української науки. В зв'язку з цим може стати в нагоді досвід декількох архівних досліджень, автори яких стверджують, зокрема, що військові та інші організації продовжують вилучати частину документації з публічного і наукового доступу в архівах (*Farish*, 2016; *Gilbert*, 2016; *Rendon*, 2014). Разом з тим, ці роботи дають цінну інформацію про можливі типи архівних джерел, різноманітних офіційних документів, які можна знайти в тому числі у відкритому доступі на сайтах міністерств оборони, служб державних закупівель тощо.

Даний огляд не вичерпує зміст представлених збірок і має на меті стимулювати подальші дискусії щодо використання якісних методів у соціологічних дослідженнях, в тому числі, у таких дисциплінах, як військові дослідження, воєнна соціологія, соціологія армії, соціологія безпеки, соціологія мілітарної культури, подальший розвиток і оновлення яких, на жаль, стали нагально затребуваними у вітчизняних соціальних і гуманітарних науках.

Список використаної літератури

- Brooks R.* Scrutinizing the Internet in search of “homegrown” terrorism / Risa Brooks / *Routledge Handbook of Research Methods in Military Studies* / (eds). Joseph Soeters, Patricia M. Shields, Sebastiaan Rietjens. – New York: Routledge, 2014. – P. 165–176.
- Farish M.* Reflections on Research in Military Archives / Matthew Farish // *The Routledge Companion to Military Research Methods* / (eds). Williams A., K. Jenkins, M. Rech, R. Woodward. – New York: Routledge, 2016.
- Gilbert E.* From Declassified Documents to Redacted Files: Tracing Military Compensation / Emily Gilbert // *The Routledge Companion to Military Research Methods* / (eds). Williams A., K. Jenkins, M. Rech, R. Woodward. – New York: Routledge, 2016. – P. 30–43.
- Griffin M.* Picturing the Gulf War: Constructing images of war in *Time*,

- Newsweek*, and *U.S. News and World Report* / M. Griffin, J. Lee // *Journalism and Mass Communication Quarterly*. – 1995. – Vol. 72(4). – P. 813–825.
- Griffin M.* Visual Communication Research and War / Michael Griffin // *Routledge Handbook of Research Methods in Military Studies* / (eds). Joseph Soeters, Patricia M. Shields, Sebastiaan Rietjens. – New York: Routledge, 2014. – P. 142–152.
- Hooley T.* What Is Online Research? / Hooley T., J. Marriott, J. Wellens. – New York: Bloomsbury, 2012.
- Forsyth I.* Biography and the military archive / Isla Forsyth // *The Routledge Companion to Military Research Methods* / (eds). Williams A., K. Jenkins, M. Rech, R. Woodward. – New York: Routledge, 2016.
- Kleinreesink E.* Officer in Afghanistan / Esmeralda Kleinreesink. – Meulenhoff, 2012.
- Kleinreesink E.* Researching ‘the most dangerous of all sources’: Egodocuments / Esmeralda Kleinreesink // *Routledge Handbook of Research Methods in Military Studies* / (eds). Joseph Soeters, Patricia M. Shields, Sebastiaan Rietjens. – New York: Routledge, 2014. – P. 153–164.
- Moelker R.* Being one of the guys or the fly on the wall? Participant observation of veteran bikers / René Moelker // *Routledge Handbook of Research Methods in Military Studies* / (eds). Joseph Soeters, Patricia M. Shields, Sebastiaan Rietjens. – New York: Routledge, 2014. – P. 104–115.
- Moore B. L.* In-depth interviewing / Brenda L. Moore // *Routledge Handbook of Research Methods in Military Studies* / ed. Joseph Soeters, Patricia M. Shields, Sebastiaan Rietjens. – New York: Routledge, 2014. – P. 116–128.
- Rendon R. G.* Retrieving what’s already there: Archival data for research in defense acquisition / Rene G. Rendon, Keith F. Snider // *Routledge Handbook of Research Methods in Military Studies* / (eds). Joseph Soeters, Patricia M. Shields, Sebastiaan Rietjens. – New York: Routledge, 2014. – P. 78–91.
- Roderick I.* Studying Military Image Banks: A Social Semiotic Approach / Ian Roderick // *The Routledge Companion to Military Research Methods* / (eds). Williams A., K. Jenkins, M. Rech, R. Woodward. – New York: Routledge, 2016. – P. 268–284.
- Routledge Handbook of Research Methods in Military Studies* / (eds). Joseph Soeters, Patricia M. Shields, Sebastiaan Rietjens. – New York: Routledge, 2014.
- Soeters J.* Introduction / Joseph Soeters, Patricia M. Shields, Sebastiaan Rietjens // *Routledge Handbook of Research Methods in Military Studies* / Joseph Soeters, Patricia M. Shields, Sebastiaan Rietjens (eds.). – New York: Routledge, 2014.
- The Routledge Companion to Military Research Methods* / (eds). Williams A., K. Jenkins, M. Rech, R. Woodward. – New York: Routledge, 2016.

Vennesson P. Process tracing in case studies / Pascal Vennesson, Ina Wiesner // / Routledge Handbook of Research Methods in Military Studies / (eds). Joseph Soeters, Patricia M. Shields, Sebastiaan Rietjens. – New York: Routledge, 2014. – P. 92–103.

Woodward R. The uses of military memoirs in military research / Rachel Woodward, K. Neil Jenkins // The Routledge Companion to Military Research Methods / (eds). Williams A., K. Jenkins, M. Rech, R. Woodward. – New York: Routledge, 2016. – P. 71–83.

Пожидаев Д.Д. От боевых действий – к гражданской жизни / Д.Д.Пожидаев // Социс. – 1999. – №2. – С. 70–74.

Скокова Л. Технології розуміння в інтерпретативній парадигмі / Л.Скокова // Якісні дослідження в соціологічних практиках: Навч.посібник / за ред. Н.Костенко, Л.Скокової. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2009. – С. 48–26.

Чудовська-Кандиба І. Візуальне у дослідженнях культури / І.Чудовська-Кандиба // Якісні дослідження в соціологічних практиках: Навч.посібник / за ред. Н.Костенко, Л.Скокової. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2009. – С. 96–119.

Рецензія надійшла до редакції 17.05.2017 р.

Прийнято до друку 26.05.2017 р.

Рецензент – д. соц. н., професор

Кононов І. Ф.

І. Ф. Кононов

**СТУДІЇ ПАМ'ЯТІ: МІЖ НАУКОВИМИ ДОСЛІДЖЕННЯМИ І
ПОЛІТТЕХНОЛОГІЧНИМ ВИКОРИСТАННЯМ**

(Рецензія на кн.: **Киридон А.** Гетеротопії пам'яті: Теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті / Алла Миколаївна Киридон. – К.: Ніка-Центр, 2016. – 320 с.).

Книга доктора історичних наук, професора Алли Киридон заслуговує на увагу соціолога з багатьох причин. По-перше, сучасну інтелектуальну ситуацію як у світовій, так і у вітчизняній гуманітаристиці неможливо зрозуміти без вивчення суспільної пам'яті. У даному випадку, по-друге, ситуація в середовищі вчених лише відображає ситуацію в самому суспільному житті. Власне, цей взаємозв'язок зсувів і революційних вибухів у сучасних суспільствах з процесами в суспільних науках і становить контрапункт рецензованої монографії.

Засновниками досліджень колективної пам'яті ще в 1920-ті роки стали французький соціолог Моріс Гальбвак і німецький

мистецтвознавець Абі Варбург, але широким міждисциплінарним напрямком дослідження пам'яті стали лише в другій половині ХХ ст. Авторка пише: «Відродження зацікавленістю соціальною пам'яттю та усною історією в західній традиції постає в 1960-х рр. на ґрунті зміни парадигмальних настанов соціально-гуманітарного пізнання» (с. 13)¹.

З того часу ця царина досліджень постійно екстенсивно розширювалася. 2008 року в часописі «Memory Studies» вже констатували, що вчені ведуть мову про 256 різноманітних виявів типів пам'яті (с. 24). Тисячі дослідників і дослідниць по всьому світі, які працювали в соціології, філософії, історії, політичній науці, психології, культурології, мистецтвознавстві, займалися різними аспектами цієї проблематики. Існують десятки організацій дослідників пам'яті, серед яких Network in Transnational Memory Studies, European Network Remembrance and Solidarity, Mnemonics: Network for Memory Studies та ін. «Проблемне поле зарубіжних студій пам'яті фокусується на таких складових: природа пам'яті; співвідношення історії та пам'яті; проблематика передачі і привласнення минулого; маніпуляція спогадами; пам'ять і травма; взаємна кореляція колективної, публічної, соціальної і спільної пам'ятей; повсякденні спогади; біографія та історія; етика пам'яті та забуття; пам'ять штучна та органічна; засоби масової інформації (ЗМІ) та механізми пам'яті; пам'ять транснаціональна і локальна; культурна пам'ять і спадщина; усна історія та культура свідчень; пам'ять і політика ідентичності; пам'ять та продукти мистецтва» (с. 24–25).

В Україні студії пам'яті інституціоналізувалися пізніше. Зацікавленість в них виникає під час перебудови в СРСР. Робота з пам'яттю була використана як таран проти системи. Систематична рецепція західних напрацювань почалася з отриманням нашою країною незалежності. Поступово в Україні формується коло науковців, які спеціалізуються в царині меморіальних студій. Алла Киридон доводить, що студії пам'яті в нашій країні пройшли п'ять етапів. Перший етап вона датує кінцем 1980-х – початком 1990-х рр. і пише, що його можна «...схарактеризувати як етап опосередкованого впливу пам'яттєвої парадигми на дослідження минулого» (с. 29). Другий етап, який дослідниця датує початком 1990-х – початком 2000-х років, обумовлювався тим, що «актуальності набула проблема збереження національно-культурної ідентичності, національної неповторності; в умовах трансформації культурного простору актуалізувалось питання відродження національних цінностей і традицій» (с. 30). Власне лише

¹¹ Посилання на сторінки рецензованої книги даються в дужках. Інші джерела подаються в квадратних дужках, де перша цифра позначає номер джерела, а друга - сторінку.

наприкінці цього періоду можна говорити про розвиток в нашій країні memory studies. Третій етап, на думку дослідниці, тривав від початку 2000-х років по 2010 р. «Характерною рисою етапу постає зміна «одержимості історією», притаманна періоду кінця 1980-х – початку 1990-х років, «одержимістю пам'яттю» початку XXI ст. Наповнення пам'яттєвого дискурсу вирізнялося варіативністю конотативної складової пам'яті, та акцентами на тій чи іншій видовій характеристиці пам'яті» (с. 32). Четвертий етап дослідницею датується дуже точно – 2011 р. – жовтень 2014 р. Саме на цьому етапі з'являються узагальнюючі дослідження в предметному полі студій пам'яті (с. 35). Початок п'ятого етапу авторка монографії відносить до першої половини 2015 р. Зрозуміло, що головним тут є зміна політичного контексту досліджень. «Характерними рисами цього етапу є спорадичність появи публікацій вітчизняних дослідників в царині студій пам'яті; непоміченість історіографічного доробку попередників; звуженість предметного простору, некритичне використання методології одних дисциплін в інших, залежність від перекладної літератури тощо» (с. 43).

Перехід від одного етапу до іншого як за кордоном, так і в нашій країні обумовлювався низкою чинників, серед яких переважали позанаукові. Спочатку боротьба двох світових систем, потім глобалізація і виникнення нових форм політичного домінування, формування наддержавних утворень і розпад колись важливих в світовому масштабі держав (СРСР, Югославія, Чехословаччина) – все це перетворювалося на імпульси переконфігурації пам'яттєвих дискурсів в різних частинах світу.

Створення Європейського Союзу (ЄС) поставило питання про європейську ідентичність, яка неможлива без спільної пам'яті. Це стало одним зі стимулів розробки спеціальної політики пам'яті, яка повинна була сприяти формуванню спільного історичного тезаурусу у народів, які звикли до згадування своєї історії поодиночі. Сучасна криза ЄС знову проблематизує європейське поле пам'яті.

В країнах, які виникли внаслідок розпаду СРСР, завдання політики пам'яті спрямовані не на пошук спільного, а на пошук окремого. Вони повинні не об'єднувати, а розштовхувати народи, які колись жили в одній великій державі.

У будь-якому випадку політика пам'яті має на меті через роботу з колективними ідентичностями сприяти легітимізації того чи іншого політичного устрою. Пов'язаність студій пам'яті з політтехнологіями політики пам'яті задає проектний характер розвитку цього дослідницького напрямку. Державні установи, міжнародні організації, різноманітні фонди відіграють значну роль у структуруванні дослідницьких зусиль через інвестування коштів в певні проекти. Як пише авторка, «"мобілізація схильностей" спонукає владу до визначення

відповідних цінностей і поведінкових орієнтирів науковців» (с. 66). Напрямки досліджень, важливі з наукової точки зору, але нецікаві інвесторам, залишаються без фінансування. Це призводить до того, що вони або розробляються ентузіастами, або взагалі залишаються поза увагою наукового співтовариства. Такий тип розвитку задає студіям пам'яті внутрішню амбівалентність: вони розтягуються, а інколи і розриваються між науковими дослідженнями і політтехнологіями. Тим самим порушується фундаментальна вимога наукового етосу, яку Роберт Мертон називав безкорисливістю [1, с. 778]. Повною мірою в таких умовах в науковому співтоваристві не може діяти і організований скептицизм.

Алла Киридон вважає, що студії пам'яті відповідають сучасному стану наукової раціональності: «На межі початку XXI ст. поступово формується новий образ науки, характерною рисою якої стає міждисциплінарність або навіть трансдисциплінарність. Одним з прикладів міждисциплінарних студій є “memory studies”» (с. 50). В іншому місці вона солідаризується з польською дослідницею Євою Доманською і пише: «...Детериторіалізація знання, що відбувається між різними дисциплінами, поступова його (знання) інтеграція довкола певних дослідницьких проблем свідчить про те, що соціальні науки та гуманітаристика потребують сьогодні «редисциплінації» (Є. Доманька)» (с. 318).

Рецензована праця побудована за наступною логікою: спочатку розглядається предметне поле студій пам'яті, далі визначаються основні поняття, які створюють апарат досліджень і в кінці дається авторське уявлення про сучасну національну пам'ять України. Цьому відповідають три розділи книжки.

В першому розділі, який називається «Студії пам'яті в сучасній гуманітаристиці», як вже зазначалося, розглядається історія зародження і розвитку самого наукового напрямку досліджень колективної пам'яті. Авторка не тільки розглядає чинники його формування і розвитку, характеризує етапи, але і зупиняється на основних ідеях провідних дослідників. Це стосується Моріса Гальббакса, Мішеля Фуко, П'єра Нора, Поля Рік'єра, Яна Ассмана, Аляйди Ассман, Пола Коннертона, Патріка Хаттона, Лоріни Репіної, Евіатора Зерубавеля, Миколи Копосова, Гаральда Вельцера, Барбари Шацької, Ольги Волянюк, Лідії Стародубцевої, Лариси Нагорної та багатьох інших. В книзі цитуються праці десятків авторів українською, російською, англійською, польською та німецькою мовами. В сенсі інформативності про існуючі на цей момент концепції можна вважати монографію Алли Киридон певною мірою етапною. Вона дає читачу уявлення про сучасний стан досліджень, про різноманітність підходів, про тенденції розвитку студій пам'яті.

Монографія може допомогти уникнути небезпеки, про яку авторка пише так: «Слабка обізнаність дослідників із напрацюваннями зарубіжних та вітчизняних науковців у парадигмі студій пам'яті призводить до «винаходу вже відомого», некоректного використання понятійно-категоріального апарату. Використання концепту «пам'ять» (передусім «історична пам'ять») набуває останнім часом ритуалізованого характеру» (с. 48).

В цьому ж розділі Алла Киридон розглядає перетворення Українського інституту національної пам'яті (УІНП), до яких вдавалася центральна влада. Він був створений 2006 р. як орган виконавчої влади, діяльність якого регулюється і координується Кабінетом Міністрів України. З грудня 2010 р. УІНП діяв як науково-дослідна бюджетна установа. З 9 липня 2014 р. інститут знов був перетворений в орган виконавчої влади. Авторка висловлює згоду з думкою, що така реорганізація маргіналізувала академічну складову в діяльності установи (с. 43).

Авторка розуміє, що науковий напрямок, якому вона присвятила свою монографію, оперує поняттями з нечітким змістом. Навіть сам напрямок називають по-різному. Вона пропонує узгодити терміни і пише: «Пропонуємо англomовному відповідникові «memory studies» вживати для найширшого означення термін «студії пам'яті» або «меморіальні студії», а в межах цієї окресленої царини функціонуватимуть конотативні відповідники» (с. 29).

Варто відзначити ще один сюжет першого розділу рецензованої книги. Він стосується відносин між колективною пам'яттю і історичною наукою. Авторка дотримується точки зору про різноспрямованість професійної історії і студій пам'яті. Історія як наука має справу з минулим суспільства і прагне його відтворити у всій повноті. Студії пам'яті мають справу з сучасністю, з тим, як досвід певного суспільства, певної спільноти відобразився в такій складовій суспільної свідомості як пам'ять. Але, з іншого боку, професійні історики постачають матеріал для колективної пам'яті. І ось тут ми маємо справу з тим, що через історію правлячий клас чинить вплив на колективну пам'ять. Історія стає інструментом культурного домінування правлячого класу. «Розвиток національної історіографії слугує специфічним інструментарієм упровадження та реалізації політичних рішень (рішень влади), а також засобом конструювання колективних уявлень про минуле» (с. 61). Далі дослідниця прямо пише про міфологізаторську функцію української історії: «Професійні історики спрямовують науковий пошук на формування колективної пам'яті суспільства, колективне розуміння минулого, конструюючи національний історичний міф» (с. 65).

Назва другого розділу «Концептуалізація поняттєвого дискурсу» говорить про його призначення. Аналіз поняттєвого тезаурусу студій пам'яті є конче потрібним з огляду на стан дослідницького поля. В ньому існують напруження, які викликані не лише тяжіннями до науки і ідеології, до наукових досліджень і політтехнологій, але це поле пов'язане з продукуванням текстів в континуумі між науковими трактатами (зразком може бути дослідження Пола Коннертона[2]) і літературознавчими есе (тут пошлюся на Аляйду Ассман[3]).

Навіть центральне поняття дискурсу в межах студій пам'яті є проблемним. Мова про поняття «пам'ять». «...Існує дві пам'яті: одну з них можна назвати внутрішньою або особистою – автобіографічна пам'ять, іншу – зовнішньою або соціальною – колективна пам'ять. Остання обертається навколо індивідуальної пам'яті, не ототожнюючись з нею, розвиваючись за власними канонами» (с. 71). В дослідженнях суспільної свідомості «пам'ять» зробила стрімку кар'єру. «...І термін, і пов'язані з ним політичні ініціативи стали швидко поширюватися на різноманітні аспекти соціальних уявлень про минуле. Однак «пам'ять» й сьогодні має статус доволі проблематичного та полемічного поняття» (с. 71).

Проблематичним є не лише зміст понять дискурсу студій пам'яті. Проблематизованою є сама колективна пам'ять громадян України. «Доцільно звернути увагу на те, що для соціуму, що перебуває в стані перманентної трансформації, характерні не просто зсуви в суспільній свідомості, а поступове наростання її хаотизації й еkleктичності. <...> Різка зміна державної ідеології в 1991 р. з її подвійною орієнтацією, з одного боку, на цінності Заходу, а з іншого – на цінності й символи епохи національно-визвольних змагань, призвели не лише до катастрофічних економічних наслідків, а й до деморалізації широких верств суспільства, вихованих на модернізаційних ідеалах радянської епохи, й викликала гостру ідентифікаційну кризу» (с. 116).

Авторка послідовно дотримується підходу, який передбачає вивчення колективної пам'яті в контексті вивчення колективної, в тому числі національної, ідентичності. «Маніпуляції пам'яттю одночасно є маніпуляціями ідентичностями. Пам'ять же, в свою чергу, залежить від присвоєної собі ідентичності. Тож колективна пам'ять формує символічний універсум, який окреслює символічні кордони спільноти за допомогою маркерів, що «випромінюють» смисли, норми й емоції» (с. 97).

Поняттєвий дискурс студій пам'яті Алла Киридон розглядає через мережу таких понять як «колективна пам'ять», «національна ідентичність», «простір пам'яті», «місця пам'яті», «ландшафт пам'яті», «мова», «тіло», «війни пам'ятей», «маски пам'яті», «політика пам'яті»,

«подорож у минуле». Принциповим для авторки є підхід до дискурсу через призму поняття «гетеротопія». Цей кут зору нею був заданий вже в передмові, де вона пише про те, що сам термін був ще 1874 р. запроваджений німецьким природознавцем Ернстом Геккелем. Але в гуманітаристиці сучасний зміст поняттю був заданий Мішелем Фуко, який під гетеротопією розумів реальність, що поєднує в одному місці декілька просторів. «Видається, що аналітичний потенціал використаного концепту уможливує оприявлення не лише системи зв'язків між кількома структурними компонентами дослідження, а й встановлення своєрідної конфігурації зв'язків пам'яттєвих смислів, у рамках якої вони проявляються як накладені один на одного, імпліковані один одним, а водночас – як наявні доволі осібно в розірваному часовому вимірі» (с. 6).

Гетеротопія – прекрасна конструкція для виникнення, або провокування, та довготривалого існування ціннісних конфліктів в пам'яттєвих дискурсах. Не випадково саме поняття «війни пам'яттей» до кінця монографії доповнюється все новими і новими додатковими смислами.

Третій розділ монографії має назву «Репрезентації та інтерпретації пам'яттєвого дискурсу» і задуманий авторкою як сума найбільш актуальних об'єктів інтерпретації для колективної пам'яті України. Можливо вона мала і надзавдання, яке можна зрозуміти як реконструкцію сучасного стану української національної пам'яті. В якості місць пам'яті (в розумінні П. Нора) нею були виділені Запорізька Січ, Тарас Шевченко, соборність України, Биківня, Волинь 1943 р., Чорнобиль і сприйняття Донбасом Майдану. В цьому ж розділі як інститут колективної пам'яті розглядається музей. Розділ дозволяє зрозуміти конфліктність української гетеротопії пам'яті, сконструювати можливі варіанти розвитку конфліктів.

В цілому тематизація українського національного пам'яттєвого дискурсу виявляється доволі віктимізованою. Авторка пише: «Варто особливо наголосити, що культура українського суспільства упродовж ХХ ст. формувалася як травмоцентрична» (с. 262). У зв'язку з цим варто особливо зупинитися на темах Биківні, Волині і сприйнятті останнього Майдану населенням Донбасу.

Ці теми важливі для аналізу, адже вони показують, що пам'яттєвий дискурс, який зараз підтримується офіційно чи напівофіційно, не лише віктимізований, але він до певної міри і безвідповідальний. Українська сторона в ньому виглядає страждаючою, не здатною до відповідальності за свої діяння. З одного боку, закони про декомунізацію спрямовані на вибудовування тільки однієї лінії

історичної тяглости, пов'язаної з організаціями українських націоналістів. Інші лінії репресуються і підлягають забуттю[4].

Орієнтація на те, щоб держава прийняла естафету від таких правих політичних організацій, як ОУН, веде до колізій, які набувають міжнародного характеру. У випадку Волинні війни пам'яті тривають між Україною і Польщею. Алла Киридон відмічає: «Особливість подібних ситуацій у тому, що «війни пам'ятей» на рівні певної території вписані у загальнонаціональні контексти двох держав» (с. 248). В Польщі ця колізія добре відрефлексована. Навіть автори, налаштовані на пошук порозуміння з українцями, не ставлять під сумнів те, що УПА під керівництвом ОУН здійснювала злочини проти цивільного населення[5]. Авторка рецензованої монографії висловлює помірковані в нашому науковому середовищі погляди, згідно з якими «...про волинські події не можна говорити поза контекстом Другої світової війни. Хоча українці й поляки були втягнуті у кривавий конфлікт воєнними подіями, особливого аналізу потребує період усієї першої половини ХХ ст., зокрема передвоєнного двадцятиліття» (с. 261). На її думку, «взаємні акти вибачення і прощення теж зависають у повітрі. Значно важливіше прийняти історію такою, якою вона була, і працювати над оптимізацією національної пам'яті. При цьому працювати обов'язково з врахуванням особливостей ментальностей обох народів: польської «погорди» і української віктимності» (с. 257).

З одного боку, висловлені думки здаються безперечними. Без сумніву, будь-яке історичне явище потрібно розглядати в широкому суспільному контексті. Конкретно заклик Алли Киридон передбачає врахування політики паціфікації, яку проводила Польща на землях Західної України, що була причиною зростання напруженості між поляками і українцями на цих землях. Але міжвоєнний контекст не дає відповіді на запитання: чому ця напруженість вилилася в умовах німецької окупації в жакливу різанину мирного населення?

Алла Киридон визначає події на Волині через поняття «трагедія» (с. 252). Знов-таки сперечатися не доводиться. Таке розуміння все більше входить в українську культуру. Скажімо в популярному романі волинського письменника Володимира Лиса «Століття Якова» читаємо: «На тей час довкола Загорян густо посіялася тривога. Палали ночами, а то й посеред білого дня українські й польські села. <...> Теї ночі під зорями, а частіше під хмарами були ой якими тривожними. То тутечки, то тамечки на обрії спалахували й довго не гасли заграви. Яків стояв на краю села, вдивлявся в темряву, й серце стискалося так, геньби у нього хтось лещата запхнув» [6, с. 150]. Трагедія – це змагання зі сліпою силою долі, в якій герой приречений. Обставини тут вищі за людину. Отже, чиєсь вини дошукуватися не доводиться.

Мабуть, визначення подій на Волині 1943 р. як трагедії теж не приведе до початку справжнього українсько-польського діалогу з цього питання. Зрозуміло, що до нього не веде і польське їх визначення як «різанини». Володимир В'ятрович слушно писав: «За відсутності другого учасника діалог переростає в монолог, а той, у свою чергу, трансформується в моралізаторські повчання, в яких одній стороні (представленій виключно жертвами і героями) належить уся шана і співчуття, а іншій (де є лише злочинці та кати) лишаються прокляття і необхідність каятися» [7, с. 18]. Правда, процитоване твердження в монографії Володимира В'ятровича теж перетворюється в моралізаторство з метою вивести з під звинувачень керівництво ОУН. Один з найбільш активних творців і пропагандистів бандероцентричної новітньої історії України занепокоєний тим, щоб вивести з-під критики саму ідеологію українського націоналізму в його бандерівській версії. Він пише: «Загалом слабо обґрунтованою видається теза деяких дослідників, які намагаються звести причини активного польсько-українського протистояння до ідеології українського визвольного руху, що представляється як засадничо полонофобська» [7, с. 53]. Проблему для нього становить один з керівників ОУН в міжвоєнний період Михайло Колодзінський, який написав працю «Воєнна доктрина українських націоналістів».

Якщо шукати теоретиків-засновників того типу воєнних дій, які у нас стереотипно називають «гібридною війною», то в першу чергу варто назвати саме Колодзінського. Його праця написана з особливим цинізмом і пропагує крайню жорстокість в боротьбі. Провідники мусять бути безжальними по відношенню до власного народу. Він писав: «...Кожне повстання є жорстоке й кроваве, а тим більше буде таким наше, націоналістичне. <...> Одним словом, масу треба загнати в сліпу вулицю під час повстання, де вона мала би до вибору побіду або смерть в боротьбі» [8, с. 260]. Стосовно іноетнічних елементів жорстокість повинна була стати безмежною. «Супроти ворожого елемента треба виказати таку жорстокість в час повстання, щоби десяте покоління боялося поглянути в бік України, а не то мати охоту йти на неї підбоєм» [8, с. 261]. До ворожих етнічних елементів він в першу чергу відносив поляків, євреїв і росіян. Про поляків прямо писав: «Польський елемент, що буде чинно ставити спротив, мусить улягти в боротьбі, а решту треба зтероризувати й примусити до втечі за Віслу» [8, с. 266]. Не приховував Михайло Колодзінський і взірців, на які орієнтувався: «Як організується центральну владу, треба нам вчитися від большевиків, хоч нашим давним адміністраторам це дуже не до вподоби, а даліше від фашистів і націонал-соціалістів» [8, с. 289].

З незручним керівником Володимир В'ятрович розправляє дуже просто, твердячи, що «...немає підстав вважати, що запропонована Колодзінським концепція мала визначальний вплив на подальше формування ставлення ОУН до поляків» [7, с. 52]. Він навіть твердить, що робота «Воєнна доктрина українських націоналістів» «ніколи не видавалася навіть маленьким накладом» (там же). Інший дослідник українського націоналізму Олександр Зайцев, правда, спростовує останнє твердження, вказуючи що названа праця вийшла в Кракові 1940 р. циклостильним друком. Він же вважає, що «просякнута культом сили, війни, героїзму й експансії, ця праця відбиває ментальність молодих галицьких українців, чий світогляд сформували твори Дмитра Донцова і «доба екстремізму», що її пережила Європа після 1914 року» [9, с. 245].

Відхресчуючись від Михайла Колодзінського, Володимир В'ятрович з розумінням ставиться до мети, якою надихався і він, і інші ідеологи та практики етнічних чисток. «Бажання політиків Східної Європи створити держави з максимально однорідним національним складом пояснювалося їхнім прагненням уникнути характерних для періоду між війнами внутрішніх проблем» [7, с. 122]. Щоб уникнути звинувачення в геноциді в адресу ОУН і УПА, Володимир В'ятрович вдається до термінологічної підміни, називаючи боротьбу між УПА і Армією Крайовою (АК) польсько-українською війною. Більш того, він пише: «Для українців війна з поляками була національно-визвольною, повстанською (тому й головним суб'єктом була Українська повстанська армія)» [7, с. 41].

Мабуть, платформою для діалогу може стати розуміння подій сформульоване львівським істориком Ярославом Грицаком: «Я один з тих небагатьох українських істориків, хто вважає, що тодішні дії ОУН-УПА все ж були геноцидними, але з поправкою на те, що Волинь була взаємним польсько-українським геноцидом. Звісно, українська вина більша, але ухвалювати відповідні резолюції повинні обидві сторони» [10]. Але це - лише попередньо сформульована думка, якій ще належить стати позицією в діалозі. А для цього варто відмовитися від абстрактних тверджень на кшталт «польсько-український геноцид». Не варто на народи переносити відповідальність конкретних політичних організацій і їх керівників.

Як видно зі сказаного, монографія здатна підштовхувати до дискусій з надзвичайно важливих проблем нашої історії і нашого сьогодення. Але вона дає матеріал і для більш широких досліджень, які стосуються стану наших суспільних і гуманітарних наук.

Монографія Алли Киридон дає достатньо широку панораму сучасної гуманітаристики, а отже може бути добрим об'єктом інтерпретації при вивченні епістемологічних проблем в цій царині. З

оглядів авторки видно, що розвиток сучасних суспільних і гуманітарних наук суттєво відрізняється від розвитку природничих, технічних чи математичних наук. Останні три групи наук мають тривірневу організацію пізнання/знання. Мова йде про емпіричний, теоретичний і метатеоретичний рівні. При цьому головною формою існування знання в них є наукова теорія. Саме на цьому рівні формулюються закони, які відображають універсальні зв'язки в різних системах дійсності. Закони дозволяють формулювати гіпотези, спрямовані на пояснення і передбачення перебігу процесів, які ми вивчаємо. Гіпотези або підтверджуються, або спростовуються в емпіричному пізнанні. Між емпіричним і теоретичним рівнями немає прямих логічних слідувань, а, отже, вони можуть суперечити один одному[11]. Накопичення таких суперечностей за посередництва метатеоретичного рівня веде до якісної зміни теорії. Зі зміною теоретичного рівня змінюється і емпіричний рівень, адже гіпотези, які потрібно перевірити, виникають на рівні теорії. Ці процеси з легкої руки Томаса Куна отримали назву наукових революцій[12]. В цілому ж наука є соціальним інститутом по отриманню нового знання про дійсність (про зовнішній світ, внутрішні стани свідомості, про абстрактні моделі і т. д.). Щоб виконувати цю функцію наука повинна бути організована як логічна система, здатна до постійного саморозвитку[13]. Не вдаючись у дискусії, які точилися і точаться навколо поняття наукових революцій, скажу, що науки розвиваються і через зміну наукових програм[14] і через наукові революції різних рівнів[15]. В будь-якому випадку ними забезпечується безперервний приріс знання про дійсність, їхня систематизація, якісні перетворення. Вчені керуються дослідницькими і колекторськими програмами[16]. Перші з них орієнтовані на отримання нового знання, другі – на його систематизацію. Якщо не реалізується перший тип програм, то колекторські програми вироджуються у схоластичні справи.

В суспільних і особливо в гуманітарних науках ситуація виглядає інакше. Тут фактично немає теоретичного рівня, який має справу з абстрактно-понятійними моделями дійсності, де головну роль відіграють ідеалізовані об'єкти. В'ячеслав Стьопін писав: «Ідеалізовані теоретичні об'єкти, на відміну від емпіричних об'єктів, наділені не лише тими ознаками, які ми можемо виявити в реальній взаємодії об'єктів досліду, але і ознаками, яких немає у жодного реального об'єкта» [15, с. 159]. Як приклади наводяться такі ідеалізовані об'єкти як математична точка, абсолютний газ, абсолютно чорне тіло і т. п. Хоча ці об'єкти конструюються дослідниками, але вони не є виплодом гадки. В них реконструюються інваріантні якості цілих класів об'єктів дійсності. В суспільних і гуманітарних науках місце ідеалізованих об'єктів займають

емпіричні узагальнення або конструкції, які створюються для потреб управління суспільством.

Практики влади, виступаючи способом структурування суспільного життя, є основою формування понятійного апарату, який дозволяє схоплювати це життя в поняттях. В принципі, можна заперечити, що будь-яке знання є праксеоморфним. Але практики взаємодії з природою і практики влади і спротиву їм – це різні речі. Перші вимагають об'єктивності свого наповнення, другі базуються на інтересах. Сказане не означає неможливості наукового пізнання суспільства і його культурних форм, але свідчить про значну його проблемність.

На цьому загальному ґрунті методологічних проблем суспільного і гуманітарного пізнання вирости сучасні його особливості. Першу я б назвав доксографічністю. Грецьке слово «докса» (δόξα) означає гадку, опінію. Сучасні суспільні і гуманітарні науки переповнюються гадками. Більша частина монографій присвячується їх огляду, систематизації. Як правило, автор, проаналізувавши сформульовані до нього гадки, пропонує і свою. Це створює герметичну орієнтацію цих наук, їх замкненість на самих собі. Скажімо, Алла Киридон про одне з головних понять свого дослідження пише: «...Конструкт «колективна пам'ять» визначено парадигмально, тобто комунікативним середовищем наукової спільноти»(с. 99). Таким чином визначені поняття не мають чітких контурів, вони непевні і вписуються в дискурс суто контекстуально.

Другу рису я б назвав проєктністю. Предметні поля структуруються і переструктуровуються внаслідок позанаукових впливів. Взагалі абсолютизується конструктивістський підхід до вивчення соціальної реальності. Виникає принципова залежність пізнавальних інтенцій від політичних інтересів, наукова складова гуманітаристики потрапляє в залежність від ідеології. Скажімо, «через провадження політики пам'яті може бути реалізована ціла низка політичних інтересів – від консолідації суспільства на ґрунті спільного історичного минулого до його повної дезінтеграції на підставі гіперболізації певних перипетій майбутнього» (с. 124). Гуманітаристику можна уподібнити до рідини, на поверхні якої внаслідок зовнішніх впливів виникають хвилі, які колами розходяться по поверхні. Без докладання енергії (інвестицій) вони згасають. Натомість створюються інші. Інколи ці хвилі можуть зіштовхуватися, але в цілому це – середовище без пам'яті. Найбільшими збуреннями в світовій гуманітаристиці в другій половині ХХ ст. були теорія модернізації і рух постмодерну (авторка монографії про нього відгукується як ще про живу перспективу). Вони підтримувалися фондами, які фінансують наукові дослідження. Але хвилі вже втратили свою силу. Теорія модернізації інколи відроджується під іншими

масками (остання з них – теорія транзиту), але без докладання інвестицій швидко втрачає життєву силу. Постмодерн зійшов зі сцени зі смертю своїх провідних авторів. Наукове значення мали не ці проекти, а їх критика незалежними вченими.

Власне, і в студіях пам'яті ми можемо спостерігати тільки екстенсивний розвиток: нестримно збільшується кількість гадок з приводу процесів суспільної пам'яті, але незмінно актуальними залишаються праці Моріса Гальбвакса. Вони – не лише основоположні в студіях пам'яті, вони настільки ж інформативні, як і сучасні дослідження в цій царині. Це якщо не брати до уваги змагань в оригінальності, які вчені практикують при неможливості суттєвих зсувів у дослідженні відповідної проблеми.

Про третю рису я вже писав, але підкреслю її ще раз. Вона пов'язана з нечіткістю понять. Самі поняття при цьому розглядаються як метафори. Алла Киридон цілком слушно пише: «Моделювання соціальних відносин за допомогою розширення простору «концептуальних метафор» на рубежі тисячоліть перетворилося на своєрідну інтелектуальну моду, до якої виявилися схильними мало не всі галузі соціогуманітарного знання. По суті поле сучасної гуманітаристики – це суцільний простір уявлених (*imaginative*) чи уявних (*imaginary*) метафоричних конструкцій» (с. 170). Авторка до цього ставиться позитивно, ототожнюючи метафоризацію з конструюванням ідеалізованих об'єктів. У такому випадку зникає відмінність між наукою і міфологією. Вона пише: «Метафоризація (процес утворення метафор) як теоретичне конструювання належить до одного з важливих механізмів розвитку знання. Завдання полягає в тому, щоб сконструювати механізм, певну теоретичну конструкцію, здатну пояснювати відомі вже явища» (с. 169 – 170). Безумовно, наука користується метафорами, але створення ідеалізованих об'єктів не можна ототожнювати з метафоризацією. Метафори в цьому процесі можуть відігравати лише підпорядковану роль. Скажімо, «чорна діра» – метафора, але ідеалізований об'єкт, що позначається цим словосполученням, зовсім не тотожний метафорі. До того ж функція теоретичної конструкції не полягає лише в поясненні вже відомих явищ. Важливо, щоб вона давала можливість передбачення нового. Пояснення ж відомого може бути і хибним.

Якщо говорити про колективну пам'ять, то вона як соціальне явище просякнута метафорами. Але вивчати метафори за допомогою інших метафор – це прирікати себе на кружляння в непевному рідкому середовищі, окутаному туманом. В ньому неможливо сподіватися на постійний приріст знань, а можна лише продукувати гадки, кожна з яких не гірша і не краща за іншу.

Підкреслю, що сказане не є вадою рецензованої монографії. Вона лише відображає загальний стан сучасної гуманітаристики.

Разом з тим, на завершення, хочу звернутися до деяких рис праці Алли Киридон, які викликають бажання посперечатися. Не буду прискіпуватися до дрібниць, а зупинюся лише на тому, що мені здається важливим.

Авторка наполягає на міждисциплінарній природі студій пам'яті. Більше того, вона наполягає, що студії пам'яті здатні виконати інтегруючу роль в науках про суспільство і культуру: «Саме студії пам'яті можуть стати інтегруючою платформою в системі гуманітарних наук, оприявнити варіативність методологічних/наукових підходів до вирішення проблем пам'яттєвого дискурсу при збереженні дисциплінарної специфіки досліджень» (с. 318). Думаю, що в авторці говорить захоплення предметом своїх досліджень. Варіативність методологічних підходів при дисциплінарному різноманітті – навряд чи в даному випадку створюють платформу для інтеграції. Зараз ми бачимо, що кожна наука сама по собі займається проблемою пам'яті. У самої Алли Киридон переважають історичні і політологічні підходи. Для того, щоб студії пам'яті реалізували увесь свій потенціал точки обміну інформацією між науками про суспільство і культуру потрібно розуміти місце і роль кожної науки в цьому процесі. Мені здається, що міцний фундамент міждисциплінарної взаємодії створює соціологія. Саме вона може сформулювати фундаментальні закони запам'ятовування і забування в суспільному житті.

Справа в тому, що суспільна/колективна пам'ять – це не сукупність індивідуальних пам'ятей, як це інколи впливає з роздумів авторки рецензованої монографії. І проблема не вирішується посиланням на те, що колективна пам'ять зберігається завдяки індивідуальній. Індивідуальна пам'ять людини відрізняється від індивідуальної пам'яті тварин. Вона стала соціальною, адже ми навіть екзистенціальні речі запам'ятовуємо в соціальних формах (мова, форми діяльності). Навіть пам'ять тіла у нас соціальна, адже пов'язана з формами соціальної діяльності, які ми засвоюємо в процесі соціалізації. Це те, про що писав Пол Коннертон: «Пози і рухи, які є пам'яттю-звичкою, наче осідають у самій структурі тіла» [2, с. 146]. Життя суспільства (і своє індивідуальне життя як його частину) ми запам'ятовуємо в соціальних формах. Через це соціології належить першість в студіях пам'яті, а особливо в методологічній проробці цієї проблематики. Підкреслю спеціально, що сказане стосується і психологічних досліджень. Від соціологізації цієї дослідницької царини залежить її життєздатність. На жаль, в монографії Алли Киридон праці соціологів представлені надзвичайно фрагментарно.

Соціологізація студій пам'яті дозволила б структурувати тезаурус пам'яттєвого дискурсу. В такому разі поняття «простір пам'яті», мабуть, повинне передувати і бути передумовою для понять «місця пам'яті» і «ландшафт пам'яті».

Не всі частини монографії однаково вдалися авторці. Так, цікавий за задумом підрозділ «Ментальне картографування майдану як вияв ціннісно-ідентифікаційного континууму (регіональний вимір Донбасу)», нам мою думку, є найменш вдалим. Авторка використовує поняття «ментальна карта», яке вперше було обґрунтоване Е. Толменом. Вона посилається на праці Ф. Б. Шенка, Дж. Голда, Р. М. Доунза, Б. та Т. Бьюзенів, але реально ніякого застосування концепція ментальних карт в цьому підрозділі не знаходить. Мова йде про особливості сприйняття останнього Майдану мешканцями Донбасу. При цьому авторка в однаковій тональності цитує авторів, які висловлюють протилежні думки стосовно досліджуваної регіональної спільноти. Завершується увесь підрозділ безперечним, але банальним висновком: «...Залучення ширшої регіональної характеристики Донбасу (принаймні, окремих смислових ідентифікаторів) дозволило наблизитися до розуміння неоднакового сприйняття у 2013 – 2014 рр. мешканцями Донбасу подій Майдану» (с. 306).

Варто зауважити деякі стилістичні особливості рецензованої монографії. Її текст часом розпадається на фрагменти, коли авторка, вводячи поняття, починає наводити сукупність гадок про кожне з них. Мабуть, монографія авторкою формувалася на основі раніше опублікованих статей. Але сліди окремішності текстів так і залишилися. Інколи можна бачити повтори цілих фрагментів (порівняйте сторінки 237 і 248). Монографія потребувала б більш ретельного мовного редагування. Особисто мені здається невдалою передача прізвища Гальбакс як Альбакс. Так втрачається мовна форма (німецькою halb – половинний, а das Wachs – віск). Це ж можу сказати про настійливе використання дієслова «вилонувати». Так, авторка пише: «Перші спроби осмислення студій пам'яті, які були пов'язані з конструктом «історична пам'ять», вилонуються в 1990-ті рр. в умовах незалежності» (с. 32). Польське слово «wyłonić» означає «показати», «виявити», «виділити», «створити». Який сенс його інкорпорації в українську мову, особисто я не розумію. І насамкінець хочеться висловити надію, що своєчасна, цікава і корисна монографія Алли Киридон дозволить зробити кроки до якісної зміни вітчизняного дискурсу в царині студій пам'яті.

Список використаної літератури

1. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура / пер. с англ. – М.: АСТ; АСТ МОСКВА; Хранитель, 2006. – 880 с.

2. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають / Пол Коннертон / Пер. з англ. Світлани Шліпченко – К.: Ніка-Центр, 2013. – 184 с. (Серія «Зміна парадигми»; Вип. 7). **3. Ассман А.** Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті / Аляйда Ассман / Пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін. – К.: Ніка-Центр, 2012. – 440 с. (Серія «Зміна парадигми»; Вип. 15). **4. Илья Кононов:** «Декоммунизация есть не что иное, как манипулятивная технология власти» [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.ostro.org/lugansk/politics/articles/470303/> Час звернення: 12.07.2017 г. **5. Motyka G.** Cień Klimy Sawura. Polsko ukraiński-konflikt pamięci Grzegorz Motyka. – Gdańsk: Wydawnictwo Oskar, 2013. – 124 s. **6. Лис В.** Століття Якова. Роман / Володимир Савович Лис. – Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2017. – 240 с. **7. В'ятрович В.** Друга польсько-українська війна 1942 – 1947. Видання 2-е, доп. / Володимир В'ятрович. – К.: Видавничий дім «Киево-Могилянська академія», 2012. – 368 с. **8. Колодзінський М.** Націоналістичне повстання. Розділ із праці «Воєнна доктрина українських націоналістів / Михайло Колодзінський // Україна модерна. – Число 20. Фашизм і правий радикалізм на сході Європи. – К.: Критика, 2013. – С. 257 – 295. **9. Зайцев О.** Воєнна доктрина Михайла Колодзінського / Олександр Зайцев // Україна модерна. – Число 20. Фашизм і правий радикалізм на сході Європи. – К.: Критика, 2013. – С. 245 – 256. **10. Грицак Я.** Шлях України та Польщі до прощення / Ярослав Грицак // [Електронний ресурс] – Режим доступа: <http://nv.ua/ukr/opinion/grytsak/shljah-ukrajini-ta-polshchi-do-proshchennja-183764.html>. **11. Лебедев С. А.** Уровни научного знания / Сергей Александрович Лебедев // Вопросы философии. – 2010. – №1. – С. 62 – 75. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=97. **12. Кун Т.** Структура научных революций / Томас Кун / Пер. с англ. И. З. Налетова. – изд. 2-е. – М.: Прогресс, 1977. – 300 с. **13. Копнин П. В.** Гносеологические и логические основы науки / Павел Васильевич Копнин. – М.: Мысль, 1974. – 568 с. **14. Лакатос И.** Методология исследовательских программ / Пер. с англ. – М.: ООО «Издательство АСТ»; ЗАО НПП «Ермак», 2003. – 380 с. **15. Стёпин В. С.** Философия науки. Общие проблемы / Степин Вячеслав Семенович. – М.: Гардарики, 2006. – 384 с. **16. Розов М. А.** Теория социальных эстафет и проблемы эпистемологии. – Смоленск: Смоленский государственный педагогический университет, 2006. – 438 с.

Рецензія надійшла до редакції 17.05.2017 р.

Прийнято до друку 26.05.2017 р.

Рецензент – д. соц. н., професор

Лобанова А. С.

І. Ф. Кононов

**ЩОДЕННИК БІЙЦЯ «АЙДАРУ»: РЕАЛЬНО БАЧЕНЕ І СУЧАСНІ
СТЕРЕОТИПИ**

(Рецензія на книгу: **Орел І. Є. Хроніка одного батальйону / Ігор Євгенович Орел. – Харків: ТОВ «Видавництво Права людини»; Фоліо, 2016. – 178 с.)**

Вивчення драматичного соціального досвіду останніх років в Україні, а особливо обставин масових заворушень, боротьби за владу, війни, наштотується на методологічні складнощі. В першу чергу це стосується спроможності опитувальних методів давати достовірну і всебічну первинну соціологічну інформацію. Безпосередні учасники подій дуже часто приховують справжні їх обставини, а широкі маси населення просто в них необізнані.

У зв'язку з цим особливої ваги набувають документи, які створюються безпосередньо на місці подій їх учасниками, і в яких дійсність відображається неупереджено і критично. До подібних документів належить книга, яку я рецензую. Її автор є за освітою гірничим інженером, був майстром виробничого навчання, підприємцем, державним службовцем, виробничником. 1989 р. був одним з ініціаторів створення Народного Руху України в Луганській області, дотепер є громадським активістом. Ігор Орел з 10 травня 2014 р. по 17 липня 2015 р. служив добровольцем в батальйоні «Айдар», брав безпосередню участь у воєнних діях.

Основу книжки склали щоденникові записи, які автор інколи перемежує пізнішими коментарями (вони виділені курсивом). Це дозволяє уникнути хибної пам'яті, якою дуже часто починають страждати навіть суб'єктивно чесні інформанти, коли мине певний час після події. Хибна пам'ять виникає внаслідок ряду обставин. По-перше, кожен з учасників історичної події безпосередньо всю її в цілісності не сприймає, а бачить тільки обмежену ділянку. Прагнення до цілісного сприйняття задовольняється розмовами з іншими учасниками подій і розповідями журналістів. Людині вже здається, що вона і сама саме це бачила. По-друге, формування хибної пам'яті обумовлюється пізнішими інтерпретаціями, нав'язаними ідеологічним тиском. Мабуть, є і третя обставина психологічного характеру, яку можна пояснити за допомогою юнганського терміну «тінь». Все темне і деструктивне в наших вчинках ми в перспективі переадресуємо нашим ворогам. Тим самим ми виправдовуємо свої колишні дії, думки і почуття.

Варто зробити одне пояснення, яке стосується мовної форми твору. Автор щоденник вів українською, але вона у нього не зовсім

літературна, з великою кількістю русизмів. Перед підготовкою книжки до друку літературне редагування, мабуть, не здійснювалося. Але я змушений буду цитувати так, як надруковано.

Ігор Орел не намагається представити добробати єдиними захисниками України 2014 р., а тим більше її реальними рятувальниками. Тим самим його книжка радикально розходиться з сучасною ідеологічною міфологією. Наведу відповідні цитати. «Справедливості ради треба сказати – всю лінію фронту тримають і вибудовують військові. І їх багато вздовж Дінця, кілька бригад. Про них – ні слова. У нас же 300 солдат» (с. 21). Це коментар автора до запису від 23 червня 2014 р. А от запис 24 липня, який стосується боїв в селищі Георгіївка: «Взагалі десантники дуже відрізняються від нашого батальйону дисципліною і розумінням справи: постійно щось копають, роблять укріплення, несуть караули, абсолютно тверезі. При тому, про десантників, які забезпечують утримання позицій з боку Луганська та утримують аеропорт, не чути в ЗМІ» (с. 58).

Влітку 2014 р. батальйон «Айдар» не сходив зі шпальт газет і з екранів телебачення. В чому ж тут річ? Чому ЗМІ так викривлювали реальність? Автор рецензованої книжки пише: «Таке враження, що батальйон створили для того, щоб піарити комбата і створити новий героїчний епос...» (с. 21). Але реальність, мабуть, складніше. Про Сергія Мельничука автор пише: «Очевидно його гнітить, що він пішак у чужій грі» (с. 22). Це сказано про участь комбата «Айдару» в ток-шоу, в якому він змушений ганьбити армію, її командування.

Сам Сергій Мельничук був сотником Майдану і всі добробати – продукт цього явища. Керівництво Майдану не збиралося лише мирно протестувати, але готувалося до війни. Ось запис ще від 9 травня 2014 року: «В ліс привезли зброю для нас з найближчої військової частини (автомати, кулемети ПК, підствольні гранатомети, гранатомети РПГ, пістолети Макарова ПМ). Тут знаходилося біля сотні добровольців. Кажуть, до кордону з Росією 7 км» (с. 7). Особовий склад на початковому етапі формувався з майданівської самооборони: «На цей час батальйон ділиться на сотні, які прибули з Майдану. Створено 1-й взвод з луганчан та деяких окремих приїжджих. Із волинської самооборони створено 2-гу роту, в майбутньому вона буде головною ударною силою батальйону. З усіх шматків майданівських сотень і 1-го взводу анонсовано 1-шу роту під командуванням Філіпа» (с. 10).

З інспекційною поїздкою до бази «Айдару» в селі Половинкино під Старобільськом приїздили Андрій Парубій і Юрій Луценко. За цими каналами здійснюється постачання батальйону: «Багато допомагають місцеві фермери і підприємці – годують нас. Мало не кожен день

приходять машини з продуктами з Майдану. Навіть від держави (Міноборони) привезли борошно і крупи» (с. 14).

Таким чином, можна припустити, що на той час добробати виконували політичну функцію. Вони були військовими підрозділами нового владного угруповання в Києві, яке не дуже довіряло армії. Мабуть, ще менше воно довіряло місцевому населенню Сходу України. Тому ці майданівські утворення повинні були чинити символічний тиск як на армію, так і на місцеве населення.

Автор пише про базу батальйону на м'ясокомбінаті в Половинкино: «В кінці складу – зачинені двері, навіть ворота, за якими є таємна кімната з окремим входом, де допитують полонених. Іноді, поки я пораюсь з лантухами макаронів і ящиками з консервацією, буваю невеликим аудіо-свідком цих процедур. Зазвичай допитує М'ясник, в основному б'є, доводячи жертву до плачу. Плачуть всі. Не знаю, в чому сенс цих допитів, хіба що покарання» (с. 17).

«Айдар» здійснював каральні функції і відносно нелояльного місцевого населення. Ось яскравий приклад: «Ще пізніше привезли місцеву сепаратистку, яку почали допитувати. Її не били, але погрожували. І вона розповідала, як пісню співала: починаючи з референдуму і про начальника ЖЕКу, і про працівників виконкому, і про мера, і про місцевих активістів-сепаратистів. Опісля її посадили в вентиляторну».

Але цим події не завершилися. На базі був свій заарештований. «Зв'язаний п'яниця виявився героєм Майдану і офіцером. Він поросив розв'язати руки і давав слово офіцера, що не збіжить. Коли сепаратистку закрили, він виявив бажання її трахнути. Комендант заборонив. Але коли той пішов, то герой Майдану таки проник у вентиляторну і здійснив свій намір. Вже зранку можна було почути біля підвалу: а чого ти тут стоїш? Та в черзі – сепаратистку виховувати» (с. 46).

І цей епізод не є винятковим. «Випадково підслухав, як комбат розказував, що тримає в підвалі в Половинкино двох бійців, які закопували людей в ями в лісопосадках. Живих чи вбитих? Просто звірі...» (с. 26–27).

«Айдар» за своїм складом був неоднорідним. Була частина, яка воювала з сепаратистами. Бійці, що входили до неї, віддавали життя за незалежність України. Але була частина, яка у бойових діях участі не брала, але її використовували в політичних і економічних розборках. «Коли роздають гроші за ригівського кандидата (а тепер вже депутата), то охороняють це дійство солдати з нашого батальйону, з групи Романича. Раніше вони тільки мародерили. І в боях я цю групу ніколи не бачив. Вони базуються в тилу» (с. 124). «Вечором на шикванні був

комбат. Він приїхав з охороною з грузин – на зразок преторіанської гвардії» (с. 65).

Такий склад з певними варіаціями, мабуть, був у всіх добробатах. «Про ситуацію в батальйоні «Луганськ-1» мені розказував раніше Ткалич, який служить тут замкомбата: батальйон складається з 3-х груп – патріоти; колишні менти, яким десь служити треба; алкашня, якій також все одно, аби десь годували і платили. Нема ні дисципліни, ні порядку, живуть в будівлі військкомату, де нема світла... І Ткалич, і комбат Артем взяли відпустки і балотуються в депутати...» (с. 118). Кумедно виглядає зізнання одного знайомого автора книжки: «Він приїхав з батальйону «Азов». Каже, що у нас більше порядку, ніж там. Ну-ну» (с. 43).

Частина «айдарівців», які дійсно воювали, билися за Металіст, захоплювали Георгієвку і Лутугіне, вели бої в Хрящуватому і Новосвітлівці, заходили в Луганськ. Вони демонстрували часом приклади справжнього героїзму. «Ми займаємо позиції хлопців з 2-ї роти в будинку прокурора. Тут загинув наш лікар Андрій, встиг виштовхнути з зони вибуху хлопців-мінометників, а самого його розірвало» (с. 83). Продуктами бійці діляться з місцевими мешканцями: «Нам привозять консерви і воду. Розподіляємо між бійцями і місцевими. Хліба немає. Місцеві печуть пішки» (с. 85). Вони виводили біженців з під обстрілу: «Близько 16.00 по нашій лісосмузі пройшла колона біженців з Металіста, яку вели хлопці з 2-ї роти: 10 автівок, деякі з курками і кролями. Також близько десятка людей йшли пішки. Під'їхав наш автобус з батальйону і біженців відправили на Щастя» (с. 42).

Але ця частина батальйону не відчувала, що наближається до мети, за яку гинуть товариші. «Три рази ми вже заходили в Металіст і далі. І кожен раз поступав наказ – відійти» (с. 48). «Знову з'являється відчуття «гарматного м'яса» і власна безпорадність» (с. 48). В батальйону циркулюють чутки про зраду. «Командир злий, що природно, адже про пересування «градів» хтось із штабу зливає сепаратистам» (с. 47).

Бійців не оформлювали як мобілізованих. Автор книжки сам більшість часу воював як волонтер (с. 68). «Раз командир не займається нашим оформленням, то це «справа рук самих потопуючих» (с. 104).

Рівень командування в батальйоні, м'яко кажучи, залишав бажати кращого. Так, автор ставить риторичні по суті запитання, які стосуються загибелі групи Грізлі: «Є питання в цій трагедії – якщо ми залишаємо позиції і відходимо за Донець, то навіщо було зачищати якесь село під носом у противника? І чому була така безпечність? І хто дав наказ? Та ясно хто. Та і наказу в письмовому вигляді не існує» (с. 100).

Автор показує і поганий військовий вишкіл або його повну відсутність у добровольців. Ось епізод захоплення міста Щастя: «Наші

йшли дуже не акуратно; робили багато шуму, палили на ходу, розмовляли в голос. Під час бойових дій стріляли куди попало, деякі швидко розстріляли всі боеприпаси. Але всі живі і ніхто не поранений» (с. 17).

Автору зрозуміло, що найбільше від бойових дій страждає мирне населення. «З Веселенького по нас, в Красний Яр, б'є артилерія сепарів і міномети. А наші б'ють по Веселенькому. Якщо ми так повоюємо з місяць – то від цих сіл нічого не залишиться» (с. 74). «Господар хати допомагав звозити трупи загиблих мешканців села і ховати їх. За його словами, за два дні обстрілів кількість загиблих мирних мешканців становить 45 осіб. Родичі не забирають своїх загиблих, навіть коли він їм телефонує, - бояться попасти під обстріл» (с. 56).

Серед критично мислячих бійців «Айдару» досить скоро від початку його діяльності встановилася думка, що для комбата і для значної частини його підлеглих батальйон є військовим комерційним підприємством. Проблема «військового підприємництва» заслуговує на особливу увагу. «Сумнівів в тому, що комбат «кришує» продаж віджатих авто на Захід – в нього більше немає. Навіть в Старшини таких сумнівів немає. А в нас їх і не було» (с. 44). С. Мельничук на фронті практикував спосіб життя крутого бізнесмена: «Комбат їздить на Лексусі. І на передову теж. Інший комбат з військових робить йому зауваження, щоб поведився скромніше. Комбат мешкає з охороною на дачі Антіпова. Це багаторічний керівник обласної ДПП і губернатор. Дача: 133 га, ліс, олені, крім самої дачі ще 10 будинків. Спочатку з дачі привезли 3 авто: Лексус, Міцубіші, Мерседес. Мерс дуже крутий. Але за вказівкою комбата його повернули. Пізніше я дізнався, що Лексус і Міцубіші використовуються комбатом за договорами оренди за одну грн.» (с. 30).

Інші керівники батальйону не відстають від комбата: «Спостерігаю за метаморфозами Старшини. Місяць тому він був власником ВАЗ-2104, яка була обстріляна в Ново-Айдарі, нібито викупив. Її вже не видно. Зате є дві Міцубісі, як сам Старшина пояснює, вони його і подаровані фермерами» (с. 66).

В батальйоні між різними угрупованнями регулярно виникали конфлікти. «Потім виникла суперечка Баті і комбата. Цілу годину з'ясовували стосунки. Комбат заявив, що Штефан подався в біга і хоче його вбити і дав таку вказівку всім унсовцям. Унсовці це заперечували. Загалом – базар» (с. 65).

До підприємницьких практик належали і затримання відомих прихильників режиму Януковича в Луганську. Так, скажімо, «Айдар» затримав луганського мера Сергія Кравченка. «Зараз він почав співпрацювати з нашими військовими. Далі буде відкупатися» (с. 76).

Дрібним військовим підприємництвом, яке зазвичай називається мародерством, займалися рядові бійці батальйону. Ось розповідь про те, як група «айдарівців» заходить на турбазу під селом Жовте. «Там дехто почав грабувати, тягнути електроінструмент, побутові прилади. Комбат заявив, що думав, що вони люди, а вони мародери і дав наказ всім повертатися в Щастя» (с. 49). А ось період найзапекліших боїв (21–22 серпня 2014 р.): «Ротація відбувається. Дехто вивозить автівки завантажені трофеями: телевізори, комп'ютери, електроніка» (с. 74).

В книжці описані епізоди як індивідуального, так і групового мародерства. Є розповідь про крадіжку КАМАЗів з гаража автобази. Автор передає розповідь бійця: «І йому сказали – даремно ти без балаклави, можливо відеокамери записують. Тут він зрозумів, що автомобілі просто крадуть» (с. 64).

Війна виштовхнула в добровольчі формування по обидві сторони фронту велику кількість девіантів. Серед них були і відверті злочинці.

Найрозповсюдженішою девіацією було пияцтво. Книжка Ігоря Орла нібито просякнута запахом алкоголю. «Бійці повернулися в Щастя. Дехто почав пиячити – благо, нічні генделики працюють» (с. 18). «Як завжди ввечері від декого чути запах алкоголю. І ці люди – зі зброєю. В деяких поведінка становиться неадекватною. Модель цієї поведінки проста: людина, яка нічого в житті не досягла, отримавши зброю, значно підвищує власну самооцінку. З цієї точки зору патріоти і сепари не дуже відрізняються» (с. 31). «Частина нашої групи продовжує пиячити. Випивка дармова – в магазинчикові біля шосе. Пиячать уже третій день, а повоювали півтора. Розмови про одне і те саме, як запиляна грамплатівка – які вони вояки круті» (с. 57). «За магазинчиком Бача з Васею-з-Калуша окупували скверик і продовжували пиячити. Вони знайшли собі якусь Таню, яка з ними пила. Напившись, вона не приховувала своїх сепаратистських поглядів. Ті її переконували, як могли. Потім стали трахати. Потім запрошували бажуючих. Потім Бача сказав: «Треба Тані відпочити дати...» Але сепаратистка запротестувала: «Я ще можу...» (с. 57). І так до самого кінця: «Дістало п'янство на нашій базі. Допилися до того, що стріляють один одного» (с. 137).

Алкоголь і наркотики стали причиною руйнування дисципліни. «Філіп збирався їхати на УАЗику, але на ньому його ж підрозділ поїхав пиячити. Філіп так і не знайшов машину і бойове завдання відмінив» (с. 69). Дисципліна руйнується і нестатутним поведінням офіцерів. «...В Радянській армії це було неприпустимо. Тут же – командири на шиківанні перед строєм матюкаються – аж гай шумить. Якось комбат видав цілу промову, в якій мати були через слово. Також міг «послати» підлеглого перед строєм. А офіцер Куля виголошувала промови перед

строєм не тільки з матюками, а і попихкуючи сигаретою. Палять і солдати в строю» (с. 21–22).

В такій атмосфері злочини посипалися один за одним. «О 5.00 ранку почулися крики у дворі, лайка, претензії. Відчувається, що люди п'яні і неадекватні. «Солдат А» (пізніше виявилось, що він не тільки п'яний, але і в наркотичному стані) з надривом всіх матюкав. Відчувалося, що його так і перло на «подвиги». Він почав стріляти в повітря. Спочатку одиничними, потім чергами. Зчинився гвалт. З усіх боків його заспокоювали. І він впритул розстріляв «солдата Б». Бідний «Б» декілька разів крикнув і затих». На цьому пригода не закінчилася. «Солдат А» забрав ключі від автомобіля і поїхав з частини. «В подальшому я чув, як плакав друг загиблого «Б», сидячі на асфальті і говорив, що помстився: догнав «А» і застрелив його. «А» бачив погоню і відстрілювався. Але йому не повезло» (с. 33).

І це – не єдиний випадок. «Вже маємо окрему категорію двохсотих – свій свого» (с. 63). А до цього додаються смерті, заподіяні підривами гранат у стані сп'яніння і т. п. «Ще одна категорія загиблих – за власною ініціативою» (с. 112).

П'яні просто для розваги могли тероризувати мирне населення. «Хлопці вискочили з автоматами, почали зупиняти автівки для перевірки (щоб скучно не було). Хоча дозволу на це не мають» (с. 25). «Але вчора ця п'яноста вчинила стрілянину в частині і комендатура кинула когось до підвалу... Пізно ввечері вони таки захопили шешарик¹ і поїхали через блокпости на передову. Обстріляли ні в чому не винну цивільну автівку» (с. 26).

На завершення варто торкнутися ще однієї страшної теми. Протистояння на Майдані в Києві, а потім і війна в Донбасі продемонстрували наростання в суспільстві потенціалу жорстокості. Це – серйозний симптом руйнування ціннісної і нормативної бази суспільного життя. Сказане стосується обох сторін конфлікту, а отже воно не є ситуаційним. Це – продукт довгої еволюції нашого суспільства. Мабуть, а такий висновок можна зробити на основі участі росіян у війні в Донбасі, ми з Росією рухалися у цьому відношенні паралельними курсами.

З цього приводу дам декілька цитат, які свідчать про глибоку деградацію воєнної етики. Спочатку повернусь до загибелі групи Грізлі. «...Група Грізлі разом з десантниками брала участь в зачистці якогось села. В селі нікого не було. Потім вся група потрапила на блокпост, де стояв БТР з українським прапором. Група рухалася біля Веселої Гори на кількох автомобілях по шосе: айдарівців було 28 бійців і з двадцяттеро

¹ ГАЗ-66

десантників з 80-ки. На блокпосту запитали – ви хто? Вони відповіли – Айдар. А в лісосмузі стояли БМП і БТРи. І з кулемета і гармат всіх покладали. Це виявилися росіяни і банда «Бетмен». Потім вони добивали живих контрольними в голову. Росіяни зняли цю бійню і виклали в ютюбі» (с. 100).

Тепер дії «айдарівців» дещо раніше. «Один з полонених був снайпер. Його увели, спустили в підвал і кинули туди гранату. Поквиталися. Це доля багатьох полонених снайперів, з обох боків» (с. 82).

Використання новітньої зброї виливалося у те, що після бою доводилося збирати не тіла загиблих, а їх фрагменти. «Загиблих було близько 40. Але зібрали не 40 мішків, а 25. Тіла ідентифікувати неможливо, тому що це були не тіла, а рештки тіл. Від пострілів гармат хлопців порозривало» (с. 102).

Безумовно, жорстокість демонстрували не всі учасники конфлікту. «Тараса вбили, а Сашка поранили в спину біля хребта. Тараса сепари там і закопали, а Сашу непритомного відвезли в обласну лікарню, де його оперував волонтер з Калінінграда, військовий хірург з афганським досвідом операцій з поранень хребта. Лежав він разом із пораненими сепарами, спілкувались, навіть затоваришували, обмінялися телефонами. Сашу лікар підняв-таки на ноги. Тоді сепари кинули Сашу в підвал луганського СБУ. І в жовтні його обміняли на їхнього полоненого» (с. 130–131).

Але з обох боків були люди, яких можна назвати спеціально навченими носіями жорстокості. Вони здійснювали допити що на базі в Половинкино, що в підвалі Луганського СБУ. Ось сцена з полоненими (серед них власниця будинку розпусти Оксана): «Коли приїжджаємо в Щастя, колона зупиняється за мостом біля магазинів і бійці купують і п'ють пиво. Так, як шахтарі, після роботи, тільки пиво, водою не нап'єшся. Дають пляшку і Оксані, вона вже і палить. До полонених наближається М'ясник з пляшкою пива в руці. Роздивляється полонених, підходить до вікна, де сидить Оксана і кілька разів сильно б'є її. «А ти ще і пиво! І палиш!» Конвоїри кричать – не бий, не смій. Але М'ясник швидко всіх обриває і ставить на місце. «Вони нас вбивати прийшли». З ним ніхто не зв'язується. М'ясник через вікна б'є по черзі всіх «пасажирів» УАЗу (крім конвоїрів, звичайно). Ті плачуть і стогнуть» (с. 90).

В кінці серпня 2014 р. ситуація на фронті різко змінилася через пряме втручання РФ. Ігор Орел пише: «Приходить розуміння того, що відбувається. Виявляється, наші війська не можуть витримати удари російської армії. Головна причина в тому, що до цього часу ми воювали з бандформуваннями, які хоч і мали артилерію і танки, але не могли

прицільно стріляти» (с. 92). І далі він мужньо констатує: «...Україна прогала цей етап війни. Аксиома – будь-який мир йде на користь переможця» (с. 104).

Майбутнє автор книжки бачить не за добробатами, а за регулярною армією. На такі висновки його наштовхує реакція ЗСУ на трагедію в селі Победа Новоайдарського району, де російська артилерія знищила скупчення українських військ. «Ми бачимо, що з поразок робляться висновки і армія вчиться воювати» (с. 106).

Книжка Ігоря Орла для соціолога дає безцінний матеріал. Але варто сказати, що ця цінність обумовлена відстороненою позицією автора. Він спостерігає за жахливими вчинками і подіями без моралізаторства і без спроб скерувати їх учасників на шлях істинний. Більше того, він сам є носієм досить правих поглядів¹. Його політичне кредо таке: «...Донбас нам треба звільнити, а от сепаратистський прошарок, який би значний він не був – хоч мільйон, треба депортувати та позбавити громадянства без жалю, бо вони українцям жити не дадуть... українцям, як політичній нації, а не етнічній...» (с. 132).

І на завершення декілька висновків, які дозволяє зробити матеріал рецензованої книжки.

Перше. Формування добровольчих батальйонів територіальної оборони навесні 2014 р. було, так би мовити, ситуаційним розворотом проекту Майдану. Вони виникли як розвиток і трансформація майданівської самооборони, яка була інструментом захоплення влади. Недовіра до армії і місцевого населення на Сході України штовхали нову владу в умовах все більш масштабного втручання Росії в українські справи до того, щоб спертися на свої силові структури. До цього часу систематично повторюється міфологема, що в Україні навесні 2014 р. дієздатної армії не було. Матеріал книжки цю міфологему спростовує.

Друге. Під керівництвом російських кураторів в Луганську і Донецьку були встановлені відкрито терористичні диктатури сателітарного типу. Але частина місцевого населення була втягнута в діяльність їх військових формувань і навесні – влітку 2014 р. конфлікт набув характеру громадянського конфлікту. Назвати це громадянською війною неможливо, але приховування громадянського конфлікту заважає його вирішенню.

Третє. В добровольчих батальйонах поєднувалися політичні, військові і комерційні види діяльності. «Військове підприємство» виявлялося як конфіскації, мародерство, обкладання даниною місцевих підприємців. Воно мало політичне продовження, адже його організатори

¹ Див.: Орел І. Ідеологія Донбасу і новий український світ / Ігор Орел. – Северодонецьк: ПрАТ «Северодонецька міська друкарня», 2015. – 72 с.

використовували свої ресурси для набуття політичного капіталу. Поєднання не просто різнопланових, а виключаючих один одного видів діяльності, створювало конфліктний потенціал в батальйонах. Звідціля занепад дисципліни, девіації і злочинність.

Рецензія надійшла до редакції 25.04.2017 р.

Прийнято до друку 26.05.2017 р.

Рецензент – д. соц. н., професор

Рущенко І. П.

І. Ф. Кононов

**МАСОВА ГЕОПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ: ТЕОРЕТИЧНЕ
КОНСТРУЮВАННЯ І ЕМПІРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ**

(Рецензія на кн.: Дроздов О. Ю. **Основи психології масової геополітичної свідомості: монографія / Олександр Юрійович Дроздов. – Чернігів: Десна Поліграф, 2016. – 564 с.)**

Монографічне дослідження Олександра Юрійовича Дроздова відрізняється безперечною теоретичною і практично-прикладною актуальністю. Науки, які вивчають суспільство і людину як суспільну істоту, так чи інакше мають справу з психічними факторами загалом і свідомістю зокрема. Свідомість існує в суперечливій єдності суспільного і індивідуального, в ній виникають діючі духовні утворення групового, інституційного чи ситуативного характерів. Різноманітні форми свідомості, які в сучасному суспільстві фіксуються на феноменологічному рівні, поки що не знайшли якогось системного пояснення, яке б виходило з одного принципу. Така ситуація привертає увагу вчених до межових, комплексних проблем, в яких можна вивчати різні форми свідомості в єдності. Одна з таких проблем – це просторовість як характеристика психіки загалом і свідомості зокрема. Вивчення ментальних карт, як відображення простору життєдіяльності, набуло великої популярності в психології і соціології, цей концепт використовують суспільні географи і фахівці в політичних науках.

За час, що сплинув з 1948 р., коли американський психолог Едвард Толмен запропонував термін *cognitive map*, який мусив пояснити орієнтацію лабораторних щурів в штучних лабіринтах, до наших днів, поняття, яке позначав термін, значно збільшило свій обсяг. Тепер воно застосовується не лише до здатності орієнтуватися в найближчому оточенні, але і до орієнтації в світовому просторі. Певною мірою поняття «когнітивна/ментальна карта» стало на один рівень з поняттям «картина світу». Тут зливаються в єдності понятійне мислення, образне відображення/моделювання дійсності, емоційне ставлення до різних її

аспектів та проекції потреб і бажань суспільних суб'єктів. О. Ю. Дроздов чітко усвідомив теоретичне значення для сучасної науки вивчення ментальних карт. Для свого дослідження він обрав ментальні карти, які формуються в полі політичних інститутів і пов'язані з відносинами між просторовими утвореннями. Це предметне поле він визначає через поняття «геополітика». До нього потрапляють такі різноманітні об'єкти як країни, держави, відносини між державами, в цілому міжнародна система та різноманітні процеси в ній, але разом з тим і українські регіони та відносини між регіонами в Україні. Автору вдалося виокремити слабо досліджений аспект проблеми просторових репрезентацій в суспільній та індивідуальній свідомості. До того ж, ним до цього часу займалися переважно соціологи і фахівці в галузі суспільної географії. У автора є підстави констатувати, що поняття геополітичної свідомості (ГПС) «потребує уточнень та наповнення психологічним змістом» (с. 13).

Прикладний аспект дослідження має величезну кількість конотацій. Образи держав, міждержавних об'єднань, міжнародних організацій, в цілому світової політичної системи і, разом з тим, образи регіонів в певних країнах перетворилися на маніпулятивні знаряддя. Правлячі класи різних країн, опинившись в ситуації загострення світової боротьби за ресурси, намагаються досягти згуртування свого населення за рахунок формування позитивного образу власної держави і системи образів її союзників і ворогів. Власне, таке використання територіально-політичних образів характерне для усього періоду модерну, але зараз воно набуло нового характеру і динаміки завдяки телекомунікаційній техніці і віртуальній реальності. Зараз широко використовуються образими, які розповсюджуються соціальними мережами і набувають інтернаціонального характеру. Маніпулятивні технології, які використовують різноманітні політичні суб'єкти, зараз набули характеру зброї масового ураження: вони широко застосовуються в інформаційних війнах, які є складовою гібридних війн. О. Ю. Дроздов це добре усвідомлює і одним з своїх завдань визначив протидію маніпуляціям відповідними просторовими образами. Він пише: «З одного боку, ми усвідомлюємо, що у сучасному «медійному» світі повністю захистити свідомість людини від цього практично неможливо. У той же час вважаємо цілком реальною розробку та практичну реалізацію певних заходів, спрямованих на зменшення сили та вірогідності таких впливів. Передусім, ідеться про формування та розвиток рефлексивних умінь та навичок, наявність яких дозволяє усвідомлювати штучну природу ряду геополітичних стереотипів, настроїв тощо» (с. 369).

Засіб проти маніпулятивних способів використання просторових образів О. Ю. Дроздов вбачає в формування того, що він називає

«геополітична толерантність» (с. 371). На його думку, це поняття «...відображає міру толерантного–інтолерантного ставлення до тих чи інших геополітичних акторів (країн, їхніх союзів, регіонів країни з вираженою політичною специфікою) та їхніх соціально-політичних характеристик (політики державної або місцевої влади, політико-ідеологічних поглядів населення тощо)» (с. 371).

Сказаним не обмежується актуальність дослідження Дроздова О. Ю. Отримані ним результати можуть бути корисними в політичному і туристичному маркетинзі. Це стосується брендингу/ребрендингу країн і територій. До прикладних аспектів можна віднести і просвітницькі інтенції отриманих результатів.

Монографічне дослідження має структуру, обумовлену характером теорії середнього рангу (в розумінні Р. Мертона), яку автор обґрунтовує. Книга починається аналізом ситуації в теоретичному осмисленні досліджуваної проблеми (розділ 1), на основі чого пропонується її авторська концепція (розділ 2), яка дає можливість сформулювати обґрунтовані гіпотези і здійснити серію емпіричних досліджень для їх перевірки (розділи 3,4,5,6). На завершення підбиваються підсумки проведених досліджень, на основі чого уточнюється авторське розуміння проблеми (розділ 7 і Висновки).

Розділ 1. *«Теоретико-методологічний аналіз феномена геополітичної свідомості»* присвячений концептуально-понятійному аналізу проблеми.

Тезаурус дослідження складається набором таких понять, як «простір», «країна», «держава», «політика», «геополітика», «свідомість», «політична свідомість», «геополітична свідомість (ГПС)», «масова свідомість», «масова геополітична свідомість (МГПС)», «територіальний образ», «ментальна/когнітивна карта», «геополітична ментальна карта (ГПМК)» та ін.

Приємно вражає джерельна база монографії (896 найменувань праць українською, російською та англійською мовами). Це дозволяє зробити висновок, що автор відобразив сучасний світовий стан проблеми.

В першому розділі поняття розглядаються в контексті сучасного наукового дискурсу. Через це кожне з них не лише набуває багатомірності, але і втрачає визначеність, перетворюючись на сукупність суб'єктивних гадок. Якщо вдатися до поняття давньогрецької філософії, то тут ми маємо справу з доксографічним (δόξα - гадка, погляд) підходом до теорії.

Визначаючись з підходом до розуміння геополітики, автор наводить декілька міркувань стосовно неї (В. Цимбурського, З. Жаде, Д. Замятіна, М. Шевченка і В. Колосова), а потім переходить до

операціоналізації поняття, яке залишилося нечітким. Операціоналізується воно теж через приєднання до гадки популярного ірландського дослідника Джерарда О'Тоала, який, на думку автора, «...виокремлював три рівні (типи) геополітики – «формальний» (академічна наука, що включає геополітичні концепції та ідеології), «практичний» (конкретні форми політичної діяльності, що реалізуються політичними інститутами) та «популярний» (існуючі у суспільній свідомості геополітичні уявлення), а також фактори, які обумовлюють їхній зміст» (с. 10). О. Ю. Дроздов пише, що саме останній аспект і буде визначати фокус його дослідницької уваги.

Доксографічний підхід добре представлений самим автором, скажімо, коли він аналізує смислове поле «географічне мислення». Він робить перехід до цієї групи понять таким чином: «У контексті теми нашого дослідження корисно згадати й ряд понять з географії...» (с. 12)

Я в даному випадку не поприкаю автора. Він діє в межах вітчизняного наукового мейнстріму, демонструючи велику ерудицію і наукову добropорядність. Але саме завдяки цьому поняття залишаються нечіткими. Спеціального ж логічного їх аналізу автор не проводить. Правда, це має не лише негативні наслідки. Поняття з нечіткими контурами набувають здатності вступати в різноманітні поєднання і породжувати велику кількість асоціацій.

Так, навівши велику кількість визначень для відображення феноменів тієї реальності, яка традиційно визначається як «зовнішня політика», Дроздов О. Ю. робить перший висновок про предмет свого дослідження: «Отже, має місце широкий набір термінів для визначення різних форм буденних геополітичних образів, уявлень та знань. Найбільш вдалим, на наш погляд, є поняття геополітична свідомість (ГПС), адже воно може інтегрувати більшість інших згаданих феноменів. Поряд із тим само визначення геополітичної свідомості потребує уточнень та наповнення психологічним змістом...» (с. 13).

Треба віддати належне автору: він постійно повертається до визначення геополітичної свідомості, роблячи його все більш змістовним.

В принципі, такий підхід до роботи з поняттями знайшов своє обґрунтування в інтелектуальному русі постмодерну. Парадокс полягає в тому, що суб'єктивно Дроздов О. Ю. його не приймає. Дещо з іншого приводу він пише: «Ми переконані у тому, що буденна ГПС досі характеризується традиційними (модерністськими) поглядами на світ, тобто в основі уявлень «звичайних» громадян про геополітичний простір лежать образи конкретних держав (країн) та регіонів...» (с. 20).

Цікавим і насиченим в розділі є аналіз еволюції концепту ментальних/когнітивних карт від Едварда Толмена до Барбари Тверські

(с. 57–61). Від нього автор переходить до використання цього концепту при аналізі політичних територіальних образів. Висновок робиться такий: «...Хоча згадані науковці спиралися на термін «ментальна карта» у контексті так званої «практичної» геополітики, на наш погляд, ніщо не заважає його використанню при аналізі геополітики «популярної» (с. 66).

Розділ насичений надзвичайно цікавим емпіричним матеріалом. На його основі робляться висновки про типи образів держав, про те, що образ супротивника формується швидше і простіше, ніж образ союзника, образ війни більш чіткий, ніж образ миру. Образи часто виконують маніпулятивні функції. Наприклад, це стосується образу світового тероризму.

Автор вважає, що формування геополітичних образів має «поліпричинну природу». Він пише: «Система чинників ГПС включає велику кількість доволі різнотипних чинників. Так, геополітичні уявлення пов'язані з демографічними чинниками (вік, стать, національність, освіта тощо). Є дані про відмінності просторових та геополітичних уявлень у осіб із різними індивідуально-психологічними характеристиками (когнітивні здібності та стилі, певні особистісні риси, особливості соціальної ідентичності, життєвого досвіду та ін.). Географічний (природний) чинник також здатен побічно впливати на масові геополітичні уявлення. Досить чисельною є група соціальних чинників ГПС – релігія, соціокультурні міфи та стереотипи, вплив інститутів політичної соціалізації, різних соціально-політичних процесів минулого та сучасності та ін.» (с. 159–160)

Це ж саме стосується механізмів формування і еволюції образів: «Численність чинників ГПС обумовлює й наявність значної кількості психологічних та соціально-психологічних механізмів, які прямо чи побічно забезпечують формування та функціонування ГПС (асоціація, мода, стереотипізація, міфологізація, селекція, соціальна категоризація, антиципація, ідентифікація, інгруповий та аутгруповий фаворитизм, аутгрупова дискримінація, атракція, ідеалізація, персоніфікація, символізація, дегуманізація тощо). Всі згадані чинники та механізми можуть утворювати своєрідні «ансамблі», поєднуючись у групи одночасно діючих змінних» (с. 160).

Розділ 2 *«Політико-психологічна концепція масової геополітичної свідомості та обґрунтування емпіричного дослідження»* містить авторську концепцію досліджуваної реальності і дозволяє сформулювати гіпотези, які далі будуть покладені в основу емпіричних досліджень.

Автор дійшов висновку, що геополітична свідомість є результатом поєднання політичних уявлень з географічними образами. Він пропонує її робоче визначення: «...*Це форма суб'єктивного відображення подій*

*та явищ «політичного світу» крізь призму уявлень про «географічний світ» шляхом ототожнення певного географічного простору із соціально-політичними процесами, які там відбуваються» (с. 161). О. Ю. Дроздов вважає, що «поєднуючи інформацію двох типів (просторову та соціально-політичну), зміст ГПС набуває комплексного характеру, адже він відображає уявлення та ставлення до широкого класу об'єктів – певних територій, людей, що там мешкають, різних процесів, які там відбуваються. <...> Таким чином, ми можемо виділити **першу особливість ГПС – цей феномен можна розглядати як своєрідний «інтегратор» різних форм світосприймання людини, видів масової свідомості»** (с.161...163).*

Автор візуалізував свою концепцію (с. 162), представивши виникнення геополітичної свідомості як взаємодію географічної і політичної свідомості, опосередковане 8-ма видами інших «свідомостей» (естетична, економічна, національна, історична, екологічна, правова, релігійна, моральна).

О. Ю. Дроздов далі зупиняється на масовій геополітичній свідомості (МГПС), яку він пропонує розглядати як *форму (рівень) буденного, неелітарного, нефахового відображення геополітичних явищ* (с. 164). Вона йому уявляється сумою психологічних проєкцій, які викривлюють об'єктивну реальність. Це виглядає дещо екстремістськи: *«...Її зміст не є об'єктивним знанням, він практично ніколи повною мірою не відповідає реальності, оскільки формується під впливом різних світоглядних течій, соціокультурних стереотипів, а також суб'єктивних особистісних факторів. Іноді МГПС може продукувати абсолютно викривлені, неадекватні геополітичні образи та уявлення. Поряд із тим у складі МГПС (як і будь-якої іншої масової свідомості) можуть бути «вкраплення» ідеологічно-оформлених або наукових знань та уявлень»* (с. 164).

Структура МГПС представлена з допомогою «пентабазису» Володимира Ганзена і включає в себе 1) геополітичні ідеї, думки; 2) геополітичні образи; 3) геополітичні інтереси та бажання; 4) геополітичні емоції (там же). Ця структура модифікується для індивідуального і суспільного рівнів свідомості.

О. Ю. Дроздов впевнений, що МГПС *«...не має «власного» поведінкового / діяльнісного «продукту». Побічно, МГПС може проявлятися у формах поведінки, які пов'язані з іншими видами масової свідомості (політичної, економічної). Але основний «продукт» МГПС носить когнітивний характер»* (с. 169).

Працююча МГПС своїм результатом має геополітичну ментальну карту. Автор пише: «На наш погляд, основним «продуктом» та індикатором останньої слід вважати феномен, котрий можна визначити,

як «геополітична ментальна карта» – ГПМК» (с. 169-170). Таких карт вибудовується досить багато: «...Принцип будови ГПМК дещо нагадує структуру «матрьошки» – ментальні карти «меншого масштабу» (наприклад, країни або її регіону) завжди можуть бути «вбудовані» до карт «більшого масштабу» (регіону світу або світу загалом)» (с. 170). Автор монографічного дослідження запропонував 6-ть типів ГПМК (с. 176).

Будь-які ментальні карти мають локалізаційну та атрибутивну сторони, які, в свою чергу, мають соціальний і індивідуальний варіанти. О. Ю. Дроздов пише: «Як уже зазначалося, будучи ментальними моделями (репрезентаціями) геополітичної реальності, ГПМК містять знання про певні географічні об'єкти (регіони, країни тощо) та їхні соціально-політичні характеристики. Це відповідає двом раніше згаданим складовим ментальних карт – локалізаційне та атрибутивне знання. З другого боку, етіологія вказаних компонентів може бути соціальною (як правило) або індивідуальною (іноді)» (с. 180). В свою чергу на формування ГПМК впливають такі чинники як: 1) демографічні характеристики суб'єктів; 2) індивідуально-психологічні їх характеристики; 3) природні умови життя; 4) соціальні чинники (с. 181).

Відповідним чином групуються і чинники формування ГПМК: «Відповідно, всі механізми поділяються на «індивідуальні» (латентне навчання, асоціації, кодування та декодування, селекція, прототип, соціальна категоризація, перенос, ідентифікація, когнітивний дисонанс тощо – групи компонентів 1-2) та «соціальні» (переконування, навіювання, мода, міфологізація, стереотипізація, атракція, ідеалізація, груповий фаворитизм, аутгрупова дискримінація та ін. – групи 3-4)» (с. 182).

О. Ю. Дроздов використовує розроблену модель МГПС для створення інструментарію емпіричних досліджень. Вони передбачають перевірку гіпотез про вплив різних факторів на формування МГПС і її головного продукту ГПМК.

Розділ 3 «*Статеві-вікові особливості масової геополітичної свідомості*» присвячений аналізу результатів першого етапу досліджень, який присвячувався вивченню обумовленості МГПС двома демографічними чинниками – віком і статтю.

Автору вдалося з'ясувати, що «вік є значущим чинником МГПС, передусім у плані її розвитку. Формування власне геополітичних образів, уявлень та знань починається саме у підлітково-юнацькому віці» (с. 256). Змістовно результати виглядають наступним чином: «...Основу МГПС осіб різного віку та статі складають знання та уявлення абстрактного характеру, що пояснюється «ненаочною» специфікою геополітичних явищ. Другу за частотою групу утворюють уявлення-образи, пов'язані з

державною символікою, політичними лідерами, матеріальними об'єктами національної культури. Геополітичні емоції та бажання зустрічаються набагато менше» (с. 256).

Автору вдалося з'ясувати, що «відмінності МГПС чоловіків та жінок зумовлені статевими особливостями в різних сферах психіки – інтелектуальній (критичність мислення), мотиваційній (інтерес до політики) та характерологічній (толерантність)» (с. 257). Але при цьому «загалом, статеві відмінності у геополітичних образах та уявленнях були менш виражені порівняно із віковими. Вагомість віку, як чинника МГПС, пояснюється його зв'язком не лише з інтелектуальним, але й соціальним розвитком особистості – з віком збільшується кількість (і, відповідно, сила впливу) інститутів політичної соціалізації. Отже, вік є своєрідним «стрижнем», на якому «тримається» багато інших чинників МГПС – соціальних (освіта, ЗМІ, політичні процеси та ін.) та особистісних (життєвий досвід, сформованість світогляду тощо)» (с. 257).

Цінним результатом також є з'ясування відмінностей МГПС регіонів України: «Геополітичні образи західного та східного регіонів України (які мають місце приблизно у половини досліджуваних) відрізнялися не стільки за політичними, скільки за неполітичними, зокрема культурологічними складовими» (с. 258).

Розділ 4 **«Особистісний вимір масової геополітичної свідомості»** містить виклад результатів вивчення впливів на МГПС індивідуально-психологічних рис індивідів. Серед останніх виокремлювалися рівень етнополітичної ідентичності особистості, типологічні особливості індивідуальної моделі світу, «екстра-інтроверсія», «емоційність–емоційна стриманість», «грайливість–практичність», «прив'язаність–відокремленість» та «контрольованість–природність» (останні 5 рис – це т. з. Big Five).

Автор дослідження констатує незначний вплив індивідуально-психологічних рис індивідів на їх ГПС. Можна погодитися з його загальним висновком: «Аналіз сутності отриманих образів дозволяє констатувати дію таких механізмів МГПС: стереотипізація, міфологізація, соціальна категоризація, атракція, ідеалізація. Загалом, наведені результати підтверджують соціальну етіологію більшості компонентів МГПС (стереотипізовані геополітичні образи та уявлення), роблячи актуальним дослідження саме соціально-культурної детермінації цього феномена» (с. 289).

В Розділі 5 **«Культурно-регіональний та загальнонаціональний виміри масової геополітичної свідомості»** викладено результати вивчення регіональної специфіки МГПС.

В нашій країні регіональний чинник є значно впливовішим, ніж чинники демографічні. Автор мав всі підстави зробити висновок:

«Культурно-регіональні чинники пов'язані з наступними особливостями МГПС: різноманітністю основних образів та уявлень стосовно геополітичних акторів, значущістю політичних складових у цих образах, характером оцінки деяких геополітичних акторів, значущістю образів різних типів (когнітивні-емоційно-мотиваційні), особливостями соціальної категоризації геополітичних акторів. Загалом, культурно-регіональна обумовленість МГПС є вираженішою у порівнянні зі статеві-віковою та індивідуально-психологічною» (с. 334).

Дроздов О. Ю виявив важливу характеристику МГПС громадян України: «Геополітичні уявлення про Україну відрізняються певною амбівалентністю – в них домінують негативні політичні та економічні уявлення, але містяться позитивні «недержавницькі» (культурологічні) оцінки, тобто образи «України-держави» суттєво відрізняються від образу «України-країни»» (с. 334-335).

Розділ 6 *«Динамічні та крос-культурні аспекти масової геополітичної свідомості на фоні українсько-російського конфлікту»* характеризує О. Ю Дроздова не лише як сумлінного дослідника, але і як відповідального громадянина, який прагне до вирішення науковими методами складних суспільних проблем. Йому вдалося зафіксувати певні зсуви в МГПС української молоді, які пов'язані зі зміною образу Росії в ГПМК та наростанням антиросійських настроїв. Дуже цінними є емпіричні дані, отримані в результаті опитування в університетах Санкт-Петербурга, які дозволили констатувати відсутність дзеркальності в розвитку МГПС України і Росії.

Головні висновки з цього матеріалу автор сформулював наступним чином: «Головним наслідком конфлікту стало суттєве погіршення уявлень про Росію, які з амбівалентно-позитивних (у регіоні, де проводилося дослідження) набули негативного змісту. Результатом стало виникнення своєрідного «негативного ореолу» та формування класичного ворожого образу – Росія «зразка 2014 р.» стала викликати, передусім, негативні емоційно-мотиваційні установки, а крім природної зміни суто політичних уявлень, почали змінюватись й неполітичні (зокрема економічні). Отримані дані дають підстави припустити початок поширення у вітчизняній масовій політичній свідомості феномена «антиросійськості». (с. 360).

До цього феномену він повертається і далі: *«Головним наслідком українсько-російського конфлікту стало поширення в МГПС українців феномена «антиросійськості» – різновиду соціальної установки щодо негативного (критичного) сприймання Росії як держави (у політико-економічному вимірі) та країни (у культурному плані)»*(с. 401–402).

Цікавим є наступний висновок: «Крос-культурна специфіка МГПС вітчизняної та російської молоді проявляється, головним чином,

стосовно їхніх країн, а також США. Сприймання та оцінка інших країн Заходу та Сходу базується, в основному, на схожих стереотипізованих та дещо ідеалізованих уявленнях» (с. 361).

Розділ 7 *«Психологічна модель масової геополітичної свідомості та її практичне застосування»* узагальнює результати емпіричних досліджень в плані їх впливу на коректування моделі МГПС. Тут також розглядаються можливі застосування теоретичної моделі в фундаментальних і прикладних дослідженнях і в суспільній практиці. Надзвичайно цікавою і перспективною є розроблена автором методика «Геополітметрія».

У Висновках Дроздов О. Ю. повертається до визначення предмету свого дослідження. Стисло результати виглядають так «Геополітична свідомість (ГПС) є формою відображення (ментальної репрезентації) подій та явищ «політичного світу» крізь призму «географічного світу» шляхом ототожнення певного географічного простору з конкретною політикою, яку там здійснюють. Масова геополітична свідомість (МГПС) є формою буденного, неелітарного, нефахового відображення геополітичних явищ. Її можна визначити як спрощене відображення геополітичної дійсності шляхом аглютинації та інтерференції в індивідуальній і колективній свідомості соціально-політичних та географічних категорій (значень), результатом чого стають специфічні ментальні репрезентації політичного простору – геополітичні ментальні карти...» (с. 399).

Монографічне дослідження О. Ю. Дроздова є серйозним внеском у вітчизняну політичну психологію. Його робота становить значний інтерес для соціологів, географів, спеціалістів в галузі політичних наук.

Особливо хочеться звернути увагу соціологічного співтовариства на інструментальні та процедурні розробки автора. Дослідницький інструментарій, який використовувався в емпіричних дослідженнях, є авторською розробкою О. Ю. Дроздова. Він є простим і зрозумілим для респондентів. Це стосується як асоціативного тесту, так і семантичного диференціалу. Разом з тим, цей інструментарій дозволяє глибоку комп'ютерну обробку первинної інформації, отримання переліку опорних структур ГПМК (держав/країн), виявлення характеристик провідних країн в різних аспектах, конструювання психосемантичних просторів. Зроблені і проаналізовані серії факторного аналізу стосовно провідних країн, які задають контури ГПМК. Методологічна робота, яка продовжувалася в ході всіх етапів дослідження, дозволила автору вийти на нові методологічні інструменти і створити методику «Геополітметрія».

Досліднику вдалося отримати результати, які містять безперечну наукову новизну. Але все ж варто сказати, що емпіричні дослідження

виконані на маленьких і розрізаних вибіркових сукупностях, які в більшості випадків становили студенти окремих університетів. До речі, автор регулярно вибіркові сукупності називає вибірками, хоча вибірка є процедурою формування вибіркової сукупності. Самі ці процедури в монографії теж не описані. Безумовно, до психологічного дослідження не можна застосовувати ті ж критерії репрезентативності, як до соціологічного дослідження. Але ж автор на підставі даних, отриманих в результаті опитування 69 студентів Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, робить висновки про МПКС мешканців Донбасу.

Відзначу, що автор, інтерпретуючі результати емпіричних досліджень, регулярно вдається до коментарів на рівні здорового глузду, для яких немає емпіричних підстав. Наприклад, автор пише, що «...спостерігалися регіональні відмінності у частоті суто політичних стереотипів країн. Зокрема у групі «Київ» їх було найбільше (68% усіх стереотипів киян), а у групах «Крим» та «Північний Схід» – найменше (відповідно 33% та 34%). Перша тенденція, на наш погляд, пов'язана із високим рівнем політизованості життя у столиці. Низька політизованість асоціацій у представників Чернігівщини, можливо, пов'язана із політичною поміркованістю цього регіону. А ось аналогічна тенденція серед кримчан викликає певне здивування» (с. 294). Зафіксовані емпіричні залежності легко автором проголошуються закономірностями. Наприклад, він пише: «Аналіз наведених результатів виявив ряд цікавих закономірностей. Передусім, Росія виявилась країною, стосовно якої був відносно широкий діапазон різновекторних образів – ми зустрічались із поєднанням позитивних, негативних та амбівалентних факторів-образів. При цьому найчастіше такий розкид уявлень та оцінок стосувався політичних характеристик країни» (с. 301). В принципі, це – рівень емпіричних фактів, а не закономірностей.

Однак, відзначені недоліки не знижують високого рівня монографічного дослідження. Монографія О. Ю. Дроздова свідчить на користь діалогу між психологією і соціологією. Було б добре, якщо б вона стала предметом дискусії в наукових співтовариствах українських соціологів і психологів.

Рецензія надійшла до редакції 11.05.2017 р.

Прийнято до друку 26.05.2017 р.

Рецензент – д. соц. н., професор

Лобанова А. С.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. Верховод Лілія Іванівна – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри філософії і соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Старобільськ, Україна)

2. Живілова Маргарита Сергіївна – магістр соціології, викладач МАУП (м. Березань Київської області, Україна).

3. Журба Ігор В'ячеславович – аспірант кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Старобільськ, Україна)

4. Зірак Абдулла Карім – кандидат соціологічних наук (м. Ганновер, Німеччина)

5. Ільїн Володимир Іванович – доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології культури і комунікації Санкт-Петербурзького державного університету (Санкт-Петербург, Російська Федерація)

6. Калашнікова Людмила Володимирівна – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології Чорноморського національного університету імені Петра Могили (м. Миколаїв, Україна)

7. Кононов Ілля Федорович – доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Старобільськ, Україна)

8. Лобанова Алла Степанівна – доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології та економіки Криворізького державного педагогічного університету (м. Кривий Ріг, Україна)

9. Петренко Ольга Сергіївна – кандидат соціологічних наук, асистент кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Старобільськ, Україна)

10. Полулях Юрій Юрійович – кандидат філософських наук, доцент (м. Київ, Україна)

11. Прядко Оксана Володимирівна – аспірант кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Старобільськ, Україна)

12. Рущенко Ігор Петрович – доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології та політології Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (НТУ «ХПІ») (м. Харків, Україна)

13. Скокова Людмила Георгіївна – кандидат соціологічних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу соціології культури та масової комунікації Інституту соціології НАНУ (м. Київ, Україна)

14. Фандєєва Анна Костянтинівна – аспірант кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Старобільськ, Україна)

15. Хобта Світлана Вікторівна – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Старобільськ, Україна)

Наукове видання

ВІСНИК

Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка
(соціологічні науки)

№ 5 (310) червень 2017

Відповідальний за випуск:
д. с. н., проф. **І. Ф. Кононов**

Технічне редагування та коректура: С. В. Хобта

Переклад і редагування анотацій англійською мовою:
І. В. Рознатовський

Здано до склад. 27.05.2017 р. Підп. до друку 30.06.2017 р.
Формат 60x84 1/8.Папір офсет. Гарнітура Times New Roman.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 23,48. Наклад 200 прим. Зам. № 63.

Видавець

Видавництво Державного закладу
«Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
пл. Гоголя, 1, м. Старобільськ, Луганська область 92703, тел: 095-620-10-
20;

e-mail: luguniv.info.edu@gmail.com

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3459 від 09.04.2009 р.